

**Аграрний
інформаційний
науково-виробничий
журнал**

**Колектив нагороджено
Почесною грамотою
Кабінету Міністрів України**

АГРОІНКОМ

№ 7—9'2011

<http://www.iae.kiev.ua>

науково-практичне видання

ЗАСНОВНИК:

Міжнародний аграрно-промисловий
інвестиційний концерн
«Агропромінвест-інтернешл»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ

Лобас М.Г., д.е.н., чл.-кор. НААН

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Безуглий М.Д., д.с.-г.н., проф., акад. НААН
Галушко В.П., д.е.н., проф., чл.-кор. НААН
Гладій М.В., д.е.н., проф., акад. НААН
Дем'яненко М.Я., д.е.н., проф., акад. НААН
Зайчківський А.О., д.е.н., проф.
Зіновчук В.В., д.е.н., проф.
Зубець М.В., д.с.-г.н., проф., акад. НААН
Коденська М.Ю., д.е.н., проф.
Кравчук В.І., д.т.н., проф., акад. НААН
Літний М.К., д.т.н., проф., акад. НААН
Лупенко Ю.О., д.е.н., проф., академік НААН
Мельничук Д.О., д.біол.н., проф., акад. НААН
Месель-Веселяк В.Я., д.е.н., проф., акад. НААН
Присяжнюк М.В., міністр Мінагрополітики та
продовольства
Росоха В.В., д.е.н., с.н.с.
Саблук П.Т., д.е.н., проф., акад. НААН
Сайко В.Ф., д.с.-г.н., проф., акад. НААН
Ситник В.П., д.е.н., проф., акад. НААН
Федоров М.М., д.е.н., проф.
Шпичак О.М., д.е.н., проф., акад. НААН
Юрчишин В.В., д.е.н., проф., акад. НААН
Петриков О.В., д.е.н., проф. акад. РАСГН
Ушачов І.Г., д.е.н., проф., акад. РАСГН

Відповідальний за формування,
редагування і видання журналу
д.е.н., с.н.с. В.В.Росоха
тел. (044) 259-89-63; e-mail: rossokha@ukr.net
Матеріали підготовлено
МАШК «Агропромінвест-інтернешл»

Відповідальність за точність викладених у публікаціях фактів
несе автор, а за зміст рекламних матеріалів – рекламодавець

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 2358 від 20.01.97 р.

Передплатний індекс 12479

Періодичність видання: щомісяця

Верстка: Михайлошин Г.В. тел. (067) 230-20-81.

Друк журналу: СПД Трубак І.М.
Свідоцтво про державну реєстрацію № 22491
від 19.06.2003 р. тел. (067) 509-82-17.

Підписано до друку 16.09.2011. Формат 60x84 1/8.
Папір офсет. Друк офсет. Фіз. друк. арк. 18,5.
Умов. друк. арк. 17,2. Наклад 1000. Зам. 11-345

ЗАТ «ВПОЛЬ»,
03151, Київ-151, вул. Волинська, 60

ЗМІСТ

Лобас М.Г. Новітні тенденції в розвитку землеробства..... 3

РИНОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПОСЛУГ

Третяк О.М. Економічний зміст, роль, механізми
та інструменти біржового аграрного ринку..... 6
Клокар О.О. Характеристика маркетингового
потенціалу сільськогосподарських підприємств 11
Ілліч Н.С. Ціноутворення на продукцію свинарства
в регіоні..... 17
Сало І.А. Світовий ринок плодів..... 20
Воскобійник Ю.П. Проблеми виробництва
та формування ринку біопалива в Україні 25
Гнатенко О.А. Значення маркетингу
для підвищення конкурентоспроможності послуг
страхових компаній України 29
Захарчук О.В., Пішеніна Т.І. Розвиток комерційних
відносин у сфері освітніх послуг 33

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

Дієсперов В.С. Завдання реформ – узгодження інтересів..... 38
Малієнко А.М. Біполярна структура агрокомплексу
України, можливості співіснування його складових 42
Яворська Т.І. Фермерські господарства: недоліки
та переваги сучасного розвитку 48
Карасьов В.Г. Оцінка земельного ресурсу
сільських домогосподарств як головного джерела
сільськогосподарського виробництва..... 52
Бугайчук О.В. Тенденції розвитку і значення
хмелярства для галузей національної економіки 53
Береговий В.К. Проблема забезпечення
рибопродукцією населення України 59
Микитенко І.А. Вдалих досвід соціально-економічного
розвитку білоруського села..... 63

ІННОВАЦІЇ, ІНВЕСТИЦІЇ

<i>Росоха В.В.</i> Інноваційно-технологічне забезпечення розвитку економіки: український вимір	67
<i>Кулаєць М.М., Присянік В.М., Бабієнко М.Ф., Витвицька О.Д., Скрипниченко В.А., Лучник М.М.</i> Функціонування ринку науково-технічної продукції та його інформаційне забезпечення	75
<i>Дідковська Л.І.</i> Краплинне зрошення: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку	79
<i>Роганіна В.Є.</i> Інноваційний розвиток овочівництва	83
<i>Удова Л.О.</i> Інноваційні перетворення особистих селянських господарств: зарубіжний досвід та українські реалії	86

АГРАРНІ ВІДНОСИНИ

<i>Супрун О.М., Шпикуляк О.Г.</i> Соціальний капітал у розвитку аграрної економічної системи	91
<i>Жерибор Л.Л.</i> Особливості формування рівня життя сільського населення на прикладі Житомирської області	95

ФІНАНСИ, ПОДАТКИ, ОБЛІК

<i>Говорушко Т.А., Лановська Г.І.</i> Аналіз фінансових результатів підприємств спиртової галузі харчової промисловості	99
<i>Зленко О.В.</i> Фінанси сільськогосподарських підприємств: теоретичний аспект	104
<i>Мац Т.П.</i> Підвищення аналітичних можливостей фінансової звітності щодо основних засобів сільськогосподарських підприємств	106
<i>Азізова К.Е.</i> Етапи формування та розвитку податкової системи в сільському господарстві України.....	110
<i>Жук В.М.</i> Обліково-аналітичне забезпечення земельних відносин	116

НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

<i>Данькевич А.Є.</i> Ефективність використання виробничих ресурсів в умовах корпоратизації	122
<i>Мартинишин Я.М.</i> Оптимальні строки служби техніки сільськогосподарських підприємств	125
<i>Білоусько Я.К., Товстоляк В.Л.</i> Тенденції і перспективи техніко-технологічного переоснащення сільського господарства	130
<i>Коваленко Є.Я.</i> Перспективні розміри і структури концентрації зерновиробництва сільськогосподарських підприємств північних й північно-західних районів степової зони України	133
<i>Татарчук Л.М., Зайцева Л.А., Неліпа Г.П.</i> Олександр Васильович Чайнов — син свого віку	137

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

<i>Савчук В.К.</i> Відтворення і ефективне використання потенціалу аграрного сектору економіки України	141
<i>Збарський В.К.</i> Державна підтримка розвитку сільських територій	142
Анотації	143
Resume.....	143

Адреса редакції:

08162, Київська обл., Києво-Святошинський район
смт. Чабани, вул. Машинобудівників, 1-А, кім. 100
Тел. (044) 526-71-94, 522-55-99, факс (044) 526-00-13.
<http://www.iae.kiev.ua>
e-mail: anvk@promindustria.kiev.ua
Р/рахунок № 26006300048724 в АКБ «Форум», м. Київ
МФО 322948, Ідентифікаційний код 1869407573

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕРОБСТВА

*Наукова істина проходить
 три стадії свого визнання:
 перша — такого не може бути;
 друга — в цьому щось є;
 третя — так це вже давно відомо.*

Ернест Резерфорд

Розкрито системну взаємозумовленість і взаємозв'язок соціального і природного середовища. Висвітлено проблеми сучасного розвитку галузі землеробства. Доведено нагальну необхідність переходу до природного землеробства. Обґрунтовано його переваги і проблеми становлення в Україні.

В науковому аспекті суспільство являє собою цілісну динамічну систему, що характеризується ієрархічною побудовою, стійкими зовнішніми і внутрішніми зв'язками. Формування суспільних відносин базується на гармонізації взаємодії людини і оточуючого природного середовища. Обмеження світосприйняття та суспільного життя лише сферою економіки деформує уявлення про світ як наділену розумом, відкрити екосистему, існування якої забезпечується за рахунок надходження з навколишнього середовища енергії та речовини і здатності до самоорганізації, саморегуляції й саморозвитку. Водночас, економіка є одним з інструментів забезпечення духовного, творчого і фізичного розвитку людини і суспільства. Як природа, так і суспільство керуються одними й тими ж законами. Людина як частина Природи безпосередньо пов'язана з оточуючим середовищем в одну систему. Хоча людство не завжди поєднує це органічно ціле у своїй уяві та в своїх діях, бажання підкорити собі Природу стає все більш сумнівним. Людина яка не сприймає себе частиною Природи, світостворення, яка порушує своїми діями природні закони, прямує до загибелі [1]. Якщо ми не хочемо перервати це життя, ми повинні зрозуміти закони Природи і мудро їх використовувати. Запорука процвітання Людства в тому, щоб включитися у великий кругообіг Природи і мудро його підтримувати.

В перекладі з санскриту людина (рос. человек) означає *учень часу* («чело» — учень, «век» — час). Виникає питання: «Чому ж ми навчилися за 6000 тис. років землеробства і наскільки розуміємо і сприйма-

ємо закони Природи?». Нині стає все очевиднішим, що всі досягнення Людства у цій сфері діяльності за останні 200 років досягнуті шляхом деградації довкілля, системи господарювання, що базується на нищівному використанні природних ресурсів, зумовлюється відходом від «природних» форм землеробства та посиленням застосуванню агрохімікатів при зменшенні внесення у ґрунт органіки.

Недостатня кількість внесених органічних добрив, що становить нині менше однієї тонни на гектар посівної площі в Україні, припинення вапнування і гіпсування ґрунтів, порушення екологічно допустимого співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, — негативно впливає на стійкість агроландшафту, посилює деградаційні процеси сільськогосподарських угідь, призводить до зниження вмісту гумусу у ґрунтах. В цілому по Україні баланс гумусу негативний і щорічний дефіцит його досягає 110 кг/га. Якщо наприкінці XIX ст. вміст гумусу в ґрунті України становив 7 %, то на початку XXI ст. — не перевищує 3 % [2, с. 110–125]. При цьому для підтримки урожайності сільськогосподарських культур землероби змушені вносити мінеральні добрива у все більших обсягах. Так, якщо у 50-х роках минулого століття внесена тонна хімічних добрив збільшувала урожайність на 11,5 т/га, то в 60-х роках надбавка становила 8,3 т/га, в 70-х — 5,8 т/га. Наприклад, у США, щоб підтримати урожай на рівні 1980 р. щорічно додають у ґрунт на 12–15 % добрив більше, ніж у попередньому році [3, с. 24].

Використання агрохімікатів для передпосівної обробки насіння, підгодівлі рослин, боротьби з бур'янами і шкідниками сільськогосподарських культур спричиняє зниження родючості ґрунту, зменшення рослинного покриву, погіршення якості води і повітря. З одного боку, виснажена земля вимагає більше сучасних агрохімікатів і ексклюзивного

посівного фонду, що підвищує собівартість одиниці продукції, а з іншого — продукти «напхані хімією» призводять до різкого погіршення здоров'я населення, деградації фізичного і духовного стану нації.

Виходом із ситуації, що склалася може стати використання природних технологій господарювання, зміна агрохімічної концепції землеробства на агробіологічну, таку, що враховує закони Природи. Основу агробіологічної концепції землеробства становлять два принципових положення: *перший* — якомога менше заважати, а по можливості й допомагати ґрунтовим мікроорганізмам працювати над підвищенням родючості ґрунту; *другий* — удобрювати не ґрунт, а годувати незлічених мешканців, що живуть у ньому. Для цього годиться будь-яка органіка (гній, солома, тирса й т.і.), що зазвичай вважається відходами й забруднює довкілля. При створенні відповідних умов ґрунтові організми самі забезпечують рослини усім необхідним.

Природне землеробство, як об'єднувальне поняття, включає біодинамічну та органічну системи ведення галузі, агротехніку з використанням енергоінформаційних чинників, агротехніку із застосуванням мікробіологічних препаратів і препаратів на основі спорів мікозостворюючих і сапрофітних грибів, агротехніки на основі черв'якокомпостів, інших технологій і технологічних процесів, що виключають застосування мінеральних добрив.

Біодинамічне землеробство (з грець. «*біос*» — життя і «*динаміс*» — сила, рух») базується на глибокому розумінні процесів, що відбуваються в природі і спрямовані на поліпшення структури ґрунтів, відновлення їх природної родючості, створення екологічно стійких агроландшафтів. Основна теза біодинамічного землеробства полягає в тому, щоб «годувати не рослину, а ґрунт, тобто його незлічених мешканців», передусім компостом. В удобреному перепріштим компостом ґрунті поживні речовини містяться у найсприятливішій формі для зростання здорових повноцінних рослин. Завдяки щедрій мікрофлорі і дощовим черв'якам компост стає «концентратом ґрунтового життя».

Основу біодинамічного землеробства становить не просто відмова від хімічних методів, а прагнення створити таку систему вирощування рослин, яка б забезпечувала їхню стійкість до будь-яких несприятливих умов. Теоретичні основи цієї системи землеробства розроблені (яким би дивним це не здавалось) німецьким філософом Рудольфом Штайнером (1861–1926 рр.), основоположником антропософії (у перекладі з грецької — «мудрість людини») і включають ряд таких положень:

— побудову землеробства з урахуванням як природних, так і космічних чинників, оскільки усе живе являє собою збалансоване ціле, яке знаходиться у взаємозв'язку з усім існуючим. Адже все в Природі і у Всесвіті має своє призначення. Кожен елемент, будь-то планета, рослина, тварина або людина, є невід'ємною частиною цілісного Всесвіту. Тому обробіток ґрунту, посів, догляд за посівами слід проводити в сприятливі періоди, настання яких зумовлене перебуванням Місяця в певному зодіакальному сузір'ї. Розташування небесних тіл рекомендується враховувати в період приготування компостів і боротьби з бур'янами; приділяти увагу взаємозв'язкам між живою і неживою природою, всередині живої природи, природою і космосом відповідно до впливу усіх цих взаємозв'язків на рослину;

— використання впливу космічних та інших чинників на сільськогосподарське виробництво шляхом застосування спеціальних біодинамічних (гумусних, кремнієвих, компостних) препаратів, які активізують ґрунтові процеси, дають рослинам необхідну силу, регулюють живлення і розвиток рослин, стимулюють їх ріст і захисні функції.

Органічне землеробство як форма ведення сільськогосподарства з мінімальним використанням синтетичних добрив, пестицидів, регуляторів росту рослин, кормових добавок, генетично модифікованих організмів спрямоване на забезпечення культурних рослин елементами мінерального живлення, боротьбу з бур'янами і шкідниками та збільшення врожайності шляхом активного застосування ефекту сівозмін, різних видів органічних добрив і методів обробки ґрунту. Органічне сільське господарство, за визначенням *IFOAM* (Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху), об'єднує усі сільськогосподарські системи, які підтримують екологічно, соціально і економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції, спрямоване на роботу з екосистемами, біогеохімічними циклами рослин та отримання ефекту.

Агротехніки із застосуванням енергоінформаційних чинників, які впливають на зростання і розвиток рослин, а відповідно й на отримання врожаю. До них відноситься безпосередня і опосередкована психічна дія людини, використання генераторів і енергоакумуляторів космічної життєвої енергії (пірамід, радіоестезичних батарей і т.п), а також механічних і електромагнітних коливань, намагніченої, кластерно-структурованої води як стимулюючої «програмної» дії на рослини шляхом використання «програми життя», закладеного в молекулі води та зміни або доповнення цієї програми. Єдність усіх

перелічених агротехнік базується на тому, що вони використовують закони Природи, а отже не вступають з нею в конфлікт. Практика свідчить про такі переваги цих технологій [3, с. 25–27]:

1) позитивний вплив на довкілля — збільшення у п'ять разів видового складу корисних для землеробства дикорослих рослин та майже 30 % зростання ґрунтового зв'язування органічного вуглецю;

2) поліпшення структури ґрунту — триваліша вегетація, більша вологість верхнього шару, майже 90 % збагачення мікроорганізмами і черв'яками, зменшення щільності ґрунту, зростання його спроможності утримувати вологу, глибше проникнення коріння рослин у ґрунт у пошуках води, збільшення врожайів під час засухи;

3) збільшення репродукції тварин за рахунок кормів, вирощених на таких полях, та майже 30 % зростання продуктивності курей;

4) збільшення вмісту поживних речовин і вітамінів у природних продуктах та підвищення рівня їх безпеки для здоров'я людини, яке, до того ж, на 30 % залежить від стану довкілля;

5) краще зберігання овочів і фруктів та їх корисних властивостей, менші (на 50 %) втрати вологи у картоплі за рахунок високого вмісту сухої субстанції та міцнішої структури її тканини, що забезпечує стійкість до шкідливих мікроорганізмів;

6) зростання врожайності сільськогосподарських культур завдяки природним методам землеробства. Так, за даними Всесвітньої організації Грінпіс (*Greenpeace*), природні методи землеробства сприяли значному збільшенню урожайності у південній півкулі Землі. Водночас зменшилося використання пестицидів і мінеральних добрив, припинилася ерозія ґрунтів. Наприклад, у Бразилії, завдяки переходу на природне землеробство, зростання врожайності на окремих полях становило від 20 до 250 %, в Ефіопії — 300, а в Перу — 150 %. Інститутом Родейла (Пенсільванія, США), результатами п'ятнадцятирічного дослідження по кукурудзі і сої, був розвіяний міф про зниження урожайності при застосуванні природних технологій та нездатність їх нагодувати світ;

7) зниження собівартості одиниці продукції при використанні природних технологій. За даними 21-річних досліджень, проведених у Швеції, органічні поля заощадили 53 % витрат на підживлення і 97 % — на боротьбі з бур'янами і шкідниками сільськогосподарських культур.

За результатами досліджень вітчизняних учених, глобальне зниження родючості ґрунтів, ґрунтового енергетичного потенціалу при зменшенні

«зв'язування» сонячної енергії в екосистемах призводить до величезних непродуктивних енергетичних витрат, адекватних кількості енергії, що добувається в країні у вигляді нафти або вугілля.

Проте в науковій літературі зустрічаються й критичні зауваження з приводу біодинамічного землеробства, що пов'язано з недостатнім експериментальним підтвердженням теоретичних постулатів цього напрямку і великими труднощами досягнення таких же результатів, як і при традиційному землеробстві. Крайня недостатність і односторонність інформації, що склалася про методи і технології біологічного землеробства, не дає можливості широкому колу землеробів швидко освоїти і застосовувати нові знання. Друга причина полягає в тому, що методи біологічного землеробства розраховані на тривалий термін. Відновити і підвищити родючість ґрунту можна лише протягом декількох років.

Для переходу на біологічні методи землеробства потрібні вкладення коштів, і тим більші, чим сильніше земля отруєна хімією і знівечена глибокою оранкою. Водночас хімічні методи землеробства дають віддачу протягом одного сезону, хоча за й рахунок подальшої деградації землі. Насамкінець і короткострокова оренда землі в Україні ніяким чином не сприяє впровадженню біодинамічного землеробства.

Висновок. Замість того, щоб пристосуватися до Природи, люди й надалі, очевидно, намагатимуться її обдурити. На словах декларуватимуть своє єднання з Природою, а на ділі протиставлятимуть себе їй. Намагатимуться науково довести неможливість розв'язання тієї чи іншої задачі, оскільки не звикли або не хочуть брати на себе відповідальність. Але як і будь-яка жива істота ґрунт дихає, живиться і розвивається за своїми законами і при неправильному догляді може захворіти й навіть померти. Як і всяка жива істота, земля хоче й наполегливо чекає від людини любові і лагідного ставлення до себе. Не слід зволікати, щоб не запізнитися назавжди.

Використані джерела

1. Чепурна В. Проблема відсутності політики формування суспільних відносин як основи внутрішнього устрою держави / В. Чепурна // Майбутнє України в гармонії з Природою. — Дніпропетровськ: [б.в.], 2010. — С. 6–9.
2. Корчинська О.А. Родючість ґрунтів: соціально-економічна та екологічна сутність / Корчинська О. А. — К. : ННЦ ІАЕ, 2008. — 238 с.
3. Ляшенко В. Природне землеробство: перспективи розвитку / В. Ляшенко, І. Лазаренко, Л. Рисін // // Майбутнє України в гармонії з Природою. — Дніпропетровськ: [б.в.], 2010. — С. 23–37.

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ, РОЛЬ, МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ БІРЖОВОГО АГРАРНОГО РИНКУ

Висвітлено роль біржових ринків при організації торгівлі сільськогосподарської продукцією. Встановлено переваги, що отримують учасники українського аграрного ринку за умови впровадження строкових контрактів та процедур біржового клірингу. З'ясовано місце біржового аграрного ринку у структурі національної економіки.

Наявність економічно ефективних механізмів збуту сільськогосподарської продукції, що тривалий час використовуються у світовій торговій практиці, є передумовою успішного функціонування агропромислового сектору. Серед інституцій, які на регіональному та всеукраїнському рівнях здатні забезпечити ефективне функціонування економіки, варто виділити біржі, оскільки вони вже декілька сотень років являють собою одну з провідних організацій ринкової інфраструктури.

Сучасні світові біржі, функціонуючі на товарному ринку, стали тими інфраструктурними організаціями, у межах яких публічно та об'єктивно формуються ціни на різноманітні товари. Ціни, що формуються на біржовому ринку стають індикативними та використовуються як «орієнтири» у регіональній та міжнародній торговій практиці.

«Біржа — це постійно діючий центр торгівлі певними активами, які мають чіткі якісні та кількісні характеристики й ціну, що офіційно встановлюється на основі співвідношення попиту і пропозиції» [1, с. 8]. У словнику Володимира Даля, виданому в кінці XIX ст., дається трактування біржі як будівлі або місця, де у визначений час збираються купці по торговим справам [2].

Питанню функціонування біржового аграрного ринку та вдосконаленню механізмів його діяльності присвячені наукові праці П.І. Гайдуцького, П.Т. Саблука, Ю.П. Воскобійника, Б.Л. Беренштейна, О.М. Сохаської, О.М. Шпичака, О.М. Могильного, Г.В. Черевка.

У численних джерелах згадується, що економічні організації, які виконували роль централізованого місця торгівлі, існували ще в Древньому Римі та Греції [3]. Звісно, подібні економічні інституції

функціонально мають небагато спільних ознак з сучасними біржами. Але їх існування, вказує на прагнення учасників товарних ринків забезпечити економічно ефективні та прозорі механізми купівлі-продажу товарів.

Зародження біржового ринку відбулось унаслідок еволюції оптової форми торгівлі сільськогосподарської продукцією. Першою організованою поширеною формою оптової торгівлі була караванна торгівля [4].

У середньовічній Англії та Франції (кінець XI — початку XII ст.) набула поширення торгівля на ярмарках та ринках [1]. Ярмаркова торгівля велась за зразками товару, покупцями якого були торгові посередники [5]. Ярмарки сприяли міжнародному торговому обороту, на відміну від ринків, що діяли в межах конкретної країни чи регіону. Ознаку середньовічної ярмаркової торгівлі, що у подальшому стала однією з характерних прикмет біржової торгівлі, визначили принципи саморегулювання та інституціональної цілісності за наявності стандартів якості, норм поведінки тощо [6, с. 6]. Впровадження загальноприйнятих норм при здійсненні торгових операцій, укладанні угод, розрахунків, постачанні товарів сприяло упорядкуванню ярмаркової торгівлі. Важливу роль у розвитку ярмаркової торгівлі відіграв ярмарковий суд, що вирішував конфліктні та спірні ситуації і являв собою прообраз біржового арбітражу. У період започаткування ярмаркової торгівлі угоди укладались на основі виключно негайного постачанням товару. Проте у XIII ст. почали укладатись перші угоди з відстроченим постачанням [4].

У кінці XIV сторіччя, у бельгійському місті Брюгге, на площі біля готелю «Бурсе» почали збиратись купці з різних країн для купівлі-продажу товарів (переважно сільськогосподарської продукції) [7]. 1531 р. власником готелю побудовано будинок, фронтон якого був прикрашений гербом (зображенням трьох гаманців), що історично, став першою біржовою спорудою [1]. Вважається, що одним із варіантів етимологічного походження слова «біржа» стала назва вищезгаданого готелю [8].

У відповідності до іншого варіанту, етимологічним джерелом слова біржа є грецьке слово «βυρζα», яке в перекладі означає суму або гаманець [2].

Започаткування біржової торгівлі сприяло мінімізації цінової нестабільності, котра притаманна позабіржовим ринкам та яка досить часто призводила до банкрутства господарюючих суб'єктів — виробників та переробників сільськогосподарської продукції.

Біржі відрізнялись від середньовічних ярмарків наявністю механізму публічних торгів, у результаті яких визначалась справедлива ціна на сільськогосподарську продукцію. У подальшому процес формування цін на біржах отримав назву біржове котирування.

Протягом XV—XVII ст. у багатьох європейських містах розпочали свою діяльність біржі, зокрема в Антверпені, Амстердамі, Лондоні. Новостворені європейські біржі у подальшому стали потужними центрами світової біржової торгівлі. Кожна з них внесла значний вклад у її розвиток. На Антверпенській біржі була започаткована торгівля за зразками, відповідність яких всій партії товару гарантувалась біржею [10]. На Амстердамській біржі у 1608 р. вперше були встановлені середні показники, які характеризували якість товарів [11]. На цій біржі було випробувано багато методів торгівлі цінними паперами, які існують понині — термінові угоди, угоди з премією (опціони), маржеві угоди, репортні та депортні операції (операції репо) [4]. На Лондонській Королівській біржі були запроваджені угоди щодо купівлі-продажу товару, який ще не був вироблений [12]. З лексику англійських брокерів, які здійснювали торгові операції на Лондонській Королівській біржі, у біржовій термінології з'явилась категорія «брокер» а також назви учасників біржового ринку — бик та ведмідь [8].

Новий етап розвитку біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією розпочався після заснування першої біржі у США. У 1752 р. була організована перша американська біржа — Нью-Йоркська продовольча біржа, об'єктами торгівлі на якій була виключно сировинна продукція [8].

У 1848 році 82 зерноторговці, які прагнули мати ефективні механізми мінімізації сезонних та кон'юнктурних ризиків, заснували Чиказьку Торгову Палату [1]. У її межах вдалося сконцентрувати торгові операції широкого кола сільськогосподарських товарів та продуктів їх переробки. Чиказька Торгова Палата у подальшому відіграла значну роль у створенні регіональної ринкової інфраструктури: були побудовані елеватори, зерносховища, дороги та розширені гавані й порти [12].

Варто відзначити, що вагомий внесок у розвиток біржового строкового ринку зробила Японія. Саме тут у 1710 р. надійшли в обіг рисові купони — перші в економічній історії ф'ючерсні контракти [8]. Рисові купони були надзвичайно ліквідними, підтвердженням чого є те, що у 1749 р. кількість «пустих» рисових купонів (які не були підтверджені фізично наявним рисом), що обертались на ринку, була еквівалентна 110 тис. тюків рису. Водночас реально в наявності у Японії було 30 тис. тюків рису [13].

До середини XIX ст. на функціонуючих світових біржах об'єктами торгівлі були переважно фізичні товари, зокрема сільськогосподарська продукція.

Починаючи з кінця XIX ст. кількість біржових товарів зменшилась у зв'язку з прагненням учасників біржових ринків уніфікувати біржові контракти, що знаходились в обороті. Нині перелік біржових товарів налічує майже п'ятдесят найменувань, хоча ще в кінці XIX ст. він становив близько двохсот [7].

Угоди, що знаходяться в обігу на нині існуючих світових біржах, стандартизовані як кількісно, так і якісно. Основними якісними характеристиками сучасних біржових товарів є однорідність, взаємозамінність, масовість та можливість встановлення стандартів [4]. Наслідком всебічної стандартизації біржових контрактів стала їх висока ліквідність, зокрема на ф'ючерсних біржах спред (різниця між цінами покупців та продавців) становить близько 0,1 %, що є рекордно малою величиною, у порівнянні з даним показником на інших організованих ринках [2].

Варто детальніше розглянути ті біржові механізми та інструменти, завдяки наявності яких учасники біржового аграрного ринку захищені від цінових коливань, недобросовісного партнерства тощо.

Сучасну біржу не можливо уявити без таких інструментів як похідні цінні папери (деривативи). Похідним цінним папером є фінансовий інструмент вартість, якого є похідною величиною від вартості базових змінних [14]. Як правило, цими змінними є ціни на різноманітні ринкові активи. Базовим активом першого похідного цінного паперу була сільськогосподарська культура. У біржовій термінології існує й інша назва цих фінансових інструментів — строкові біржові контракти [4].

Найпоширенішими строковими контрактами, що знаходяться в обігу на сучасних біржах, є ф'ючерсні контракти та опціони.

Ф'ючерсні контракти виникли внаслідок еволюційного розвитку біржової торгівлі. Їм передували форвардні контракти, що також є одним з видів строкових контрактів (деривативів), які нині знаходяться в обігу переважно на позабіржовому ринку або біржових ринках реального товару.

Форвардним контрактам притаманні кредитні ризики. Зважаючи на їх позабіржову сутність, вони не є високоліквідними через відсутність їх чіткої стандартизації. Більш досконалим видом деривативу є ф'ючерсний контракт, що становить собою угоду між продавцем та покупцем стосовно продажу певного активу на зафіксовану в майбутньому дату [13]. У цілому, ф'ючерсний контракт це: «погоджена угода між продавцем і покупцем про постачання визначеного товару в узгоджений термін» [10, с. 251]. Ф'ючерсний контракт стандартизований за якісними, кількісними та іншими характеристиками. Єдина змінна величина ф'ючерсного контракту — це його ціна, що змінюється в залежності від ринкової кон'юнктури.

У світовому масштабі ф'ючерсні контракти набули популярності після запровадження в обіг у 1865 р. на Чиказькій товарній біржі ф'ючерсних контрактів на сільськогосподарську продукцію [8].

Ф'ючерсні контракти уклалися раніше в Європі та Японії, але саме запровадження їх в обіг на біржовому ринку США стали вирішальним фактором у розвитку строкової біржової торгівлі. Нині об'єктом торгівлі на сучасних ф'ючерсних біржових ринках є права на різноманітні базові активи: відсоткові ставки, фондові індекси, сировинні товари, альтернативні інвестиції, енергоносії, метали, курси валют. Але найпоширенішим базовим активом ф'ючерсних контрактів в останні два десятиріччя стала сільськогосподарська продукція — близько 70 % укладених ф'ючерсних контрактів [2]. Проте більшість укладених на біржових ринках ф'ючерсних контрактів, базовим активом яких визначено сільськогосподарську продукцію, анулюються до настання терміну постачання фізичної продукції. Постачання відбувається лише за 1–2 % укладених контрактів. Обсяг світових ф'ючерсних контрактів на кукурудзу та цукор більше ніж в три рази перевищує обсяг їх фізичного виробництва [2]. Водночас ф'ючерсні контракти — це ефективний фінансовий інструмент, завдяки якому учасники ринку отримують можливість страхувати цінові та кон'юнктурні ризики на ринках реального товару.

Нині у світі налічується більше двохсот ф'ючерсних ринків [2]. Ф'ючерсним ринком є «ринок певної якості будь-якого товару», при цьому «по одному товару може існувати декілька ринків» [7, с. 24]. У цілому ф'ючерсний ринок є одним з найліквідніших ринків у світі. Обсяги торгівлі за окремими біржовими контрактами сягають 100 тисяч угод в день [7].

З моменту надходження в обіг перших ф'ючерсних контрактів з'явилися учасники біржової торгівлі, які прагнули отримати прибуток за рахунок зміни їх ціни, не маючи на меті фізичного володін-

ня базовими активами. Такі дії носили виключно спекулятивний характер, через що відповідна категорія учасників біржового ринку отримала назву — спекулянти. Без їх існування неможлива наявність високоліквідного біржового ринку, адже вони переслідуючи мету отримання прибутку, навіть протягом одного торговельного дня, можуть тисячі разів купувати та продавати різні види строкових контрактів. Завдяки високій ліквідності сучасних біржових ринків продаж чи купівля строкового контракту або укладання офсетної угоди відбувається миттєво.

Ефективно функціонуючий ринок біржових товарних деривативів, як було зазначено, створив сприятливі умови для страхування цінових та кон'юнктурних ризиків учасниками ринку. Механізм страхування цінових ризиків з використанням біржових деривативів отримав назву хеджування, а учасники біржового ринку, які бажають скористатись даним механізмом отримали назву хеджери [11]. Хеджери — це суб'єкти господарювання, учасники ринку фізичного товару, які здійснюють діяльність на біржовому ринку товарних деривативів, через своїх уповноважених представників з метою захисту власних комерційних інтересів [12].

Діяльність спекулянтів та хеджерів, на біржовому строковому ринку вважається взаємодоповнюючою, адже спекулянти добровільно приймають на себе цінові ризики, котрих прагнуть позбутись хеджери.

Учасники біржового ринку, зацікавлені у фізичному продажі чи постачанні відповідної сільськогосподарської продукції, можуть використовувати ф'ючерсні контракти для фіксації майбутньої ціни.

За умови розбіжності ф'ючерсної та готівкової ціни у момент фізичного постачання базового активу їх зустрічна корекція відбувається завдяки діяльності арбітражерів. Ці учасники біржового ринку прагнуть отримати прибуток за рахунок ринкових невідповідностей та сприяють урівноваженню цін на готівковому та біржовому ринках.

Економічно ефективна діяльність біржових інституцій неможлива без згаданих категорій учасників біржового ринку. Кожен з них переслідуючи власну вигоду сприяє економічно ефективному функціонуванню біржового та готівкового ринку. Саме завдяки цьому спрацьовує принцип «невидимої руки» Адама Сміта [16].

Рівень збитків за ф'ючерсними контрактами внаслідок зміни цінової кон'юнктури може сягати значних розмірів. Заздалегідь передбачити чи обмежити їх практично неможливо [4]. Біржовим деривативом, що знаходиться в обігу на світових біржових ринках сільськогосподарської продукції та дає змо-

гу обмежити рівень ймовірних збитків є опціон на ф'ючерсний контракт (угода з премією). Цей строковий біржовий контракт дає право купити або продати ф'ючерсний контракт за встановленою ціною (страйк) на визначену дату або протягом певного періоду часу [7]. Відповідно базовим активом такого похідного фінансового інструменту є ф'ючерсний контракт, який знаходиться в обігу на тій же біржі, що й відповідний опціон.

В залежності від механізму виконання опціони поділяються на такі їх види: 1) опціон з правом купівлі (опціон «кол»); 2) опціон з правом продажу (опціон «пут»); 3) подвійний опціон («кол» та «пут» опціони) [2].

Вартість опціонного контракту залежить зокрема від ринкової кон'юнктури на ф'ючерсному та готівковому ринках, залишку часу до моменту його виконання та механізму його виконання [7]. Вартість опціону у момент виконання зобов'язань за ним дорівнює нулю, адже опціон перестає представляти будь-яку цінність для учасників ринку.

Унікальністю опціонної угоди є те, що її сторони володіють різними правами. Відтак емітент опціону за будь-яких обставин зобов'язаний виконати умови угоди, здійснивши постачання або купівлю відповідного базового активу. Власник (покупець) опціону має право, але не зобов'язаний його виконувати та може укласти офсетну угоду. Емітент опціону отримує від покупця премію, а також сплачує кліринговій палаті депозит, як гарантію виконання умов даної строкової угоди.

Рівень ймовірних збитків покупця опціону на ф'ючерсний контракт обмежується ціною за яку він був придбаний, водночас рівень прибутку є необмеженим, адже він залежить від зміни вартості базового активу – ф'ючерсного контракту [17]. Рівень збитків емітенту опціону необмежений, оскільки він за будь-яких умов зобов'язаний виконати свої контрактні зобов'язання.

У цілому, для спекулянтів та хеджерів опціон є досить привабливим біржовим деривативом, адже володіючи ним можна прогнозувати максимально ймовірний рівень збитків [1].

Серед біржових інституцій як невід'ємної частини ефективного біржового ринку товарних деривативів варто виділити клірингові палати (установи). З появою строкових біржових угод виникла необхідність наявності механізмів страхування ризику невиконання зобов'язань сторонами угоди. З огляду на це була запроваджена система гарантійних внесків. У подальшому вона перетворилась на систему клірингових розрахунків за здійсненими біржовими операціями. У цілому кліринг це – «залік взаємних вимог та зобов'язань» [11, с. 184]. Відповідно біржо-

вий кліринг являє собою «кліринг між учасниками біржової торгівлі, що базується на визначенні: хто, що, кому та в які терміни винен» [7, с. 113].

Клірингова установа виступає контрагентом по кожному укладеному строковому біржовому контракту, тим самим гарантуючи виконання відповідних зобов'язань.

Окрім фінансового резерву, що формується за рахунок сплати маржі учасниками біржового ринку, є й інші джерела забезпечення фінансової стабільності біржового ринку товарних деривативів. Зокрема членами клірингової установи робляться відповідні внески, а також формується грошовий фонд за рахунок сплати коштів по кожній здійсненій кліринговою установою операції.

Основними функціями клірингової установи є забезпечення фінансової цілісності біржового ринку товарних деривативів, збирання та зберігання гарантійних внесків, контроль за виконанням умов укладених строкових контрактів.

Наявність механізму маржевих внесків спонукало до використання при здійсненні біржової торгівлі механізму фінансового важеля або левериджу, коли для того, щоб стати стороною біржового строкового контракту достатньо лише сплатити маржу [15]. Як правило, розмір маржі варіюється у межах від 2 до 10 % вартості строкового контракту, та, зокрема, залежить від таких чинників: базового активу; ринкової кон'юнктури; ризикованості та ліквідності кожного окремо взятого ф'ючерсного контракту. Для участі у торгівлі учасник біржового ринку повинен підтримувати мінімальний рівень маржі по кожному відкритому ф'ючерсному контракту. Маржеві внески не обов'язково мають форму готівкових чи безготівкових коштів. Ними можуть також виступати державні цінні папери, банківські акредитиви, складські свідоцтва тощо [2]. Використовуючи механізм фінансового важеля, учасник біржового товарного ринку може укласти контракти, сплачуючи незначну частину їх повної вартості. Використання даного механізму може сприяти як отриманню значних прибутків так і необмежених збитків.

Одним із механізмів упорядкування біржової строкової торгівлі, що мінімізує ймовірність різких цінових коливань, є також встановлення біржею лімітів зміни цін протягом дня (денний ліміт) [9]. Зважаючи на те, що даний механізм має неринкову сутність та є штучним обмеженням, відповідним підрозділом біржі при встановленні денних лімітів враховується багато факторів (рівень цін на окремо взяті позиції, стабільність ринку, обсяги контрактів, що укладаються, тощо), з метою максимального пом'якшення несприятливого впливу на економічну кон'юнктуру біржового строкового ринку.

Зважаючи на тенденції у розвитку світових біржових ринків, варто зауважити, що в умовах жорсткої економічної конкуренції ефективно діють лише біржі, здатні з мінімальними витратами здійснювати торгівлю широким колом деривативів, базовими активами яких є сировинні товари, фондові індекси, курси валют тощо. Зважаючи на це, серед ключових світових тенденцій останніх десятиріч щодо розвитку біржових ринків варто виділити універсалізацію біржової торгівлі, котра повністю змінила її «обличчя». Сировинні ринки, ринки цінних паперів та валютний ринок нерозривно пов'язані між собою тому зміна кон'юнктури на одному з них може спричинити зміни й на інших. Здійснюючи одночасну торгівлю різноманітними активами у межах єдиної електронної біржової системи, учасники біржового ринку, які володіють різноманітними активами, мають змогу уникнути ймовірних збитків та отримати максимальний прибуток.

Біржові ринки, що функціонують у межах країн з ринково орієнтованою економікою, мають такі ключові ознаки:

прозорість та гласність біржової торгівлі;

біржовий ринок є місцем вільного ціноутворення, що сприяє ефективним економічним взаємовідносинам;

біржовий ринок є джерелом актуальної інформації щодо ринкової кон'юнктури, доступної зацікавленим учасникам біржової торгівлі;

ефективно діючий біржовий ринок сприяє підвищенню ліквідності відповідних активів;

високоліквідний біржовий ринок сприяє прийняттю суб'єктами господарювання економічно ефективних рішень;

завдяки використанню відповідних біржових інструментів та механізмів сільськогосподарські товаровиробники отримують можливість страхувати цінові ризики;

наявність біржового клірингу;

біржова торгівля сприяє прискоренню регіонального та міжнародного обороту капіталу та макроекономічному плануванню на регіональному й міжнародному рівнях.

Отже, біржовий ринок є одним з невід'ємних складників ринково орієнтованої економіки, адже завдяки використанню відповідних біржових інструментів та механізмів забезпечується процес прозорого та ефективного ціноутворення, у тому числі, на сільськогосподарську продукцію. Відтак актуалізується створення передумов для удосконалення та подальшого економічно ефективного функціонування українського біржового аграрного ринку, що сприятиме мінімізації цінових та кон'юнктурних ризиків учасників аграрного ринку, прогнозованості цін,

прозорому ціноутворенню, упорядкованості торгівлі, створенню передумов для рівноправної конкуренції.

Висновки. Зважаючи на те, що Україна є аграрною країною, впровадження економічно ефективних біржових механізмів та інструментів на вітчизняному біржовому аграрному ринку стало вимогою часу і нагальною необхідністю сприяння подальшого розвитку аграрного сектору, що в цілому позитивно вплине на функціонування національної економіки.

Оскільки вітчизняний агропромисловий комплекс являє собою одну із бюджетоформуючих сфер національного господарства, реалізація сільськогосподарської продукції з використанням ринкових і прозорих біржових механізмів забезпечить ефективне регулювання аграрного ринку та збільшить бюджетні надходження.

Використані джерела

1. Биржевой компас: энциклопедический справочник брокера / [ред. К. К. Гульй]. — Х.: Основа; Рита, 1993. — 296 с.
2. *Сохацька О.М.* Біржова справа: підруч. / Сохацька О. М. — [2-ге вид. змін. й доп.]. — Тернопіль: Карт-бланш, 2008. — 632 с.
3. *Зотов И.В.* Биржевое дело / И. В. Зотов, В. И. Успенко. — Х.: Бурун Книга, 2008. — 256 с.
4. *Дегтярева О.И.* Биржевое дело: учеб. для вузов / Дегтярева О. И. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 680 с.
5. *Нидерхоффер В.* Практика биржевых спекуляций / Нидерхоффер В. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. — 560 с.
6. *Шварц Ф.* Биржевая деятельность Запада (фьючерсные и фондовые биржи, система работы и алгоритм анализа) / Шварц Ф. — М.: Ай Кью, 1992. — 562 с.
7. *Грязнова А.Г.* Биржевая деятельность / Грязнова А. Г. — М.: Финансы, 1996. — 240 с.
8. *Шилов Б.* Биржевая история / Б. Шилов, С. Семенов. — М.: СмартБук, 2009. — 240 с.
9. *Лофтон Т.* Биржевые секреты: фьючерсы / Лофтон Т.; пер. с англ. В. В. Найдёнова, А. В. Бушуева. — Смоленск: Русич, 2008. — 368 с.
10. *Дудяк Р.П.* Організація біржової діяльності: основи теорії і практикум: [навч. посіб.] / Р. П. Дудяк, С. Я. Бугіль. — [2-ге вид., доп.]. — Львів: Магнолія 2006, 2007. — 360 с.
11. *Кушнір Т.Б.* Економіка і організація біржової торгівлі: навч. посіб. / Кушнір Т. Б. — [2 вид. стереотип.]. — Х.: Консум, 2004. — 216 с.
12. *Кононенко І.В.* Основи біржового права: навч. посіб. / Кононенко І. В. — К.: Кондор, 2007. — 576 с.
13. *Ионов В.* Деривативы: Курс для начинающих / Ионов В. — М.: Альпина Паблишер, 2002. — 208 с.
14. *Халл Джон К.* Опционы, фьючерсы и другие производные финансовые инструменты / Халл, Джон. К.; пер. с англ. Д.А. Ключина. — [6-е изд.]. — М.: Вильямс, 2007. — 1056 с.
15. *Галанов В.А.* Производные инструменты срочного рынка: фьючерсы, опционы, свопы: [учеб.] / Галанов В. А. — М.: Финансы и статистика, 2002. — 464 с.
16. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / Смит А. — М.: Эксмо, 2007. — 960 с.
17. *Томсет М.* Биржевые секреты: опционы / Томсет М.; пер. с англ. В.В. Найдёнова, А.В. Бушуева]. — Смоленск: Русич, 2008. — 384 с.

ХАРАКТЕРИСТИКА МАРКЕТИНГОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто основні складники формування маркетингового потенціалу сільськогосподарських підприємств та комплексну характеристику кожного з них. Акцентовано увагу на моніторингу аграрного ринку, що сприяє забезпеченню ефективності виробництва і реалізації продукції товаровиробників.

Ефективне виробництво та реалізація сільськогосподарської продукції, своєчасне задоволення попиту споживачів можливе, передусім, за умови високого рівня маркетингового потенціалу сільськогосподарських підприємств. Проте відсутність умов щодо якісного відтворення та використання його складових негативно впливає на збут продукції, рентабельність підприємств і добробут працівників галузі в цілому. Так, за останні 20 років кількість збиткових підприємств в аграрному секторі економіки перевищила 40 %, що свідчить водночас про низький рівень впровадження сучасних маркетингових технологій в сільськогосподарських підприємствах [8, с. 38]. Ситуація, що склалася, дестабілізує ринок вітчизняної сільськогосподарської продукції. Тому актуальним питанням на сучасному етапі розвитку аграрного сектору економіки України є визначення стану маркетингових ресурсів підприємств.

Дослідженням зазначеної проблеми займалися О. Бондаренко, В. Трегобчук, О. Вороновська, О. Олійник та ін. [1–4]. Вчені визначили основні засади формування маркетингу сільськогосподарських підприємств. Проте проблема оцінювання рівня стану її складових у контексті трансформації соціально-економічних відносин в аграрній сфері розроблена ними недостатньо.

Метою статті є характеристика маркетингового потенціалу сільськогосподарських підприємств, що висвітлюється у контексті розв'язання невирішених актуальних проблем стосовно визначення основних складових маркетингового потенціалу аграрної сфери, особливостей їх формування, оцінювання й використання, а також виявлення переваг і недоліків формування та використання його кожної компоненти з обґрунтуванням отриманих результатів.

За браком необхідної статистичної інформації щодо всіх аспектів формування та розподілу маркетингового потенціалу агросфери, нами в 2009 р.

здійснено аналіз фінансово-господарської діяльності 28 сільськогосподарських підприємств Київської області за останні 5 років. Також проведено соціологічне обстеження 320 респондентів сільської місцевості регіону на основі розробленої автором анкети. Для цього були визначені чотири групи респондентів: керівники сільськогосподарських підприємств – 20 %, провідні спеціалісти – 30, робітничі кадри – 30, голови сільських рад – 20 %.

У результаті дослідження встановлено, що для комплексної оцінки маркетингового потенціалу аграрного сектору економіки доцільно виділити його основні складові (рис. 1).

Так, маркетинговий потенціал аграрної сфери базується на таких складових: трудовий (кадровий) потенціал; фінансовий потенціал; організаційне та управлінське забезпечення маркетингу; інформаційне забезпечення маркетингу; потенціал маркетингових підрозділів окремих господарюючих суб'єктів. Такий підхід, на нашу думку, забезпечить комплексну оцінку всіх аспектів маркетингової діяльності підприємства.

Найвагомішими складовими, що впливають на ефективність розвитку маркетингового потенціалу аграрної сфери є *трудова (кадрова) та фінансова потенціал*. Проте доцільно охарактеризувати лише ті їх аспекти, що впливають на маркетингову діяльність сільськогосподарських підприємств. У результаті соціологічного обстеження були виявлені чинники, які знижують ефективність аграрного маркетингу (табл. 1).

Дані табл. 1 показують, що провідними факторами впливу на залучення трудового (кадрового) та фінансового потенціалу до маркетингу сільськогосподарських підприємств Київської області є стан попиту та пропозиції ринку праці, розмір основної і додаткової заробітної плати, розмір коштів вкладених у всі форми реклами та інші послуги з продажу продукції, розмір дивідендів. Усі вищезазначені показники становлять у середньому 67–73 % в існуючих умовах розвитку аграрної сфери.

Проте істотний вплив окремих чинників був оцінений значно меншою кількістю респондентів

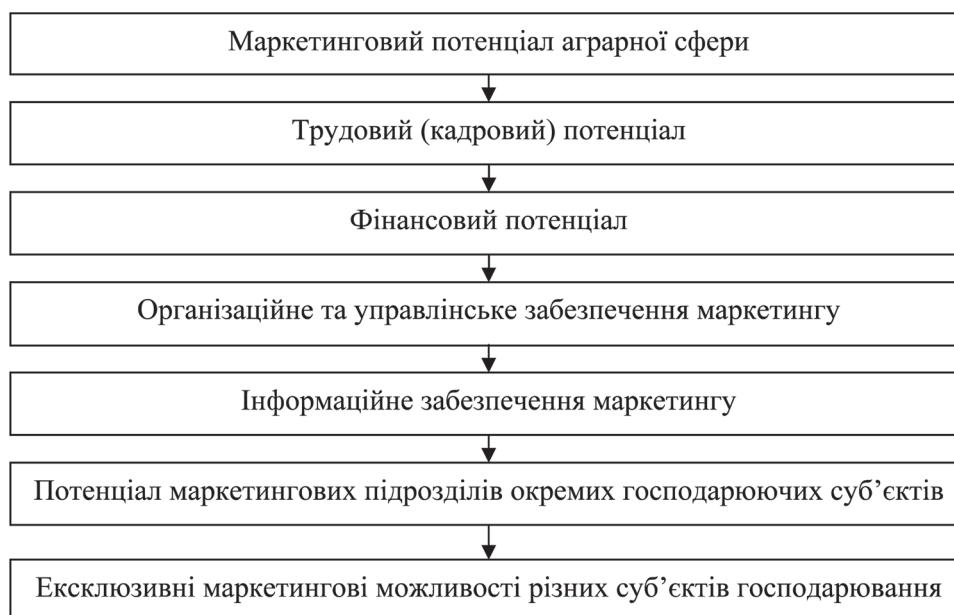

Рис. 1. Основні складові маркетингового потенціалу аграрної сфери

(8–57 %). До них належать: економічний стан підприємства; наявність та стан особистих підсобних господарств (ОПГ) працівників; інші фактори. Тобто залучення трудового (кадрового) та фінансового потенціалу до аграрного маркетингу базується, насамперед, на забезпеченні високого рівня матеріального стимулювання працівників.

Доцільно проаналізувати *організаційне, управлінське та інформаційне забезпечення* маркетингу. Воно має базуватися на створенні ефективних умов діяльності для виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції підприємствами та особистими підсобними господарствами селян.

Проте понад 48 і 57 % обсягу реалізації продукції господарюючих суб'єктів та малих підприємств було зосереджено в торгівлі, ремонті автомобілів, побуто-

вих виробів, предметів особистого вжитку, тоді, як у сільському господарстві цей показник не перевищував 6 і 4 % відповідно.

Для виробництва сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах в Україні та Київській області використовується відповідно лише 13,5 та 3,3 % загальної земельної площі. Водночас 2009 р. на загальнодержавному та регіональному рівнях здавалося в оренду понад 70 % земельних площ особистих підсобних господарств, що, на наш погляд, свідчить про відсутність необхідного забезпечення в селян-власників земельних паїв для їх обробітки та виробництва сільськогосподарської продукції. Підтвердженням такої тенденції є також трикратне скорочення кількості сільськогосподарських продовольчих

Таблиця 1

Чинники впливу на залучення трудового (кадрового) та фінансового потенціалу до маркетингу сільськогосподарських підприємств, % до загального числа відповідей*

Показник	Керівники	Провідні спеціалісти	Робітничі кадри	У середньому в умовах	
				існуючих	сприятливих
Економічний стан підприємства	50	40	30	40	30
Розмір основної та додаткової заробітної плати	60	80	70	70	50
Розмір дивідендів	60	80	80	73	60
Розмір коштів, вкладених у всі форми реклами та інші послуги з продажу продукції	90	70	50	70	50
Наявність та стан ОПГ працівників	40	60	70	57	40
Стан попиту та пропозиції на ринку збуту продукції	80	70	50	67	40
Інші чинники	10	8	5	8	3

* Тут і далі складено за матеріалами проведених досліджень автора у 2009 р. в аграрних підприємствах Білоцерківського, Володарського, Кагарлицького та Фастівського районів Київської області.

Рис. 2. Основні організаційні, управлінські та інформаційні маркетингові заходи в аграрному секторі економіки

ринків Київщини за останні 10 років [5, с. 109; 6, с. 107; 7, с. 78; 9, с. 24].

Ураховуючи всі вищенаведені результати роботи аграрних підприємств Київщини, доцільно проаналізувати основні заходи *організаційного, управлінського та інформаційного забезпечення* маркетингу (рис. 2). Тобто, всі визначені нами заходи передбачають, передусім, вивчення потреб і вподобань споживачів сільськогосподарської продукції. На їх основі забезпечується оптимальне поєднання всіх ресурсів товаровиробників, організація та управління виробництвом продукції, контроль якості продукції на всіх етапах її виробництва, впровадження інформаційних технологій на кожній стадії виробництва тощо.

На нашу думку, всі описані організаційні, управлінські та інформаційні маркетингові заходи забезпечують умови для реалізації сільськогосподарської продукції, але не завжди в повному обсязі та за економічно обґрунтованими цінами.

Ураховуючи всі вищенаведені результати нами, завдяки монографічному обстеженню, визначено основні чинники, що впливають на ефективність організаційних, управлінських та інформаційних маркетингових заходів в аграрному секторі економіки (табл. 2).

Найвагомішими чинниками, що впливають на ефективність організаційних, управлінських та інформаційних маркетингових заходів сільськогосподарських підприємств є наявність та обсяг

Таблиця 2

Чинники впливу на ефективність організаційних, управлінських та інформаційних маркетингових заходів аграрних підприємств, % до загального числа відповідей

Показник	Керівники	Провідні спеціалісти	Робітничі кадри	У середньому в умовах	
				існуючих	сприятливих
Наявність та обсяг обігових коштів	80	50	40	57	40
Комунікативність товаровиробників та їх представників	70	60	40	57	50
Досвід роботи керівників і всіх виконавців підприємств	90	70	70	77	70
Наявність та ефективність роботи маркетингових, або збутових підрозділів підприємств	60	40	20	40	70
Використання інформаційних технологій продажу	70	50	30	50	50
Інші чинники	8	6	3	7	2

обігових коштів, комунікативність товаровиробників та їх представників, досвід роботи керівників і всіх виконавців підприємств (відповідно 57–77 % респондентів надали перевагу за кожним фактором).

Проте такі чинники як наявність та ефективність роботи маркетингових або збутових підрозділів підприємств, використання інформаційних технологій продажу, на думку респондентів, меншою мірою впливають на ефективність маркетингу в аграрному секторі економіки (відповідно лише 40–50 % опитаних надали їм перевагу). Тобто всі вищенаведені загальнодержавні та регіональні показники маркетингу і результати монографічних обстежень свідчать про неефективне формування та розвиток організаційної, управлінської та інформаційної складової маркетингового потенціалу в аграрній сфері.

На нашу думку, низькі обсяги реалізації сільськогосподарської продукції за економічно необґрунтованими цінами пов'язані не лише з відсутністю ефективних важелів впливу на макро- та мікрорівнях щодо розвитку аграрного сектору економіки, але й з відсутністю *маркетингових підрозділів в окремих господарюючих суб'єктів* галузі та збутової політики в цілому. Тому доцільно проаналізувати цю складову. З огляду на відсутність необхідної загальнодержавної та регіональної статистичної інформації щодо діяльності маркетингових підрозділів сільськогосподарських підприємств нами в результаті соціологічного обстеження були визначені фактори впливу на їх формування та ефективне функціонування (табл. 3).

Дані таблиці свідчать, що найвагомими чинниками впливу на ефективність формування та функціонування маркетингових підрозділів аграрних підприємств є економічний стан підприємства, обсяг виробництва та реалізації продукції, конкуренція (відповідно понад 60 % респондентів на-

дали перевагу за кожним фактором). Разом з тим вплив таких чинників як рішення та освіченість керівників і засновників був не істотним, оскільки в середньому лише 42 % респондентів надали їм перевагу.

Вищенаведена ситуація свідчить, насамперед, про низький рівень розвитку аграрного сектору економіки та не освіченість селян стосовно маркетингу в цілому. Люди майже повністю не орієнтуються в маркетингу, ототожнюючи його тільки з реалізацією або збутом сільськогосподарської продукції. Це пов'язано з незначними обсягом товарообороту в господарюючих суб'єктів і особливо в особистих підсобних господарствах сільського населення, що супроводжується відсутністю конкретних відповідальних осіб за маркетингову роботу.

Так, в особистих підсобних господарствах селяни не намагаються реалізовувати маркетингові заходи в повному обсязі (оцінювати попит на ринку сільськогосподарської продукції, напрацьовувати базу постійних та потенційних клієнтів, займатися їх обслуговуванням тощо). Це не сприяє підвищенню їх добробуту та розвитку галузі в цілому. Лише 5 % респондентів вірно визначили суть та призначення аграрного маркетингу, а інші порівнювали його лише з реалізацією та збутом сільськогосподарської продукції. Очевидно, що відсутність дорадництва та інформаційного забезпечення аграрного сектору економіки щодо вищевказаних питань є нагальною проблемою для більшості господарюючих суб'єктів та особистих підсобних господарств.

В умовах конкуренції між товаровиробниками набуває актуальності проблема *отримання ексклюзивних маркетингових можливостей різних суб'єктів господарювання*. На нашу думку, до ексклюзивних маркетингових можливостей належать кращі, порівняно з іншими, права товаровиробника і споживача щодо продажу або придбання

Таблиця 3

Чинники впливу на ефективність формування та функціонування маркетингових підрозділів сільськогосподарських підприємств, % до загального числа відповідей

Показник	Керівники	Провідні спеціалісти	Робітничі кадри	У середньому в умовах	
				існуючих	сприятливих
Економічний стан підприємства	90	60	30	60	50
Обсяги виробництва та реалізації продукції	80	70	40	63	70
Конкуренція	90	80	60	77	100
Рішення керівників і засновників	70	50	30	50	80
Освіченість керівників і засновників	50	30	20	33	40
Інші чинники	9	7	4	8	3

продукції (система комісійних знижок, спрощені умови закупівлі та реалізації нових видів продукції, фірмові логотипи на продукцію, надання продукції на тестування тощо). Всі ці підходи повністю реалізуються в сільському господарстві, але в незначній кількості підприємств. Тому доцільно проаналізувати діяльність суб'єкта господарювання, що має ексклюзивні маркетингові можливості. Наприклад, ТОВ НВФ «Агроінтер» в м. Біла Церква Київської області займається купівлею та продажем на умовах договорів комісії різних видів сільськогосподарської техніки і має відповідні маркетингові привілеї.

Зазначене підприємство має комісійні знижки на купівлю сільськогосподарської техніки в окремих виробників від 5 до 30 %, що дає змогу робити націнку на відповідну продукцію з метою отримання прибутку від її реалізації. Проте в кожного виробника істотно диференціюється мінімальний обсяг річного замовлення сільськогосподарської техніки (1–20 млн грн). Це свідчить, насамперед, про різний попит на продукцію, обсяги її виробництва та реалізації, рентабельність окремих господарюючих суб'єктів. Проте цей вид підприємницької діяльності складний і не стабільний, оскільки ТОВ НВФ «Агроінтер» постійно потребує вільних обігових коштів для закупівлі визначених обсягів сільськогосподарської техніки в товаровиробників без порушення термінів, визначених у договорах купівлі (продажу), що потребує правильної організації аграрного маркетингу.

Дотримання підприємством всіх умов за договорами комісії спрощує закупівлю та реалізацію нових видів продукції, надання фірмових логотипів на продукцію, надання продукції на тестування і сервісне обслуговування та ін. Проте формування обігових коштів і розвиток маркетингового потенціалу суб'єкта господарювання в цілому забезпечується за рахунок коротко-

довгострокових кредитних ліній. Наявність ліквідних основних засобів (будівель і споруд в центрі міста) дає можливість ТОВ НВФ «Агроінтер» швидкого оформлення майже будь-якого кредиту.

Крім цього, орієнтація всієї маркетингової політики переважно на роботу лише з декількома товаровиробниками (ТОВ НВФ «Білоцерківмаз», ЗАТ «Червона Зірка», ВАТ «Уманьсільмаш» та ін.) зменшує кількість сегментів ринку сільськогосподарської продукції, де присутній зазначений товаровиробник. Як наслідок, зміна попиту на сільськогосподарську техніку зменшує мобільність даного підприємства та ускладнює диверсифікацію його діяльності. Подібна ситуація склалася також в окремих господарюючих суб'єктів аграрного сектору економіки Київщини (ЗАТ «Зернопродукт МХП», СТОВ «Агросвіт» Миронівського району, ВАТ «Терезине» Білоцерківського району тощо).

Вищевказані підприємства також займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, але провідними складовими їх маркетингу є дотування, ф'ючерсні контракти на придбання конкретних видів продукції, налагодження взаємовигідних зв'язків з великими закупівельними компаніями-посередниками (трейдерами) та ін. Проте суб'єктивні підходи державних службовців щодо дотування окремих сільськогосподарських товаровиробників, великі ризики за ф'ючерсними контрактами (невиконання умов договорів будь-якою з сторін), закупівля за економічно необґрунтованими цінами продукції трейдерами, гальмують розвиток маркетингового потенціалу та аграрного сектору економіки в цілому.

На наш погляд, урахуовуючи всі вищенаведені результати дослідження, доцільно визначити рівень розвитку маркетингового потенціалу завдяки бальній оцінці його кожної складової окремо та в сукупності. Так, шкала оцінки знаходиться

Таблиця 4

Оцінка рівня розвитку маркетингового потенціалу, бали*

Район	Потенціал					Разом
	Трудовий (кадровий)	Фінансовий	Організаційний, управлінський, інформаційний	Маркетингових підрозділів	Ексклюзивних маркетингових можливостей	
Білоцерківський	3	2	3	1	1	10
Володарський	2	2	2	1	1	8
Кагарлицький	2	2	2	1	1	8
Фастівський	3	2	3	1	1	10
У середньому по районах, балів	2,5	2,0	2,5	1,0	1,0	18,1

*При складанні таблиці використано матеріали фінансово-господарської звітності та проведених соціологічних досліджень автора в аграрних підприємствах Київської області в 2009 р.

в межах від 1 до 5 балів. Результати розрахунків відображають низький рівень розвитку маркетингового потенціалу аграрного сектору економіки (табл. 4).

З табл. 4 випливає, що жодна складова маркетингового потенціалу сільськогосподарських підприємств Білоцерківського, Володарського, Кагарлицького та Фастівського районів Київщини не знаходиться на максимальному рівні. Найкраще розвинутими є трудових (кадровий), організаційний, управлінський та інформаційний потенціал (2,5 бали або 50 % кожен показник). Водночас найгірший потенціал розвитку в маркетингових підрозділах господарюючих суб'єктів та їх ексклюзивних маркетингових можливостей (лише 1 бал, або 20 % за окремими показниками). Визначення рівня розвитку ресурсного потенціалу маркетингу здійснюється за формулою:

$PPMP=2,5(T(K)П)+2(ФП)+2,5(ОУП)+2(ПМП,ПЕММ)=18,1$,
де: *PPMP* – рівень розвитку маркетингового потенціалу, балів; *T(K)П* – трудовий (кадровий) потенціал, балів; *ФП* – фінансовий потенціал, балів; *ОУП* – організаційний, управлінський та інформаційний потенціал, балів; *ПМП, ПЕММ* – потенціал маркетингових підрозділів, потенціал ексклюзивних маркетингових можливостей, балів.

Розрахунками встановлено низький комплексний рівень розвитку маркетингового потенціалу підприємств аграрної сфери (18,1 балів з 25 можливих), що свідчить про негативний вплив багатьох чинників на розвиток сільського господарства в цілому.

Висновки. В результаті аналізу рівня розвитку маркетингового потенціалу аграрного сектору економіки визначено такі його основні складові: трудовий (кадровий), фінансовий потенціал; організаційне, управлінське та інформаційне забезпечення маркетингу тощо. Низький ступінь розвитку більшості наведених складників підтверджується аналізом окремих показників діяльності

сільськогосподарських підприємств на всіх рівнях та результатами бальної оцінки.

Наведені результати сприяють розробці ефективних маркетингових заходів, збільшенню обсягів реалізації сільськогосподарської продукції та поліпшенню соціально-економічних відносин між усіма суб'єктами аграрного сектору економіки в цілому.

Використані джерела

1. *Бондаренко О.А.* Організаційно-економічний механізм відтворення основних засобів в АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 – «Економіка сільського господарства і АПК» / О. А. Бондаренко. – Д., 2002. – 20 с.
2. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні і практичні аспекти) / [відповід. ред. В.М. Трегубчук]. – К.: ІЕ НАН України, 2003. – 259 с.
3. *Вороновська О.В.* Економічний механізм формування і відтворення технічних засобів в аграрних підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 – «Економіка сільського господарства і АПК» / О. В. Вороновська. – Д., 1998. – 16 с.
4. *Олійник О.В.* Економічний механізм розширеного відтворення в сільському господарстві в умовах циклічності його розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.07.02 – «Економіка сільського господарства і АПК» / О. В. Олійник. – Суми, 2005. – 36 с.
5. Основні фінансові показники діяльності суб'єктів господарювання Київської області. Статистичний збірник. – К.: Головне управління статистики у Київській області, 2010. – 131 с.
6. Основні фінансові показники малих підприємств Київської області. Статистичний збірник. – К.: Головне управління статистики у Київській області, 2010. – 127 с.
7. Роздрібна торгівля Київської області. Статистичний збірник. – К.: Головне управління статистики у Київській області, 2010. – 82 с.
8. Сільське господарство України. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2010. – 376 с.
9. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств. Статистичний збірник. – К.: Головне управління статистики у Київській області, 2010. – 37 с.

ЦІНОУТВОРЕННЯ НА ПРОДУКЦІЮ СВИНАРСТВА В РЕГІОНІ

Висвітлено цінову ситуацію стосовно продукції галузі свинарства на ринках Вінницької області. Виявлено фактори впливу на формування нестабільності ціни м'яса свиней.

Серед основних галузей, що забезпечують населення м'ясними продуктами, провідне місце посідає свинарство. В Україні обсяги виробництва свинини скоротилися, проте галузь і надалі залишається однією з перспективних у розв'язанні проблеми формування продовольчої безпеки держави й повного забезпечення внутрішнього попиту на м'ясну продукцію вітчизняного виробництва.

Ефективність розвитку свинарства України значною мірою залежить від ціноутворення на продукцію галузі. Ціна повинна враховувати витрати виробництва й забезпечувати одержання прибутку. Для досягнення швидкої реалізації продукції при встановленні ціни на неї потрібно враховувати кон'юнктуру ринку.

Основні положення функціонування ринку і формування цінового механізму продукції, проблеми ціноутворення в аграрній сфері економіки та визначення шляхів їх розв'язання знайшли відображення в багатьох наукових працях О.М. Шпичака, І.В. Свиноуса, Т.В. Алексійчук. Водночас ціноутворення на ринку свинини має вирішальний вплив на розвиток галузі свинарства, оскільки ціни, з одного боку, стимулюють збільшення пропозиції, а з іншого — визначаються платоспроможністю населення [1]. Зазначені суперечності визначили *мету статті* та спонукали до викладення ситуації на сегменті ринку м'яса свиней.

М'ясо та інші продукти тваринного походження є найбільш дефіцитним у структурі харчування населення в Україні. Середньодушове споживання м'яса у 2005 р. становило 39,1 кг, у 2008 р. — 50,6, а у 2009 — 49,7 кг або 62,1 % раціональної норми. Споживання свинини у 2009 р. знаходилося на рівні 16,1 кг.

Ситуація, що нині склалася у свинарстві, характерна як для всіх регіонів України, так і для Вінницької області зокрема, де поголів'я свиней за десять років зменшилося в 1,3 раза. В 2010 р. Вінниччина по поголів'ю зайняла 5 місце серед інших областей України, утримуючи в сільськогосподарських підприємствах і особистих господарствах населення відповідно 133 і 311,2 тис. гол. або 29,9 і 70,1 % відповідно.

За період з 2000 по 2010 рік поголів'я свиней в особистих господарствах населення України зменшилося з 5,2 до 4,4 млн гол., а у суспільному секторі Вінницької області з 559,5 тис. гол. у 2000 р. до 444,2 тис. гол. у 2010 р. або на 20,6 %. Спостерігається збільшення поголів'я свиней у приватному секторі у 2010 р. проти 2008 р. на 17,5 %, але воно не компенсувало зменшення поголів'я у господарствах (табл. 1).

З 2008 р. намітилися тенденції зростання поголів'я свиней, хоча його чисельність є все ще недостатньою для насичення вітчизняного ринку.

Виробництво м'яса нині є однією із актуальних і складних ланок у сфері агропромислового комплексу. Погоджуємося з думкою Ю.Я. Лузана про те, що виробництво свинини в усіх категоріях господарств України доцільно збільшити (у живій вазі)

Таблиця 1

Чисельність поголів'я свиней в усіх категоріях господарств Вінницької області та України, тис. гол.

Рік	Господарства всіх категорій			Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення		
	Україна	Вінницька обл.	Україна до області, %	Україна	Вінницька обл.	Україна до області, %	Україна	Вінницька обл.	Україна до області, %
2000	7652	559,5	7,31	2414	191,0	7,91	5238	368,5	7,04
2005	7053	424,8	6,02	2602	131,7	5,06	4451	293,1	6,59
2008	6526	358,1	5,49	2731	101,5	3,72	3795	256,6	6,76
2009	7577	423,8	5,59	3308	123,5	3,73	4269	300,3	7,03
2010	8040	444,2	5,53	3623	133,0	3,67	4417	311,2	7,05

Виробництво м'яса у всіх категоріях господарств (реалізація на забій у живій вазі), тис. тонн

Країна, область	Рік					
	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Україна	2607,5	2389,3	2551,0	2769,9	2723,2	2735,2
Вінницька обл.	150,5	77,1	95,3	111,4	103,7	94,0

від 715,3 тис. т у 2009 р. до 1700 тис. т у 2015 р., або в 2,4 раза [2].

Ситуація останніх років, свідчить про те, що проблему забезпечення населення м'ясом практично неможливо вирішити без інтенсивного розвитку свинарства в організаційно-правових формуваннях незалежно від розмірів і форм власності. У 2009 р. у всіх категоріях господарств Вінниччини було вирощено і реалізовано на забій у живій вазі 94,0 тис. т м'яса, що становить лише 3,4 % обсягів його виробництва в Україні (табл. 2).

На думку О.М. Шпичака, рівень доходу потенційних споживачів значно впливає на співвідношення цін продуктів забою свиней [6]. Побудова ринкової ціни на продукти забою свиней має багато особливостей, перша з яких проявляється в сезонному коливанні цін протягом певного проміжку часу. Це посилення пропозиції восени і послаблення весною, що призводить до зниження цін осінніх і підвищення весняних цін на свинину. Наприкінці 2010 р. і на початку 2011 р. на ринку України зі свининою відбувалися дивні речі (табл. 3).

На ринках-ярмарках м. Вінниці ціна на м'ясо знизилась до 36 грн, а на сало до 10 грн (рис.1). Відповідно зменшилася закупівельна ціна на

живу вагу, яка стала нижче собівартості продукції.

Слід звернути увагу, на те, що з наближенням релігійних свят ціни на м'ясо зростають (на квітень місяць до 45 грн/кг), а на сало залишаються незмінними або навіть знижуються.

Попит на свинину нині дещо нижчий, ніж був торік через низьку купівельну платоспроможність населення та відсутність альтернативних ринків збуту для виробників. Зменшення споживання свинини за 2010 р. найпомітніше було на свята (великодні і травневі), коли виробники розраховували на сезонне зростання продажу, але його практично не спостерігалось. Саме такі чинники не дають можливості підняти ціни на свиней у живій вазі.

На внутрішньому ринку Вінницької обл., за нашим опитуванням, у приватних підприємств, які займаються торгівлею м'яса на стихійних ринках закупівельна ціна за 1 кг живої ваги з 2007 р. до початку 2011 р. була нестабільною. Найвища ціна за цей проміжок часу була в першій половині 2008 р., а найнижча в липні 2010 р. і на початку 2011 р. – 11 грн.

Основним чинником формування попиту є цінове коливання на свинину. В свою чергу, вони формуються одночасно під впливом якості, стро-

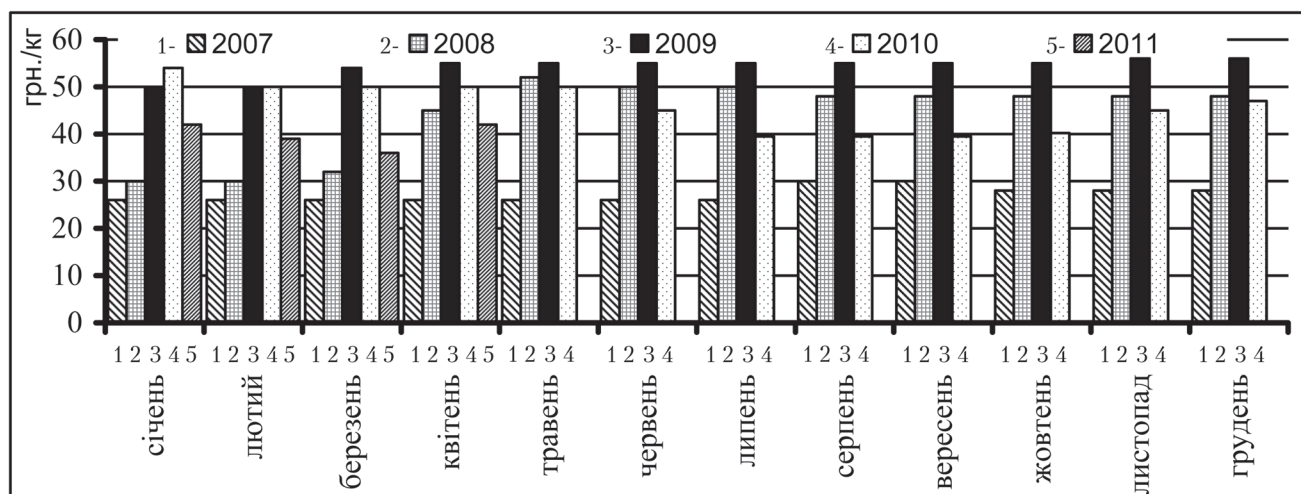

Рис. 1. Роздрібні ціни на свинину на Вінницьких ринках, грн/кг

Закупівельна ціна живої ваги свиней по Вінницькій області, грн

Рік Ціна	2007	2008 I півріччя	2008 II півріччя	2009 I півріччя	2009 II півріччя	2010 I півріччя	2010 II півріччя	2011 на 01.03
Ціна за 1 кг	18	20,5—22	18—19,5	19	17—19	14—14,5	13—14,5	11—13

Канали реалізації свиней сільськогосподарськими підприємствами у Вінницькій області

Канал реалізації	2009 р.		2010 р.	
	частка, %	ціна, грн/кг	частка, %	ціна, грн/кг
Переробним підприємствам	28,5	13,6	43,3	11,6
Населенню в рахунок оплати праці	5,0	19,9	2,5	13,0
Пайовикам в рахунок оренди	0,3	27,0	0,1	21,2
Власна реалізація	21,9	15,1	20,5	9,8
Інші напрями	44,3	14,2	33,6	10,9

ків реалізації, конкуренції з боку продуктів-замінників, витрат на виробництво та реалізацію, податків, ринкових зборів тощо. Залежно від каналу реалізації відрізняється рівень цін, за якими сільськогосподарські підприємства збувають продукцію свинарства.

Оцінити питому вагу кожного каналу реалізації складно, оскільки відносно точні дані є лише щодо тих свиней, яких продають сільгоспд-приємства. Що стосується господарств населення, то тут можна розглядати лише розрахункові дані. Найвищими були ціни при розрахунках із пайовиками 27,0 грн/кг живої ваги 2009 р. та 21,2 грн/кг 2010 р., але частка цього каналу становить лише 0,3 і 0,1 %, і не може слугувати ціновим орієнтиром.

Нині у Вінницькій обл. функціонує лише 17 м'ясопереробних підприємств. У 2010 р. сільськогосподарські підприємства збільшили реалізацію свиней на переробні підприємства на 43,3 % за середньою ціною 11,6 грн/кг живої маси. (табл. 4).

Основна частина реалізації свинини за всіма категоріями господарств припадає на торгівлю через ринки та лотки. Така ситуація цінової нестабільності та непрогнозованості вітчизняного ринку свинини, який наповнюється переважно за рахунок господарств населення впливає на високу кінцеву ціну на м'ясо.

Висновок. Проведенні дослідження продукції свинарства Вінницької області свідчать про динамічність цін на внутрішньому ринку як у розрізі окремих років і місяців, так і залежно від місця регіону та сезону продажу. Серед населення постій-

но зменшується попит на свинину, оскільки є інші м'ясопродукти.

Цінова ситуація в Україні як і на Вінниччині залишається несприятливою для ефективного функціонування і подальшого розвитку ринку свинини. Для її поліпшення необхідно при встановленні цін узгоджувати інтереси виробників торгівельної сфери та споживачів.

Для розв'язання проблем галузі свинарства та продовольчої незалежності в цілому необхідна інноваційна модернізація вітчизняного виробництва, розвиток інфраструктури функціонування ринку, захист вітчизняного товаровиробника.

Використані джерела

1. *Кравець І.В.* Ціноутворення на ринку свинини: основні фактори впливу / І. В. Кравець // Вісник ДАЕУ. — 2008. — № 1. — С. 271—278.
2. *Лузан Ю.Я.* Стан розвитку тваринництва та напрями виходу його з кризи / Ю. Я. Лузан // Вісник ЖНАЕУ. — 2009. — № 2. — С. 232—242.
3. *Печко В.П.* Ринок м'яса свиней: поточна кон'юнктура і прогноз—2007 / В. П. Печко // Мясной бизнес. — 2007. — № 10. — С. 88—92.
4. *Свиноус І.В.* Ринкове ціноутворення на продукцію свинарства приватного сектору / І. В. Свиноус // Економіка АПК. — 2007. — № 3. — С. 81—84.
5. Статистичний щорічник Вінниччини за 2009 рік / Держкомстат України, Вінницьке облстатуправління; за ред. С.Н. Ігнатова. — Вінниця : 2010. — 638 с.
6. *Шпичак О.М.* Економічні проблеми виробництва свинини в Україні / О. М. Шпичак, І. В. Свиноус // Вісн. аграр. науки. — 1997. — № 1. — С. 71—77.

СВІТОВИЙ РИНОК ПЛОДІВ

Проаналізовано кон'юнктуру на світовому ринку плодів, зокрема виробництво, споживання, імпорту, експорт та ціни. Розглянуто розвиток ринку в окремих країнах світу.

Світовий ринок плодів складається зі значної кількості суб'єктів. Для здійснення ефективної зовнішньоторговельної діяльності різними країнами необхідна розширена інформація про експортно-імпортні операції зарубіжних конкурентів. Виникає необхідність вивчати попит на плоди у світі з метою сформувані затребувані обсяги пропозиції за їх видами. Успіх матиме лише та країна, плодова продукція якої є найбільш конкурентоспроможною за параметрами якості та ціна, оскільки дасть можливість виробникам отримати максимальний ефект від реалізації плодів.

Проблемам розвитку вітчизняного та світового ринку плодів, встановлення впливу різних чинників на формування кон'юнктури приділяли увагу багато науковців. У галузі садівництва, зокрема, ними займалися О.Ю. Єрмаков, Т.А. Маркіна, В.А. Рудьєв, Г.М. Сатіна, О.М. Шестопаль, А.І. Шумейко та ін. Однак, основна їх увага була зосереджена на дослідженні вітчизняного ринку плодів. Світовий ринок розглядався лише частко-

во, обмежуючись, як правило, аналізом динаміки окремих показників або більш широко за одним з видів плодової продукції. Практично відсутнє глибоке та комплексне вивчення ситуації на світовому ринку плодів та внутрішнього ринку в різних країнах.

Метою статті є вивчення та висвітлення кон'юнктури світового ринку плодів та розвитку ринку у окремих країнах світу. У дослідженнях керувалися методичними підходами з вивчення кон'юнктури на продовольчих ринках.

Виробництво плодової продукції у світі має тенденцію до зростання, особливо у розвинених країнах та в тих що розвиваються. Так, у 2009 р. порівняно з 2005 р. виробництво плодів у світі збільшилось – грецьких горіхів на 29 %, мандаринів на 29, бананів на 21, яблук на 15, лимонів на 15, груш на 13, апельсинів на 7 % тощо (табл. 1).

Розширення виробництва відбулося за рахунок збільшення площ плодоносних насаджень на 5–6 % до 55,6 млн га у 2009 р. Урожайність протягом 2005–2009 рр. залишалася стабільною – 10,0–10,6 т/га. За рівнем виробництва у світі переважали банани та яблука – у 2009 р. відповідно 95,6 та 71,7 млн т. Третє місце займали апельсини –

Таблиця 1

Динаміка площ, урожайності, валового збору плодів у світі*

Продукція	Площа, млн га			Урожайність, т/га			Валовий збір, млн т		
	2005 р.	2007 р.	2009 р.	2005 р.	2007 р.	2009 р.	2005 р.	2007 р.	2009 р.
Яблука	4,8	4,9	5,0	13,0	13,6	14,5	62,5	66,1	71,7
Груші	1,6	1,6	1,7	11,9	13,2	12,6	19,3	20,6	21,9
Абрикоси	0,5	0,5	0,5	7,7	6,8	7,4	3,5	3,3	3,8
Персики та нектарини	1,5	1,5	1,7	12,1	11,6	11,2	17,7	17,8	18,6
Сливи та терен	2,3	2,4	2,5	4,3	4,0	4,2	9,9	9,6	10,7
Грецькі горіхи	0,7	0,7	0,8	2,6	2,5	2,7	1,7	1,9	2,2
Лісові горіхи	0,6	0,6	0,6	1,4	1,3	1,3	0,8	0,8	0,8
Банани	4,7	5,0	4,8	16,9	17,8	19,7	78,8	89,4	95,6
Лимони	0,8	1,0	1,0	15,9	13,3	13,7	12,1	13,1	13,9
Апельсини	3,8	4,2	4,2	16,4	15,7	16,1	62,9	65,3	67,6
Мандарини	1,9	2,1	2,2	12,3	13,0	14,2	23,8	27,8	30,6

* Тут і далі продовольча та сільськогосподарська організація (FAO)

67,6 млн т. Підцими плодовими насадженнями зосереджені найбільші площі: під яблунею – 5,0 млн га, бананами – 4,8 та апельсинами – 4,2 млн га.

Основними виробниками плодів серед країн світу за даними 2009 р. є: яблук – Китай – 31,2 млн т (44 %); груш – Китай – 14,4 млн т (66 %), США – 0,8 млн т (4 %); персиків та нектарину – Китай – 8,5 млн т (46 %), Італія – 1,6 млн т (9 %), Іспанія – 1,2 млн т (7 %); апельсинів – Бразилія – 18,3 млн т (27 %), США – 8,3 млн т (12 %), Китай – 4,1 млн т (6 %); слив – Китай – 5,4 млн т (50 %), Сербія – 0,6 млн т (6 %); грецьких горіхів – Китай – 0,9 млн т (41 %), США – 0,4 (18 %), Туреччина – 0,2 млн т (9 %); лісових горіхів – Туреччина – 0,5 млн т (63 %); абрикосів – Туреччина – 0,7 млн т (18 %), Узбекистан – 0,3 (8 %), Італія – 0,2 (5 %), Алжир – 0,2 млн т (5 %); бананів – Індія – 26 млн т (35 %), Філіппіни – 9,0 (9 %), Китай – 8,2 (9 %), Еквадор – 7,6 (8 %), Бразилія – 7,2 (8 %), Індонезія – 6,3 млн т (7 %); лимонів – Аргентина – 1,3 млн т (9 %), Китай – 1,0 (7 %), США – 0,8 (6 %), Туреччина – 0,8 (6 %); мандаринів – Китай – 17,8 млн т (58 %), Іспанія – 2,0 млн т (7 %).

З наведеного аналізу очевидно, що Китай займає основне місце у світовому виробництві плодів. Це пояснюється насамперед тим, що в країні дешева робоча сила, а вирощування плодової продукції є достатньо трудомістким процесом. Дохід найбільш забезпечених верств населення Китаю у 40 разів перевищує доходи найбідніших, які становлять 10 % або 134 млн осіб, що змушує їх працювати за досить низьку оплату.

У Китаї вирощуються практично всі види плодів. Основним напрямом китайської аграрної реформи є формування продовольчого ринку та

розвитку системи сільської кредитної кооперації. Нині частка площ плодоносних насаджень країни становить 32 % світових або 8,3 млн га, а валових зборів плодів – 29 % або 91,6 млн т.

З підвищенням рівня виробництва плодів між країнами світу посилюється конкуренція за ринки збуту. Щорічно збільшуються обсяги експортних та імпорتنних поставок плодової продукції – на 10–15 % (табл. 2). Основну частку у світовій торгівлі займають банани – 40–42 % (15–16,7 млн т). Загалом експорт плодів становить близько 15 % світового виробництва, тобто 41 млн т.

До основних країн-імпортерів плодової продукції у 2008 р. належали: яблук – Росія, Нідерланди, Україна, Бельгія, Канада, Франція (27 %); слив – Росія, Німеччина, Нідерланди, США, Франція, Канада (46 %); грецьких горіхів – Мексика, Італія, Туреччина, Іспанія, Німеччина, Китай (72 %); бананів – США, Німеччина, Японія, Італія, Франція, Бельгія (49 %). Основними імпортерами цитрусових є США, Росія, Канада, Німеччина, Франція, Польща, зокрема, лимонів США (19 %), мандаринів Росія (15 %). Лідером імпорتنних поставок більшості видів плодів є Росія, зокрема, яблук, груш, абрикосів, слив.

Основними експортерами плодів у 2008 р. були: яблук – Китай, Чилі, США, Нідерланди, Польща, Бельгія (50 %); слив – Іспанія, Чилі, США, Італія, Нідерланди, Сербія, Польща (63 %); грецьких горіхів – США, Франція, Україна, Мексика, Чилі, Китай – 90 %, з них 43 % США; лимонів – Мексика, Аргентина, Іспанія, Туреччина, США, Нідерланди (70 %); апельсинів – Іспанія, США, Єгипет, Марокко (47 %); мандаринів – Іспанія, Китай, Туреччина, Марокко – 71 %,

Таблиця 2

Імпорт та експорт плодів на світовому ринку

Продукція	Імпорт-експорт, млн т					2008 р. до 2004 р., %
	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	
Яблука	6,2	6,6	6,9	7,4	7,4	117
Груші	2,0	2,2	2,2	2,4	2,4	125
Абрикоси	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	100
Персики та нектарини	1,2	1,4	1,5	1,4	1,6	133
Сливи та терен	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	120
Грецькі горіхи	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	133
Банани	15,0	15,2	15,9	16,1	16,7	114
Лимони	1,8	2,0	2,0	2,1	2,1	120
Апельсини	5,4	5,2	5,5	5,6	5,6	112
Мандарини	2,7	2,9	3,2	3,5	3,5	131

де 40 % належить Іспанії. Безперечно, що основну масу експортних поставок плодів здійснює Китаю, Іспанії та США.

Особливе місце у раціоні харчування населення світу серед плодової продукції займають банани, навіть у тих країнах, де вони не виробляються, в т.ч. і в Україні. Взагалі їх норма споживання у розвинених країнах становить 130 кг на одну особу в рік. Лідером світового експорту бананів є Латинська Америка, зокрема, Еквадор постачає на ринок 30 % або 5,0 млн т.

У країнах світу ціни на плодову продукцію коливаються за роками та видами. Наприклад, ціни на яблука в основного їх виробника Китаю у 2008 р. порівняно з 2004 р. зросли в 2,3 раза, на груші, персики та нектарини в 1,4, на сливи в 2,2 раза (рис. 1).

Суттєво відрізняються ціни і в розрізі країн. Наприклад, ціни на яблука були найвищими у Японії, Фінляндії, Австралії, Луїзіані, Кореї, Уругваї, Румунії – 1040–1985 дол. США/т, а найнижчими у Мадагаскарі, Бразилії, Болівії, Греції, Чилі, Україні, Перу – 97–277 дол. США/т.

Цікавим і актуальним з точки зору прагнення України до набуття статусу «країни з розвинутою ринковою економікою» є більш широкий аналіз формування та розвитку ринку плодів у окремих країнах, наприклад, «великої вісімки» – США, Німеччині, Франції, Італії, Канаді та Росії. Для порівняння ситуації на ринку в обраних країнах до уваги слід брати також і Китай, як основного виробника плодів у світі (табл. 3).

За рівнем виробництва, після Китаю, лідерські позиції серед зазначених країн займають США, Італія та Росія. Тому слід детальніше розглянути розвиток ринку плодів та спосіб господарювання у цих країнах.

США. Основними плодовими культурами в США вважаються апельсини та яблука, рівень виробництва яких у 2009 р. становив відповідно 8,3 та 4,5 млн т. США є одним з основних постачальників горіхів. Наприклад, в імпорті мигдалю в Росію їх частка становить 96 %, фісташок 32 %. Головною проблемою прибутковості від виробництва плодів у країні, як правило, є їх перевиробництво. Рівень споживання плодової продукції у США досягає 125 кг на одну особу в рік.

У США найпоширеніше фермерське виробництво плодів. Тут знаходиться близько 2,2 млн фермерських господарств із загальною площею для господарювання до 45 млн га. У США створена Система кредитування фермерів базується на приватній власності. До неї входять ряд банків та асоціацій, які є власниками на кооперативних засадах. Системою керує обрана рада директорів. Позики фермерів страхуються корпорацією системи кредитування фермерів. Кооперативи отримують від уряду податкові пільги. Контроль за фінансовими операціями здійснюють податкові та фінансові інспекції [2].

У великих містах США існує розширена торговельна структура плодової продукції – оптові ринки з комплексом устаткування та супермаркети у роздрібній торгівлі. Основною стратегією у

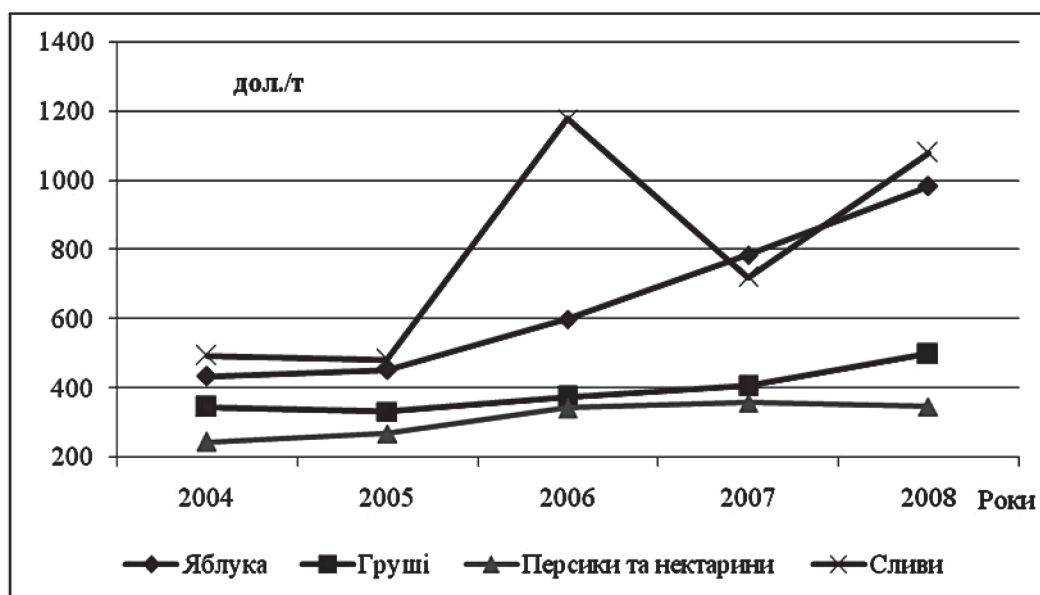

Рис. 1. Ціни на плоди в Китаї, дол. США/т

Виробництво плодів у різних країнах світу у 2005—2009 рр., тис. т

Продукція	США	Німеччина	Франція	Італія	Канада	Росія	Китай
<i>2005 рік</i>							
Яблука	4408,9	891,4	2,1	2192,0	408,6	1779,0	24016,9
Груші	746,9	38,3	224,7	925,9	10,7	74,0	114363,7
Абрикоси	74,1	0,2	177,0	232,9	1,6	72,0	90,9
Персики та нектарини	1301,9	0,8	402,6	1693,2	22,5	38,0	7649,7
Сливи та терен	431,8	40,1	214,3	185,4	2,8	168,6	5229,2
Грецькі горіхи	322,1	16,9	32,7	16,0	—	3,8	499,1
Лісові горіхи	25,0	—	4,5	87,9	—	0,8	13,5
Банани	9,5	—	—	0,4	—	—	6666,8
Лимони	789,3	—	0,6	603,4	—	—	662,6
Апельсини	8393,3	—	0,6	2261,4	—	0,4	2740,9
Мандарини	303,9	—	19,4	617,0	—	—	11443,6
<i>2009 рік</i>							
Яблука	4514,9	965,1	—	2176,2	413,1	1596,0	31204,2
Груші	849,3	46,2	160,0	831,1	8,4	65,0	14388,4
Абрикоси	62,0	0,4	100,0	233,6	0,9	53,0	78,8
Персики та нектарини	1197,7	0,9	310,0	1638,1	25,9	30,0	8529,3
Сливи та терен	561,4	70,3	150,0	194,1	2,6	125,0	5373,0
Грецькі горіхи	376,5	17,0	—	—	—	—	915,0
Лісові горіхи	42,6	—	—	—	—	—	18,0
Банани	7,0	—	—	0,4	—	—	8207,7
Лимони	827,4	—	0,6	522,7	—	—	1017,2
Апельсини	8280,8	—	0,6	2478,2	—	0,2	4054,1
Мандарини	401,9	—	30,0	880,5	—	—	17772,6

торгівлі є забезпечення населення якісними плодами та послугами, а вже на друге місце ставиться ціна. У США відомі оптові бази та супермаркети *Raley's*, які вперше розпочали програму безпечно-го зберігання продуктів харчування і санітарії в магазині [4].

Італія. В Італії зосереджене значне виробництво яблук, яке у 2009 р. становило 2,2 млн т, персиків та нектаринів — 1,6 млн т. Конкурентами продаж для країни на світовому ринку яблук є Польща, Бельгія, Туреччина, Іспанія, Росія. Особлива увага в Італії приділяється вирощуванню груш, виробництво яких становить 0,9 млн т. Переважають помологічні сорти Абате Фетел, Кайзер Александр, Конференція та Вільямс. Країні належить четверте місце у світі по збору апельсинів — 2,3 млн т.

Рівень споживання плодів у Італії становить більше 200 кг на одну особу населення у рік, що значно вище ніж у більшості розвинених країн

світу, зокрема, США, Великобританії, Франції, Австрії, Чехії, Литві та ін.

Експорт плодів у Італії у 2008 р. зріс на 20 %, зокрема, яблук на 26 % до 683,4 тис. т, груш на 10 % до 136,1 тис. т, а також цитрусових — лимонів у 2 рази, апельсинів у 1,3, мандаринів у 1,4 раза. Імпортні поставки навпаки скоротилися — яблук на 32 % до 60,8 тис. т, абрикосів на 27 % до 16,0 тис. т, апельсинів на 25 % до 100,8 тис. т, мандаринів на 25 % до 78,2 тис. т.

Італія є значним за обсягами постачальником плодів у Росію, ринки якої для неї є стратегічно важливими. Так, у 2009 р. вартість поставок плодової продукції становила 109 млн дол. США.

За даними Міністерства садівництва в Італії протягом останніх років активно зростає кількість виробників плодів та розширюються площі плодоносних насаджень. Укрупнення господарств є невід'ємною складовою прогресу сільськогосподарського виробництва країни. Однак це має і пев-

ні негативні наслідки, оскільки призводить до того, що значна кількість дрібних власників змушена займатись несільськогосподарською діяльністю або найматись на роботу до великих підприємців-землевласників.

Росія. Погодні умови для розвитку садівництва у Росії вважаються складними. Лише шість регіонів є найсприятливішими для вирощування плодів зерняткових культур. Промислове виробництво плодової продукції в країні становить близько 70 %. Ним займається незначна кількість вузькоспеціалізованих садівницьких господарств, де замкнутий цикл виробництва. Інші 30 % плодів вирощуються господарствами населення. В Росії нерозвинена ринкова інфраструктура і виробництво плодів здебільшого спрямоване на окремого споживача-замовника [1, с. 65].

Основною плодовою культурою в Росії, як і в зазначених країнах, є яблуна. Обсяги виробництва яблук становили протягом 2005–2009 рр. – 1596–2333 тис. т. Серед плодів кісточкових культур найбільше вирощується слив – 125–183 тис. т.

У споживчому кошику населення Росії витрати на покупку свіжих плодів становлять 10,6 % або близько 385 руб. Рівень споживання плодів у країні на одну особу становить до 60 кг у рік при рекомендованій нормі 100 кг, тоді як американці споживають до 127 кг, австралійці – до 135 кг, китайці – до 53 кг. Основними у споживанні є плоди зерняткових культур, зокрема, яблука. Із вказаного рівня споживання плодів росіяни споживають 4,5–5 кг бананів у рік, тоді як у країнах Східної Європи – 8–10 кг. Популярним у Росії вважається екзотичний плід – ананас, який становить 70 % імпорту серед усіх тропічних плодів.

Росія є бажаним перспективним партнером у торгівлі для багатьох країн світу. Останніми роками на російському ринку плодів спостерігається стійка тенденція до зростання. Темпи підвищення місткості ринку становлять приблизно 12–15 % на рік, що відбувається переважно за рахунок розширення імпорتنних поставок. Так, місткість ринку плодів 2009 р. становила близько 6 млн т (5,7 млрд дол. США), з них близько 50 % імпортувалося із країн ближнього та далекого зарубіжжя. Негативним чинником розвитку російського ринку плодів залишається щорічне скорочення промислового виробництва.

У структурі імпорту плодів у Росію найбільші обсяги у 2008 р. займали яблука – 1062,9 тис. т,

банани – 1006,4, мандарини – 510,2, апельсини – 502,0 тис. т, що становить близько 50–70 % загального імпорту плодів. Обсяги експорту плодів у Росії незначні: яблук – 2,7 тис. т, реекспорт бананів – 18,2, апельсинів – 11,0, лимонів – 6,0 тис. т.

Через значне розширення імпорتنних поставок, актуальності набуває ефективність діяльності вітчизняних імпортерів плодів. Серед російських постачальників лідерами на плодovому ринку вважаються три петербурзькі компанії-монополісти: Санвей Трейдерс, Сорус, СФК Інтернешл [3]. Значні прибутки вони отримують від постачання бананів, які на російському ринку плодів користуються значним попитом через помірні ціни. Ними імпортується близько 80 % їх загального ввозу в країну, 30 % з яких ввозиться компанією Санвей Трейдерс, яка організувала міжнародний холдинг з п'яти компаній та підсилила свої позиції побудувавши плодovий термінал площею у 3 га.

Лідерство вказаних компаній пояснюється наявністю петербурзького порту. Вони використовують передові технології зберігання та транспортування плодів і практично в країні не мають легальних конкурентів, а лише з тіньового плодovого бізнесу, який контролює до 30 % ринку плодів.

Висновки. Світовий ринок плодів характеризується несталою кон'юнктурою за різними видами плодovої продукції, незначним зростанням виробництва та товарообігу, коливанням обсягів експорту та імпорту. Очевидно, що за рівнем виробництва плодів жодна із зазначених країн зрівнятися з Китаєм не може. Спільним між країнами є те, що промисловим садівництвом переважно займаються фермери. Особливістю у їх ринковій інфраструктурі є розвинена система оптових ринків та супермаркетів. У більшості країн все актуальнішим стає питання продажу якісних плодів, які б відповідали міжнародним стандартам і вимогам міжнародної організації СОТ щодо торгівлі сільськогосподарською продукцією. Функціонування та розвиток ринку плодів і зовнішньої торгівлі практично у всіх країнах регулюється та підтримується державою.

Використані джерела

1. Рульєв В.А. Економічні проблеми розвитку садівництва України / Рульєв В. А. — К. : ННЦ ІАЕ, 2004. — 360 с.
2. agrp.info/index.php
3. www.businesspress.ru (Деловая пресса. — 24.01.2008. — №3(222))
4. www.fruitnews.ru

ПРОБЛЕМИ ВИРОБНИЦТВА ТА ФОРМУВАННЯ РИНКУ БІОПАЛИВА В УКРАЇНІ

Розглянуто можливості виробництва біопалива з сільськогосподарської продукції з урахуванням цінового чинника, використання промислових відходів, потужностей переробних підприємств та попиту споживачів.

В поточному році валовий збір ранніх зернових та зернобобових культур становив 34,2 млн тонн зерна, в тому числі: пшениці (озимої та ярої) — 23,2 млн тонн; ячменю (озимого та ярого) — 9,5 млн тонн; гороху — 389 тис. тонн; жита — 604 тис. тонн. Валовий збір кукурудзи очікується на рекордному рівні 16–17 млн тонн. Таким чином виробництво зернових та зернобобових культур становитиме понад 50,0 млн тонн або на 11 млн тонн більше, ніж у попередньому році. З урахуванням перехідних запасів — близько 6 млн тонн, та внутрішнього споживання — близько 27 млн тонн, експортний потенціал зернових у 2011/2012 маркетинговому році становитиме близько 25 млн тонн, у т.ч. числі близько 10 млн тонн пшениці.

Виникає одне цілком логічне запитання — чому при такому великому надлишку зернових в Україні досі не розвивається виробництво і ринок біопалива, а сільськогосподарська продукція експортується у вигляді сировини?

Проблему формування ринку біопалива в Україні досліджують багато вчених-економістів, зокрема В.Є. Андрієвський, М.М. Безуглий, Т.О. Осташко, Г.М. Калетник, І.Г. Кириленко, М.Ю. Коденська, В.Я. Месель-Веселяк та ін. Проте питання запровадження ринку біопалива в Україні залишається невирішеним, що й зумовило *мету статті*.

Нині найперспективнішими культурами для виробництва біопалива в Україні є кукурудза, насіння ріпаку та меляса. Виробництво біоетанолу із зерна кукурудзи забезпечить надлишок пропозиції цієї культури, а виробництво біодизелю з насіння ріпаку — збільшенню внутрішньої переробки ріпаку та розвитку біопаливної галузі в Україні.

Попит на ці культури спричинив значне зростання їх вартості. Починаючи з червня 2010 р. спостерігається суттєве підвищення світових цін на

зерно. Основними факторами, що впливають на розвиток світової торгівлі зерном та будуть мати вплив у майбутньому, є поступова ліквідація наслідків економічної кризи; відновлення високих темпів зростання економік країн, що розвиваються, насамперед Китаю та Індії, а також відновлення економічного зростання в країнах СНД; перманентне збільшення населення Землі. Повернення світу до стійкого збільшення доходів підтримує довгострокову тенденцію зростання попиту на продукти харчування та збільшення світової торгівлі сільськогосподарськими товарами.

Варто зауважити, що ціни на олійні культури характеризуються сезонними коливаннями. Вартість олії з певної культури залежить від цін на олії альтернативних олійних культур, від фактичного виробництва й споживання певної культури, прогнозів урожаю олійних культур, введення експортно-імпортних обмежень тощо. Значний вплив на ринок мають ціни на енергетичному ринку. В Україні на експортну вартість ріпаку, крім внутрішньої пропозиції та попиту, валютних курсів та експортних обмежень впливає попит на ринок біодизеля Європи [1].

Ще одним вагомим аргументом, який впливає на зростання цін на рослинні олії вважають зростання цін на нафту. На внутрішньому біржовому ринку ціна як на ріпак, так і на кукурудзу впродовж 2010 року помітно зростала (рис.1;2). Так, у січні 2010 року вартість ріпаку на біржовому ринку становила 404 дол. США за тонну. З лютого до червня 2010 р. його ціна становила 346,5 дол. США/т. Починаючи з липня вартість однієї тонни ріпаку поступово зростала і в листопаді становила 579 дол. США/т. Ціна на нафту впродовж 2010 р. зростала від січня 75,26 дол. США/барель до квітня 82,24 дол. США/барель. У травні 2010 р. вартість нафти знизилася до 67,91 дол. США/барель. Стійка тенденція зростання ціни нафти спостерігалася від вересня, а у грудні 2010 р. становила 84,16 дол. США/барель.

Найнижча ціна на біржовому ринку на кукурудзу була у лютому 154,83 дол. США/т. У лис-

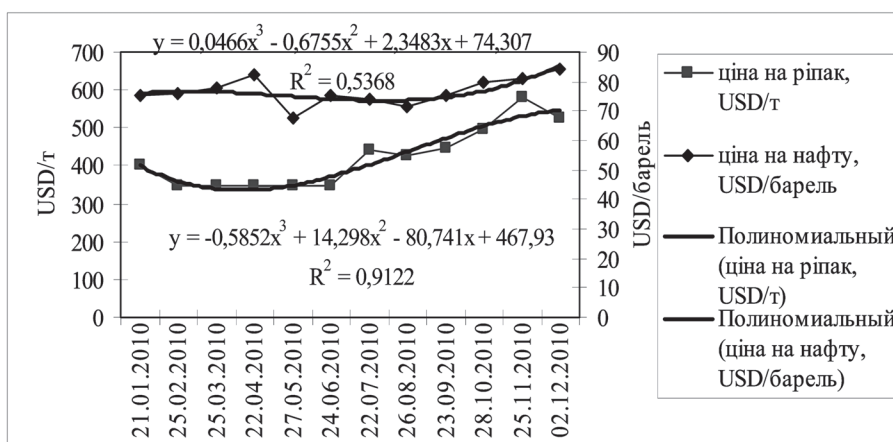

Рис. 1. Динаміка світових експортних цін на нафту та цін на ріпак в Україні

топаді 2010 р. кукурудза вже коштувала 250 дол. США/т.

Кореляційна модель залежності цін на насіння ріпаку і цін на нафту має вигляд:

$$y = -199,95 + 8,10x_1$$

Коефіцієнт кореляції дорівнює 0,47, тобто має середній зв'язок, коефіцієнт детермінації становить 0,22, тобто лише на 22 % у 2010 році ціна на насіння ріпаку залежала від цін на нафту.

Кореляційна модель залежності цін на зерно кукурудзи і цін на нафту описується рівнянням:

$$y = -80,62 + 3,50x_1$$

Коефіцієнт кореляції становить 0,55, тобто середній зв'язок, а коефіцієнт детермінації дорівнює 0,30, тобто на 30 % у 2010 році ціна на зерно кукурудзи залежала від цін на нафту і на 70 % від інших факторів.

Собівартість вирощування насіння ріпаку за останні роки коливається у межах 800–1200 грн/т. Водночас при ринковій вартості насіння 3000 грн/т, собівартість виробництва з нього біодизельного пального становить 11–12 тис. грн/т

(близько 10 грн/л). Отже таке виробництво є не ефективним. Необхідно враховувати, що навіть за умови однакового економічного ефекту від виробництва біопалива і реалізації насіння ріпаку, виробники насіння надаватимуть перевагу його продажу, оскільки переробка на біодизель вимагає значних капіталовкладень [2].

Ситуація з виробництвом біоетанолу з кукурудзи дещо краща. Ціна українського біоетанолу становить 6,8 грн/л, що практично дорівнює біоетанолу в Роттердамі. Через високу ціну, що пов'язано з витратами на сировину та енергетичні ресурси, ціна українського біоетанолу неконкурентна в Європі. Виходом може стати зацікавленість споживачів у активному використанні біопалива. Для цього необхідна державна підтримка виробників такого пального. Слід відмітити, що застосування біодизелю і біоетанолу стає економічно доцільним при реалізації всіх продуктів переробки ріпаку і кукурудзи.

Щодо стимулювання розвитку виробництва біопалива в Україні було прийнято Закон № 1114

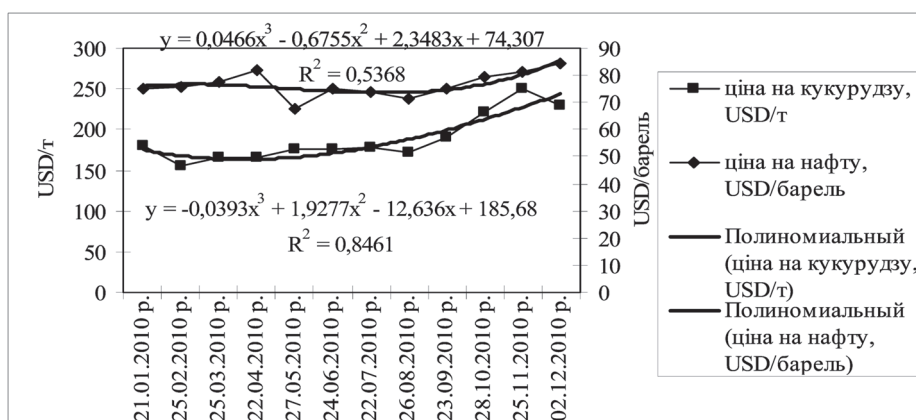

Рис. 2. Динаміка світових експортних цін на нафту та цін на кукурудзу в Україні

«Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України відносно сприяння виробництву і використанню біологічних видів палива». Згідно із законом, починаючи з 1 січня 2010 р., на 10 років звільняється від оподаткування прибуток виробників біопалива, отриманий від його продажу. За повідомленням прес-служби Мінагрополітики України, українські компанії, що працюють у сфері відновлюваних видів палива та енергії, вже користуються податковими преференціями при ввезенні імпортного спеціалізованого устаткування, що передбачено вказаним законом.

Зокрема за даними консалтингової компанії «*Fuel Alternative*», станом на 18 січня 2010 р. заявку на пільговий імпорт устаткування подали (у Мінагрополітики) 7 компаній: 4 – представляють сегмент переробки біомаси і 3 – виробництва рідких видів біопалива. Згідно із Законом, при ввезенні на територію України устаткування для біопаливної галузі, яке не виробляється українськими компаніями, сплачується нульова ставка податку на додану вартість [3].

Однак, як показує світовий досвід, виробництво біопалива з сільськогосподарської продукції в тому числі і кукурудзи та ріпаку було першим етапом розвитку виробництва біопалива. На сьогодні, в зв'язку з постійним збільшенням населення планети, та все більшим загостренням проблеми продовольчого забезпечення, більшість країн поступово відходить від практики переробки даних культур на біопаливо, шукаючи нову сировину для виробництва біопалива – харчові відходи, солому і т. ін. Тому, на нашу думку, найперспективнішою сировиною для виробництва біопалива в Україні є меляса. Кожного року ми експортуємо з України близько 200 тисяч тонн меляси в країни, де використовують цей продукт для виробництва біоетанолу та спиртовмісних речовин. Так, у 2008–2009 МР було експортовано 169,4 тис. тонн меляси, у 2009–2010 МР експорт меляси становив 171,8 тис. тонн.

За оцінками асоціації «Укрцукор» при умові переробки меляси на вітчизняних підприємствах виробництво біоетанолу могло б скласти майже 40 тис. тонн в рік, що дало б можливість повністю завантажити 5 спиртових заводів середньої потужності (800 тис. дал./рік), збільшити кількість робочих місць, зайнятих виробництвом та переробкою цукрових буряків, а також, що є не менш важливим, зменшити бензинову залежність країни за рахунок виробництва й використання альтернативних ви-

дів палива. Та зменшити залежність промислових підприємств від імпорту різного роду спиртовмісних компонентів для виробництва охолоджуючих рідин для автотранспорту, авіації, лако-фарбної продукції, виробництва побутової хімії, пластмас, фармації тощо.

У розвинених країнах успішно працює програма виробництва біоетанолу з меляси. За розрахунками, кожний декалітр етанолу дає змогу заощадити 2,5 декалітрів сирової нафти, а кожний декалітр етанолу, що додається до низько октанового бензину заощаджує 1,6 декалітрів бензину.

Нині встановлені потужності спиртових заводів у розрахунку на рік становлять 58,3 млн дал. спирту, потреба в спирті етиловому на внутрішньому ринку дорівнює близько 26 млн декалітрів, що призвело до ситуації, коли третина спиртових заводів не забезпечена достатніми обсягами реалізації спирту.

Нині практично завершено формування переліку споживачів спирту та спиртових заводів, які задовольняють потребу підприємств-споживачів спирту на внутрішньому ринку. Останнім часом понад 95 відсотків спирту, який реалізується в Україні, використовується для виробництва алкогольних напоїв. Збільшення використання спирту в цьому напрямі практично вичерпано, а тому додатково завантажити потужності спиртових заводів можна за рахунок розширення сфери використання спирту етилового. Одним із таких перспективних напрямів є виробництво біоетанолу та добавок на основі біоетанолу.

Слід зазначити, що відповідно до Програми розвитку спиртової галузі на 2007–2011 рр., затвердженої наказом Мінагрополітики від 16 жовтня 2007 року № 738, за попередні роки здійснені певні заходи для перепрофілювання ряду підприємств спиртової галузі на виробництво біоетанолу, біопалива, біогазу. Завдяки залученим інвестиціям та за власні кошти спиртових заводів для налагодження виробництва біоетанолу на Хоростківському, Івашківському, Коростишівському, Наумівському, Триліському спиртових заводах змонтовано установки дегідратації спирту етилового на мембранах, на Лохвицькому спиртовому комбінаті налагоджено виробництво біопалива (БІО-100) на основі компоненту моторного палива альтернативного (КМПА). Протягом попередніх років розроблено науково-технічну документацію та було придбано обладнання, необхідне для організації виробництва зневодненого спирту (біоетанолу), на Жовтневому і Тростянецькому

спиртових заводах та Кам'янському спиртогорілчаному комбінаті.

Проте, законодавча неврегульованість обов'язковості використання біоетанолу у виробництві бензинів сумішевих, відсутність попиту на біоетанол зі сторони підприємств виробників бензинів сумішевих та стимулювання його використання не дали змоги створити вітчизняний ринок біоетанолу та задіяти потужності державних спиртових заводів на його виробництво.

Міністерство аграрної політики та продовольства продовжує здійснювати певні кроки для забезпечення ефективного функціонування спиртової галузі та, зокрема, розвитку виробництва біоетанолу в Україні.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28.07.2010 р. № 672 «Про утворення Державного підприємства спиртової та лікерогорілчаної промисловості» здійснюється реорганізація державних спиртових заводів.

Мінагрополітики розроблено проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків підприємств, що мають право виробляти бензини моторні сумішеві з добавками на основі біоетанолу та етил-трет-бутилового етеру (ЕТБЕ), підприємств, що мають право на виробництво добавок на основі біоетанолу, та підприємств-виробників біоетанолу», який після узгодження зацікавленими центральними органами виконавчої влади буде направлено до Кабінету Міністрів України.

Варто зауважити, що територіальна концентрація виробничих потужностей вирощування цукрових буряків і цукрових заводів створює сприятливі умови для використання цукрових буряків не тільки для виробництва цукру, а й для виробництва біоетанолу із цукрових буряків. При цьому як сировина може використовуватися дифузійний сік, сироп, зелена патока, меляса та їх суміші в певних пропорціях.

Економічно раціональною є комплексна технологія інтегрованого виробництва цукру та біоетанолу, що дає змогу регулювати співвідношення виробленої продукції в залежності від потреб суспільства та кон'юнктури ринку, підвищити обсяги переробки та відповідно і заготівлі цукрових

буряків, посилити позитивний вплив на сівозміну та економічні складові сільськогосподарської діяльності, збільшити кількість робочих місць, особливо у сільській місцевості.

З метою ефективного використання потужностей по виробництву спирту та цукру фахівцями Мінагрополітики України та ДП «Укрспирт» розроблено проект Концепції стабілізації і подальшого розвитку спиртової галузі на 2011—2020 роки, де передбачається поетапне здійснення заходів по створенню технологічно інтегрованого комплексу по виробництву цукру та біоетанолу, згідно із якою на Гайсинському, Барському, Бжільнянському, Тростянецькому, Чечельницькому, Юрковецькому спиртових заводах буде вироблятися біоетанол та біопаливо.

Висновки. Існує ряд проблемних питань, які потрібно вирішити для створення і функціонування вітчизняного ринку біоетанолу та спиртовмісних речовин, щоб завантажити потужності державних спиртових заводів на його виробництво та зменшити імпорту продукції, виробленої на основі спиртовмісних речовин. Зокрема, законодавчо врегулювати обов'язкове використання біоетанолу у виробництві бензинів моторних сумішевих, що дасть можливість створити попит на біоетанол та вітчизняний ринок біоетанолу, задіяти потужності державних спиртових заводів на його виробництво. Необхідно також внести зміни до Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, якими передбачити заходи щодо реконструкції спиртових та цукрових заводів для виробництва біопалив. Передбачити на 2012—2015 роки надання поетапної фінансової державної підтримки на ці цілі загальною сумою 180 млн гривень.

Використані джерела

1. Оцінки ефективності державного регулювання експорту і експортних цін на ринку зернових та олійних культур в Україні / В. Є. Андрієвський, Т. О. Осташко, Н. В. Сеперевич [та ін.] // Посібник українського хлібороба. — 2011. — С. 18—29.
2. Безуглий М. Енергоносіям з біосировини — науковий підхід / Микола Безуглий // Аграрний тиждень. — 2010. — № 16. — С. 10.
3. Пільги для виробників біопалива вже працюють // Аграрний тиждень. — 2010. — № 2. — С. 14.

ЗНАЧЕННЯ МАРКЕТИНГУ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПОСЛУГ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ УКРАЇНИ

Розглянуто роль маркетингу в підвищенні конкурентоспроможності послуг страхових компаній України. Визначено місце маркетингу в менеджменті організації їхньої діяльності. Запропоновано схему видів маркетингу, що дає змогу удосконалити стратегію поведінки компанії на страховому ринку залежно від коливань попиту, сприяє розв'язанню проблеми зниження конкурентоспроможності страхових послуг та збільшенню обсягів її реалізації.

Український страховий ринок перебуває на стадії формування, але вже з'являються ознаки того, що страхування стає важливішим сегментом ринкових економічних відносин. Механізм страхового захисту в змозі забезпечити стабільність діяльності підприємств, підвищити рівень соціальних гарантій у суспільстві. В перспективі страхування може стати серйозним засобом перерозподілу інвестиційних ресурсів, вирішення питання зайнятості населення. Нині існує проблема забезпечення страхувальників конкурентоспроможними страховими послугами страхових компаній України, оскільки вони не завжди користуються попитом і високим рівнем довіри населення. Це викликає необхідність удосконалення методів та стратегічних підходів до підвищення конкурентоспроможності страхових послуг страхових компаній України.

Питання конкуренції і конкурентоспроможності глибоко вивчені і широко висвітлені в науковій літературі. Серед зарубіжних учених-економістів, які здійснили значний внесок в дослідження теоретичних основ конкуренції та організації страхової справи, варто виділити А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. С. Мілля, А.О. Курного, Ф.І. Еджуорта, Дж. Робінсона, Э. Чемберліна, Дж. Кейнса, Й. Шумптера, а також А.П. Лернера, Ф.А. Хайека, П. Сраффа, М. Портера, К.Р. Макконнела, С.Л. Брю та ін. Велику увагу питанням конкурентоспроможності страхової послуги приділили вітчизняні дослідники В. Базилевич, О. Гвозденко, О. Булатова, Н. Внукова, Л. Временко, А. Глущенко, Л. Кінащук, М. Клапків, І. Краснова, Н. Лутак, О. Мозговий, О. Соловйова, К. Турбіна, В. Успенко, В. Федоренко, В. Фурман, В. Шахов, Л. Ширинян, П. Щедрий та ін.

Економічна криза в Україні викликала необхідність перегляду універсальних стратегій поведінки

страхових компаній України на страховому ринку. Актуальність проблеми розвитку страхового ринку зумовлено необхідністю розробки ефективної стратегічної політики щодо забезпечення страхової діяльності в Україні. Виникла необхідність теоретичного обґрунтування цього процесу і формування практичних заходів підвищення конкурентоспроможності вітчизняних страхових послуг.

Метою статті є розкриття ролі маркетингу в підвищенні конкурентоспроможності страхових послуг страхових компаній України.

Ефективність функціонування будь-якого підприємства базується на забезпеченні конкурентних переваг — вищого рівня конкурентоспроможності товарів і послуг в порівнянні з аналогічною продукцією та послугами інших суб'єктів економіки. Конкурентоспроможність товару займає центральне місце в системі оцінних показників господарювання, оскільки товар — це кінцевий, упредметнений результат виробничої та інших видів діяльності підприємства. Ринковий успіх або, навпаки, ринкова невдача визначається відповідними результатами проектної, виробничої, збутової, експортної та іншої діяльності товаровиробника.

Проблема підвищення конкурентоспроможності продукції (послуги) існує там, де є суперництво між продавцями і покупцями. Чим гостріша конкуренція, тим актуальнішим для кожного виробника постає завдання досягнення високої конкурентоспроможності своїх товарів і послуг, як необхідна умова виживання на ринку.

Висока конкурентоспроможність страхових послуг забезпечується тоді, коли страхові компанії раціонально управляють ними, враховуючи всі можливі фактори впливу. Місце маркетингу в менеджменті організації представлено на рис. 1.

Маркетинг у страховій компанії поза сумнівом має важливе значення. На засадах маркетингу визначається рівень конкурентоспроможності, виявляються сильні і слабкі сторони у виробничо-збутовій діяльності підприємства. За допомогою маркетингу можна оцінювати не тільки всю сукупність споживачів, а також диференціювати її на окремі групи, пропонувати їм один вид страхової послуги з різними

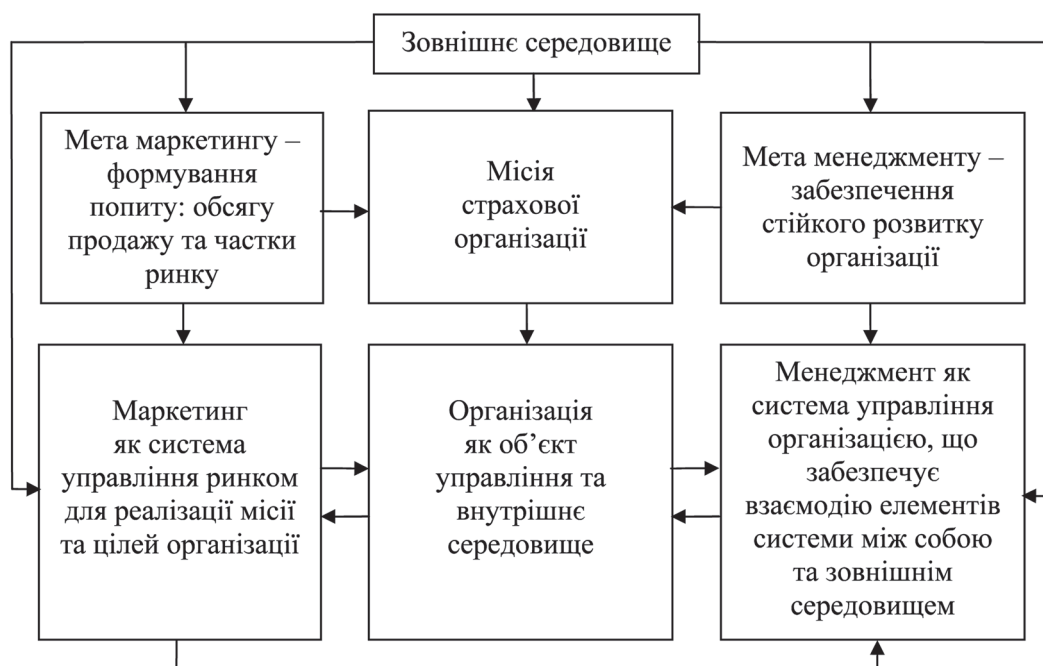

Рис. 1. Місце маркетингу в менеджменті організації

якісними і ціновими характеристиками. Це здійснюється за допомогою сегментації ринку, вибору його цільових сегментів і подальшого позиціонування нематеріального продукту страхової компанії на ринку, забезпечуючи йому конкурентне положення.

На першому етапі вивчення конкурентного середовища оцінюються характеристики ринку, на якому працює або припускає діяти страхове підприємство. Затим визначаються реальні або потенційні конкуренти, оскільки вони являють собою важливий елемент інфраструктури системи маркетингу, що впливає на маркетингову стратегію фірми відносно страхової послуги, посередників, покупців. Вивчення конкурентного середовища базується на систематичному спостереженні за діючими на ринку та потенційними конкурентами. Аналіз цієї інформації дає змогу обґрунтовано оцінити кожний чинник конкуренції і охарактеризувати загальне положення страхової компанії на ринку відносно конкурентів.

Класифікацію видів маркетингу, які можуть застосовуватися у страхових організаціях залежно від попиту на їх послуги, представлено на рис. 2. Запропонована схема дає змогу залежно від коливань попиту змінювати стратегію поведінки страхового підприємства на ринку шляхом застосування того або іншого виду маркетингу певною мірою розв'язати проблему зниження конкурентоспроможності страхових послуг і збільшити обсяги їх реалізації.

Вивчення конкурентного середовища повинно вестися безперервно і систематично, щоб своєчасно уловлювати момент початку зниження показника конкурентоспроможності та ухвалювати відповідні попереджувальні рішення (наприклад, активізувати

маркетингову діяльність та ін.). Такий процес можна уповільнити і навіть тимчасово затримати, але зупинити – неможливо. Для нормального та ефективного функціонування підприємства слід постійно відстежувати кон'юнктуру ринку, проводити безперервний процес маркетингових досліджень.

До яких би висновків в кінцевому рахунку фахівці-маркетологи не прийшли, слід мати на увазі, що в еру глобалізації економіки відповідних умов, придатних для масового створення ринків залишається все менше.

Для все більшої кількості страхових компаній маркетинг означає формування кола постійних споживачів, а не метод ведення конкуренції на стабільному ринку з прозорою і передбаченою галузевою і виробничою структурою.

Обґрунтування та вибір виду маркетингу варто проводити відповідно до типу сфери діяльності страхових організацій. Таке порівняння наведено в таблиці.

Функції і завдання маркетингу при цьому розширюються. Від точності в аналізі все більшою мірою залежить вибір раціонального варіанту реструктуризації страхової компанії, напрямів диверсифікації страхових послуг, альтернатив інвестиційної політики та ухвалення інших стратегічних рішень.

Необхідними і достатніми, на наш погляд, є три таких положення. *По-перше*, найважливішу інформацію для ухвалення рішень у сфері ринкової діяльності страхова компанія черпає з навколишнього (зовнішнього) середовища. Завдання «виживання» страхової організації в умовах насиченого ринку, оптимального досягнення поставлених цілей може бути реалізоване лише завдяки забезпеченню постійної динамічної рівноваги, максимальної узгодженості із зовнішнім

Рис. 2. Залежність видів маркетингу від видів попиту

середовищем. Не внутрішня структура, не ресурси підприємства, а постійно змінне навколишнє середовище є джерелом і реальною опорою його стратегічних рішень і повсякденних дій.

По-друге, кількісна міра дій страхової компанії у сфері маркетингу визначається дослідженнями ринку. Ні минулий досвід, ні інтуїція, ні навіть логіка здорового глузду не можуть замінити знань, що набувають в результаті безпосереднього вивчення

постійно змінної ситуації в зовнішньому середовищі підприємства. Чим насиченіший і динамічніший ринок, тим менше шансів у страхової організації знайти адекватну дію на нього, використовуючи метод спроб та помилок. Дослідження ринку дають можливість підприємству уникнути вад в ухваленні рішень, знизити рівень ризику в боротьбі з конкурентами, збільшити рівень передбачуваності результатів діяльності в найближчій та віддаленій перспективі.

Порівняльний аналіз видів маркетингу

Сфера дій страхової організації	Маркетинг орієнтований		Інтегрований* маркетинг
	на страхову послугу	на страховальника	
Реклама направлена насамперед на	стимулювання реалізації і формування іміджу	інформування страховальників	інформування страховальників і формування іміджу фірми
Витрати по реалізації	високі	низькі	середні
Канали збуту	власна мережа	посередники реалізації страхової послуги	поєднання власної мережі реалізації і посередників
Ступінь знання профілю кінцевого страховальника	низька	висока	висока
Конкуренція за	параметрами страхової послуги і нововведеннями	ціною і якістю	властивостями страхової послуги
Аналіз страхової послуги	орієнтація на масштабні нововведення	швидке реагування на поточні потреби і запити	орієнтація на нововведення у сфері реалізації в поєднанні зі змінами продукту страхування відповідно до майбутніх потреб і запитів

* Інтегрований маркетинг — це просування продукту на ринку, засноване на передбаченні майбутніх потреб і переваг споживачів, змін в структурі споживчих переваг і завчасної адаптації продукту відповідно до цих запитів при одночасному обліку надзвичайно індивідуалізованих запитів різних груп споживачів (сегментів ринку) в різних регіонах [11, с. 548].

По-третє, не слід пасивно йти за ринком, треба активно впливати на потреби, формуючи ринок. Необхідність активної дії впливу на ринок диктується наявністю на ньому конкуруючих страхових послуг, а також загальною тенденцією скорочення життєвого циклу страхової послуги, що є наслідком прискореного поширення технологічного прогресу. Підприємства-конкуренти вимушені постійно тяжіти до інноваційного прориву, що забезпечує довготривалі конкурентні переваги.

Оновлюючи асортимент, вносячи елементи новизни до нематеріального товару, його властивостей, сфер застосування, прийомів диференціації і позиціонування, форм реалізації, обґрунтування переваг ціни, змісту маркетингових комунікацій, страхове підприємство прагне активно впливати на страховальників, посередників і одночасно ефективно протидіяти конкурентам. Дослідниками відмічено, що з підвищенням рівня життя індивіда в його оцінці альтернатив вибору та ухваленні рішення про будь-яку покупку значно зростає роль емоційної складової. Це вельми важливо враховувати при розробці програми активної дії на страховальників, зокрема, при обґрунтуванні і реалізації стратегії маркетингових комунікацій.

Висновки. Роль і значення маркетингу в підвищенні конкурентоспроможності страхових послуг полягає в орієнтації діяльності страхового підприємства, його персоналу і процесів управління на кінцеві результати, що включають якість, результативність, ефективність, конкурентоспроможність, базуючись на дослідженнях і формуванні його засобами забезпечення організаційно-економічних умов здійснення відтворювальних процесів, а також їх безперервності, зниження витрат і підвищення

ефективності, та в кінцевому підсумку комплексно вирішувати проблеми страховальника, тим самим підвищуючи конкурентоспроможність страхової послуги страхових компаній України.

Використані джерела

1. Говорушко Т.А. Страхові послуги: навч. посіб. / Говорушко Т. А. — [2-е вид. перероб. та доп.]. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 344 с.
2. Про внесення змін до Закону України «Про страхування»: Закон України від 04.10.2001 р. № 2745-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=357-16>
3. Шегда А.В. Ризики в підприємстві: оцінювання та управління: навч. посіб. / А. В. Шегда, М. В. Голованенко; за ред. А.В. Шегди. — К.: Знання, 2008. — 271 с.
4. Воронкова А.Э. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика и организация / Воронкова А. Э. — Луганск: ВНУ, 2000. — 315 с.
5. Березівський П.С. Конкурентоспроможність молокопереробних підприємств: теорія, методика, практика: моногр. / П. С. Березівський, А. М. Железняк. — Львів: Львівський держ. аграрний ун-т., 2008. — 198 с.
6. Василенко В.Н. Конкурентоспособность регионов: истоки, оценки и перспективы: [монография] / Василенко В. Н., Агафенко О. Ю., Будяков В. Е. — Донецьк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2008. — 363 с.
7. Пахомов С.Ю. Глобальна конкуренція: нові явища, тенденції та чинники розвитку: моногр. / Пахомов С. Ю. — К.: КНЕУ, 2008. — 224 с.
8. Хартли Роберт Ф. Ошибки и успехи маркетинга / Хартли Роберт Ф.; пер.с 10-го англ.изд. Т.А. Ильина. — М.: Поколение, 2008. — 507 с.
9. Беляевский И.К. Маркетинговое исследование: информация, анализ, прогноз: [учеб. пособ. для студ. вузов] / Беляевский И. К. — М.: Финансы и статистика, 2008. — 319 с.
10. Ламбен Жан-Жак. Менеджмент, ориентированный на рынок. Стратегический и операционный маркетинг: [учеб. для слушателей, обучающихся по прогр. «Мастер делового администрирования»] / Ламбен Жан-Жак; пер. с англ. С. Жильцов. — С.Пб.; М.; Нижний Новгород; Воронеж; Питер, 2008. — 796 с.

О.В. Захарчук,доктор екон. наук,
Український інститут експертизи сортів рослин**Т.І. Пішеніна,**канд. екон. наук,
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»

РОЗВИТОК КОМЕРЦІЙНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Висвітлено основні проблеми та завдання щодо надання платних послуг у сфері освіти. Запропоновано модель трансформування державного фінансового забезпечення розвитку інтеграційних процесів у сфері вищої освіти.

Світові тенденції товаризації знання та комерціалізації освіти зумовлюють необхідність регулювання інтеграційних процесів в освітній сфері, особливо між країною-експортером та країною-імпортером освітніх послуг. В чомусь їх інтереси співпадають, а по деяких питаннях вони можуть значно розходитись.

Метою статті є висвітлення проблеми щодо надання послуг у сфері вищої освіти, яка зі зростанням попиту на неї все більшою мірою стає видом бізнесу, а також пропозицій стосовно її часткового розв'язання.

Освітня мережа нині розширюється. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та електронних видів навчання спричинили появу транснаціонального ринку освітніх послуг. Транснаціональні ознаки вищої освіти проявляються у зростанні кількості студентів, які вибирають навчання в закордонних навчальних закладах, беруть участь в іноземних освітніх програмах, навчаються у філіях іноземних навчальних закладів, які знаходяться в їх країні, завдяки Інтернету вивчають курси, що викладаються в навчальних закладах інших країн.

Такі тенденції стали результатом різних, але не взаємовиключних процесів: розвитку культурних та академічних зв'язків між країнами; міграції кваліфікованих фахівців в глобалізованій економіці; бажання навчальних закладів одержувати додатковий дохід; потреби у висококваліфікованій робочій силі в основному в країнах, що розвиваються.

Слід зазначити, що освіта, включаючи вищу, відноситься до проміжного типу послуг і має характеристики як суспільного, так і приватного

товару. Це визначає специфіку розвитку комерційних відносин в освітній сфері на наднаціональному рівні, що підвищує роль міжнародних організацій у їх регулюванні.

Нині головним інститутом, що регулює комерційні відносини між експортерами та імпортерами на міжнародній арені, є Світова організація торгівлі, а у сфері послуг — Генеральна угода з торгівлі послугами. Значну роль в цих процесах відіграє Організація економічного співробітництва і розвитку, яка представляє інтереси найбільш високорозвинених країн світу, і ЮНЕСКО, як інститут, що безпосередньо займається питаннями розвитку освіти у світовому масштабі.

Країни-експортери освітніх послуг реалізують свої інтереси шляхом використання стратегій міграції висококваліфікованих фахівців, взаєморозуміння і збільшення доходу. Їх інтереси в основному спрямовані на:

збільшення доходів окремих навчальних закладів (плата за навчання) та економіки в цілому (витрати студентів на харчування, мешкання, поїздки по території країни тощо.);

розширення ринку для національних вищих навчальних закладів;

підвищення іміджу країни на світовій арені;

підвищення конкурентоспроможності національної системи освіти;

можливість залучати талановитих фахівців після навчання для працевлаштування в країні та підвищення рівня науково-технічного розвитку;

зміцнення конкурентних позицій на світових ринках.

Інтереси країн-імпортерів освітніх послуг забезпечуються через відповідні стратегічні напрями розвитку, спрямовані на:

задоволення попиту національних студентів на послуги вищої освіти, який не може бути цілком задоволений національними навчальними закладами;

підтримка національної системи вищої освіти шляхом розширення співробітництва з іноземними навчальними закладами;

підвищення рівня освіти, підготовки висококваліфікованих фахівців, науково-технічного потенціалу та інноваційно-технологічного забезпечення економічного зростання країни.

Загальні інтереси країн-експортерів та країн-імпортерів освітніх послуг включають:

розвиток академічних та культурних зв'язків;

можливості для налагодження економічних контактів, оскільки після навчання студенти в більшості випадків зберігають дружні стосунки, які надалі можуть перерости в економічне співробітництво на міжнародному рівні;

розвиток національних систем освіти тощо.

Отже, в розширенні комерційних відносин у сфері освітніх послуг зацікавлені як країни-експортери, так і країни-імпортери. Проте існують також і суперечності щодо комерційної складової в розвитку інтеграційних процесів у сфері освітніх послуг, які для країн-експортерів визначаються бар'єрами, а для країн-імпортерів — основою політики в освітній сфері.

Серед основних бар'єрів або проблем комерціалізації інтеграційних процесів у сфері освітніх послуг можна виділити такі:

забезпечення якості послуг;

визнання кваліфікацій, одержаних в іноземному навчальному закладі, національною системою освіти;

необхідність залучення місцевих навчальних закладів (що пов'язано з додатковими витратами);

питання ліцензування та акредитації;

необхідність отримання віз для студентів і викладачів та пов'язані з цим бюрократичні процедури;

податкова політика країни розміщення іноземного навчального закладу;

проблеми працевлаштування студентів під час їх навчання за кордоном;

проблеми повернення студентів на батьківщину після отримання освіти та «витоку розуму»;

зростання пропозиції робочої сили на ринку праці у зв'язку з неповерненням фахівців на батьківщину, що призводить до зниження можливостей працевлаштування для громадян даної країни;

превалювання іноземних навчальних закладів на національному ринку освітніх послуг, що може спричинити гальмування розвитку національної системи освіти.

На сучасному етапі на розвиток систем вищої освіти впливають дві протилежні тенденції: диверсифікація навчальних закладів, програм і моделей їх надання; процес стандартизації і зіставлення

систем освіти. Деякі міжнародні тенденції спрямовані на конвергенцію освітніх програм і кваліфікацій. Так, метою Болонського процесу стало досягнення порівнянності структур отримання кваліфікацій та академічних ступенів у країн-учасниць. Раніше Болонський процес розглядався з позицій визначення напрямів регулювання інтеграційних процесів у сфері освітніх послуг та забезпечення нормативно-правової бази розвитку транснаціональної освіти і торгівлі освітніми послугами.

На нашу думку, розвиток Болонського процесу є найоптимальнішим варіантом вирішення зазначених проблем. *По-перше*, Болонську декларацію вже підписали 45 країн, що забезпечує широке міжнародне співробітництво. *По-друге*, угоди з визнання академічних і професійних кваліфікацій сприяють гармонізації навчальних планів, результатів навчання і одержаного фаху.

На сучасному етапі міжнародні експерти та офіційні особи в освітній сфері прийшли до висновку, що немає необхідності намагатися досягти конвергенції на початкових стадіях навчального процесу. Способи організації навчальних програм, моделі надання освітніх послуг, особливості викладання і навчання, кількість годин навчального навантаження значно відрізняються, але ці відмінності не істотно впливають на зіставність і порівнянність результатів.

Найоптимальнішим варіантом є спроба порівнянь на рівні отримання результатів навчання, особливо якщо вони описані як компетенції, співвіднесені з академічною і професійною практикою. Опис програм і кваліфікацій з погляду результатів навчання і компетенцій дає змогу визначити загальні ознаки визнання кваліфікацій на міжнародному рівні.

Агентствам з визнання кваліфікацій і акредитаційним організаціям слід переглянути системи критеріїв і процедур порівняння програм і кваліфікацій, їх відповідність результатам навчання і компетенціям, а не орієнтуватися лише на початкові умови навчального процесу. Орієнтація на результати навчання і компетенції має ще одну значну перевагу, оскільки дає можливість розглядати ступені і кваліфікації, одержані в ланці нетрадиційної вищої освіти.

Транснаціональна освіта є одним із шляхів збільшення доступу до послуг вищої освіти. Країни, що зіткнулися з проблемою задоволення попиту на послуги вищої освіти, повинні розглядати транснаціональну освіту як можливість розв'язання проблеми доступу їх громадян до різних форм навчання.

Однак студентська мобільність і транснаціональна освіта породжують проблему нерівності. Поширення транснаціональної освіти може призвести до заміщення місць національних студентів іноземними студентами, якщо з боку держави і навчальних закладів не буде відповідного контролю. Оскільки студентська мобільність в основному фінансується самими студентами або їх сім'ями, студенти з менш забезпечених сімей не мають змоги брати участь в транснаціональній освіті, що породжує можливість дискримінації деяких груп населення в залежності від їх фінансового стану.

Проблему фінансового забезпечення розвитку інтеграційних процесів у сфері освітніх послуг детальніше слід розглядати на національному, ніж на наднаціональному рівні. Це зумовлено декількома причинами. *По-перше*, освіта відповідно до Маастріхтської угоди (149 ст.) відноситься до компетенції національних органів регулювання. *По-друге*, освітні послуги слід розглядати як проміжний вид послуг, якому, значною мірою, властиві характеристики суспільного товару, і, водночас, під впливом розвитку процесів глобалізації освіта стає товаром, що підлягає купівлі-продажу на звичайних умовах. *По-третє*, головну роль в посиленні конкурентоспроможності системи освіти окремої країни відіграє саме уряд цієї країни, а роль міжнародних організацій полягає в підтримці дій уряду, якщо ці дії відповідають цілям міжнародної організації. Наприклад, можливість участі Світового банку в розвитку сфери освіти в тій чи іншій країні визначається співвідношенням потреб цієї країни у реформах, та її готовністю до проведення цих реформ.

До основних джерел фінансування освіти можна віднести такі: держава (державний бюджет); приватні особи (оплата навчання студентами, їх сім'ями або підприємствами); суспільні організації і фундації (добродійність, гранти); національні та наднаціональні кредитні установи (кредити на навчання); міжнародні організації і міжнародні фінансові інститути (спеціальні проекти і програми, кредити тощо).

В цій системі за останні роки відбулися значні зміни, що вплинули й на вектор розвитку сфери освітніх послуг в цілому. Насамперед зменшилася частка участі держав у фінансуванні та пропозиції освітніх послуг, що в сукупності зі збільшенням попиту на освітні послуги, зумовленим становленням «економік, заснованих на знаннях», привело до збільшення кількості приватних вищих навчальних закладів.

Необхідність платити за послуги вищої освіти стикається з проблемою нерівності доходів. В результаті цього не всі, хто бажає і має потенціал для навчання у вищій школі, мають нагоду дістати вищу освіту. Водночас існуючі системи кредитування навчання не достатньо ефективні: не всі бажуючі одержати освіту володіють достатнім обсягом інформації щодо можливостей отримання кредиту на навчання.

В результаті зменшення бюджетного фінансування сфери освітніх послуг знижується рівень конкурентоспроможності й, відповідно, привабливості державних вищих навчальних закладів, оскільки рівень заробітної плати викладачів і матеріально-технічного забезпечення навчального процесу в державних університетах нижчий, ніж у приватних. Держава втрачає позиції на ринку вищої освіти, в результаті — вища освіта перестає бути суспільним і стає звичайним товаром.

Проте освіта є стратегічно важливим ресурсом розвитку країни, який визначає її економічний і політичний стан на світовій арені. Держава повинна підтримувати і розвивати сферу освітніх послуг. Перед державою на сучасному етапі стоять дві задачі: підтримка розвитку, заснованого на знаннях, і підтримка якості, ефективності і рівності доступу до системи вищої освіти.

Враховуючи сучасні тенденції скорочення фінансування сфери освіти, в цілому, і вищої освіти у тому числі, а також посилення дії ринкових сил як усередині країн, так і на міжнародному рівні, цілі, розміри і способи державного втручання у вищу освіту зазнають значних змін.

Якщо держава не в змозі забезпечити фінансування сфери освітніх послуг у необхідному розмірі, вона має створити сприятливі умови для залучення у сферу освіти фінансових потоків з боку приватного національного та міжнародного сектору.

Під міжнародним сектором маємо на увазі насамперед транснаціональні освітні установи. Проте розвиток транснаціональної освіти може стати загрозою для розвитку національної сфери освітніх послуг.

З урахуванням того, що освітні послуги виконують функції суспільного товару, а сфера освіти є базою для економічного розвитку країни, держава має створювати умови для розвитку національного ринку освітніх послуг на базі залучення національного капіталу та використання можливостей самих вищих навчальних закладів гнучко функціонувати в умовах ринку. Розвиток інтеграційних процесів у сфері освітніх послуг (залучення коштів міжнародних ор-

ганізацій та фондів, співробітництво з іншими країнами і т.д.) також може принести позитивні результати.

Таким чином, в умовах скорочення бюджетного фінансування освіти держава має трансформувати свою роль стосовно регулювання фінансового забезпечення інтеграційних процесів у сфері освітніх послуг як на національному, так і наднаціональному рівнях, що полягає в гнучкому стимулюванні діяльності вищих навчальних закладів будь-якої форми власності в напрямі, вигідному державі без здійснення прямого адміністративного контролю, а також шляхом створення умов для розвитку інститутів фінансування і кредитування вищої освіти.

До чинників гнучкого стимулювання, на наш погляд, слід віднести: розробку державних нормативних актів; розширення співпраці з промисловим сектором в питаннях фінансування освітньої сфери; конкуренції між виробниками послуг вищої освіти на національному і наднаціональному рівнях.

Ключові параметри нормативної бази освітньої системи мають забезпечити врегулювання процесу створення нових вищих навчальних закладів, особливо приватних і віртуальних, механізми формування якості для всіх типів нових вищих навчальних закладів, адміністративні і фінансові правила, яких повинні дотримуватися державні вищі навчальні заклади, контроль, права інтелектуальної власності.

В цілому, трансформування ролі держави в процесі регулювання фінансового забезпечення інтеграційних процесів у сфері освітніх послуг з метою розширення можливостей для залучення фінансових потоків, на наш погляд, має здійснюватися за наступними напрямками: диференціація послуг вищої освіти; створення умов для розвитку приватного сектора у вищій освіті; розширення автономії вищих навчальних закладів; захист прав інтелектуальної власності; розвиток сфери інформаційно-комунікаційних технологій; фінансове стимулювання вищих навчальних закладів. Розглянемо кожний напрям окремо.

1. Диференціація послуг вищої освіти полягає в створенні умов для розвитку навчальних закладів всіх типів: державних і приватних; великих і малих; тих, що мають і не мають статусу університету; короткострокових і середньострокових програм; гуманітарних і технологічних інститутів; чисто навчальних і тих, що займаються науковими дослідженнями; стаціонарних програм і програм дистанційного навчання і т.д.

2. Розвиток приватного сектору в освіті забезпечує розширення можливостей у сфері освіти

при незначних державних витратах або за їх повної відсутності, різноманітність пропонованих програм і збільшення охоплення населення вищою освітою.

До умов, що забезпечують розширення приватного сектора у сфері освітніх послуг, на наш погляд, можна віднести зниження адміністративних вимог на процедури ліцензування і введення дієвих механізмів забезпечення якості, що використовують прямі результати діяльності нових вищих навчальних закладів. Якщо держава створить сприятливі умови для появи нових приватних навчальних закладів без належного механізму оцінки якості освітніх послуг, що надаються цими освітніми закладами, то, *по-перше*, головна мета регулювання сфери освітніх послуг, що полягає в задоволенні попиту населення в освітніх послугах відповідної якості, не буде досягнута; а, *по-друге*, будуть втрачені конкурентні позиції як на національному, так і на міжнародному ринках освітніх послуг.

3. Автономія вищих навчальних закладів полягає в наданні їм можливості здійснювати повноцінний контроль за основними чинниками, що впливають на якість і рівень витрат на освітні програми. Рівень автономії освітнього закладу зумовлюється мірою його залежності від державного фінансування. Чим більше автономії мають освітні заклади у вирішенні питань фінансування і розпорядження коштами, тим менша потреба у фінансуванні їх з боку держави.

Автономія надає право кожному навчальному закладу встановлювати власні правила прийому, визначати кількість студентів, розмір плати за навчання та інших платежів, а також розробляти критерії надання фінансової допомоги студентам. Навчальні заклади повинні мати право вільно визначати умови зайнятості, такі як прийом на роботу і заробітна плата співробітників, щоб реагувати на новий, стрімко змінний попит на ринку праці. Врешті-решт, інститути повинні мати автономну систему управління бюджетом, включаючи можливість перерозподілу ресурсів усередині своєї системи відповідно до самостійно визначених критеріїв.

В багатьох країнах інститутам не надається такого права реалізації бюджетного управління із-за поширення жорстких систем постатейного виділення бюджетних коштів. Автономна система управління бюджетом необхідна інститутам для зміцнення слабких академічних підрозділів, забезпечення перехресного субсидування програм, швидкого і гнучкого фінансування нових ініціатив відповідно до змінних потреб.

4. Законодавче регулювання прав на інтелектуальну власність у сфері освіти є особливо актуальним відносно курсів, розроблених для поширення в інтерактивному режимі або мультимедійній формі з метою їх реалізації в дистанційній освіті, що зумовлено виникненням віртуальних інститутів, освітніх інтерактивних програм і курсів на базі Інтернету. Регулювання прав на інтелектуальну власність розширює можливості для ВНЗ у сфері публікування результатів наукових досліджень, навчальних курсів і т.д., отримання за це додаткових фінансових ресурсів.

Нечіткість у визначенні прав власності і правил використання нових освітніх матеріалів може призвести до проблем між викладачами і їх ВНЗ або ВНЗ, які підписали з ними договір на розробку матеріалів до навчального курсу для поширення його в інтерактивному режимі або по каналах теле- і радіомовлення.

Існуючі тенденції в цій сфері в країнах Європи і Північної Америки свідчать про те, що найоптимальнішим варіантом є такий, за якого університети визнають право власності викладачів на інтерактивні курси. В багатьох університетах США викладачам заохочують розробку таких курсів, пропонують грошові стимули, авторський гонорар, плату за ліцензування і частину плати за навчання, що вноситься студентами системи дистанційної освіти.

5. Структура інформаційно-комунікаційних технологій забезпечує базу для розвитку всіх сегментів освіти, проте більшою мірою для розвитку дистанційної освіти. Держава повинна регулювати рівень стану національної комунікаційної інфраструктури, а також її цінову структуру, оскільки ціни на інформаційно-комунікаційні послуги є однією із складових ціни освітніх послуг.

6. Фінансове стимулювання є одним з найважливіших елементів державного регулювання сфери освітніх послуг в умовах зменшення бюджетного фінансування освіти. Мета фінансового стимулювання полягає у визначенні вищим навчальним закладам шляхів до результативнішого досягнення цілей якості, ефективності і рівності доступу до освіти.

Для створення стимулів бюджетної ефективності багато країн ОЕСР відмовилися від використання традиційного підходу до формування бюджету «на основі переговорів», який в основному враховує тенденції минулого періоду і політичний вплив. Тепер ці країни дотримуються механізмів,

які встановлюють зв'язок між фінансуванням і досягненням результатів. Наприклад, використовується формула, що пов'язує обсяг коштів, витрачених на такі ресурси як кількість студентів або викладачів і показник інституційної ефективності, наприклад кількість випускників.

Трансформування ролі держави у регулюванні фінансового забезпечення інтеграційних процесів у сфері освітніх послуг полягає у створенні системи, яка відповідає наступним критеріям: *по-перше*, держава не витрачає додаткові кошти на сферу освіти; *по-друге*, держава створює такі умови для функціонування освітніх закладів, за яких вони можуть самостійно заробляти необхідні кошти при збереженні і підвищенні якості послуг, що ними надаються; *по-третє*, держава має контролювати діяльність освітніх закладів та оцінювати рівень якості освітніх послуг і їх відповідності існуючим потребам суспільства і світовим тенденціям; *по-четверте*, держава має стимулювати підприємницький сектор для фінансування освітньої сфери; *по-п'яте*, держава має створити умови для появи нових видів і форм надання освітніх послуг.

Недостатній рівень фінансування з боку держави може бути ліквідовано за рахунок іноземного капіталу. Однак освіта відноситься до стратегічно значимих сфер соціально-економічної системи країни і контроль над нею не повинен залежати від іноземних власників. Сфера освіти має бути підпорядкованою державним органам влади. Роль міжнародних організацій у цьому питанні спрямована на підтримку тих процесів чи реформ, які проводить держава, та на розвиток міжнародного співробітництва у сфері освіти.

Висновок. Запропонована модель трансформування ролі держави з метою фінансового забезпечення розвитку інтеграційних процесів у галузі вищої освіти враховує багато аспектів функціонування сфери освітніх послуг. Проте саме такий взаємозв'язок забезпечує умови для її розвитку на рівні окремої держави і світовому ринку освітніх послуг.

Використані джерела

1. Екологічне управління: підручник / [Шевчук В. Я., Саталкін Ю. М., Білявський Г. О. та ін.]. — К. : Либідь, 2004. — 423 с.
2. Кремень В. Якісна освіта: вимоги XXI століття [Електронний ресурс] / Василь Кремень // Дзеркало тижня. — 2009. — № 24 (603). — 24—30 черв. — Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3300/53717/>.

ЗАВДАННЯ РЕФОРМ — УЗГОДЖЕННЯ ІНТЕРЕСІВ

Запропоновано концептуальні напрями проведення реформ сільського розвитку, в аграрному секторі та невіддільній від нього сільській місцевості на засадах узгодження інтересів владних структур і місцевого самоврядування, виробництва та соціального розвитку села, товаровиробників і жителів сільських територій.

Головна причина гальмування розвитку економіки країни та виходу її з кризового стану — не в дефіциті ресурсів, а в розбалансуванні інтересів, власне у неузгодженості інтересу приватного, особистого із суспільними потребами. В країнах з усталеною протягом багатьох років, урівноваженою економікою для того, щоб одержати власну вигоду, необхідно, як правило, зробити щось корисне для суспільства. В нашій нинішній практиці часто приватна вигода поєднується з шкідливою в суспільному аспекті діяльністю тих чи інших структур. Стосовно сільськогосподарської зайнятості це виразно видно вже по тому, що при величезному природному та трудовому ресурсі вітчизняне виробництво не забезпечує потреб населення в продовольстві.

Визначальною в цій проблемі є поведінка землекористувачів масивів польових земель, насамперед великого капіталу, орієнтованого на високий прибуток і підтримуваного владою. Селянство, яке втратило майно в підприємствах, роботу і права на участь у вирішенні питань великого виробництва, пристосовується до ситуації, втратило віру в свої правомочності і також керується суто власними інтересами.

Усі негаразди в державі зрештою зумовлені безвідповідальністю на всіх рівнях осіб, які управляють господарським життям і користуються ресурсами, що повинні працювати для загального добра. У радянські часи громадські інтереси підтримувалися режимом жорсткої персональної відповідальності кожного керівника, посадової особи. Тепер, коли влада зрослася з капіталом, втрата посади (найвище покарання) не позбавляє перспективи зайняти не менш вигідні позиції, опираючись на здобуті статки та зв'язки. У демократичних країнах навіть найменшим антисуспільним діям влади протистоїть організованість громадянського суспільства, але в нас такого немає, і його становленню та ж влада перешкоджає.

Стосовно сільськогосподарського виробництва та села інтереси можна розмежувати за їхніми суб'єктами: а) суспільство; б) селянство; в) працівники сільгоспідприємств; г) можливі інвестори.

Суспільні зобов'язання і роль села. У загальному плані вони можуть бути визначені як 1) забезпечення населення продовольством; 2) вклад в економічний розвиток країни; 3) контроль за територією і збереження природного ресурсу; 4) збереження культури, моралі, національної ідентичності.

Сільське господарство повинно виробляти продукцію широкого асортименту і в достатній кількості. Зараз актуально урізноманітнити продукцію, першочергово забезпечити потреби у тих її видах, споживання яких населенням недостатнє — тваринницьких, овочах, фруктах. Водночас виробництво повинно вестися ефективно, з нарощуванням експортного потенціалу. Агропромисловий комплекс зорієнтовується на виробництво кінцевої продукції, яка має стати пріоритетною на зовнішньому ринку (переважання зернового експорту є однією з ознак сировинного характеру нашої економіки).

Суспільство заінтересоване також, щоб усі громадяни рівною мірою мали вигоду від того, що країна володіє великим ресурсом аграрного виробництва. Для цього земельна рента має усупільнюватися, оскільки приватизована рента закладається в ціни на продукти, і її оплачує більшість громадян на користь значно менш чисельних землевласників.

В загальнодержавних інтересах і стабільність землекористування. Сільськогосподарські землі — найдорожчий ресурс України. Тому в аграрній діяльності повинні зберігатися її цінні властивості, а отже, потрібно дотримуватися агротехнічних вимог, вносити органічні добрива, вводити правильні сівозміни тощо. На порядку денному також трансформація угідь із зменшенням розораності, що має і економічне, і екологічне обґрунтування.

Потреби села і селянства. Ці вимоги зводяться до того, щоб 1) підтримувалося сільськогосподарське виробництво; 2) забезпечувалися соціальні потреби селян; 3) досягалася висока зайнятість з гідною оплатою праці; 4) селяни були хазяями сільських територій.

Сільське господарство за своєю природою дотаційне, тому потребує більшої фінансової та матері-

альної державної підтримки. Але участь держави аж ніяк не може зводитися до цього. Така підтримка має виконувати регулюючу роль, вибірково і цілеспрямовано дотуючи найбільш суспільно важливі та водночас маловигідні для виробника продукти. Різний підхід повинен бути і залежно від характеру діяльності дотованих (безпосередній виробник — перекупник — належне селянам підприємство — структури великого капіталу). Розподіл доходів у державі має бути таким, щоб забезпечувався платоспроможний попит населення на сільськогосподарську продукцію. Державними засобами можна сприяти організації ринків продукції, насамперед міжнародних, а також залученню інвестицій з інших держав.

Сільгоспугіддя — єдиний вагомий ресурс села, який повинен залишатися в його розпорядженні. Всю сільську територію, за винятком земель спеціального призначення, слід передати від районних держадміністрацій сільським громадам. Соціальна інфраструктура забезпечуватиметься не тільки бюджетами, а й обов'язковими внесками великих землекористувачів. Від них резонно вимагати і забезпечення зайнятості місцевих селян відповідно із розмірами використовуваних угідь, а за відсутні робочого місця слід ввести податки у державний фонд сільської зайнятості. Цим самим буде стимулюватися інтенсивна структура виробництва з розвитком трудомістких галузей. Державне втручання потрібне і для відновлення мережі сільгоспідприємств. Кожній сільраді належить мати на своїй території підприємство — матеріальну базу місцевої влади.

Щоб селяни залишалися господарями своїх територій, необхідно розвивати самоврядування, забезпечене необхідними правами.

Вимоги працівника сільськогосподарського підприємства. Працівникові підприємства будь-якої організаційно-правової форми треба забезпечити 1) гарантовану зайнятість; 2) належну оплату праці; 3) право участі в організації виробництва та розподілі доходів господарювання.

На селі умови зайнятості вкрай обмежені. Тому, як правило, робітники мають бути зайняті на умовах безстрокового найму. Не можна погоджуватися на широко практиковані вивільнення працівників у осінньо-зимовий період — адже сільське господарство не відноситься до сезонних галузей.

Є підстави вимагати, щоб рівень оплати праці в сільгоспідприємстві не був нижчим за середній по економіці країни на даний час. Правила оплати фіксуються в колективному договорі або окремому положенні, прийнятому за погодженням з колективом. Майнові паї в переважній більшості сіл зникли разом зі зникненням майна, ліквідацією підприємств, а в інших випадках вони були організовано скуплені новими хазяями за безцінь. Повноцінним становище працівника вважатиметься тоді, коли він буде включеним у склад власників засобів виробництва підприємства. Тому відрахування з доходів на розвиток

виробництва повинні розподілятися як між нинішніми власниками майна, так і працівниками. Участь трудового колективу при цьому може бути визначена відношенням між фондом оплати праці і вартістю авансового капіталу.

Інвестори бажані і небезпечні. Як і всі галузі економіки, сільське господарство через зруйнування матеріальної бази і технологічну відсталість потребує великих вкладень. Така необхідність обернулася втратою самостійності багатьох підприємств, а тепер під неї підводиться обґрунтування продажу землі тим, хто спроможний здійснювати великі інвестиції. Тому необхідно розрізняти справжнє інвестування і прикриті ним захоплення підприємств.

В умовах руйнування виробництва, відсутності оборотних засобів, неспроможності продовжувати господарювання власними силами, необізнаності та пасивності селянства, сприяння влади несільському капіталу, більша частина підприємств змушена залучати кошти та засоби зі сторони. Цим скористалися спритники, запропонувавши свою допомогу, часто зовсім незначну. Зробивши якийсь внесок у занепаде село, будь-хто одержував можливість ним володіти. Сталося так, що так звані інвестори продовжували виробництво вже від свого імені. Оскільки ж майно підприємства руйнувалося, внесок нового хазяїна ставав значнішим. Він за негласною згодою селян, владних органів був визнаний власником виробництва, який наймає робітників і присвоює результати діяльності — продукцію та дохід. Кампанією реформувань сільгоспідприємств у 2000 році переважна більшість їх була переведена в такі організаційно-правові форми, у яких право володіння визнавалося за так званими засновниками, а ними ставали переважно керівники і заявлені інвестори. Колишні колгоспники і радгоспні робітники перетворилися в безправних найманих працівників.

Встановилася практика найму праці капіталом, але, виходячи з інтересів села, закономірне і доцільне інше правило: праця наймає капітал. Точніше — місцеве підприємство залучає інвестиційний капітал, залишаючись хазяїном і оплачуючи послуги капіталу на взаємовигідніших умовах. Розумне залучення інвестицій дає можливість суттєво підвищити ефективність, завдяки чому задовольнятимуться і потреби підприємства і зобов'язання перед інвестором.

За своєю природою сільськогосподарське виробництво привабливе для вкладень капіталу. Важливо захистити інтереси інвестора спеціальними правовими нормами та правилами використання інвестицій, розрахунками бізнес-плану визначити термін, необхідний для того, щоб інвестор одержав задовільний прибуток. Слід також встановити порядок використання з його участю доходу підприємства часткою або визначеною нормою. Інвестор має одержати також право на участь в управлінні господарством. Слід передбачити і створення спільних з іноземними інвесторами підприємств.

Виходячи з потреби задоволення та узгодження інтересів визначаються завдання державних органів, місцевого самоврядування, підприємств, громадськості і самого селянства.

Верховна Рада. Законодавчий орган має прийняти відповідні правові акти, які забезпечуватимуть:

- передачу повноважень щодо розпорядження землею сільським, селищним і міським радам;
- розширення прав сільрад щодо контролю за діяльністю всіх підприємств і організацій на їхній території;
- реєстрацію сільгоспідприємств у тих населених пунктах, землі яких вони використовують (тепер масово підприємства нових хазяїв реєструються у великих містах, щоб бути незалежними від селян);
- зобов'язання користувачів угідь робити внески на соціальні потреби сіл і селищ;
- зобов'язання цих же користувачів забезпечувати робочі місця для селян;
- права працівників сільгоспідприємств, трудових колективів на участь в управлінні виробництвом і розподілі доходів;
- захист прав інвесторів, які здійснюють вкладення в сільськогосподарське виробництво та інфраструктуру села;
- звільнення від оподаткування малого бізнесу на селі, який створюється місцевим населенням з метою самозайнятості (в однакових умовах повинні бути і виробництво особистих селянських господарств і несільськогосподарська діяльність на сільських територіях);
- реальну можливість проводити раціональну трансформацію сільгоспугідь;
- обмеження права успадкування одержаних безоплатно земельних паїв, з тим щоб вони залишалися в тих, хто проживає на селі чи працює в сільгоспідприємствах;
- відкритість статистичної інформації про виробничу діяльність на сільських територіях з метою прозорості відносин і громадського контролю;
- зміцнення бюджетів сільських і селищних рад.

Потрібно зняти з розгляду в найближчий час закону про ринок землі, зважаючи на безумовні ризики і настрої в суспільстві. Скуповувати сільгоспугіддя спроможний тільки великий капітал, однозначно орієнтований на власний прибуток. Маса сільгоспідприємств, за винятком захоплених олігархічними структурами, не мають коштів, щоб викупити використовувані вгіддя. До того ж їм вкрай необхідні засоби підтримки свого виробництва. Заривати кошти в землю ринковими обладнаннями недопустимо, виходячи із загальносуспільних інтересів. Узаконення обороту «земля – гроші – земля» неминуче призведе до переходу земельного ресурсу країни до тих, у кого більше грошей, обезземелення селянства, знелюднення сільських територій, зосередження багатства країни у вузького кола великих власників.

Не доводиться сподіватися, що пропонований комплекс дій, який захищав би країну від посягань великого капіталу, буде виконаний Верховною Радою нинішнього складу. Але перевибори недалеко. Аграрна політика неминуче стане однією з головних тем передвиборних змагань.

Виконавча влада на всіх рівнях. Керована по вертикалі влада повинна:

- здійснити інвентаризацію сільгоспугідь, доходячи до кожної ділянки виявляти при цьому дійсних користувачів та працівників і їхнє ставлення до земельного ресурсу;
- використовувати всі важелі впливу на встановлення рівновигідності виробництва різних сільськогосподарських продуктів, оптимізації структури аграрних галузей;
- розширити державні замовлення на продукцію з метою захисту інтересів населення і необхідної підтримки виробників;
- організувати ринки сільськогосподарської продукції, передовсім міжнародні;
- відновити економічну роботу на всіх рівнях з метою аналізу ситуації в аграрному виробництві, пошуку резервів ефективності, оцінки рівня господарювання, поширення кращого досвіду, активізації трудових колективів і спеціалістів, посилення відповідальності керівників;
- вимагати відповідальної апробації та обґрунтування методів удосконалення технології і організації виробництва, побудови економічного механізму господарювання;
- регулювати формування і розподіл доходів, забезпечувати об'єктивно рівні умови галузям економіки, підприємствам різних форм власності, регіонам.

Власники і керівники сільгоспідприємств. Кожне підприємство, що бере в користування сільгоспугіддя – основне джерело сільської життєдіяльності, має нести відповідальність перед місцевим населенням. Керівництво підприємств повинно бути представлено у виконавчих комітетах сільрад. Результати господарювання мають бути відкритими для сільського населення.

Обов'язково враховувати, що доходи створюються працею персоналу підприємства і їх розподіл має забезпечувати участь у виробництві як капіталу, так і праці. Частина капіталовкладень потрібно відносити на рахунки працівників. Необхідно демократизувати управління, відновивши практику проведення зборів колективу.

Матеріальна база підприємства повинна зосереджуватися на території села з наявністю машинного двору, автопарку, необхідних для збереження вирішальних кадрів сільського господарства – механізаторів.

Обов'язок підприємства, що використовує масиви сільгоспугідь, – зберігати і розвивати тваринництво, насамперед скотарство, що є умовою раціонального використання земельного і трудового ресурсу.

Якщо підприємство не має наміру чи можливості виконувати вказані обов'язки, воно повинно погодитись на передачу земель іншим користувачам, у тому числі й до закінчення терміну оренди.

Слід практикувати договірні відносини підприємства з громадою (сільрадою), якими гарантуватиметься користування угіддями протягом достатнього часу за умови виконання соціальних зобов'язань.

Громадськість, суспільство. Суспільство повинно впливати на дії влади, контролювати забезпечення загальних інтересів як засобами домовленості, так і, за потреби, протестними акціями. Принципові складові аграрної політики мають відкрито обговорюватися і враховувати громадську думку. Нині визначальну роль для майбутнього країни має вирішення земельних питань. Тому необхідно підтримати виявлені ініціативи проведення референдуму про допустимість продажу-купівлі сільськогосподарських угідь.

Управління сільським господарством не може залишатися виключно державним. Доцільно в областях і районах створювати громадські органи з представників підприємств, сільських громад. Вітчизняний і міжнародний досвід показав дієвість кооперативних союзів у вирішенні виробничих і соціальних завдань.

Переважна частина громадян країни — селянського походження. Майже кожний з них зберігає якщо не зв'язок із своїм селом, то пам'ять про нього. Вихідцю із села небайдужа доля його малої батьківщини, і, природно, він має прагнення чимось їй допомогти. Об'єднання людей у такі земляцтва в масштабі села, сільради, сільського району безумовно буде корисним.

Різноманітні спільні інтереси, організовані тим чи іншим способом, мають об'єднувати громадян і суспільство в цілому. Без цього Україні доведеться ще довго вибиратися з прірви занепаду.

Місцеве самоврядування. Частку провини за руйнування виробництва, втрату самостійності підприємств, підпорядкування села стороннім структурам має взяти на себе селянство. Відучене протягом кількох поколінь від управління умовами своєї життєдіяльності, зневірене в чесності влади та її обіцянок, воно продовжує пасивно сприймати незгоди, що падають на його долю. Активізувати селян, переконати їх у можливостях впливати на ситуацію — завдання сільських рад і сільських голів, каденція яких почалася нещодавно. Вони повинні показати свою спроможність, оскільки випало їм служити виборцям у роки, коли вирішується майбутнє кожного поселення. Крім депутатів, треба мобілізувати сільський актив. Громада повинна активно жити, систематично обговорювати назрілі проблеми і діяльно реагувати на них. Доля села, якщо воно й надалі не чинитиме опору капіталу, який його собі підпорядковує, — безнадійна.

Сільського населення меншає, села дрібніють, більшість громад стали малоспроможними. Їхнє укрупнення визнається необхідним у ході наступних адміністративних реформувань. Однак з цим не треба поспішати. У нинішньому складі сільрадівський контингент має функціонувати принаймні до наступних перевиборів. Сільрадам належить об'єднувати на спільних інтересах і справах громади, які значною мірою в результаті дезінтегруючих реформувань втратили історично сформовану згуртованість. Ситуація в селах нині різна, тому в кожному з них важливо виробити свою концепцію розвитку. Якщо немає місцевого підприємства, сільрада зобов'язана братися за організацію господарської діяльності.

Якщо діяльність підприємств на їхніх землях не узгоджується з потребами села, сільради повинні сміливо ставити питання про реформування, зміну статусу господарюючого суб'єкта. Різні господарські товариства, приватні підприємства, як правило, виявляються небажаними для села формами. Єдина на сьогодні прийнятна і апробована — сільськогосподарський виробничий кооператив, у якому його працівники повноправні і рівноправні. Селу, в якому кооператив об'єднує польове землекористування, гарантовано, що воно буде самостійним і його не підпорядкують собі чужі хазяї. Проте виробничих кооперативів збереглося мало. Де їх нема, слід об'єднуватися створенням обслуговуючих кооперативів.

У більшості сіл позасільські землі нині розділені між кількома користувачами. Потрібно ставити завдання їх об'єднання, з тим, щоб не порушувалася цілісність масивів, не дрібнилося виробництво, не роз'єднувалися і не розпорозувалися обмежені ресурси села.

Поряд з безумовно перспективним великим виробництвом сільгоспідприємств, невикористаним залишається потенціал особистих господарств селян, у яких реалізуються переваги надомної праці. У селянських дворах можна суттєво збільшити зайнятість і доходи, орієнтуючись на розвиток наперед трудомістких інтенсивних виробництв. Особисті господарства мають кооперуватися з місцевими підприємствами.

Функції управління сільською життєдіяльністю нині розподіляються між сільрадами та районними організаціями, при тому, що повноваження останніх стають все значнішими. Районні органи взаємодіють з кожним селом і мають різні важелі впливу на сільську ситуацію. Тому доцільно проводити спрямовану на сільський розвиток роботу одночасно по всьому сільському району. Найкраще, коли її координуватиме районна рада — орган місцевого самоврядування, незалежний від президентської вертикалі.

Протягом 2010–2011 років розроблена із нашою участю концепція сільського розвитку Тетіївського району Київської області, в якій кожне село розглядається окремо.

БІПОЛЯРНА СТРУКТУРА АГРОКОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ, МОЖЛИВОСТІ СПІВІСНУВАННЯ ЙОГО СКЛАДОВИХ

Проаналізовано історичні шляхи і сучасні тенденції розвитку сільського господарства. Висвітлено досвід організації функціонування агрокомплексу Єгипту. Запропоновано напрями розв'язання проблеми співіснування великого аграрного бізнесу і дрібнофермерських господарств.

В землеробстві України нині фактично співіснують два головних агрокомплекси: потужні і надпотужні холдинги та парцелярне землеробство жителів сіл. Кожна з них має власні організаційні, технологічні особливості і сектори ринку.

У зв'язку з цим слід згадати відому роботу В.І. Леніна «Розвиток капіталізму Росії» [1]. Остання цитується майже у всіх зарубіжних виданнях, де розглядаються аграрні і, зокрема, земельні питання. В ній автор аналізує два шляхи буржуазного розвитку сільського господарства — прусський та американський. Виходячи з позицій класика формування агрохолдингів у сотні тисяч гектарів є ознакою прусського шляху аграрного розвитку. Водночас парцелярні господарства жителів сільських поселень мають ознаки американського шляху. Підставою так думати є їх товарний характер, оскільки вони постачають на ринок безліч продуктів, іноді займаючи лідируючі положення у окремих його секторах. Крім того, американська аграрна теорія відносить до фермерських господарств навіть такі, що виробляють продукцію для власного вжитку [2].

За переходу невдовзі до ринку землі усі земельні ресурси за винятком територій сіл, а можливо навіть у тому числі і перейдуть у власність «прусського» сектору. Іноді цей шлях класифікується як латиноамериканський, але ми дотримуємось визначення класика.

Посилання на законодавство, яке обмежуватиме розміри приватних землеволодінь, не варто брати до уваги. Володарі крупного капіталу його не дотримуватимуться. Для цього достатньо звернути увагу на вимоги водного кодексу, які обмежують багато речей, а у повсякденному житті побачити сотні кілометрів вздовж берегів морів, річок та озер огорожені парканами приватних осіб. Те ж саме спостерігається і з державними лісами.

Немає сумнівів, що вітчизняні претенденти на земельну власність знайдуть у писаних законах масу

прогалин. Можливо останні там спеціально залишені, бо пишуть ті закони персони, які в цьому зацікавлені, або на їх вимогливе замовлення.

Таким чином, у короткій історичній перспективі у селян землю вилучать. На це спрямована уся державна аграрна політика. Є також підстави вважати, що нові власники (поки що орендарі) докладуть максимум зусиль, щоб позбутися сіл на своїх територіях.

Такі міркування виникли після знайомства з інтерв'ю одного із крупних земельних орендарів у Хмельницькій області [3]. На питання журналіста про його ставлення до орендодавців та сіл відповідь була такою (цитуються мовою оригіналу): «Село будуще не має. Село, як прийнято розуміти село, існувати не повинно. Приємно будь-якого американського варіанту. Ми можемо зібрати людей, побудувати їм соціальні мікрорайони за бюджетні кошти і нехай люди там живуть. Благоустроені двоповерхові будинки. Пожилых — на перші поверхи, а більш молодих — на другі. Обеспечить всем необходимым, дорогой, газом, нормальной клиникой. Если зібрати п'ять-шість сіл, то послуги, торгівля, інфраструктура — це і буде занятість». У зв'язку з цим ми можемо зауважити, що серед американських варіантів є щось дуже подібне до викладеного вище, — це індіанські резервації.

Ми ні в якому разі не засуджуємо думку поважного орендаря. Вона цілком відповідає суті і цілям крупного аграрного бізнесу. Останній нічим не відрізняється від інших бізнесових сфер, оскільки вони є структурами отримання прибутку, безвідносно до об'єктів їх діяльності.

Село, з його дрібнотоварним капіталістичним виробництвом, являє собою соціум, що історично склався на цій території. У його функції входить не лише відтворення капіталу, але й відтворення держави, як такої.

Село на відміну від латифундій є поліфункціональним утворенням, для якого характерні певні особливості розвитку, зокрема:

наявність сіл і жителів у них закріплює за державою її територію. Обезлюднені землі, угіддя недостатньо закріплені за суб'єктами права у той чи інший спосіб присвоюються іншими народами чи державами;

сільські території зберігають типові ландшафти, на яких формуються акумулятивні зони водозабезпечення і водні артерії, якість повітряного басейну;

на сільських територіях зосереджені значні рекреаційні ресурси країни;

шляхом управління структурою агроландшафтів можливо пом'якшення негативної дії кліматичних і погодних аномалій, пов'язаних, зокрема, з глобальним потеплінням. Йдеться про агролісомеліорацію;

сільське населення зберігає національну мову, культуру, архетип нації. Сучасні міста у цілому космополітичні утворення;

села слугують поки що основним джерелом відновлення демографічних ресурсів міст.

Перелік функцій сільських територій можливо істотно розширити, але й викладеного вище достатньо для висловлення тривоги, щодо майбутнього країни у зв'язку з незграбною аграрною реформою та введенням ринку землі зокрема. Остання загострюється відсутністю мети, обґрунтованих програм соціального розвитку, економіки, освіти природо- та ресурсозбереження, тощо.

Дійсно, думки окремих орендарів, щодо створення аграрних резервацій украй небезпечні. Заспокоює поки що відсутність в державі коштів на їх втілення. Коли землі сільських громад з часом перейдуть у власність до нинішніх орендарів, останні будуть відноситись до бувших володарів паїв значно жорсткіше. Тому насамперед державі потрібно подбати про село з метою власного самозбереження.

Крупний аграрний бізнес розвиватиметься у напрямі освоєння малолюдних технологій, залишаючи село поза виробництвом. Це особливість України, що об'єктивно склалася. Саме тому держава повинна розв'язати проблему щодо майбутнього парцелярного сектору, як соціально найважливішого і водночас найуразливішого. Тут має бути основне поле аграрної політики. Останню, ми розуміємо, як управління соціо-природними системами в аграрному виробництві з їх соціальною, екологічною та економічною компонентами.

Для цього може стати у нагоді досвід окремих країн, що розвиваються, аграрний комплекс яких покладається на дрібного фермера. Однією з таких країн є «коліска» світового землеробства – Єгипет. Його агрокомплекс за структурою дуже нагадує парцелярне землеробство в Україні, що використовує земельні ресурси присадибного фонду і прилеглих територій.

У 1998 році автор мав нагоду ознайомитися з організацією функціонування агрокомплексу у цій країні. Ми розуміємо застарілість окремих показників, зафіксованих нами на той період. Водночас вважаємо, що основи управління галуззю принципово не змінилися і знайомство з ними може стати у нагоді.

В основу управління агрокомплексом Єгипту покладено концепцію інтегрованого розвитку.

Вона об'єднує два блоки: а) аграрного технологічного розвитку за рахунок освоєння нових технологій, їх науковий супровід; б) розвиток аграрного суспільства, який передбачає підвищення освітнього і культурного рівня сільського населення, рівня розвитку сільської інфраструктури, медичного обслуговування, прибутків населення за рахунок підвищення продуктивності праці та організації суспільних робіт.

З точки зору єгипетських фахівців інтегрований розвиток включає розвиток землеробства і тваринництва, зрошення, земельних відносин, поширення серед фермерів спеціальних знань, маркетинг, зберігання продукції, розвиток дорожньої мережі, телекомунікацій, імпорт, експорт, накопичення капіталу та інвестицій, кредит, споживання, зайнятість, розвиток всіх можливих видів послуг, системи планування, наукові дослідження, навчання, координацію усіх напрямів, оцінку наслідків виконання державних програм.

Таким чином, інтегрований аграрний розвиток охоплює сільське населення, економічні, соціальні й політичні умови його існування на локальному, регіональному та національному рівнях.

Базові елементи інтегрованого аграрного розвитку включають:

1) сприятливий політичний клімат, який надає можливість формувати зрівноважену економічну і соціальну політику по відношенню до міських і сільських соціумів;

2) інтегрований підхід, який передбачає багатовекторність, активність і взаємодію зусиль в усіх можливих напрямках для забезпечення гармонійного розвитку, координацію і баланс різних інтересів;

3) обов'язкову активну участь сільського населення у програмах аграрного розвитку без примусових дій – повністю на добровільній основі;

4) створення необхідних управлінських структур відповідальних за аграрний розвиток;

5) колективну роботу цих установ і навчання персоналу для їх здійснення;

6) забезпечення оптимального використання наявних ресурсів;

7) децентралізацію земель;

8) державну підтримку, побудовану на прийнятій стратегії;

9) засвоєння нових технологій, відповідно існуючим економічним та соціальним умовам;

10) активне залучення до аграрного розвитку жінок і дітей. (проблема актуальна для мусульманського світу).

Аграрний сектор на час аналізу (1998 рік) формувалось близько 20 % національного продукту і експорту та забезпечував зайнятість 36 % населення країни. В системі інтегрованого аграрного розвитку ставилось два основних завдання:

перше — досягнення рівня самозабезпеченості країни продуктами харчування;

друге — зняття соціальної напруги, пов'язаної з малоземеллям і аграрним перенаселенням в регіонах традиційного землеробства у дельті Нілу.

Розширення виробничої зони забезпечувалось шляхом іригації пустелі Синайського півострова та здійснення певних проектів на півдні в районі Асугиської греблі на перспективу.

Головна особливість сільського господарства Єгипту визначається обмеженим ресурсом земель для ведення сільськогосподарського виробництва без значних додаткових капіталовкладень. Основний земельний фонд Єгипту становить 3,15 млн га в дельті Нілу (3 % території країни) — решта пустеля і ще близько 0,5 млн га — зрошувані землі пустелі.

Середній розмір землекористування становив 1,13 га. 58 % землевласників обробляють площу 0,8 га; 32 % сімей володіли наділом у межах одного феддану (0,42 га). Частка власників наділів понад 2 га склала 18 % при землекористуванні 48 % загальної площі. Таким чином, єгипетське сільське господарство базується на дрібнофермерському землекористуванні. При цьому фермери проживають не на своїх наділах, а концентруються у селах. Рівень грамотності у чоловіків становив 50 %, у жінок — 33 %. Така структура земельних і якість людських ресурсів диктує відповідно стратегію і тактику уряду та напрями діяльності державних установ, відповідальних за розвиток сільського господарства. Вони концентруються на активних освітніх заходах, потужній і розгалуженій системі поповнення спеціальних знань і навчання для підвищення рівня аграрного виробництва та доходів фермерів. Така державна політика цілком себе виправдовує, беручи до уваги досягнення у виробництві сільськогосподарської продукції у дельті Нілу та за рахунок залучення фермерів до виробництва на щойно освоєних під іригацію пустель. У кінцевому підсумку розрив між виробництвом основних продуктів харчування і внутрішніми потребами скоротився з 26 млн т у 1980 р. до 4,5 млн т у 2000 р. за приросту населення за цей час до 20 млн.

Система аграрного ринку базується на біржовій торгівлі, вільному ринку з окремими обмеженнями. Державна підтримка і вплив на ціноутворення розповсюджуються лише на бавовнярство. Для всіх верств населення дотуються хлібні продукти. Торгівля продуктами харчування здійснюється через оптові ринки, з яких продукція поступає у роздрібну торгівлю. Значно рідше торгівлі мережі закупають продукцію безпосередньо у фермерів. Пункти роздрібною торгівлі офіційно реєструються і їх власниками купуються відповідні патенти. Продукція, що збувається з незареєстрованих точок безжалісно конфіскується поліцією.

Банк аграрного розвитку і кредиту було засновано державою у 1931 році з початковим капіталом

у 1 млн єгипетських фунтів. З того часу його система неодноразово реорганізувалась. У 1952 році було розширено мережу провінційних банків з 9 до 17 (всього у Єгипті 25 провінцій). Відтоді розпочалося кредитування орендарів, а не лише землевласників. З 1964 року сформована повна вертикаль банківської мережі — від центрального офісу в Каїрі через провінційні відділення до сільського рівня у всіх провінціях країни.

У 1976 році держава припинила субсидування аграрного банку і він, залишаючись державною установою, отримав відносну самостійність. За статутом 1997 року банк поширив свою діяльність на всі сфери, пов'язані з аграрним сектором економіки. Найважливішою ланкою банківської системи є її сільські відділення, які звичайно розміщуються у найбільшому з групи сусідніх сіл. Відділення обслуговує 6—7 тис. землевласників та орендарів (45—50 тис. жителів). В губернаторстві (їх 26) налічується 40—80 сільських відділень. Очолюють сільські банки літні досвідчені фінансисти, які зробили кар'єру у цій місцевості і особисто знають всіх господарів, їх матеріальне становище, господарські здібності. Помилку у наданні кредитів на локальному рівні практично не буває

Кредити розподіляються на короткострокові — до одного року; середньострокові — від двох до п'яти років; довгострокові — більше п'яти років. Види діяльності кредитуються по-різному. Для виробничої діяльності ставка становить 11 %, а для торгівельної — 15 %. Середньо- і дострокові запозичення надаються під 13 %. Крім надання кредитних послуг банк приймає вклади під 9,7 % річних. Незважаючи на відносну самостійність, банк діє під наглядом відповідної структури Міністерства сільського господарства.

Наукові заклади Міністерства сільського господарства зведені в аграрний дослідницький центр (*Agroriar Research Centre — ARC*), який в структуру Міністерства не входить. Водночас Міністр сільського господарства є головою Президії *ARC* і відповідно впливає на його діяльність. Одним з найпотужніших у складі Міністерства відділ відповідальний за впровадження наукових розробок у виробництво.

Системі впровадження, організації швидкої віддачі інвестованих у наукові дослідження коштів надається виключне значення. В цьому напрямі працює потужна розгалужена система впровадження (*extention service*). Ця структура побудована за принципом вертикальної організації по лінії відповідного відділу Міністерства сільського господарства. Одночасно у кожній науково-дослідницькій установі є також групи, створені для впровадження результатів досліджень у виробництво. Вони безпосередньо контактують з сектором впровадження Міністерства сільського господарства.

Для організації та ведення цієї справи на належному рівні в системі аграрного дослідницького

центру міністерства існує окремий інститут аграрного розвитку та системи впровадження. Освітньою базою цієї системи є окремі коледжі університетів. В Олександрійському та Ель-Ашар коледжах функціонують факультети впровадження, які готують дипломованих фахівців цього виду діяльності. Крім того, фахівців для цієї служби готує вищий аграрний інститут впровадження. У цих навчальних закладах отримують знання по усіх основних сільськогосподарських дисциплінах. Крім того, широко викладається курс аграрної соціології, психології у фермерському середовищі, методик впровадження.

Опорним у цій системі є районний рівень, в якому зібрані фахівці з окремих напрямів виробництва. Сюди входять фахівці по вирощуванню бавовни, рису, цукрової тростини, зернових колосових, садівництву, овочівництву, ветеринарії, зоотехнології. Саме з ними проводяться постійні інтенсивні тренінги у дослідних установах. До них, у свою чергу, звертаються працівники сільського рівня. Останні працюють безпосередньо з фермерами, надають поради, допомагають у вирішенні господарських проблем, надають технічну допомогу, організують демонстрацію виробничих дослідів. Фахівець служби впровадження, що отримав диплом, протягом перших п'яти років зазвичай обіймає посаду асистента старшого спеціаліста і лише після цього строку допускається до самостійної роботи. У найбільш густонаселеному районі дельти Нілу один фахівець служби впровадження приходить на сто орендарів або 250 жителів. Ця потужна система забезпечує постійний прогрес у сільськогосподарському виробництві за напівграмотного або повністю неграмотного фелаха.

Розвиток сільського господарства Єгипту здійснюється шляхом впровадження великих і малих аграрних проектів. Вони різні за цілями і джерелами фінансування. Такі проекти фінансуються переважно з державного бюджету або кредитуються фінансовими організаціями з виплатою кредитів державою.

Прикладом середнього за обсягом може слугувати проект «Ель-Техіра», який виконувався у два етапи — 1986—1998 рр. та 1998—2002 рр. Цей проект включав усі основні компоненти аграрного розвитку: підвищення продуктивності рослинництва і тваринництва, організацію місцевих переробних підприємств, розвиток інфраструктури сільських населених пунктів, освітні програми для молоді і жінок, розвиток систем закладів охорони здоров'я.

Початкове здійснення проекту планувалось на чотири роки і поширювалось на 40 сіл у трьох районах (фаза А). Після отримання переконливих позитивних наслідків кредитори погодились на продовження терміну проекту і приєднання до нього ще 45 сіл (фаза В). Надалі проект було розширено ще на 50 сіл. У кінцевому підсумку він охоплював 135 сіл у 10 адміністративних районах (фаза С).

Загальна вартість першої фази проекту становила 114 млн єгипетських фунтів (33 млн дол. США) з них: кредит Африканського банку розвитку — 33,3 млн; Африканського фонду розвитку — 26,4 млн; місцеве урядове фінансування — 15,8 млн; вкладення місцевих фермерів — 33,5 млн єгипетських фунтів.

Друга фаза проекту (В) передбачала отримання кредиту Африканського банку розвитку — 26,4 млн, державне фінансування і внески фермерів, міжнародного Африканського гранту — 4,7 млн єгипетських фунтів. Грант отримують на безвідсотковій основі. Банківські кредити становлять 8 % річних.

Проект включав наступні компоненти (послідовно): управління і координацію проектом; поліпшення стану земельних угідь; підвищення якості продукції; розвиток інфраструктури сільської місцевості.

Для успішного здійснення проекту організована потужна і розгалужена управлінська структура з трьома основними підрозділами:

а) навчально-виробничий, що в основному включав — навчальний, покращення земельних ресурсів, інтенсифікації аграрного виробництва, впровадження, діяльності малих переробних підприємств, тваринництва та ветеринарного обслуговування проекту, підвищення продуктивності рибництва; відгодовування молодняка ВРХ, індустріалізації аграрного виробництва, роботи з молоддю, проблем сільського жіноцтва, бджільництва і шовківництва, охорони навколишнього середовища, розвиток інфраструктури сільської місцевості, відділ науково-дослідницького супроводу проекту та економічного моніторингу і маркетинговий відділ;

б) адміністрації і фінансів — фінанси, аудит, фінанси і кредит, адміністративний підрозділ, зберігання продукції і торгівля, транспортний відділ, організація масових заходів (зборів, днів полі, тощо), юридичний відділ, технічний сервіс;

в) допоміжні підрозділи — технічної допомоги, аудіо-відео підрозділ, комп'ютерний, перекладацький, інженерних проблем.

Проект отримує потужний науковий супровід. Його консультантами і учасниками є 25 університетських професорів, 50 осіб місцевого штату, 170 фахівців з окремих питань аграрного розвитку на тимчасовій основі, 50 фахівців залучаються з інших галузей, у тому числі із зарубіжних країн.

Проект вважається одним з найуспішніших з фінансованих на Африканському континенті. З 1986 по 1997 рр. продуктивність рослинництва у зоні діяльності проекту підвищилась на 22 %, овочівництва — на 24 %, садівництва — на 43 %. На вкладений у проект фунт отримано 3,8 фунтів прибутку. Середньорічний прибуток зони проекту 38 млн фунтів. За кредити, одержані від міжнародних банків і фондів, розраховується уряд, реалізуючи переваги від його втілення.

Іншим прикладом крупної комплексної програми є проект Президента. Ним поставлені два основних завдання: сільськогосподарське освоєння земель пустелі та забезпечення роботою осіб молодого віку з вищою або з середньою спеціальною освітою. Така спрямованість проекту пов'язана з виникненням гострої проблеми безробіття серед випускників середніх спеціальних навчальних закладів і ВНЗ за переходу від адміністративно-командної системи до економіки ринкового типу. Цим особам надається змога отримати будинок, наділ землі, достатній для підтримки середнього рівня достатку, і спроба затвердитись в житті як фермери.

Перевага участі в проекті надається особам з вищою освітою віком до 30 років. Звертається також увага на походження. Бажано, щоб претендент походив з фермерської сім'ї та мав досвід такого способу життя.

Порядок здійснення проекту наступний:

1) на кошти держави у зоні пустелі будується іригаційна система. На цій території засновується поселення з усією необхідною інфраструктурою (дороги, пошта, мечеть, поліцейський відділок, школа, медичний пункт, торгівельний заклад, заклади місцевого самоврядування). Будуються також переробні підприємства, майстерні з метою підвищення зайнятості населення, насамперед жінок;

2) цей абсолютно новий, планово створений населений пункт заселяється молодими особами для організації високопродуктивного виробництва і створення аграрного соціуму для освоєння земель пустелі. Молодий вік учасників проекту зумовлює значну їх енергію, витривалість до незвичних умов проживання, здібність до засвоєння нових навичок. Землеробство в пустелі докорінно відрізняється від традиційного у дельті Нілу. Досвідчені фермери дельти, що переселяються в райони пустелі, далеко не завжди успішно господарюють на нових землях.

Кожен з відібраних учасників проекту отримує 5 феддалів землі (2,2 га) з типовим будинком (85 м²). Адміністрація проекту цілеспрямовано формує поселення з різних сільськогосподарських і несільськогосподарських спеціальностей — агрономів, ветеринарів, лікарів, економістів, інженерів, учителів з тим, щоб у майбутньому утворився комплексний соціум, який не вимагатиме значних зусиль для його підтримки ззовні.

Одночасно приділяється увага формуванню соціуму врівноваженого за гендерним складом. Для цього використовуються певні економічні важелі. Несімейним молодим особам чоловічої і жіночої статі надаються такі ж самі наділи по 5 феддалів і будинок. У разі їх шлюбу ці наділи об'єднуються, новостворена сім'я отримує у своє розпорядження 10 феддалів (4,4 га) і два будинки. За Єгипетськими мірками, зважаючи на цілорічну експлуатацію землі, це є значна цінність.

Села початково плануються на розміщення 200—600 землевласників. Організація одного господарства, включаючи інфраструктуру обходиться бюджету у 100 тисяч фунтів (29,2 тис доларів США), в т.ч. власникам ферми — у 10 % цієї вартості після 4 років господарювання.

Оскільки учасники проекту отримують спочатку не землю у звичайному розумінні цього поняття, а лише вирівняну площу пустелі з будівлею на ній, то протягом 4 років він отримує на місяць 50 фунтів і безкоштовно набір основних продуктів харчування на 1000 фунтів протягом року.

Після отримання наділів їх власники, які не мають спеціальної освіти, направляються на трьохмісячні курси, де їм надають необхідні знання і навички. Крім того, створені господарства протягом усього часу їх діяльності знаходяться під постійним наглядом державної служби впровадження. Цією службою з погодженням власників на їх землях проводяться демонстраційні досліди з метою навчання поселенців методам ведення землеробства на щойно освоєних землях пустелі.

Державними службами стимулюється створення невеликих кооперативів (15—20 сімей). Їм на початку освоєння земель безкоштовно надається насіння, садженці плодих дерев, добрива. Банківська система надає їм пільгові кредити під 3—7 % річних залежно від роду діяльності.

Цілком природно що не всі, хто виявив бажання залучитись до такої діяльності і способу життя у неосяжній пустелі, можуть звикнути до нього. Рівень приживлюваності, якщо так можна висловлюватись, становить 50—70 %. Інша частина осіб повертається у міста або райони свого традиційного місця проживання у дельті Нілу. Проте від початку функціонування проекту (1978 рік) на землях пустелі осіли і сформували сім'ї 45 тисяч господарів. За свідченнями представників адміністрації проекту ці фермери з вищою або середньою спеціальною освітою, незалежно від отриманого фаху, господарюють ефективніше, ніж безграмотні фелахи, переселені з районів дельти.

Незважаючи на докорінні відміни в організації і функціонуванні сільського господарства Єгипту і України його досвід в окремих пунктах може бути корисним для розвитку сільського господарства у нашій країні.

Головним є приклад того, як за певної уваги з боку держави сільське господарство, основане на дрібному землеволодінні, може бути продуктивним і ефективним. За належної уваги і незначних капіталовкладень дрібне господарство селян та інших громадян може на певний час допомогти системі сільського господарства і державі в цілому перебороти економічну та соціальну кризу, знайти чільне місце в

системі виробництва продуктів харчування в країні і, можливо, в світі.

Довідково. Земельний фонд господарств сільських населених пунктів України становить 4658 тис. га, без території садиб — 4324 тис. га. Фактично у господарську діяльність жителів сіл залучається більша площа за рахунок польових земель пайового фонду [4].

Землі сільських поселень відносяться до найцінніших, так званих, городніх. Вміст гумусу, елементів живлення в них звичайно вищий, ніж у польових аналогів [5;6]. У 2010 році господарства населення виробляли: зерна — 21 %, буряків цукрових — 12, насіння соняшника — 19, картоплі — 95, овочів — 86, плодів та ягід — 85 %. Утримували худоби: ВРХ — 66 %, свині — 58, овець та кіз — 83, птиці — 50 % [4]. Потенційні можливості такого виробництва в окремих секторах ринку значно вищі.

Висновки. Міжнародний досвід свідчить про те, що державні зусилля у галузі сільськогосподарського виробництва бувають успішними лише тоді, коли вони спрямовані не на тонни, гектари, відсотки, а безпосередньо на підвищення добробуту, культури більшості сільського населення. В окремих країнах (Індія, Пакистан, Таїланд, Мексика) поряд з Міністерствами сільського господарства окремо функціонують Міністерства аграрного розвитку, які відповідають за дотримання екологічного балансу у агроecosистемах і розвиток людського капіталу.

В Індії таке Міністерство функціонує під назвою «Міністерство аграрних територій і зайнятості».

Особливості дрібнотоварного аграрного виробництва наводить на думку про доцільність запровадження подібної схеми управління галуззю і в Україні. Це пов'язано, як вже згадувалось, із співіснуванням на одній території двох антагоністичних соціально-виробничих систем: індустріальної та дрібнотоварної парцелярної.

Менше ніж через 100 років після Жовтневого перевороту на цій території знову утверджується панство. Воно виявилось значно активнішим, прагматичнішим, жорсткішим за аналогі початку двадцятого століття. Водночас аграрний соціум, який протягом двадцятого і частини двадцять першого століття пройшов через низку жорстоких експериментів, втратив здатність до опору. Криза відносин між цими соціо-економічними структурами у 1917 році розіршилась революційними подіями, які визначили долю держави протягом усього двадцятого століття.

Нині ситуація змінилась докорінним чином. Конфлікт між панством і селянством не зник. Він досить чітко проявляється у пасивній формі внутрішньої міграції і особливо еміграції селян за кордон. Еміграція — це найоб'єктивніша оцінка реформаторських зусиль влади в аграрній сфері. Внаслідок цих процесів формується комплексна проблема наявності сіль-

ських громад без землі і агроландшафтів, без людей та сіл. Рано чи пізно державі прийдеться її вирішувати. Нині протиріччя між, умовно кажучи, прусською і американською моделями аграрного розвитку стійно вирішується на користь «прусської».

Як це робити в органах державної влади ніхто не знає і, можливо, не бажає знати. Міністерство аграрної політики та продовольства України реалізує свої функції у крупному агробізнесі. Воно і зрозуміло, тому що аграрні міністри були і є безпосередніми його учасниками та добре на ньому розуміються. Село з його виробничою і соціальною сферами знаходиться поза межами їх інтересів та компетенції.

Бізнес за сучасних технологій і спеціалізації може обійтись і обходитись без трудових ресурсів села. Останні необхідні країні задля збереження своєї території і самоідентифікації серед народів світу.

Найкращим способом вирішення проблеми співіснування агресивно налаштованого агробізнесу і беззахисного дрібнофермерського господарства є їх розведення під опіку різних міністерств, як це зроблено у ряді вищезгаданих країн. У рамках такого міністерства має формуватись певна інфраструктура. Вона повинна складатись з управлінської вертикалі, освітніх, наукових закладів для підготовки відповідних фахівців і здійснення дослідницьких програм, служби впровадження (у даному разі краще буде — служби просвітництва), фінансово-кредитних і маркетингових підрозділів. Такими державними підрозділами найкраще вирішуватимуться гострі сучасні проблеми сільського безробіття, бідності, підвищення соціального статусу селян, організації виробництва сировини, відродження кооперативного руху, збуту продукції місцевих підприємств та їх переробки на місцях, санітарної безпеки на сільських територіях, якості питної води та безліч інших.

Досвід країн, які в силу історичних та географічних чи інших умов вимушені вести дрібно-фермерське господарство, був би доцільним і в Україні.

Використані джерела

1. *Ленин В.И.* Развитие капитализма в России / В. И. Ленин // Избранные сочинения. — М. : Политическая литература, 1990. — Т. 2. — 570 с.
2. *Озер Д.* Должны ли люди голодать? (полемика с мальтузианцами) / Озер. Д. — М.: Иностранная литература, 1959. — 415 с.
3. *Стадник М.В.* Не рано, не поздно, а вовремя / М. В. Стадник // *Зерно*. — 2010. — № 11/55. — С. 8—16.
4. *Зубець М.В.* Наукові засади розвитку агропромислового виробництва в сучасних умовах / М. В. Зубець // *Матеріали сесії Загальних зборів НААН України*. — К. : Аграрна наука, 2010. — С. 6—39.
5. *Мазур Г.А.* Відтворення і регулювання родючості легких ґрунтів / Мазур Г.А. — К. : Аграрна наука, 2008. — 305 с.
6. *Сігалова О.І.* Проблеми сільських селітебних територій / О. І. Сігалова // *Екологічні проблеми сільськогосподарського виробництва: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих вчених*. — Яремча, 2011. — С. 27—32.

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА: НЕДОЛІКИ ТА ПЕРЕВАГИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ

Проаналізовано основні економічні показники розвитку фермерських господарств країни. Висвітлено практичний досвід діяльності фермерського господарства. Визначено його переваги й недоліки в сучасних умовах господарювання. Запропоновано основні напрями вирішення проблеми подальшого прогресивного розвитку фермерства в Україні.

Підтримка фермерських господарств, що була особливо дієвою на початковому етапі їх створення в Україні, у сучасних умовах значно скоротилася. Звільнення на перших три роки від податків через інфляцію і диспаритет цін не дало можливості фермерам здійснювати розширене відтворення. Навіть фактор приватної власності, особливо на фоні глибокої економічної кризи національної економіки, у тому числі аграрної сфери, не спрацював належним чином. Фермерство вже не є таким престижним, як це було на початку його зародження. У порівнянні з іншими формами господарювання ефективність фермерських господарств також не вирізняється високим рівнем.

Дослідження особливостей функціонування та розвитку фермерських господарств знайшло відображення у працях В.П. Горьового, В.К. Збарського, П.М. Макаренка, М.Й. Маліка, Л.Ю. Мельника, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина та інших вчених.

Водночас потребують розгляду сучасні аспекти розвитку фермерства в Україні, недоліки та переваги діяльності конкретних фермерських господарств, що й визначило мету статті.

Фермерське господарство, на відміну від особистого селянського господарства, відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» — це форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання

прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства. Отже, у законодавчому полі фермерські господарства відрізняються від особистих селянських господарств статусом юридичної особи, можливістю ведення підприємницької діяльності, товарним характером виробництва і одержанням кінцевого результату у вигляді прибутку. Деякі науковці стверджують, що фермерські господарства є більш досконалою, ніж особисті селянські господарства, формою сільського підприємства. Перевага фермерських господарств полягає у більших розмірах, вищому рівні інтенсифікації та конкурентоздатності [1, с. 182].

Нині в Україні налічується майже 42 тис. фермерських господарств, у користуванні яких знаходиться 4,3 млн га сільськогосподарських угідь, середній розмір кожного становить 102,6 га сільськогосподарських угідь. Ця форма господарювання за площею відповідає високоефективній моделі ведення фермерства у Європейських країнах, де середній розмір господарства становить 18 га, у Великобританії — 70, Німеччині — 32, у тому числі на нових землях (колишня НДР) — 197 га, з яких 20 % землі використовують господарства із середнім розміром 714 га і 50 % — 1751 га. Проте, на думку В.Я. Месель-Веселяка, фермерство як форма господарювання в Україні ще недостатньо розвинена. На 100 га сільськогосподарських угідь фермери у 2008 р. виробили продукції на 149 тис. грн, тоді як сільськогосподарські підприємства — на 246, а особисті селянські господарства — на 358 тис. грн [4, с. 17].

Розвиток фермерства значною мірою визначається земельними ресурсами, динаміка розміру яких наведена в табл. 1.

Аналіз даних наведених у таблиці свідчить, що за період з 1995 р. площа наданих фермерським господарствам сільськогосподарських угідь (у тому числі ріллі) та середній розмір їх земле-

Таблиця 1

Динаміка розмірів земельної площі, наданої фермерським господарствам

Показник	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.	2009 р. у % до	
					1995 р.	2005 р.
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	786,4	2157,6	3661,2	4298,6	у 5,5 раза	117,4
У тому числі ріллі, тис. га	718,5	1994,0	3492,6	4165,1	у 5,8 раза	119,3
У розрахунку на одне господарство:						
сільськогосподарських угідь, га	22,6	56,1	86,3	102,6	у 4,5 раза	118,9
ріллі, га	20,7	51,9	82,3	99,4	у 4,8 раза	120,8

володіння щороку збільшувалися. Тільки за 2009 р. порівняно із 2005 р. загальна площа землекористування фермерських господарств розширилася на 666,6 тис. га і досягла 4327,8 тис. га. Це збільшення відбулося в основному за рахунок оренди землі. Оренда землі дає можливість розширити площі землекористування фермерського господарства, але фермерам важко витримувати конкуренцію з боку приватних і приватно-колективних агроформувань. Останні мають більший розмір земельних угідь, а отже і більші можливості для виплати порівняно вищої орендної плати.

За 1995–2009 рр. середня площа сільськогосподарських угідь, що припадає на одне фермерське господарство, зросла на 80 га, або майже у 4,5 раза і становила 102,6 га. В динаміці спостерігається тенденція збільшення розмірів земельних площ, наданих фермерським господарствам, що є важливим показником їх розвитку. Саме цей показник є основою концентрації виробництва – процесу, який відбувається у сільському господарстві всіх країнах світу.

Розмір виробництва окремих видів продукції рослинництва і тваринництва є одним із головних показників розвитку фермерських господарств (табл. 2).

Як свідчать дані таблиці, у фермерських господарствах зросло виробництво більшості основних сільськогосподарських культур та продуктів тваринництва.

Розглянемо досвід діяльності конкретних фермерських господарств. Об'єктом для аналізу ми вибрали два фермерських господарства, розміщених у Хмельницькій області, засновником яких є один фермер. Перше господарство було засноване у 1997 р. і зареєстроване як фермерське господарство «Надія» в с. Шумівці Хмельницького району, друге – у 2000 р. як фермерське господарство «Туоро» в с. Баламутівка Ярмолинецького району. У першому господарстві земельна площа становить 31 га, з яких 2 га – власний земельний пай господаря, 10 га – землі виділені під ведення фермерського господарства (так зване «фермське поле»), а решта 19 га – земля орендована у 10 па-

йовиків, які проживають на території с. Шумівці та с. Ружичанка. Друге господарство розміщене виключно на землях, виділених для ведення фермерського господарства (22 га).

Заснував фермерські господарства О.В. Сабадаш, який має аграрну економічну освіту, практичний досвід діяльності у сільському господарстві із 1985 р. та проживає на території сільської ради, де функціонує фермерське господарство «Надія». В особі фермера представлений універсальний працівник – технік, технолог, організатор виробництва і підприємець одночасно. Економічна освіта дала можливість фермеру оперувати знаннями у сфері підприємництва, менеджменту, економіки та права.

Слід відмітити, що, за словами фермера, у Хмельницькій області для фермерства із самого початку його заснування виділялися найгірші, майже непридатні для використання землі. Також із боку місцевих Рад чинився опір в кількості виділеної землі. Наприклад, О.В. Сабадашу було відмовлено у виділенні більшої площі землі, мотивуючи її нестачею у землях запасу. Водночас була виділена земля міському жителю та для потреб школи, яка до теперішнього часу не використовується.

Оскільки досліджувані фермерські господарства були створені не на початку фермерського руху в Україні, господар не мав можливості отримати техніку в рахунок свого майнового паю чи купити списану техніку колгоспів, КСП, радгоспів, або за доступними цінами придбати нову. Нині фінансовий стан не дає можливості закупляти нову техніку, а тому із власної техніки у фермера є закуплений у 2008 р. за 10 тис. доларів США комбайн «Домінатор» 1986 р. випуску, списані трактори Т-25, ЮМЗ, і в напружені періоди роботи орендується трактор МТЗ-82 та вантажний автотранспорт.

Перевагою фермерських господарств О.В. Сабадаша є розміщення їх поблизу міста, особливо фермерського господарства «Надія», що дає змогу розширювати площі під овочеві культури. Проте як грамотний господарник фермер дотримується сіво-міни, а тому вирощує й інші культури. Зокрема, у

Таблиця 2

Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах України, тис. т

Вид продукції	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.	2009 р. у % до	
					1995 р.	2005 р.
Зернові	507,7	1256,4	4082,7	5555,8	у 10,9 раза	136,1
Насіння соняшнику	86,3	347,3	735,0	1138,6	у 13,2 раза	154,9
Цукрові буряки (фабричні)	652,4	755,1	1373,1	454,4	69,7	33,1
Картопля	15,8	56,4	84,7	132,5	у 8,4 раза	156,4
Овочі	27,4	82,6	156,1	223,7	у 8,2 раза	143,3
Продовольчі баштанні	27,4	37,3	17,1	34,4	125,5	201,2
М'ясо (у забійній вазі)	6,9	8,2	14,2	40,8	у 5,9 раза	у 2,9 раза
Молоко	41,5	67,8	96,3	106	255,4	110,1
Яйця, млн шт.	9,9	6,7	19,0	73,6	у 7,4 раза	у 3,9 раза
Вовна, т	68	9	71	144	211,8	202,8
Мед, т	78	83	117	200	256,4	170,9

2010 р. було засіяно 5 га під пшеницю, 5 га під горох, 5 — під ячмінь, 1 га під картоплю, 4,5 га під інші овочі, а решта землі перебувала під паром, на якому восени засіяно озимину.

За результатами 2010 р. рівень рентабельності картоплі та овочів становив приблизно 50 %, зернових — майже 40 %. Фермерське господарство, завдяки своїм невеликим розмірам та географічному положенню не має проблем із реалізацією продукції. Значна частина зернових культур реалізується місцевим селянам та видається як плата за паї. Так, зокрема у серпні 2010 р. реалізаційна ціна на пшеницю та ячмінь становила 1200–1300 грн за тону. На пай фермером видавалося 8 ц зерна та 50 кг капусти. Овочі реалізуються членами сім'ї фермерського господарства протягом року на міському ринку, що дає можливість господарю постійно мати у своєму розпорядженні обігові кошти.

Успішний розвиток фермерських господарств О.В. Сабадаша багато в чому залежить від особистих характеристик їх власника та високого рівня професійної підготовки. Зокрема до якісних характеристик фермера як особи ми віднесли б здоров'я, знання технології вирощування сільськогосподарських рослин, вміння реально оцінювати можливості виробництва того чи іншого виду продукції та знаходити контакт із людьми як на роботі, так і в побуті, жорсткий самоконтроль та зосередженість на роботі, наявність економічних знань, що дало звичку систематично складати план та слідкувати за його виконанням. Це ще раз підтверджує той факт, що високий рівень професійної підготовки обов'язковий для ефективного ведення фермерського господарства.

Дослідження В.П. Горьового та ознайомлення із літературними джерелами вітчизняних та зарубіжних економістів-аграрників показали, що у розвинених країнах найбільш конкурентоспроможними є приватні господарства, а основні працівники — професіонали в галузі сільськогосподарства з високим рівнем загальної спеціальної освіти. В основному ці якості нагромаджуються у людей протягом років діяльності та здебільшого є визначальними. Розорення фермерства у зарубіжних країнах у переважній більшості відбувається за рахунок категорії людей, яка не має спеціальних знань. Відповідно фермер у розвинених країнах — це високоосвічений господар, зі спеціальною сільськогосподарською освітою не нижче середньої, професійно володіє новітніми технологіями і прийомами праці; одночасно він є комерсантом, який чітко орієнтується у взаємовідносинах з банками, покупцями, постачальниками тощо [2, с. 158].

Спілкування із керівником вітчизняного фермерського господарства показало, що він, незважаючи на навчання у сільськогосподарському вищому навчальному закладі, не достатньо задоволений одержаним обсягом знань, особливо із агрономічної освіти. Дослідженнями виявлено недоліки та пере-

ваги сучасного функціонування такого виду бізнесу у сільському господарстві як фермерство.

До недоліків відноситься:

майже повна відсутність державної підтримки, крім залишку ПДВ у розпорядженні фермера за умови, що обсяг реалізованої продукції перевищує обсяг закупленої. Такий перерахунок здійснюється щомісячно і на думку фермера носить досить умовний характер;

велика кількість різних документів, яку необхідно оформити дрібному фермеру для отримання державної допомоги. Наприклад, у 2010 р. виділялась державна дотація на вирощування цукрових буряків у розмірі 1000 грн на 1 га. При невеликій площі посіву культури і у випадку, коли фермер у одній особі є власником, менеджером і працівником, не завжди є можливість витратити багато часу на оформлення паперів для одержання допомоги та на звіт щодо витрачання одержаних державних коштів. Безумовно, що це є вигідним для фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств із великими земельними площами;

відсутність надійних каналів постачання матеріальних ресурсів та незахищеність дрібних фермерів від неякісних ресурсів. Наприклад, фермер закупляє насіння, добрива та гербіциди у різних фірмах або їх філіалах в обласному центрі. Він не старається зекономити на неякісних та дешевих матеріалах. Проте кожного року фермер не «падає» на неякісні гербіциди та насіння. У 2010 р., наприклад, два рази гербіцидами оброблялася капуста, але це не принесло очікуваного результату. Господар змушений був найняти людей із оплатою 1500 грн за просапку 1 га капусти. Аналогічна ситуація склалася і з насінням моркви. Претензії фермера до фірм, які продали неякісні матеріали, були відхилені ними через тривалий проміжок часу, який пройшов від часу закупівлі до часу висунення претензій;

брак розфасовки насіння, гербіцидів та інших матеріалів дрібними партіями. Наприклад, фермерському господарству необхідно 1 кг отрутохімікатів, а спеціалізовані фірми продають мінімальну упаковку по 5 кг. Дрібніші упаковки можна знайти у магазинах, але при цьому їх вартість майже вдвічі вища за вузького асортименту потрібних фермеру отрутохімікатів. Тому фермери змушені кооперуватися між собою. До того ж великим товаровиробникам при закупівлі, наприклад, гербіцидів, фірми надають до 40 % знижки на ціну;

високі ціни на матеріально-технічні ресурси, відсутність надійної малогабаритної техніки, що не дає можливості суттєво підвищити технічну оснащеність фермерських господарств.

Переваги фермерства як виду бізнесу у сільському господарстві є такі:

робота у дрібному фермерському господарстві, особливо сімейному, дає можливість нагромаджувати досвід діяльності у сільському господарстві і передавати його із покоління в покоління;

господарське відношення до землі і безпосередній контакт фермера із людьми. Крупним товаровиробником, а особливо великим сучасним агрохолдингом не потрібне село та люди, які в ньому проживають, а потрібна земля, яку вони використовують для одержання швидких прибутків. Часто селяни одержують від великих сільськогосподарських підприємств малу плату за земельні паї, або не зовсім якісну продукцію у вигляді орендної плати. Водночас, у фермера О.В. Сабадаша, який проживає і працює у рідному селі, орендна плата становить більше 5 % від валового збору;

існування на території сільської Ради одного, або декількох фермерських господарств дає можливість забезпечувати роботою свої сім'ї, та частково людей, які проживають у селі. Тому малий бізнес у сільському господарстві дає змогу виживати селянам у матеріальному плані, забезпечувати їх зайнятість та зберегти село від вимирання.

Недоліки та переваги у діяльності наведеного фермерського господарства властиві й іншим господарствам. На нашу думку, основними положеннями аграрної політики держави щодо розвитку фермерства, визначення напрямів його функціонування в ринкових умовах, повинні бути: розширення розмірів господарств на умовах оренди, розвиток обслуговуючої кооперації, об'єднання у спілки, удосконалення механізму кредитування, оподаткування, оплати праці та інформаційно-консультаційного забезпечення фермерів.

Особливо важлива роль у досягненні ефективного розвитку фермерських господарств належить обслуговуючій кооперації. Саме обслуговуючі кооперативи можуть подолати ті проблеми, які сільськогосподарські виробники не можуть вирішити поодиночки. Як свідчить досвід діяльності наведеного фермерського господарства, саме об'єктивні умови їх розвитку зумовлюють необхідність об'єднання з різними формами господарювання для створення власних структур з переробки та реалізації продукції, організації виробничо-технічного обслуговування тощо. Кооперація фермерів дає змогу не тільки ефективніше використовувати власні обмежені ресурси та раціонально розподіляти свої сили, але й суттєво підвищувати результативність виробництва.

Чітка орієнтація фермера у ринкових умовах, уміння оперативно вирішувати існуючі проблеми на основі збору та аналізу необхідних даних є одним із факторів підтримки конкурентоздатності фермерського господарства. Тому ефективне впровадження і функціонування дорадництва дасть змогу забезпечити фермерів необхідною інформаційно-технологічною підтримкою.

Важливим фактором підтримки фермерських господарств у сучасних умовах є забезпечення дієвості механізму їх кредитування під гарантії Уряду та органів місцевого самоврядування, здійснення компенсації ставки за кредити банків за рахунок бюджету. Проте Український державний Фонд підтримки фермерських господарств часто спрямовує

свої кошти господарствам, які і так є більш конкурентоспроможними та мають стабільні показники ефективності виробництва. Водночас наведений приклад свідчить, що державні кошти за прозорою і зрозумілою схемою необхідно спрямовувати насамперед на оновлення складу основних засобів та диференціацію виробництва у невеликих фермерських господарствах.

Висновки. Фермерство, як форма господарювання, притаманна передовим країнам світу, розвивається також і в Україні. Для оцінки реальних його перспектив, треба передусім навести лад у визначенні статусу виробників сільськогосподарської продукції.

Розгляд практичного прикладу діяльності фермерських господарств О.В. Сабадаша підтверджує той факт, що фермер має найвищу із можливих мотивацію до ефективної праці, зацікавлений у високих результатах господарської діяльності і несе за неї особисту відповідальність. Для розширення такого виду бізнесу у сільському господарстві України як фермерство, крім почуття відповідальності за власну справу необхідно мати законодавчу базу, спроможну захищати селянина від будь-яких посягань на його приватну власність та забезпечувати дієву підтримку держави.

Варто нагадати, що у вітчизняній статистиці фізичних осіб-підприємців відносять до господарств населення, хоча вони також проходять державну реєстрацію і здійснюють свою діяльність згідно державного класифікатора видів економічної діяльності, властивих для сільського господарства. Тобто є досить вагомий прошарок осіб, які займаються сільськогосподарською діяльністю на земельних ділянках, розмір яких не менший, ніж середній розмір сільськогосподарських угідь фермерського господарства, але при цьому вони не є фермерськими. Тому в Україні назріла необхідність обліковувати такі види господарств як фермерські господарства, а не відносити їх до господарств населення. Нині діяльність фізичних осіб-підприємців у сільському господарстві та особистих селянських господарств, які приєднали до себе земельні паї, є по суті «прихованим фермерством» і тому, на нашу думку, робити остаточний висновок про малі перспективи фермерського руху в Україні недоцільно.

Використані джерела

1. Аграрна реформа в Україні: монографія / [Гайдуцький П. І., Саблук П. Т., Луценко Ю. О. та ін.]; за заг. ред. П.І. Гайдуцького. — К. : ННЦ ІАЕ, 2005. — 424 с.
2. *Горьовий В.П.* Фермерство України: теорія, методологія, практика: монографія / Горьовий В. П.. — К. : ННЦ ІАЕ, 2007. — 540 с.
3. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=973-15>
4. *Месель-Веселяк В.Я.* Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк // Матеріали Дванадцятих річних зборів Всеукраїнського Конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 25–26 лютого 2010 р.); відп. ред. П.Т. Саблук. — К. : ННЦ ІАЕ, 2010. — С. 11–36.

ОЦІНКА ЗЕМЕЛЬНОГО РЕСУРСУ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК ГОЛОВНОГО ДЖЕРЕЛА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Висвітлено проблеми розвитку домогосподарств у сільській місцевості як власників земельних паїв. Запропоновано здійснення горизонтальної кооперації з метою підвищення ефективності їх функціонування.

За наявності різноманітні форми користувачів сільськогосподарських угідь основним їх власником залишається сільське населення, тобто домогосподарства, які одержали земельні паї. Метою статті є розгляд сучасного способу оцінки землі з метою підвищення добробуту селян як основного джерела трудового потенціалу у сільському господарстві.

Природно, що земля є основним засобом і найвагомішим чинником виробництва. В методичних підходах до оцінки земельних ресурсів більшості авторів преважує вартісний вираз [1;2]. Але в умовах нинішнього положення розвитку ринкових відносин середньогрошова оцінка сільськогосподарських земель передбачена як середня централізована, виходячи з бальної оціночної шкали по виходу валової продукції рослинництва на одиницю витрат. При якому грошова кадастрова оцінка області, району, визначається множенням середньоукраїнської грошової оцінки на бал (області, району). Оцінка ж земель окремих господарств потребує врахування специфіки місцевих умов.

Крім того, на оцінювання земельних ресурсів великий вплив має коливання цін на продукцію рослинництва. Що стосується функціонування сільських домогосподарств як основи доходів на селі, то в це джерело включається заробітна плата, плата за оренду земельних і майнових паїв, а також відчуження їх шляхом продажу або спадщини та дарування.

Так, середньомісячна заробітна плата найманих працівників сільського господарства, серед яких більшість домогосподарств, значно нижча ніж, наприклад, у фінансових посередників в 2,8 раза, посередників з нерухомості (1,5 раза), робітників транспортної інфраструктури (2,2 раза) і середньої по Дніпропетровській області в (1,9 раза), що свідчить про можливість надшвидкої зміни роботодавця без зміни місця проживання за умови дещо вищої ціни за ресурс «праця».

Серед форм орендної плати за землю переважає натуральна, яка за останні роки становила 68 % [3;7]. Виплата орендної плати натуроплатою призводить до зменшення рівня доходів сільських домогосподарств внаслідок завищення реалізаційних цін та застосування натурального коефіцієнта при оподаткуванні доходів.

Якщо середній розмір земельного паю становить близько 3 га або 34000 грн, то середній розмір виплат на 1 договір оренди — 538 грн, а частка доходів від оренди у загальній сумі сільських домогосподарств — 4,4 %. Виплата орендної плати натурою забезпечує сільськогосподарським підприємствам гарантований збут власної продукції. Крім того, натуральна форма виплати не рідко здійснюється орендарем із завищення ціни сільськогосподарської продукції та видачею неякісної сільськогосподарської продукції, тому більшою мірою є вигідною для орендаря [5].

Хоча натуральні орендні виплати для селян також залишаються важливими, оскільки для годівлі тварин і птиці потрібні корми, а для власного харчування продукти переробки сільськогосподарської сировини (борошно, крупа, олія), якими переважно виплачують орендну плату. Проте рівень орендної плати досить незначний і не перевищує передбаченого законодавством мінімального розміру, що становить 1,5 % від грошової оцінки ділянок. До того ж він визначається за нормативною грошовою оцінкою земель, яка не відображає їх ринкової вартості. Зазначені причини і кризовий стан аграрного сектору можна інтерпретувати в площину значних переваг горизонтальних корпоративних формувань сільських домогосподарств. [4;6].

Висновок. Таким чином, раціональним шляхом підвищення добробуту селян стає горизонтальна кооперація з метою створення великотоварного виробництва домогосподарств.

Використані джерела

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
2. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2003 р. № 742 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
3. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
4. Збарський В.К. Дрібнотоварний приватний сектор на селі: особливості, перспективи розвитку / В. К. Збарський, Д. О. Грабовський; за ред. В. К. Збарського. — К.: НАУ, 2005. — 252с.
5. Остапко Т. Структура доходів сільських домогосподарств України / Т. Остапко // Економіка та прогнозування. — 2001. — № 1. — С. 123—134.
6. Россоха В.В. Світові тенденції корпоративного злиття і поглинання / В. В. Россоха, О. П. Осетрова. — АгроІнКом. — 2010. — № 4—6. — С. 50—55.
7. Тулуш Л.Д. Оподаткування доходів фізичних осіб від власності / Л. Д. Тулуш, М. І. Рудая. — АгроІнКом. — 2010. — № 4—6. — С. 68—72.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ І ЗНАЧЕННЯ ХМЕЛЯРСТВА ДЛЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Висвітлено сучасний стан та особливості розвитку хмелярства у світі й в Україні. Розглянуто рівень матеріально-технічного забезпечення хмелегосподарств та виробництва хмелю. З'ясовано значення галузі для харчової і переробної промисловості. Запропоновано шляхи підвищення конкурентоспроможності та економічної ефективності хмелярства в країні.

Важко уявити собі будь-який сектор національної економіки як закриту систему, незалежну від впливу зовнішнього середовища. Така об'єктивна, на нашу думку, закономірність притаманна й агропромислому виробництву, в тому числі хмелярству. Хоча галузь хмелярства має упорядковані, структуровані та поєднані за певними ознаками системні властивості, вона не є самодостатньою. Продукція хмелярства являє собою сировинну базу для харчової, переробної, фармацевтичної, текстильної промисловості та кормовиробництва і цілком залежна від споживача. Вектор розвитку галузі має бути орієнтований, насамперед, на стимулювання попиту вітчизняної сировини у національних переробників, а затим на протекційні дії держави для експорту продукції на міжнародні ринки. Проте синергетичні характеристики хмелярства як «бустера» (англ. *booster* від *boost* – підштовхувати, підтримувати) інших галузей національної економіки «розмиваються» застарілими організаційно-технологічними методами господарювання, низьким рівнем державної підтримки хмелегосподарств, відставанням розвитку суміжних виробництв.

Стан галузі хмелярства, тенденції її розвитку, забезпечення якості та конкурентоспроможності продукції знайшли відображення в працях І. Куровського, М. Ляшенка, Й. Рейтмана, Ю. Савченка, І. Савчука, М. Циганка та інших вчених. Вагомий внесок у дослідження теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з розвитком галузі, підвищенням економічної ефективності виробництва хмелю зробили науковці Інституту сільського господарства Полісся НААН України. Проте залишаються нерозв'язаними багато проблем щодо розвитку галузі хмелярства за умов високотехнологічного

виробництва та стрімко зростаючого глобального конкурентного середовища.

Метою статті є висвітлення сучасного стану цілеспрямованих і закономірних зрушень в галузі хмелярства, що відображаються на багатьох рівнях національної економіки.

У географії галузі хмелярства чітко прослідковуються організаційно-просторові закономірності, за яких галузеве (існуюче) і типологічне (характерне для певних територій) розміщення тісно пов'язані між собою. Вегетаційний період під впливом отриманої рослинами сумарної сонячної радіації, що збільшується по мірі віддалення від тропічних широт, та достатнє атмосферне зволоження визначили ключову роль у створенні глобальної моделі розміщення хмелярства, зосередженого між 35 та 50 паралелями (рис. 1).

Український ринок хмелю знаходиться під значним зовнішнім впливом виробництва продукції. Нині у переробній промисловості використовується не більше 20 % вітчизняної продукції. Переважна частка сировини імпортується, що створює залежність від світової кон'юнктури. Цю галузь ділять між собою країни старого світу (Німеччина, Чехія, Польща, Австрія) та США, Канада, Австралія і Китай. Світові обсяги вирощування хмелю станом на осінь 2010 р. зосереджені на території близько 56,5 тис. га. Німецька громадсько-правова медіа компанія *Deutsche Welle* коментує світову кон'юнктуру ринку галузі хмелярства наступним чином: «... третина світових хмелевих плантацій зосереджена у Германії, третина на північному заході США і третина у інших країнах світу». Двадцять країн-лідерів світових виробників хмелю представлено в табл. 1.

Щодо динаміки виробництва хмелю, то найбільші зміни в порівнянні з минулим роком спостерігаються в США, де за 2009–2010 рр. площі насаджень хмелю зменшились на 21,3 %, та Словенії, де скорочення площ за цей період становило 10,7 %.

Короткострокова тенденція щодо зменшення площ має місце також у Бельгії на 1,6 %, Франції

Рис. 1. Розміщення і використання придатних для хмелярства регіонів світу

Таблиця 1

Основні світові виробники хмелю*

Країна виробник	Насаджені площі, га			Виробництво хмелю, т		
	Ароматичні сорти	Гіркі сорти	Разом	Ароматичні сорти	Гіркі сорти	Разом
Австралія	27,1	487,2	514,4	52,6	127,9	180,5
Австрія	186,3	31,2	217,1	293,6	70,4	364
Англія	810,8	270,1	1080,9	992	446,4	1438,4
Бельгія	50,2	133,2	183,7	59,5	238,1	297,6
Болгарія	27,9	132	159,9	30,7	150,8	181,5
Германія	9656,8	8466,5	18123,3	16170,7	17658,8	33829,5
Іспанія	0	480,3	480,3	0	1011,9	1011,9
Китай	580,3	5220	5800,3	1587,3	14385	15972,3
Нова Зеландія	230	150,2	380,2	436,5	347,2	783,7
Південна Африка	0	481,5	481,5	0	905,8	905,8
Польща	771,5	1463,3	2234,8	1078,4	2340,3	3418,72
Росія	152,3	68	220,3	49,6	158,7	208,3
Румунія	74,1	173,3	247,4	61,5	143,8	205,3
Сербія	34	33,2	67,2	57,5	75,4	132,9
Словакія	229,2	0	229,2	203,4	0	203,4
Словенія	1300	55,8	1355,8	2206,4	79,4	2285,8
США	4378,4	8276,5	12654,9	5419,7	23809,7	29229,4
Україна	660,5	276,2	936,7	505,9	238,1	744
Франція	398,1	44,9	4430	685,5	98,2	783,7
Чехія	4947,1	74,1	5021,2	7132,9	158,7	7291,6
Всього:	24514,65	26317,5	50832,1	37023,7	62444,6	99468,3

* Статистичні дані станом на лютий 2011, надані Американською організацією хмелярів.

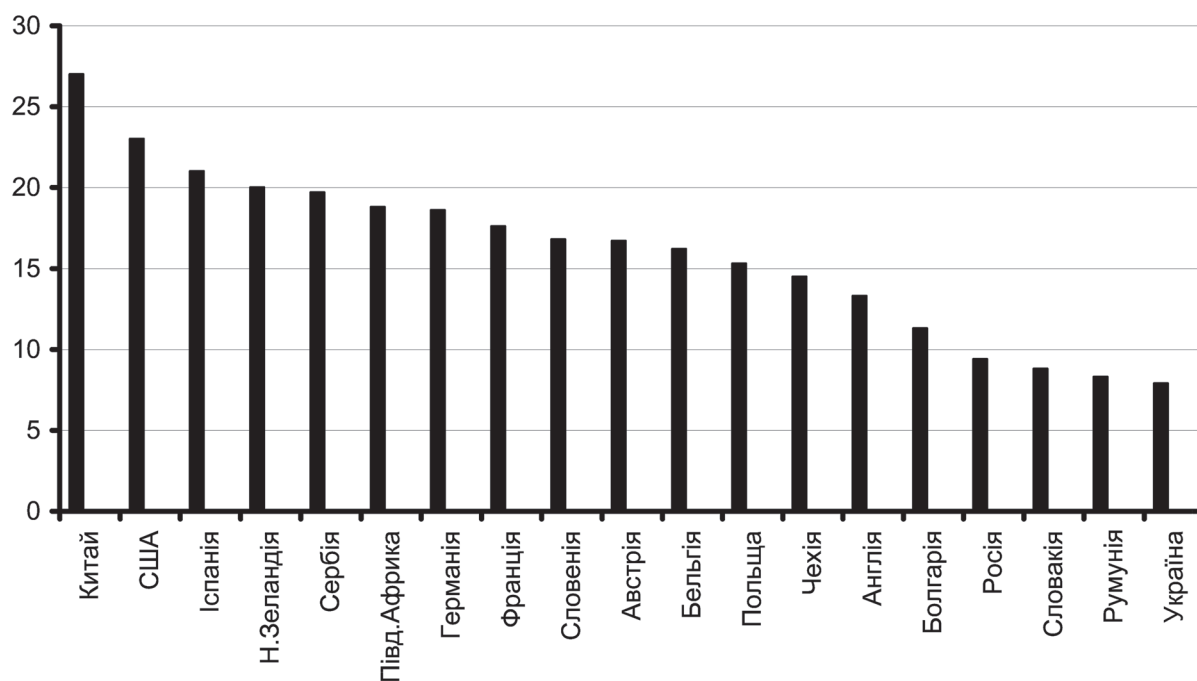

Рис. 2. Урожайність хмелю у найбільших країнах-виробниках станом на 2010 р., ц/га

на 5,9, Новій Зеландії на 5, Словаччині на 2,6 та Чехії на 0,7 %. Загальносвітові площі хмелю станом на кінець 2010 р скоротились на 6,2 %.

Україна також не стала винятком. Вагомі зміни у хмелярстві країни 2010 р. відбулися внаслідок затримки державних компенсацій виробництву та зниження попиту на продукцію, що певною мірою викликано світовою кризою. Тенденція постійного, за останні 7 років, поступового приросту валового збору шишок хмелю змінилась затуханням темпів розвитку галузі. У 2010 р. в порівнянні з 2009 р. площа насаджень хмільників зменшилась від 969,7 до 936,7 га або на 3,4 %, валового збору продукції – від 134,3 до 74,4 т, тобто на 45 %. Це перемістило Україну з 7-го на 8 місце у загальному переліку країн з найбільшими площами насаджень хмелю та на 12 місце за валовим збором продукції. Особливої уваги потребує ситуація, що

склалася з урожайністю. Якщо 2009 р. урожайність шишок хмелю становила 13,8 ц/га, то 2010 р. – лише 7,9 ц/га. За урожайністю хмелю Україна займає нині 19 місце у світі (рис. 2).

Найбільшого розвитку галузь хмелярства в Україні досягла у 70–80-ті роки ХХ ст., коли за валовим збором у 7 тис. т, та площею насаджень 9,4 тис. га країна поступалася лише Німеччині, Чехословаччині, Китаю та США.

У світовому виробництві хмелю Україна відноситься до країн, які вирощують переважно ароматичні сорти, а для задоволення внутрішніх потреб щодо виготовлення рядових сортів пива закуповує хміль гірких сортів або продукти їх переробки. 2010 р. ароматичні сорти становили 75 % валового збору хмелю [4, с. 63].

Хмелярство залишається однією й найбільш трудомістких галузей сільського господарства зі

Таблиця 2

Розрахункова кількість працівників на 1 га за ручного збирання шишок хмелю*

Урожайність сухих шишок, ц/га	Норми збору сирих шишок одним працівником, кг	Розрахункова кількість працівників для збирання хмелю з 1 га за день
5	15	135
8	18	180
10	20	200
15	22	275
20	25	320

* Джерело: [1, с. 89].

значним обсягом механізованих і ручних робіт. Витрати праці на виробництво хмелю-сирцю сягають 3200 люд.-год./га з часткою ручних операцій 60–75 % (табл. 2).

Низький рівень механізації виробничих процесів у хмелярстві зумовлюється складністю використання машин, агробіологічними особливостями культури та наявністю на плантаціях шпалери. Проте механізоване збирання зменшує трудозатрати до 400 люд.-год./га [2, с. 69].

Технічна стиглість шишок триває 15–20 днів. За кожний день після оптимальних строків збирання втрати урожаю становлять 20–25 кг сухих шишок на гектарі. Така особливість культури зумовлює значне навантаження на господарство, необхідність задіяти велику кількість працівників за короткий проміжок часу.

Сучасні умови господарювання потребують динамічних і цілеспрямованих прагматичних рішень щодо підвищення конкурентоспроможності як підприємств, так і галузі в цілому. Так, для застосування прогресивних форм організації праці найсприятливіші умови створюють господарства з великими площами насаджень та чітко визначеною спеціалізацією, що дає змогу використовувати працю постійних робітників з високим досвідом роботи та закріплювати за ними визначену площу хмільника на декілька років.

Ефективне функціонування галузі хмелярства залежить від якості виконання агротехнологічних

робіт, що забезпечується за певного рівня оснащеності спеціалізованою технікою, вартість якої значно вища в порівнянні з іншими сільськогосподарськими машинами. Це пов'язано з необхідністю встановлення шпалер та виконанням агротехнологічних заходів щодо обрізування головних кореневищ, міжрядного обробітку ґрунту на хмільниках тощо. Загальна кількість агротехнологічних операцій для одержання високих врожаїв сягає декількох десятків, кожна з яких виконується спеціалізованою технікою або вручну (табл. 3).

Більшість спеціалізованих хмелегосподарств технічно мало оснащені, а техніка, що знаходиться в користуванні фізично та морально зношена. Найбільш капіталозатратна у галузі хмелярства імпортна техніка, яка для повного циклу виробництва може коштувати від 300 тис. до 1 млн євро. Слід зазначити, що якісного сервісного обслуговування для таких агрегатів не має і навіть при підвищенні показників продуктивності незначні поломки техніки в період збору урожаю можуть призвести до значної втрати прибутків. Прикладом для рівня забезпеченості галузі технікою слугує Житомирська область, оскільки 75,6 % плодородних та молодих насаджень хмелю зосереджені саме тут.

Станом на кінець 2010 р. у Житомирській області зареєстровано 47 підприємств, що займаються виробництвом хмелю на загальній площі 773 га. Використання комплексу механізованих робіт на

Таблиця 3

Спеціалізована техніка для виробництва хмелю

№ п/п	Технічний засіб	Марка
1	Борона дискова хмільникова	БДХ-3
2	Верстат для виготовлення підтримок	СПХ-2.5
3	Вишка хмельова	ВДХ-4,0, ВГ-5,2
4	Зривач стебел з причепом	Імпорт
5	Культиватор хмільниковий	КУХ-3
6	Обрізчик кореневищ хмелю	ОКХ-1М, ОКХ-0,25
7	Машина для садіння хмелю	МС-1
8	Плуг-культиватор хмільниковий	ПКХ-3
9	Прес хмелевий	Імпорт
10	Причіп для підвезення стебел хмелю	1-ПТХ-0.75
11	Теплогенератор	Імпорт
12	Хмелекомбайн	ПТ-15;КХ-300;Вольф-280;ЛЧХ-2
13	Хмелесушарка	ПХБ-750К;ХС-1.2, Лінгарта
11	Ямобур	Імпорт
12	Відорювач рядів хмелю дисковий	ВРХ-0,5

такій території вирощування хмелю є вирішальним для зниження собівартості продукції та зменшення витрат праці.

У користуванні цих господарств знаходиться 112 колісних тракторів, з яких 76 од. — МТЗ-80, МТЗ-82, ЮМЗ-6; АВ — 23 од.; Т-25 — 8 од.; верстатів для виготовлення підтримок СПХ-2,5 — 16 шт.; вишок для дозаводки ВДХ-4,0, ВГ-5,2 — 18 шт.; оприскувачів вентиляційних ОВП-2000М — 40 шт.; хмелекомбайнів — 21 од., в тому числі ЛЧХ-2,0 — 8 од., ЧХ-4Л — 9 од., ЛЧХ-6Е — 3 од. та супер — БУГ — 1 од.

Що стосується процесу сушіння хмелю, то для виконання цих технологічних процесів застосовують переважно конвеєрні хмелесушарки ПХБ-750К та СХК-0,3 у кількості 24 шт. Хмелесушарка камерного типу Лінгарта працює лише у СТОВ «Полісся». У господарствах СТОВ «Укрхміль Жубровичі», СТОВ «Хлібороб» та СТОВ «Тетірьське» все ще застосовують сушарки напільного типу. Пресування продукції проводиться пресами для легкої та щільної упаковки у загальній кількості 28 шт.

Вітчизняні виробники постачають на ринок також нависне обладнання та комплектуючі до нього, то ж діючі господарства мають змогу закуповувати продукцію української машинобудівельної галузі.

Для виконання агротехнологічних операцій на вирощуванні хмелю господарства Житомирської області забезпечені плугами культиваторними хмільниковими марки ПРВН-2,5 та ПКХ-3,0 у кількості 46 шт., культиваторами хмільниковими (23 шт.), розкидачами органічних добрив МТО-6,0 (24 шт.), розкидачами мінеральних добрив МВД-0,5 (29 шт.) та іншими технічними засобами виробництва «Ковельсільмаш», «Укравтозапчастина», «Рівнесільмаш», ВАТ «Спецмаш», «Хмільниксільмаш», а також імпортерів сільськогосподарської техніки з Чехії, Словаччини, Франції та інших країн. Проте для підтримання конкурентоспроможності продукції вітчизняних хмелегосподарств на належному рівні модернізація та оновлення основних виробничих засобів стають дедалі необхіднішими заходами.

Хміль відноситься до найвимогливіших культур щодо поживних речовин, захисту рослин від хвороб і шкідників, виконання комплексу заходів по поліпшенню агрохімічного стану ґрунтів. Залежність галузі хмелярства від хімічної промисловості очевидна.

Основними елементами живлення хмелю є вуглець, азот, калій, фосфор, кальцій, бор. По-

треба в них забезпечується власними потужностями України. Норми внесення мінеральних добрив на дерново-підзолистих ґрунтах становлять 60–100 кг/га азотних, 90–120 кг/га фосфорних та 80–120 кг/га калійних добрив, а на чорноземах в межах 45–60 кг/га для азотних добрив, 70–100 кг/га для фосфорних та 70–120 кг/га для калійних. У структурі виробничих витрат підприємств витрати на добрива можуть становити до 10 %.

Підприємства-виробники добрив в Україні технологічно розвинені й успішно працюють, долаючи брак сировини. ВАТ «Азот», ВАТ «Одеський припортовий завод», ВАТ «Концерн «Стірол»», ВАТ «Сумихімпром», ЗАТ «Сєверодонецький Азот», ЗАТ «Титан», ВАТ «Дніпроазот» та ВАТ «Рівнеазот» займаються глибокою переробкою хімічних продуктів. Обсяги виробництва мінеральних добрив в Україні сягають 7 млн т, в т.ч. 3,8 млн т карбаміду, 1,6 млн т аміачної селітри, а решта — сульфат амонію, фосфорні і комплексні або складні добрива, що мають у своєму складі всі основні елементи живлення і набувають все більшої популярності у сільському господарстві. Застосування комплексних добрив дає вагому економію витрат у порівнянні з сумішшю простих завдяки кращим характеристикам їх транспортування, однорідним станом, легкістю внесення тощо. Комплексні добрива дають змогу хмелегосподарствам отримувати приріст врожаю, зменшувати собівартість продукції та екологічні навантаження на довкілля.

Варто зазначити, що підвищений попит на полегшені напої відіграв значну роль на потреби світового ринку. Це змусило найбільші іноземні компанії харчової промисловості перестраховуватись довгостроковими контрактами з виробниками хмелю та перехідними запасами. Така ситуація негативно вплинула на вітчизняних товаровиробників, оскільки на довгий час «відрізала» зовнішні ринки збуту, змусила прийняти позицію вичкування та активного користування державними дотаціями.

Тенденція зростання обсягів виробництва пива в Україні стимулює попит на продукцію галузі хмелярства, зумовлює необхідність збалансованого розвитку галузі для задоволення потреб переробної промисловості. Забезпечення галузі переробними потужностями та стимулююча державна підтримка створюють сприятливі конкурентні умови для виробників хмелесировини. Проте у конкурентній боротьбі на ринку збуту перемагає не той, хто виробляє більше, але посе-

реднього хмелю, а той, хто робить його кращим за якістю та дешевшим за ціною. Навіть у нинішніх важких умовах існують можливості і резерви для виробництва високоякісного товарного хмелю, у тому числі ароматичного. Найнеобхідніше — не псувати хміль під час обробки, зберегти колір і аромат шишок [6, с. 5].

На пивоваріння використовується близько 90 % продукції хмелярства. У світовій практиці хмелесировина підбирається і класифікується в основному для цієї галузі виробництва [3, с. 58]. Специфічні речовини надають пиву неповторної гіркоти та специфічного аромату, беруть участь у просвітленні та утворенні піни, підвищують його стійкість під час зберігання. Хмелярській галузі належить провідна роль у забезпеченні пивоварів якісною сировиною, яка є до того ж однією з основних і найдорожчих видів специфічної сировини для виробництва пива, від якості якої та хмелепрепаратів, отриманих з неї, залежить якість пива та ефективність пивоварного виробництва в цілому [5].

Основними виробниками пивоварної промисловості у 2010 р. стали компанії ВВН Україна, представлені на ринку торговими марками «Carlsberg», «Tuborg», «Арсенал», «Львівське», «Славутич», «Holsten»; ЗАО Оболонь — «Магнат», «Десант», «Оболонь», «Pils», «Nike»; САН ІнБев Україна — «Stella Artois», «Staropramen», «Brahma», «Beck's», «Чернігівське», «Рогань», «Янтар» та група «Сармат» представлені марками «Сармат», «Дніпро», «Drive Max» та «Kaltenberg».

Потреби фармацевтичної, парфумерної та спиртової промисловості забезпечує 10 % продукції хмелярства. Продукти переробки шишок хмелю (бета-кислоти або лупуноли) потенційно можуть застосовуватись у відмінних, залежних від броварства галузях економіки, для виробництва парфумерії, чистячих засобів або гігієнічних продуктів. Бета-кислоти мають антибактеріальні властивості і можуть використовуватись як консервант для зменшення витрат та покращення зберігання зібраних плодів, захисту від шкідників плодоносних фруктових насаджень. Можливе використання стебел хмелю в текстильній галузі, для виробництва картону тощо.

Бюджетні кошти, передбачені Законом України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» у розмірі, що формується з 1 % відрахувань від реалізації алкогольних напоїв і пива (близько 40 млн грн на рік), та Законами «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про основні засади аграрної політики

на період до 2015 р.», Державною програмою відродження хмелярства в Україні на 2000—2010 рр., Бюджетною програмою «Фінансова підтримка виробництва продукції тваринництва та рослинництва»; КПКВ 2801510 «Фінансова підтримка розвитку хмелярства» першочергово спрямовуються для компенсації суб'єктам господарювання витрат з придбання спеціальної хмелярської техніки та проведення її ремонту, спорудження хмелешпалер, враховуючи відповідні проектні роботи, догляду за насадженнями, а також витрат з посадки хмільників та придбання садивного матеріалу.

Висновки та пропозиції. Враховуючи наявний природний, науковий та господарський потенціал для розвитку галузі хмелярства, за дотримання науково обґрунтованих технологій підготовки ґрунту, вирощування та збору продукції у вітчизняних спеціалізованих господарствах урожайність хмелю може становити 20 ц/га. За такого сценарію розвитку подій виведення галузі з дотаційної у прибуткову цілком можливе у найближчі роки.

Подальший розвиток галузі потребує розробки принципово нових стратегічних напрямів забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних хмелевиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках з визначальними умовами підвищення урожайності хмелю, вмісту альфа-кислот та якості продукції.

Оскільки механізм державного відшкодування фінансових витрат на виробництво хмелю не завжди використовується цілеспрямовано, очевидно доцільним заходом стає інвестування в розробки і впровадження новітньої техніки, засобів боротьби з хворобами і шкідниками рослин, що сприятиме зменшенню трудомісткості та підвищенню економічної ефективності, а також введення тимчасової протекції для подолання впливу зовнішніх негативних чинників періоду рецесії галузі.

Використані джерела

1. Довідник з хмелярства / [Шабранський А. С., Шуляр В. М., Ковтун М. Г. та ін.]. — Житомир: Полісся, 2000. — 224 с.
2. Інноваційний шлях розвитку хмелярства / [за ред. Ю. І. Савченка]. — Житомир: Рута, 2011. — 237 с.
3. Орлова Н. Пиво різних виробників: якість і конкурентоспроможність / Н. Орлова, Л. Гаврищенко // Стандартизація, Сертифікація, Якість. — 2006. — № 3. — С. 56—60.
4. Проблеми та перспективи експорту українського хмелю // Агроном. — 2009. — № 4 (26). — С. 60—65.
5. Хмель и его использование / [Годованый А. А., Ляшенко Н. И., Рейтман И. Г., Ежов И. С.]; под ред. И.С. Ежова. — К.: Урожай, 1990. — 336 с.
6. Чирва О. Український хміль повертатиме втрачені позиції / О. Чирва // Тиждень. — 2007. — № 2. — С. 5.

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РИБОПРОДУКЦІЄЮ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Досліджено стан риболовецької підгалузі та її можливості по вилову риби і забезпеченню населення України рибопродукцією.

Поживну цінність риби й нерибних продуктів моря важко переоцінити. У рибі більше повноцінних білків, у її м'язах міститься мало грубої сполучної тканини й тому м'ясо значно ніжніше й соковитіше, ніж м'ясо теплокровних тварин.

Хімічний склад м'яса риб, а також співвідношення їстівних і неїстівних частин залежать від біологічного виду, району й часу вилову, віку риби й т.п. У середньому в рибі утримується 8–27 % білків. Їхній амінокислотний склад досить близький до оптимального амінокислотного складу їжі людини. Особливо істотно те, що білки в м'ясі багатьох видів риб океанічного походження (тріски, ставриди, минтая, пікші, сардини, скумбрії, морського йоржа та ін.) містять у значній кількості три незамінні амінокислоти — лізин, метіонін і триптофан. Тому друге після сільського господарства найважливіше джерело продуктів харчування для зростаючого населення становлять природні ресурси Світового океану.

Мета статті базується на необхідності висвітлення стану матеріально-технічної бази риболовецької підгалузі та можливість її забезпечення населення України раціональною нормою споживання риболовецької продукції.

Незважаючи на найважливіше значення біологічного різноманіття морського середовища для виживання людства, загроза його втрати неухильно зростає. Одним з факторів, що викликають найбільше занепокоєння, є виснаження рибних запасів.

Рибальство — основне джерело засобів існування і фактор продовольчої безпеки для більш ніж 200 млн осіб, особливо в країнах, що розвиваються, а для кожного п'ятого жителя планети риба є головним поставальником білкової складової продовольчого раціону.

Стрімке зростання попиту на рибу та рибопродукти зумовило випереджаючі темпи зростання цін на рибу в порівнянні із зростанням цін на м'ясо. У результаті інвестиції в рибальство стали більш привабливими як для приватних підприємців, так і для державних структур, що в усьому світі завдає серйозної шкоди дрібномасштабному рибальству і гро-

мадам, що залежать від рибного промислу. За останні роки в північній частині Атлантики промислові запаси тріски, хека, морського окуня і камбали скоротилися на 95 %, у зв'язку з чим лунають заклики до вживання термінових заходів. Рекомендаціями передбачається навіть повна заборона на вилов деяких видів риб для відновлення рибних запасів, що викликає незадоволення рибпромисловців.

За підрахунками спеціалістів, біологічних ресурсів Світового океану вистачило б для того, щоб прогодувати щонайменше 30 млрд людей. Але це можливо лише за умови постійного і повноцінного відтворення цих ресурсів. Понад 85 % морських продуктів, споживаних людиною, становить риба. Інша частина припадає на молоски, ракоподібні та деяких морських ссавців. Невеликий відсоток належить водоростям [1].

Світовий океан щорічно дає до 20 % білкової їжі людству. Морепродукти використовуються також як сировина для отримання висококалорійного борошна для тваринництва. До найбільш продуктивних належать Норвезьке, Берингове, Охотське та Японське моря. В останні десятиліття в світі все більшого поширення набуває практика розведення окремих видів морських організмів на спеціальних фермах. Ця господарська діяльність отримала назву «мари культура». Розведення устриць поширене в Японії, Китаї, США, Нідерландах, Франції, Австралії. Розведення мідій — на Середземноморському узбережжі. Вирощування водорості ламінарії практикується на Білому морі.

Використання багатств Світового океану особливо різко збільшилося в останні десятиліття. Водночас інтенсивна господарська діяльність призвела до зростання забруднення морських акваторій. У води морів і океанів щорічно потрапляють близько 1 млн тонн нафти, відходи промисловості, міські стічні води, пестициди, синтетичні поверхнево-активні речовини, важкі метали і т.п. Продовжується практика поховання на морському дні отруйних відходів (демпінг). Зокрема, радіоактивних. Особливо забруднені моря: Північне, Балтійське, Середземне, Перська затока. На всі форми життя у Світовому океані негативне впливає глобальне потепління — масово гинуть корали, складові основи найбільш продуктив-

них морських мешканців. Підвищення температури води негативно позначається на кількості планктону — основи «харчової піраміди» океану. За рахунок інтенсивного танення льодовиків, зменшується солоність води, що порушує нормальний перебіг багатьох процесів в гідросфері планети.

Крім того, продовжується знищення морських котиків, тюленів та інших морських тварин, багато видів яких втрачені назавжди. Планомірно знищуються кити. За останні 400 років в Світовому океані було вбито близько 2,1 млн цих тварин. Немає сумнівів, що надлишкова експлуатація морських ресурсів, забруднення, зростання температури й інші прояви недалекогоглядного та егоїстичного ведення господарства вже в найближчому майбутньому можуть перетворити Світовий океан у найбільшу пустелю [4].

Нині 52 % морських рибних ресурсів повністю освоєні. Це означає, що дані популяції експлуатуються на межі здатності до відновлення. Так, 20 % морських рибних ресурсів знаходяться на межі помірного освоєння, 17 % — надмірного освоєння, 7 % — виснажені, 3 % — освоєно не повною мірою, а 1 % — кількісно відновлюється [6]. Щорічний світовий вилов риби досяг рекордної позначки у 95 млн тонн, з них 85,8 млн тонн становить морська і 9,2 млн тонн — прісноводна риба. У цілому, з урахуванням рибальського промислу в морях і прісних водах, а також штучного розведення риби, у світі щорічно добувається 141,6 млн тонн риби. Близько 105,6 млн тонн або 75 % всього світового улову безпосередньо споживається в харчуванні населення, а інші 25 % використовуються для виробництва непродовольчих товарів, таких як кісткове борошно або риб'ячий жир [2]. Штучне розведення риби, або аквакультура, є найбільш динамічним сектором харчової промисловості. Щорічно ця галузь виробляє 47800 тис. тонн риби. У міру вирівнювання щорічного промислового видобутку частка штучного рибництва в харчовій промисловості зростає. Якщо в 1980 році лише 9 % спожитої людиною риби вирощувалося у водоймах, то нині ця кількість становить 43 % [3].

Риба і рибопродукти користуються широким попитом у покупців. Щорічний товарообіг риби і рибопродуктів також досяг рекордного рівня. Обсяг експортних операцій становить нині 71,5 млрд дол. США, що на 23 % більше рівня 2000 року.

Державна програма розвитку рибної галузі України передбачала до 2010 року збільшити обсяг вилову риби до 750 тис. тонн. До цього ж часу частка імпорту на українському ринку повинна скоротитися з нинішніх 70 до 30 %. Проте ні програма оновлення рибпромислового флоту, ні програма розвитку рибного господарства не фінансуються, а значить залежність від імпорту буде лише зростати.

Ще 15 років тому до 90 % всієї рибної продукції в Україні забезпечував вітчизняний флот, який щоріч-

но виловлював 600—700 тис. тонн риби. Починаючи з середини 90-х, українська риболовецька флотилія не оновлювалася. За цей час повністю знищено океанічний флот країни. Якщо у 1999 році в Україні було 123 океанічних суден, при цьому 86 океанських суден (40 % загальної кількості) довелося списати через зношеність, то нині їх залишилося всього 6. Вони виведені колишніми керівниками Держкомрибгоспу в офшорні зони, і держава не отримує з них продукції та податкових надходжень до бюджету.

Існуючі кораблі застаріли морально і матеріально. Вони значно поступаються своїм аналогам, побудованим на європейських корабельних підприємствах. Навіть найстаріші судна, що належать іноземним компаніям і експлуатуються по 15—20 років, оснащені сучасними технологіями пошуку і видобутку риби, які дають змогу виловлювати риби в декілька разів більше, ніж добувається вітчизняними суднами.

Продовжується тенденція поступового припинення промислу у відкритому морі, неактивного промислу у виключних (морських) економічних зонах інших держав. Причиною цьому є відпрацьований ресурс флоту.

За оцінкою експертів Міністерства аграрної політики і продовольства України, масове виведення суден з експлуатації у зв'язку із зносом розпочнеться вже через два, три роки. Застаріла також судоремонтна і портова інфраструктура. Державні інвестиції в основний капітал підприємств вітчизняного рибного господарства в середньому становлять лише 0,05 % від загальної суми, що надходить в агросектор. Порівняно з 1995 р. загальний вилов риби та водних живих організмів в Україні скоротився майже 45,4 % (табл. 1). У внутрішніх водоймах вилов риби скоротився на 43,4 % і становив у 2010 році 38384 тонни. Добуто риби у морській економічній зоні України у 2010 році 69725 тонн риби, що більше ніж у 1995 році у 2,3 раза. В економічній зоні інших держав вилов риби зменшився на 60,4 %. У відкритій частині Світового океану в 2007 та 2009 роках вилову риби не було взагалі, а 2008 року вилов риби становив лише 33,3 % до 1995 року [5].

У 2009 році було добуто інших водних живих ресурсів 18253 тонни або половину того, що становило в 1995 році. Найбільше добули із водних живих ресурсів молюсків 15626 тонн, або 85,6 % до всього видобутку водних живих ресурсів.

За 15 років вилов риби скоротився на 34,4 %. У 2010 р. добуто 215017 тонн риби. Промислові судна видобувають переважно ставриду. Так у 2009 році виловлено 36299 тонн ставриди, або 15,2 % до всього вилову риби, сардин добуто 34773 тонни, або 14,6 %, частка виловленої кільки до всього добутої риби становить 10 %, тільки 5,4, товстолобика 5,2, коропа 4,3 % [5].

На рис. графічно представлено вилов риби та добування інших живих водних ресурсів.

Виллов риби та добування інших водних живих ресурсів, тони*

Показник	Рік				
	1995	2000	2005	2010	2009р.до 1995р. %
Усього	400191	350087	265585	218681	54,6
У внутрішніх водоймах	67816	38210	37396	38384	56,6
У виключно(морській) економічній зоні України	30133	56990	61176	69725	231,4
У виключно(морській) економічній зоні інших держав	279548	175033	149622	110592	39,6
У відкритій частині Світового океану	22694	79854	17391	(2008 р) 7558	33,3
Усього виллов риби	363444	346699	234185	215017	59,2

* Джерело: Научно-практический журнал «Рыбник». — 2011. — 2(5), та власні розрахунки.

У 2005 р. крива виллову риби опустилася нижче від кривої усього виллову риби та добування інших водних живих ресурсів, а 2010 р. вони зійшлися на графіку майже в одній точці. За останні роки виллов деяких видів риби зменшився (особливо ставридових), а інших — збільшився, наприклад корошових (у внутрішніх водоймах).

Прогресивний розвиток галузі могло б забезпечити грамотне державне регулювання, але воно поки що має фрагментарний характер. Так, розроблена державою програма «Аквакультура», спрямована на наповнення рибогосподарських водних об'єктів України цінними видами риби, передбачає збіль-

шення виллову товарної риби до 91,7 тис. т до 2012 р. Проте заходи з втілення ідей в реалії життя здійснюються вкрай незадовільно.

Слід відмітити, що аквакультура, як і більшість сучасних технологій виробництва, має свої негативні сторони. Наприклад, інтенсивна аквакультура сама по собі є джерелом забруднення, оскільки передбачає скидання надлишків кормів та фекалій у напівзамкнуті водойми і утворення дефіциту кисню у водотоках.

Для вирощування риби потрібні амінокислоти, які містяться в організмах інших риб. Їх одержують у вигляді поживних гранул з високим вмістом про-

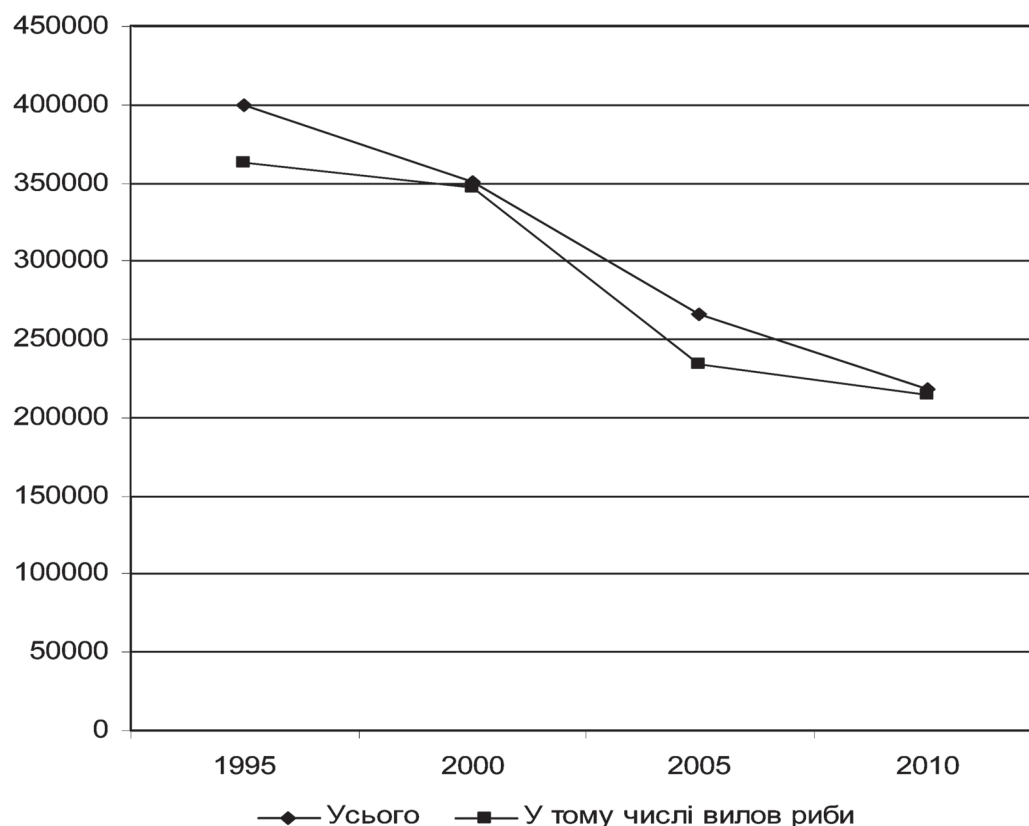

Рис. 1. Виллов риби та добування інших водних живих ресурсів

теїну з риби, що мешкає у природних умовах. Щоб виростити один кілограм креветок потрібно п'ять кілограмів морської риби, переробленої в рибний корм, що являє собою великі втрати протеїну в чистому вигляді. Залежність аквакультури від запасів риби, що мешкає у природних умовах, великою мірою впливає на стан морських екосистем. Поширення рибозплідників і ставкових господарств у мілководних озерах та річках спричиняє ерозію, відкладення наносів і замулення водоймищ.

Розширення аквакультури має ряд обмежень, у тому числі й таких, що гальмують нарощування виробництва м'яса. Швидкий ріст рибництва пояснюється високою кормовою ефективністю галузі, за якою вона порівняна із птахівництвом: на 1 кг приросту рибної продукції витрачається 2 кг зерна. Проте, штучне розведення риби — це не просте споживання того, що створила природа. Воно вступає в конкуренцію з розведенням худоби й птиці за корми, зокрема, за зерно, соєві боби й рибне борошно, і до того ж породжує високий попит на прісну воду, що також використовується на інші цілі й може стати гостро дефіцитною.

У ситуації, коли показники у виробничому сегменті Україна невисокі, забезпечення попиту вітчизняного покупця здійснюється через імпорт. При цьому вже не перший рік всі рибні місця на українському ринку займає саме закордонна продукція. Переломним став 1999 р., коли ввізне мито на заморожену рибу було зменшене з 20 до 5 %. Зниження мита призвело до того, що всього лише за два роки постачання риби в Україну збільшилися в кілька десятків разів. Позитивна динаміка імпорту зберігалася до кризового 2008 року.

За даними Держкомстату, в 2009 р. в Україну було імпортовано понад 360 тис. т риби, у тому числі 292 т замороженої, 6,1 т охолодженої і більше 61 тис. т філе замороженої та охолодженої риби. Найбільшим імпортером морепродуктів стала Норвегія. Зазвичай на стіл в Україну подають оселедець, скумбрію, мойву, хека. Кількість оселедця становить 2,5 кг на жителя країни в рік. Зростає попит на пангасіуса, лосося, путасу і форель. З морепродуктів найбільшу частку на ринку становлять креветки, а також кальмари, мідії, восьминоги та ракоподібні.

У 2009 році в Україні за більшістю основних видів продовольства фактичне споживання знаходилося нижче раціональних норм. Так, на 24 % фактичне споживання риби та рибопродуктів відстає від раціонального.

За даними Держкомстату, у 2009 р. фактичне споживання однією людиною в рік риби і рибопродуктів становило 15,1 кг при раціональній нормі (розрахунки МОЗ України) 20 кг, індикатор достатності споживання 0,76. Упродовж минулого року споживання риби і рибопродуктів на одну особу зменшилося порівняно з попереднім роком на 2,4 кг [5].

Найвразливішими позиціями з точки зору імпортозалежності є позиції «риба та рибопродукти». Частка імпорту за цією групою у загальному споживанні становить 65,3 % при 30-ти відсотковому пороговому критерії цього індикатора. Загальна структура наповнення внутрішнього ринку в 2009 р. представлена наступним чином: 37 % — власний вилов, 58 % — імпорт, 5 % — інші надходження.

Висновки. Для розв'язання проблем у галузі рибництва необхідно здійснити наступні заходи:

привести правове регулювання національного законодавства у питаннях контролю за використанням водяних живих ресурсів до міжнародних правових норм;

забезпечити членство України у всіх міжнародних риболовецьких організаціях для отримання квоти на вилов риби та впливу на вирішення неординарних обставин;

законодавчо ввести 10–15 % мито на імпортовану рибу продукцію, надходження використовувати на розвиток риболовецького флоту.

За прогнозами аналітиків, Україна ще певний час буде залишатися імпортозалежною країною. В умовах постійного зростання цін на світовому ринку і в зв'язку зі скороченням квот на вилов риби у Світовому океані назріває питання про оптимізацію процесів створення сучасної та дієвої вітчизняної аквакультури. Площа водного дзеркала на території України становить понад 400 тис. га лиманів, озер та окремих водойм та близько 700 тис. га водосховищ, рибопродуктивність яких може бути підвищена за рахунок інтенсифікації. Експерти УАК відзначають, що збільшення обсягів вирощування риби в 1,5–2 рази, тобто до 60–65 тис. т являє собою реальну можливість вітчизняної аквакультури.

Отже, за активної діяльності державних органів у питанні вирішення проблем, які стоять перед риболовецькою галуззю можна за п'ять років значно зменшити імпортозалежність по рибопродукції та забезпечити нею населення України до раціональної норми споживання.

Використані джерела

1. Проблемы биологической океанографии XXI века / [А. Н. Хайченко, Ю. Е. Битюкова и др.] // ЭКОСИ—Гидрофизика: тезисы докл. межд. науч. конф. 2006. — 171 с.
2. Человечество стало есть больше рыбы // Научно-практический журнал Рыбник. — 2011. — 31.01. — С. 6.
3. Микадина Е.В. Рыбное хозяйство: серия аквакультура / Е. В. Микадина // Информационный пакет. — 1994. — Вып. 2. — С. 2–9.
4. Кочиков В.Н. Повышение эффективности использования водных биологических ресурсов / В. Н. Кочин // Тезисы докл. первой междунар. науч.-прак. конф. — М., 2006. — С. 58.
5. Статистичний щорічник України за 2009 рік. — К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2010.
6. <http://faostat.faj.org/site/617/default.aspx# ancor>.

ВДАЛИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ БІЛОРУСЬКОГО СЕЛА

У статті розглядаються показники розвитку, виробництва і споживання продуктів харчування на душу населення за рік в Україні і Білорусі та їх співвідношення за роками. Подається позитивний досвід Білорусі у виробництві продукції тваринництва та організації агропромислового виробництва.

Ідея зіставити результати 20-річного соціально-економічного розвитку села у Білій Русі і в Україні виникла після прочитання «дорожніх нотаток» київського кореспондента Івана Греся у газеті «Київський вісник» за 12.10.—19.10.2010 р. З'явилася мета порівняти кількісні і якісні показники, з'ясувати причини успіхів Білорусії і відставання України, що багато в чому схожі ґрунтово-кліматичними умовами з деякою перевагою в Україні.

Виповнюється майже 20 років з дня розпаду СРСР. Україна за цей час набагато знизила свої показники і погіршила соціальні умови життя людей. У Білій Русі навпаки — помітне значне зростання. Агропромисловий комплекс Білорусії зберіг

матеріально-технічну базу і продовжує модернізувати і нарощувати виробництво тракторів, автомобілів, збиральної техніки тощо.

Причин, що пояснюють ситуацію, багато. Стисло зупинимося на характеристиці окремих положень порівняльної табл. 1.

Після проголошення курсу на лібералізацію суспільства — «дозволено все, що не заборонено», почалася поголовна анархія у вищих ешелонах влади. Насамперед була ліквідована система партійного, державного і народного контролю. Оголошується розподіл і приватизація народного майна — заводів і фабрик, систем державної торгівлі, майна і землі колгоспів і радгоспів.

Для зручності реформування радгоспи були перетворені в КСП (колективні сільськогосподарські підприємства). Ліквідація таким чином державної власності дала змогу успішно приступати до приватизації всіх видів виробничих засобів (основних і оборотних). Відповідно зникли споруди, продуктивна худоба, устаткування, техніка і т.д. Практично

Таблиця 1

Порівняльна таблиця показників і чинників розвитку України і Білорусі

Чинники, показники	Біла Русь	Україна
1. Відношення до створеного десятиріччями соціалістичного базису	Не був зруйнований внаслідок останніх реформ	Зруйнований і приватизований приватним капіталом
2. Роль національної «еліти»	Зберігає і розвиває позитивні риси минулої системи	Не може створити політичну і економічну системи. Не вирішене питання Л. Кучми «Що ми будемо?»
3. Відношення до власності	Збереження і укріплення колгоспної і державної власності	Посилюється розвиток приватної власності й монополізації економіки
4. Система господарювання на землі	Збережена адміністративно-кооперативна система управління	Адміністративно-олігархічна система; фермерство на базі оренди
5. Наявність загальнодержавної програми соціально- економічного розвитку	Як і раніше, складаються п'ятирічні плани	Програми формуються під владу Президента
6. Ментальність людей і влади	Добре працююча людина повинна добре жити	Добре жити на зароблені гроші. Суспільного багатства немає — є «моє»
7. Мета виробництва на селі	Розвиток господарств, поліпшення сільського життя на основі заробленого прибутку	Отримання прибутку
8. Відношення до форм господарювання	Збереження і посилення кооперації і спеціалізації	Дрібнотоварне і велико товарне виробництво
9. Енергоозброєння	Посилюється	Знижується
10. Інвестиції свої і зі сторони	Зростають	Дуже низькі
11. Спеціалізація	Збереглася і розширилася	Збереглася і розвивається повільно
12. Концентрація	Посилилася	Посилюється виключно в агрохолдингах

цими заходами було зупинено подальший прогресивний розвиток держави. Мало кому із керівників господарств вдалося уникнути розорення та знищення галузей тваринництва, кормовиробництва, машинно-тракторного парку і т.д. Лише мудрі керівники не допустили падіння виробництва і «розтринькування» господарського добра. Саме так поступили у Білій Русі. Там спочатку був поставлений заслін гаслу М. Бухаріна «Збагачуйся — у добрий час». Там зберегли не тільки виробництво, а й соціальну сферу, сільські території. Всьому позитивному і стабільному у Білорусії сприяв розумний і мудрий керівник країни — Олександр Лукашенко.

Абсолютно по іншому шляху пішла українська «еліта». Радниками і організаторами-теоретиками були американські і частково німецькі ідеологи. На власній, національній ідеї і концепції українська еліта не могла розбагатіти. Всі ідеї і пропозиції зводилися до прискорення приватизації, що супроводжувалося доведенням промислових і сільськогосподарських підприємств до банкрутства і повного розорення.

Президенти країни на всіх етапах виявили легковажність до грабежу народного добра і накопичень, формування концепції розвитку суспільства. Двадцять років існування новоствореної системи керівники продовжують повторювати питання: «Що ми будемо? Куди йдемо?». Водночас країна залишається «без компасу», без генеральної політики, без планів соціально-економічного розвитку. Досвід їх розробки і здійснення, накопичений у минулі часи, Білорусія використовує й тепер, розробляючи п'ятирічні плани і програми.

Україна не сприйняла поради учених. Серйозної бази для їх складання немає, оскільки весь національний капітал осідає за кордоном в західних банках. Розвивати власну індустрію і агропромисловий комплекс олігархічно-корумпованим колам не цікаво. Значно надійнішими залишаються закордонні банки. Звідси впливає відношення до власності: власність добра в особистій кишені.

Різні підходи і розуміння стосовно форм управління і господарювання в Білорусії зіграли вирішальну роль у відношенні до колгоспів, фермерських господарств і господарств населення під керівництвом Олександра Лукашенка. Виходець з села, який працював у ньому багато років, з перших днів розпаду СРСР зрозумів, що ідею ліквідації колгоспів і радгоспів, великих спеціалізованих підприємств, підтримувати не можна. Перехід до дрібнотоварного виробництва на основі фермерських господарств не дасть позитивного результату. Тому Білорусь зберегла і закріпила колгоспно-радгоспну систему і значно виграла [1].

Дані табл. 2 свідчать, що за рівнем харчування на душу населення у 1990 р. Білорусія й Україна практично знаходилися в одній площині. Спеціалізація і концентрація визначалася п'ятирічними планами, метою яких було забезпечення населення країн продуктами харчування власного виробництва. За рівнем споживання м'яса і м'ясопродуктів Білорусь досягла високого рівня, що в 1990 р. перевищував споживання населення України на 11,7 %, а в 2009 р. — на 52 % [2].

Провідними культурами рослинництва в Україні є найбільшою мірою споживані — зернові культури, картопля і овочі, хоча за останні роки інвестори і орендарі змінили структуру посівів за рахунок розширення площ високодохідних та не трудомістких культур [3, с. 154]. До таких культур відносяться цукровий буряк, група кормових культур, овочештанні культури і картопля при збільшенні площ посіву соняшнику, ріпаку, озимої пшениці, льону-довгунцю, пивоварного ячменю. Зміна структури посівних площ в Україні вплинула на зміну напряму спеціалізації і концентрації не тільки в галузі рослинництва, а й тваринництва.

Соціальні зміни останні 20 років призвели до масового розшарування громадян. Водночас була втрачена фінансово-економічна незалежність. Величезний бюрократичний апарат партії, який формувався

Таблиця 2

Споживання основних продуктів харчування на одну особу в рік, кг

Вид продукції	Білорусь					Україна				
	Рік					Рік				
	1990	1995	2000	2005	2009	1990	1995	2000	2005	2009
М'ясо і м'ясопродукти	76	58	59	61	76	68	39	33	39	49,7
Молоко і молокопродукти	428	367	295	259	208	373	244	198	226	212
Яйця	325	297	224	256	286	272	171	164	238	272
Риба і рибопродукти	19,6	7,3	9,5	18,4	18	17,5	3,6	8,3	14,1	15,1
Цукор	49	32	24,9	38,7	34	50	32	37	38	38
Олія	8,6	6,5	8,7	14,5	16	11,6	8,2	9,3	13,5	15,4
Овочештанні культури	78	83	93	127	146	102	97	101	120	137
Плоди і ягоди	38	38	25	47	60	47	33	29	37	45,6
Картопля	171	182	174	181	181	131	124	135	136	133
Хлібні продукти	105	127	121	95	120	141	128	124	124	112

десятиріччями і не відійшов від влади на початку 90-х років трансформувався, заморозивши всі нормальні можливості для малого і середнього бізнесу, не здійснивши до кінця жодної політичної, економічної, земельної чи інших реформ.

У Білорусі також значно зменшилися посіви картоплі, цукрового буряку і збільшилися посіви льону, кормових культур, ріпаку, пшениці.

Співвідношення рівнів виробництва і споживання основних продуктів харчування на людину є свідченням позитивного досвіду виробничої діяльності білоруського села (табл. 3).

Білорусь зберегла свою економічну незалежність, спеціалізацію і концентрацію виробництва, забезпечивши себе продовольством і ресурсами [5].

Продовольча безпека на національному рівні вважається достатньою і гарантованою за наявності ресурсів з розрахунку 3500 ккал на душу населення на добу. Такий рівень забезпеченості прогнозується для розвинених країн у 2030 році.

Республіка Білорусь має можливості перевершити цей рівень вже в 2015 році. Україна здатна досягти цього рівня до 2030 року.

Білорусь з 1990 року перейшла до складання і виконання власних планів соціально-економічного розвитку. Білоруси з повагою ставляться до землі і лісу — джерела життя і багатства людини. У 2009 р. в Білорусії на 1 га ріллі було внесено 30 т органічних і 382 кг д. р. мінеральних добрив.

Агропромисловий комплекс Білорусі не лише відроджується, а заново формується на основі впровадження новітніх технологій. Недивно, що Білорусь залишила Україну далеко позаду. Для з'ясування білоруських успіхів, зупинимося на роботі одного з передових господарств, яких в країні не так вже і мало.

СВК «СНОВ» — сучасне високоефективне багатогалузеве підприємство, що є найбільшим постачальником м'ясної і молочної продукції вищої якості [4]. За останні роки в цьому господарстві проведена глобальна реконструкція виробничих потужностей. Господарство має всього 5890 га сільгоспугідь, у тому числі 4860 га ріллі. Майже 90 % посівних площ орієнтовано на виробництво якісних кормів для тваринництва. В структурі посівів 55 % займають зернові культури, 7 % багаторічні трави, 10 % цукровий буряк, 20 % кукурудза на силос, 1 % картопля.

Завдяки високому рівню агротехніки урожайність зернових у виробничому кооперативі у 2009 р. становила 6,2 т зернових, а в окремі роки — 9 т, цукрового буряку зібрали по 67 т/га. У господарстві працює 112 високопродуктивних трактора, 88 вантажних автомобілів і 12 сучасних зернозбиральних комбайнів.

У 2010 році в агрокомбінаті було 9430 голів великої рогатої худоби, у тому числі 2065 корів. Тваринники надоїли 18946 тонн молока. Надої від корови становили в середньому 9177 кг. Щодня молочнотоварна ферма відправляє на власний молокозавод 50 тонн молока.

На свинокомплексі відгодовується 30 тис. голів свиней. Середньорічне поголів'я птахоферми становить 320 тис. бройлерів. Для переробки такої кількості м'яса підприємство має свій м'ясокомбінат. У 2009 році колектив м'ясокомбінату переробив 12675 т худоби у живій вазі, 5990 т птиці, 4374 т свинини, а також 2839 тонн м'яса яловичини. Було виготовлено 4500 т ковбаси і 4,2 муб (мільйон умовних банок) м'ясних консервів. Таку величезну кількість продукції агрокомбінату в 2010 р. забезпечували 1660 працівників, включаючи 220 керівників і фахів-

Таблиця 3

Співвідношення рівнів виробництва і споживання продуктів харчування в Україні і Білорусі на одну особу в рік, кг (2009 р.)

Вид продукції	Україна			Білорусь			Україна у % до Білорусі	
	Виробництво	Споживання	Споживання до виробництва, %	Виробництво	Споживання	Споживання до виробництва, %	Виробництво	Споживання
М'ясо і м'ясопродукти	41,6	49,7	119,4	140,8	76	153,9	29,5	65,3
Молоко і молокопродукти	252	212	84,1	694	208	0,30	36,3	101,9
Яйця	345	272	78,8	359	286	79,6	96,1	95,1
Риба і рибопродукти	15,1	15,1	100,0	18,5	18,0	97,2	81,6	83,8
Цукор	37,9	38	100,0	419,1	34	0,08	90,4	111,7
Рослинне масло	15,4	15,4	100,0	16	16	100,0	96,2	96,2
Овочеваштанні культури	181	137	132,1	243,5	146	0,60	74,4	93,8
Плоди і ягоди	35	45,6	76,7	—	60	—	—	76,0
Картопля	427	133	321,0	751,6	181	0,24	56,8	73,4
Хлібні продукти	999	112	891,9	897,7	120	0,13	111,9	93,3

* Джерело: [4, с. 437].

ців виробничих підрозділів. На м'ясокомбінаті працює 440 осіб, на молокозаводі — 50 осіб.

Всі досягнення Білорусі стали можливими завдяки традиціям і прийнятій моделі розвитку, де значною мірою збережено все позитивне минулих часів. Білорусь враховує також досвід Бельгії, Швейцарії, Німеччини та інших європейських країн з соціально-орієнтованою економікою і прагне до великотоварного диверсифікованого виробництва в АПК, створюючи агрохолдинги.

Частка сільського господарства у структурі ВВП Білорусії становить 8–10 відсотків, або майже в два і більше рази вища, ніж в Україні. Земля в країні знаходиться у державній власності (81 %). Віддати сільськогосподарські угіддя в приватні руки вважається занадто високим ризиком. Щодо земельного кадастру, то ґрунти Білорусії оцінюються лише у 50, на відміну від 80 балів українських ґрунтів. На одного жителя країни припадає 0,9 га сільгоспугідь і 0,6 га ріллі, тоді як в Україні 0,84 і 0,66 га відповідно.

Білорусія чітко дотримується структури посівних площ, зберегла сівозміни. Так, господарства вирощують льон на площі 14 тис. га, який переробляється на 9 льонозаводах. Льонозаводи самі займаються виробництвом льону. Створені спеціалізовані загони для збирання льону. Попит на волокно і вироби з нього зростає. Водночас Україна до 1990 р. мала 300 тис. га посівів льону і 12 льонозаводів. Нині посіви скоротилися до 100 тис. га (в основному в Житомирській області), а льонозаводів залишилося лише 2.

Білорусь знаходить інвесторів на внутрішньому і зовнішніх ринках. Нині одним з основних зовнішньоекономічних партнерів Білорусії стала Україна. За підсумками 2009 р. обсяг зовнішньої торгівлі між нашими країнами становив близько 3 млрд дол. США, у 2010 р. він досяг майже 5 млрд дол. США.

Комплекс економічних і соціальних задач, які намагається розв'язати держава, визначений особливостями білоруської моделі розвитку. Це сильна і ефективна влада, розвиток поряд із державним сектором приватного, пошук ефективного власника, інтеграційні процеси, направлені на поліпшення економічної і соціальної політики, доведення якості життя до західноєвропейського рівня, умов проживання на селі до рівня міста.

Ставши суверенною державою, Білорусь зберегла роль однієї з провідних в економічному відношенні країн колишнього Союзу РСР. Вибравши правильну стратегію розвитку і відмовившись від непослідовних реформ, країна зумовила багатовекторну орієнтацію зовнішньоекономічної політики.

Щодо ВВП на душу населення, паритету купівельної спроможності та індексу людського розвитку (в розрахунках ООН) Білорусь знаходиться серед країн-лідерів СНД. В країні щорічно вводиться в експлуатацію більше 3 млн м² житла. Ростуть вироб-

ничі інвестиції, відновлюються порушені міжгалузеві зв'язки з орієнтацією на зовнішній ринок. Метою нинішньої політики є зростання ВВП до 46–55 %, інвестицій в основний капітал — до 65–75 %, реальних доходів населення — до 49–56 %.

Привабливість Білорусі визначається не тільки кількісними показниками, але й іншими параметрами. Це мобільність трудових ресурсів, транзитна орієнтація транспортної інфраструктури, високий технологічний рівень підприємств, готовність керівників виробництв до інновацій, стабільність суспільства й економіки, відносно низький рівень цін, передбачена динаміка національної валюти.

Білорусь проводила кампанію щодо приватизації не шляхом розподілу майна, а залучення стратегічних інвесторів, здатних впровадити високі технології і забезпечити вихід на нові ринки збуту. Тому інвестиційне законодавство Білорусі націлене на стимулювання інвестиційної діяльності та захист прав інвесторів.

Висновки. Білорусь вибрала раціональний шлях формування нового життя, розвитку національної економіки і культури. Держава активно втручаючись в господарське життя, за допомогою різного роду заохочувальних і творчо перетворювальних заходів забезпечує економічні й соціальні передумови для становлення і зростання продуктивних сил.

Зацікавленість громадян країни визначається бажанням перетворень у сфері розміщення видів виробництва, зміни соціально-економічного устрою, формування господарських багатогалузевих комплексів.

Абсолютно іншим шляхом відбувається розвиток аграрної сфери економіки України та українського села. Нераціональне ставлення до сільського господарства, його ресурсного забезпечення протягом останніх двадцяти років спричинило його деградацію й занепад. Для поліпшення становища галузі необхідно чітко дотримуватись науково обґрунтованої соціально-економічної аграрної політики щодо напрямів зростання продуктивних сил і вдосконалення виробничих відносин, нарощення масштабів конкурентоспроможного виробництва та входження національної аграрної економіки у світову господарську систему.

Використані джерела

1. Гусаков В.Г. Продовольственная безопасность Республики Беларусь / [Гусаков В. Г. и др.] // Мониторинг — 2009. В контексте региональных аспектов. — Мн.: Ин-т системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2010. — 136 с.
2. Сравнительная эффективность сельскохозяйственного производства в разрезе областей Республики Беларусь: аналитический обзор. — Мн.: Республиканское научное унитарное предприятие «Ин-т системных исследований в АПК Национальной Академии наук Беларуси», 2010. — 156 с.
3. Сільське господарство України: стат. збірник. К.: Держкомстат, 2009. — 154 с.
4. Киевский вестник. — 2010. — № 12;14;16. — 19 октября 2010 года (автор Иван Гресь).
5. Держкомстат України за 2005 р. — К.: Консультант, 2006. — 437 с.

ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

Висвітлено особливості економічного розвитку в сучасних умовах та проблеми становлення економіки знань в Україні. Обґрунтовано концептуальні засади державної політики щодо активізації впровадження інноваційної моделі розбудови національного господарства. Запропоновано заходи стимулювання й підвищення ефективності інноваційно-технологічної діяльності.

Підвищення соціально-економічного рівня і якості життя для всіх верств населення можливе лише за умови поліпшення економічної ситуації в країні. Забезпечення цього процесу та його тривале закріплення в умовах жорсткої світової конкуренції здійснюється шляхом переведення економіки країни на інноваційну модель розвитку і значною мірою залежить від фахових наукових знань, які формуються на основі досягнень фундаментальної науки, прикладних досліджень і розроблень, впровадженнь новітніх технологій і творчих інновацій.

Технологія та її трансфер являють собою з'єднувальну ланку між фундаментальною і прикладною наукою, сферами економіки, виробничими й комерційними структурами. Вона є безпосереднім процесом застосування накопичених знань і досвіду, найефективнішого поєднання сучасних досягнень науки з існуючими потребами виробництва щодо виготовлення конкурентоспроможних товарів та надання послуг, максимального задоволення запиту економіки і вимог інтелектуально розвиненого суспільства.

Зростаюча інтелектуалізація світового ринку супроводжується знеціненням і витісненням із нього застарілих технологій та появою продуктів новітніх технологічних укладів, що спираються на останні досягнення науки. Зміна технологічних поколінь зумовлює відповідні зміни порівняльних переваг, що визначатимуть геополітичну конкуренцію середини ХХІ століття. Головна особливість цих переваг полягає у тому, що інтелектуалізація відкриває можливості для багатьох країн, які не завжди мають

для цього ресурсні та природні передумови, стати учасниками майбутнього технологічного прориву. Навіть після тотального економічного, наукового і технологічного згортання останнього десятиліття України має змогу включитися у процес глобалізації та зайняти в ньому сильні позиції на основі використання здобутків науково-технічного прогресу і високих технологій, знання та розуміння реальних потреб економіки, смаків і вимог споживачів до якісних характеристик товарів та послуг і врешті-решт забезпечити виробництво конкурентоспроможної продукції на рівні останніх досягнень науки і технологій [1, с. 29].

Таким чином, сучасний етап світового господарського розвитку характеризується прискоренням темпів науково-технічного прогресу, інтелектуалізацією основних факторів виробництва як провідного чинника забезпечення економічного піднесення більшості країн. На абсолютні (тотальні) чинники, пов'язані зі знаннями і їх матеріалізацією в різних формах нині припадає 70 % приросту валового внутрішнього продукту, а фізичний капітал у системі факторів економічного зростання становить лише 30 %. За даними відомого американського економіста Р. Флорида, в креативному секторі (тобто у таких сферах, як НДДКР, науково-технологічні галузі виробництва, правова й фінансова діяльність, охорона здоров'я, мистецтво, музика, культура, дизайн тощо) економічно розвинених країн працює 25–30 % зайнятого населення, причому ця частка постійно зростає.

Інтенсивне проведення досліджень і розроблень на їх основі новітніх технологій, вихід із ними на світові ринки й розгортання міжнародної інтеграції в науково-виробничій сфері в умовах формування глобальної економіки фактично стали стратегічною моделлю економічного зростання для розвинених країн. Інноваційні зрушення в національних економіках визначилися як науковими й технічними

ми досягненнями, так і загальним інтелектуальним проривом, зумовленим, зокрема, створенням відповідних інституцій соціального, освітнього, науково-технологічного та маркетингового спрямування, що поєднали інтелект, виробництво і бізнес.

Реальні українські «ринкові процеси» поки що не передбачають простого і прозорого включення до вітчизняних економічних процесів інноваційного чинника, здатного активізувати галузі виробництва з високим рівнем доданої вартості. Водночас світова фінансова криза зумовила переосмислення теорії й практики розвитку України, значення інноваційної стратегії для розбудови сфер національного господарства, його галузей і підприємств, індикаторами якого є ефективність використання економічного й ментального потенціалу.

Шляхи розв'язання зазначених проблем в Україні масштабно розглядаються і широко висвітлюються в наукових працях ученими-економістами [2–14]. Проте досвід показує, що їх кількість не зменшується.

Метою статті є з'ясування реальних можливостей та обґрунтування пропозицій щодо подальшого вдосконалення інноваційного забезпечення економічного піднесення країни.

Головне стратегічне інноваційно-технологічне завдання характеризується підвищенням конкурентоспроможності, адаптивності національної економіки до зовнішніх та внутрішніх збурень, прискоренням економічного зростання країни та забезпечується темпами впровадження новітніх науково-технічних розроблень, підвищення рівня розвитку наукоємного виробництва, ефективності й динамічності інноваційних процесів. На жаль, Україна, маючи потужний інтелектуальний потенціал, повільно переходить до інноваційної моделі розвитку, формування національних інноваційних пріоритетів на перспективу, стратегії наукового й інноваційного забезпечення економічного розвитку як індикатора ефективності витрат на науку.

Визначальна ознака розв'язання стратегічних завдань інноваційної моделі економічного розвитку базується на якості політично-економічних інститутів. Проте інституційна структура суспільства не відповідає завданням ринкових реформ. Численні перепони на шляху впровадження інновацій залишає законодавство, удосконалення потребують державне управління, система приватно-державного партнерства.

Ключову роль у стратегії формування інноваційно-інвестиційної моделі держави відіграє політика науково-технологічного розвитку, що

пов'язується з науковими здобутками, концептуальним баченням перспектив активізації інноваційних процесів, встановленням державних пріоритетів науково-технологічного розвитку. Вона сприяє концентрації фінансових та людських ресурсів для забезпечення конкурентних переваг вітчизняного науково-технічного сектору і прогресивних технологічних зрушень в економіці. Проте навіть найкраща стратегія не буде втілена в життя, якщо немає ефективних механізмів її реалізації.

Держава повинна не лише встановлювати стратегічні цілі, а й окреслювати організаційні заходи оновлення технологій шляхом створення ринку інновацій, інноваційної інфраструктури, передання наукових розробок зі сфери одержання знань у виробництво, здійснювати ресурсну підтримку, фінансове й податкове стимулювання науково-технічної діяльності.

Стратегія переведення України на інноваційний шлях розвитку, формування національної інноваційної системи має забезпечити належне використання методів планування на всіх рівнях управління (системного аналізу, прогнозування, оптимізації, програмно-цільових), підвищення рівня інноваційної культури працівників органів державної влади, координацію діяльності всіх ланок господарського механізму продукування високотехнологічної інноваційної продукції [2].

Наразі в Україні не визначені основні засади державної політики сприяння розвитку національної інноваційної системи, не координуються дії центральних органів виконавчої влади, дублюються їх функції, знижується рівень технологічного й інноваційного потенціалу, втрачаються перспективи його розширеного відтворення і конкурентоздатності економіки. Неефективно державне регулювання здійснюється за такими напрямками, як формування інституційного забезпечення інноваційного розвитку національної економіки, реалізація пріоритетів розвитку науки, техніки й інноваційної діяльності, програмно-цільове фінансування науково-технологічної та інноваційної діяльності, підтримка підприємництва у сфері інноваційної діяльності й трансферу технологій.

Концептуальні засади стратегії економічного і соціального розвитку України слід спрямувати на підвищення інноваційного рівня національного господарства, а саме:

створення економічних стимулів та інституційного режиму для заохочення й ефективного використання досягнень науки у всіх сферах національної економіки;

розбудову ефективно діючої інноваційної системи, що об'єднує компанії, дослідні центри, університети, венчурні підприємства тощо;

здійснення якісних перетворень в освіті з можливостями отримання всіма якісної безперервної освіти на основі об'єднання зусиль державних і благодійних фондів;

формування динамічної інформаційної інфраструктури та конкурентного інноваційного сектору економіки.

Проте українська держава самоусунулася від інноваційних високотехнологічних процесів, прогнозування науково-технологічного й інноваційного розвитку національної інноваційної системи як окремого об'єкта державної політики, встановлення стратегічних цілей та основних засад її функціонування в нормативно-правовій базі.

Неузгодженість законодавства в інноваційній сфері, насамперед з корпоративним, інвестиційним, податковим та соціальним, незабезпеченість прогресивних норм законів відповідними підзаконними актами для їх практичного введення в дію, непослідовність дій держави щодо підтримання суб'єктів інноваційної діяльності призвели до зниження інноваційної активності підприємств, загальнопогіршення інноваційної культури суспільства, негативних змін в економіці, домінування низькотехнологічного сировинного виробництва.

Законодавчий нігілізм (від лат. *nihil* – ніщо) стосовно побудови інноваційної політики, підходів до визначення норм національного інноваційного законодавства, пропозицій щодо реформування законодавчої бази та національної інноваційної системи в цілому не узгоджується з принципами ринкового господарства і не може сприяти інноваційному прориву економіки України, збереженню її технологічної і культурної спадщини, національних традицій, інтелектуального потенціалу. Варто згадати, що за часів СРСР із 100–120 тис. поданих заявок на винаходи Україні належали 35–37 тис. (понад 30 % загальної кількості), а Японія визнала першість України за інтелектуальним потенціалом не лише серед союзних республік, а й серед країн світу [3]. Кожний працівник на своєму робочому місці мав надавати раціоналізаторські пропозиції, що нині активно захоплюється на підприємствах Японії. Проте на теренах СРСР інтелектуальний продукт не був товаром, а відчувувався адміністративно-командним апаратом держави, який монополюно визначав порядок його використання.

Інтелектуальний потенціал України й дотепер залишається досить потужним. Згідно з даними

ЮНЕСКО, за інтелектом нації Україна займає 23 місце, тоді як Фінляндія – 1-е, США – 13-е, Росія – 27. В Україні щорічно здійснюється понад 60 тис. науково-технічних розроблень, до державного департаменту інтелектуальної власності надходить 35 тис. заявок на об'єкти права промислової власності – винаходи, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем тощо (у т.ч. понад 15 % від іноземних замовників), видається до 25 тис. охоронних документів (патентів, свідоцтв). Успіхи України за останні 9 років підтверджені нагородженням 47 вітчизняних винахідників золотими медалями Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) у різних номінаціях, а семи українським підприємствам з інноваційною діяльністю – присудженням ВОІВ пам'ятного знака особливого зразка [4]. У період 2007–2008 рр. на 1 млн громадян України припало 250 винаходів, що значно перевищує аналогічні показники Росії і Китаю та становить інтерес для іноземних підприємців [5].

Проте конкурентоздатна науково-технічна продукція може бути виготовлена лише за допомогою наукоємних технологій. Нині тільки вищими вітчизняними навчальними закладами щорічно створюється майже 800 технологій (близько 40 % загальної кількості), але вони не використовуються у національній економіці. Значна кількість інновацій взагалі не включена в цивільний оборот. За більш ніж п'ятнадцятирічний період функціонування незалежної національної патентної системи зареєстровано лише 10,5 тис. цивільно-правових договорів на передання у використання творчих інновацій, решта реалізується поза межами контролю з боку держави.

Понад 50 % винаходів, що передаються приватними особами у використання суб'єктам господарювання без виваженої оцінки їх дійсної вартості, практично зникає з поля зору держави. Очевидно тому наукоємність промислового виробництва в Україні не перевищує 0,3 %, а на світовому ринку високотехнологічної продукції частка вітчизняної наукоємної продукції становить лише 0,1 %, тоді як у Росії аналогічний показник знаходиться на рівні 0,3 %, а в США – 36 %.

Внаслідок непослідовності у проведенні та низької ефективності державної науково-технічної й інноваційної політики спостерігається тенденція до подальшого відставання України у технологічному розвитку. Незважаючи на безліч законодавчих документів, в основу яких покладені «правильні» ідеї щодо необхідності інноваційного забезпечення економічного зростання, запровадження ефективних

механізмів реалізації законів, сформовану дієздатну інфраструктуру гарантування державної політики у цій сфері в країні бракує заохочення інноваційної діяльності, немає стимулів для освоєння нової продукції. Ланцюжок, що включає фундаментальні дослідження — науково-дослідні роботи — експериментальну експлуатацію — масове виробництво і призводить до появи нових винаходів, практично розірвано. Суттєве зменшення державою фінансування наукових робіт не компенсується альтернативними фінансовими потоками з боку приватного капіталу. Для української економіки повною мірою стають властивими риси периферійної країни, що характеризується недостатнім фінансування наукових досліджень, сировинною спеціалізацією, відсутністю споживача інтелектуальної праці, платоспроможного попиту на інноваційні технології і товари, низькою оплатою праці, відтоком капіталу.

Навіть економічна криза, що спричинила падіння попиту, не змусила вітчизняний бізнес впроваджувати нові технології, тим самим знизити ціни й оптимізувати витрати. Зважаючи на ситуацію, цілком виправданий підхід учених до занять відкриттями, а не створення винаходів, хоча саме винаходи дають можливість їх подальшого комерційного використання й отримання роялті. Українська наука поступово перетворилася на сферу, де інтелектуальний продукт є швидше винятком, ніж правилом [6].

Серйозною перешкодою на шляху інноваційного розвитку економіки нашої країни є наявність сфер вигіднішого використання капіталу, ніж ризиковане і капіталомістке інноваційне виробництво.

За роки незалежності України майже вдвічі скоротилась кількість інноваційно-активних підприємств, застосованих ними технологічних процесів та нових видів техніки. Гальмується розвиток високотехнологічних галузей промисловості, що призводить до зниження конкурентоздатності національної економіки. У 2009 р. частка підприємств України, що здійснювали інноваційну діяльність становить лише 8,2 % від їх загальної кількості, тоді як у розвинених країнах світу цей показник перебуває на рівні 70–80 %. Запровадження інновацій забезпечує цим країнам щорічний приріст національного валового доходу від 4 до 7 % [5].

Водночас в оборонній промисловості (радіоелектронне стеження, радіолокація, засоби наведення високоточної зброї, системи бронетанкової техніки, системи протиповітряної оборони), енергетичному атомному машинобудуванню (12 % світового ринку), авіаційному й енергетичному машинобудуванню (43 % високотехнологічного експорту), ракетній,

авіаційній та космічній промисловості (значна кількість міжнародних проектів та стабільне позитивне сальдо), технологіях надвисоких частот, у галузі кристалічних матеріалів для мікроелектроніки, сонячної енергетики в Україні збережений достатній науково-технологічний і промисловий потенціал. Проте використовується цей інтелектуальний потенціал здебільшого неефективно [7].

Якщо не перейти негайно до проведення раціональної інвестиційної, структурної, промислової, науково-технічної, цінової політики держави, то український науково-виробничий потенціал постане перед такими реальними загрозами, як різке скорочення виробничих потужностей через вихід із ладу застарілого устаткування, наростання технологічного відставання економіки від рівня розвинених країн світу, погіршення якості людського потенціалу внаслідок зниження рівня життя й освіти на фоні сучасних технологічних вимог [8].

Серед основних факторів, що перешкоджають здійсненню інноваційної діяльності у підприємствах, домінують здебільшого вартісні, а саме: нестача власних коштів (80,1 %), великі витрати на нововведення (55,5 %), нестача фінансової підтримки держави (53,7 %), високий економічний ризик (41 %), тривалий термін окупності нововведень (38,7 %), брак коштів у замовників (33,3 %). Несприятливі умови створює також недосконалість законодавчої бази (40,4 %), обмеженість попиту на продукцію (16 %), брак кваліфікованого персоналу (20 %), регрес можливостей для операцій з іншими підприємствами і науковими організаціями (19,7 %), нестача інформації про ринки збуту (17,4 %), про нові технології (17,3 %) [2].

Дослідження причин низького попиту на наукові досягнення і на застосування власного інноваційного потенціалу з боку підприємств свідчить, що основними з них є такі:

збитковість виробництва, особливо високотехнологічного і наукоємного, порівняно з торговельно-посередницькою та банківською діяльністю;

фінансові спекуляції й орієнтація на імпорт кінцевого продукту замість організації його виробництва в Україні;

орієнтація керівників державного і приватного секторів виробництва на імпорт технологій.

Гальмування інноваційного реформування національного виробництва може призвести до ситуації, коли інтелектуальне надбання України, створене за рахунок коштів із державного бюджету (платників податків) перетворюватиметься у власність іноземних компаній, стимулюватиме розвиток економіки

іноземних держав, забезпечуватиме добробут їхнім громадянам, стане перепоною на шляху залучення іноземних інвестицій у розвиток економіки України, співробітництва національних інноваційних структур з міжнародною спільнотою.

Варто зазначити, що розроблення вітчизняних учених охоче купують за кордоном. Нині практично п'ята частина наукового потенціалу України працює за контрактами іноземних замовників та іноземними грантами. Тим самим науковці відчужують права на створені ними об'єкти інтелектуальної власності (за даними Міністерства промислової політики цей показник сягає 41,4 %). Продаючи іноземним підприємствам свої розроблення, українські вчені (і країна в цілому) втрачають не лише авторські права, а й значну частину доходів доданої вартості, створеної в результаті інноваційної діяльності. До того ж щорічні втрати інтелектуальних ресурсів через еміграцію учених за кордон орієнтовно оцінюються в 1 млрд дол. США. Лише за останні роки науково-технологічний потенціал України у 2,5–3 рази. Закріплення таких тенденцій спричиняє загрозу національній безпеці, вибуття України з числа економічно розвинених країн та перетворення її на ресурсний придаток країн-лідерів.

Відсутність єдиного державного органу науково-технічної інноваційної політики, відокремленість діяльності відомств, низький рівень фінансування науково-дослідних робіт, згортання масштабів науки, занепад багатьох наукових шкіл, невідповідність інноваційної структури суспільства завданням ринкових реформ призводять до стрімкої деградації матеріально-технічної бази наукових і науково-технологічних досліджень, зростання ролі іноземних інвесторів, впровадження в Україні переважно запозичених технологій, зазвичай застарілих і не найкращої якості. Про це свідчить політика США у сфері використання і передання технологій, якій на сучасному етапі властиві такі тенденції:

принципово нові технології спочатку підлягають реалізації і випробуванню лише на території США;

коли певна технологія перестає приносити надприбуток у США, її передають іноземним компаніям, насамперед з американським капіталом;

після втрати технологією принципової новизни стає можливим її передання у компенсаційному порядку іншим компаніям, незалежно від місця їх походження і розташування (при цьому розглядається, як правило, пайова участь у їхньому капіталі американської компанії-ліцензіара);

коли технологія перебуває на межі повної втрати актуальності, стає можливим її необмежене передан-

ня іноземним контрагентам у встановленому законодавством порядку [9, с. 54].

За останні вісім років близько 40 % від загальної обсягу нових технологій, необхідних для модернізації вітчизняної промисловості, було придбано за межами України. Витрати на імпорт зарубіжних наукових розроблень становлять понад 500 млн дол. США в рік, що свідчить про відсутність у нас дійсно державної інноваційної політики. Із загальної суми виплат, що згідно з ліцензійними договорами та договорами на передачу прав власності на об'єкти інтелектуальної власності лише у 2003 р. становили 251,4 млн грн, 78,4 % належали до виплати зарубіжним фірмам. Таким чином українські підприємства фінансують не власну науку, а фактично спонсують іноземних винахідників та інноваторів.

Впливовим чинником, що стримує інноваційний процес у нашій країні є низький рівень фінансового забезпечення інноваційної діяльності, неготовність менеджменту до активних дій у цій сфері, руйнація зв'язків розробників нововведень із виробництвом, а також занепад стимулювання науки. Протягом останніх п'яти років фактичне фінансування науки державою становить 0,3–0,5 % ВВП, тоді як стаття 34 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначає його на рівні 1,7 %. Водночас частка програмно-цільового фінансування наукових досліджень не перевищує 10 % загальних витрат на науку за встановлених законодавчо 30 %. Оскільки економічна функція науки починається від обсягів фінансування понад 0,9 % ВВП, то за їх фактичного рівня наука могла відігравати переважно соціокультурну функцію.

Без належного бюджетного фінансування фундаментальних наукових досліджень, похідних від них практичних розроблень, здійснення його «від досягнутого», за залишковим принципом і в мізерних обсягах, відповідно бракує й ринку інновацій, можливості використовувати в освітньо-науковому процесі новітні світові технології та розробляти на їх основі конкурентоспроможні об'єкти, важелів захоплення й залучення потенціалу молодих учених і новаторів у науку й освіту, належних умов та стимулів до впровадження новітніх технологій і продуктів у виробництво [10].

Якщо в розвинених країнах світу до виробничих процесів залучено 80 % наукових співробітників, то в Україні лише 0,2 %. До того ж більшість творчої еліти українців не вміє належним чином захищати свої права на інтелектуальну власність (ІВ), здійснювати впровадження об'єктів ІВ для отримання відповідного прибутку, що робить творчість важли-

вою рушійною силою економічного, культурного і соціального розвитку суспільства, завдяки чому (за умови забезпечення інноваційної діяльності) Україна може посісти гідне місце на світовому ринку.

Об'єкти права інтелектуальної власності формують і збагачують науково-технічну скарбницю кожної держави. З огляду на це, досить актуальною і пріоритетною стає проблема правового характеру, охорони об'єктів інтелектуальної власності, зокрема тих, що належать державі. Проте у цій сфері в Україні існують певні проблеми, пов'язані з відсутністю законів щодо здійснення державою майнових прав інтелектуальної власності, дієвих механізмів захисту своїх прав на створену за рахунок бюджетних коштів інтелектуальну власність, особливо промислову. З організаційної точки зору, такі механізми повинні містити важелі державного регулювання та охорони об'єктів права інтелектуальної власності, мати законодавче підтвердження.

В умовах нечіткої визначеності замовника на об'єкти права інтелектуальної власності основний сегмент ринку інтелектуальних послуг у державі починають займати іноземні споживачі, які мають відповідну фінансову підтримку і можливість безперешкодного доступу до науково-технологічного потенціалу України. При цьому комерціалізація вітчизняних технологій здійснюється шляхом побудови міжнародних «*high-tech*» компаній, які розподіляють прибутки невідомо за яким принципом, вважаючи їх комерційною таємницею.

Недооцінювання з боку держави економічних показників від упровадження дієвих механізмів володіння й управління правами на об'єкти права інтелектуальної власності, що створені здебільшого за рахунок коштів державного бюджету, залучення об'єктів цієї діяльності до цивільного обігу спричиняє втрати державою високих прибутків.

В інноваційному процесі велике значення має інноваційна інфраструктура спеціалізованих організацій, насамперед венчурних та інноваційних компаній, інформаційних банків, фондів, що вивільняють час і зусилля для здійснення основної діяльності щодо створення і впровадження нововведень. Проте близько 20 компаній, що називають себе венчурними і знімають «вершки» з інтелектуального потенціалу України, створено на основі іноземного капіталу, хоча справжні венчурні компанії залучають лише внутрішній капітал країни [11, с. 25].

В усьому світі розроблення впроваджуються в інноваційне виробництво через технологічні парки. За період 1999–2008 рр. в Україні було зареєстровано 17 технопарків. Проте лише 3 з них забезпечують

понад 95 % інноваційної продукції всіх технопарків, а інші залишаються практично бездіяльними, в т.ч. й «Укрінфотех» та «Інтелектуальні інформаційні технології», тоді як для технопарків ІТ-технології являють собою найвигідніший вид робіт. Показовим стосовно цього є приклад Індії та Білорусії [12].

Результатом діяльності функціонуючих технопарків стало прийняття 116 інноваційних проєктів. Вони забезпечили створення 3246 нових робочих місць, випуск нової продукції на рівні світових стандартів на суму 14337 млн грн, в т.ч. 1724 млн грн експорту, відрахування до Державного бюджету 893 млн грн. Проте скасування відповідно до Закону України від 25.03.2005 р. № 2505-IV податкових та митних пільг для технопарків, що становили основу спеціального режиму їхньої діяльності згідно з Законом України від 17.07.99 р. № 991-XIV, різко скоротило показники ефективності національних технопарків. Якщо за період 2001–2004 рр. було прийнято 108 проєктів, то за 2005–2008 рр. – лише 8. Кількість робочих місць скоротилася в 1,8 раза, поставки на експорт в гривневому еквіваленті зменшилися в 3,7 раза, відрахування до бюджету – у 2,2 раза порівняно з попереднім періодом. Хоча Законом України від 12.01.2006 р. № 333-IV з певними змінами і доповненнями було повернено спеціальний режим для технопарків, вийти на рівень, досягнутий в 2001–2004 рр., так і не вдалося [13;14].

Через непослідовність у проведенні науково-технологічної та інноваційної політики, її низьку ефективність закріплюються тенденції до зниження попиту на наукові дослідження й розроблення, рівня інноваційної діяльності, інтелектуального потенціалу та якості робочої сили, технологічного відставання України від розвинених країн світу, що негативно впливає на конкурентоспроможність національної економіки.

Нині конкурентоспроможність в Україні та її інноваційність оцінюються в світі досить низько. За індексом глобальної конкурентоспроможності (ІГК) Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) та Звітом про конкурентоспроможність України 2010, опублікованим Фондом «Ефективне управління» разом із ВЕФ, серед 134 країн світу Україна займає 82-е місце, перемістившись за останні роки на 10 позицій нижче.

Результати аналізу економічного зростання країн-лідерів і рейтингів їх конкурентоспроможності свідчить про необхідність формування та забезпечення розвитку національної інноваційної системи як безальтернативного шляху реалізації системної та послідовної державної політики, спрямованої на

активізацію інноваційних процесів, забезпечення технологічного розвитку та оновлення національної економіки.

Однак, згідно з рейтингом ВЕФ у сфері формування факторів інноваційного розвитку Україна зайняла 52-е, за оснащенням сучасними технологіями — 65-е, у сфері захисту прав інтелектуальної власності — 114-е місце. За субіндексом «Інновації» Україна посідає 62-у позицію, втративши 10 пунктів, порівняно з попереднім Звітом конкурентоспроможності 2008/2009 року через погіршення показників «Можливості для інновацій», «Якість науково-дослідних установ», «Витрати компаній на наукові й дослідні роботи», «Підтримка урядом передових технологій».

За рівнем розвитку бізнесу Україна перебуває на 91-у, а за розмірами ринку — на 29-у місці. Останній показник свідчить про те, що український бізнес лише на третину використовує потенціал внутрішнього ринку. Щодо ефективності ринку праці, то Україна перебуває на досить пристойному 49-у місці, але за іншими показниками («ставка на професійне управління» та «відтік мізків») Україна зайняла лише 92-у та 99-у позиції у глобальному рейтингу конкурентоспроможності.

Зазначене свідчить про неефективне використання власного інноваційного потенціалу, наочно підтверджує перетворення України в державу, яка експортує сировинні ресурси з незначною часткою доданої вартості та виникнення загрози економічній та національній безпеці. Якщо керівництво країни й надалі не звертатиме уваги на інтелектуальні фактори розвитку, Україна і в подальшому втрачатиме позиції конкурентоспроможності [15].

Важливість невідкладного докорінного реформування всієї системи державного регулювання й управління у сфері інноваційної діяльності та використання її здобутків визначена урядом у програмі «Український прорив». Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 17 червня 2009 р. № 160 схвалив Концепцію розвитку національної інноваційної системи, метою якої стало визначення основних засад формування та реалізації збалансованої державної політики з питань забезпечення розвитку національної інноваційної системи, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності. Передбачені урядом завдання переходу на інноваційну модель розвитку та багато інноваційних заходів пов'язані виключно з управлінською роботою і не потребують фінансових витрат. З огляду на це, управління інноваційною сферою має забезпечити запуск економічного механізму поширення нововведень, здій-

снюватися не на галузевих засадах, а потребує системного впровадження функціональних принципів, довгострокових стратегій соціально-економічного, науково-технологічного, інноваційного розвитку країни та пов'язаної з ними послідовної зовнішньої і внутрішньої економічної політики, інтеграції наукомісткого, високотехнологічного сектору української економіки у світову господарську систему.

Таким чином, поточна ситуація в інноваційній сфері вимагає нагальної розробки державної політики забезпечення розширеного відтворення об'єктивної бази інноваційної діяльності та незворотного впливу інновацій на прискорення економічного зростання країни. Лише комплексне розв'язання методологічних, стратегічних і тактичних проблем формування національної інноваційної системи відкриває перспективи для впровадження інноваційної моделі розвитку економіки і забезпечення конкурентоспроможності країни.

Висновки та пропозиції. Епоха технологічного суспільства базується на постійному вдосконаленні технологічних процесів виробництва за рахунок використання результатів інтелектуальної діяльності. Зважаючи на це, суспільного інноваційний розвиток потребує зміни парадигми й переходу від ідеології виснажливої експлуатації основних засобів, що швидко знецінюються, до ідеології інституціонального, кадрового та інформаційного оновлення національної економіки на інноваційній основі.

Оскільки інноваційний процес, що включає практичну реалізацію інновацій та випуск нової продукції, формується навколо підприємств, держава має не лише заохочувати пропозицію інновацій, а насамперед запровадити матеріальне стимулювання попиту споживачів на наукоємну продукцію, зокрема шляхом надання податкових та інших пільг, в т.ч. через лізингові механізми, оцінювання вартості інновацій з урахуванням вимог міжнародних стандартів та світового рівня цін, прийняття чітких методик із оцінювання державних інвестицій у різних сферах інноваційної діяльності.

Податкова система має сприяти тому, щоб розроблення нової продукції й технології було прибутковішим, ніж безпосереднє виробництво, відповідно виробництво було прибутковішим за торгівлю, а торгівля — більш прибутковою за банківсько-фінансову діяльність.

Митна політика має заохочувати експорт товарів з великою часткою доданої вартості та сповільнювати експорт товарів з низьким вмістом доданої вартості (не переробленої сировини). Доцільно встановити мінімально дозволений відсоток доданої вартості в

експортованому товарі. У разі порушення цього правила зобов'язати українського експортера сплатити додатковий податок, який підвищив би ціну товару на суму, котра збільшить додану вартість до дозволеного мінімуму. Необхідно також заохочувати імпорт дешевої сировини, яка не добувається в Україні, не обкладати митом та ПДВ імпорт нового технологічного обладнання, що не виробляється в Україні (приладів, матеріалів, реактивів для наукових досліджень), науково-технічної літератури, інформаційних матеріалів та стримувати імпорт застарілих товарів і технологій (демонтованих виробничих ліній тощо).

Для сталого зростання показників ефективності технопарків у майбутніх періодах необхідно забезпечити стабільну законодавчу базу, яка гарантуватиме технопаркам відповідну систему пільг. Оскільки інноваційна діяльність — це високовитратний процес, результати якого орієнтовані на середньо- та довгостроковий періоди і скасування пільг, навіть на короткий період, може значно нашкодити технопаркам, в рамках існуючої системи пільг Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» необхідно додати і змінити такі положення, як звільнення від податку на додану вартість, звільнення від сплати ПДВ при імпорті товарів, збільшення строку для розрахунку за експортно-імпортними операціями з 150 до 180 календарних днів, продовження розвитку законодавчого регулювання на регіональних рівнях.

Оскільки з 2008 р. намітилась тенденція до формування регіональних інноваційних програм розвитку (Черкаська і Запорізька області), які є логічним продовженням законодавчих проектів загальнодержавного рівня, доцільно створити регіональні органи управління інноваційною діяльністю. Вони мають розробити регіональну політику в науково-технічній та інноваційній сферах, сформувати систему моніторингу інноваційного потенціалу, організувати регіональну систему підтримки (включаючи фінансову) розвитку інноваційної діяльності, забезпечити створення нових робочих місць для висококваліфікованих фахівців. З огляду на це, університети мають обрати певну спеціалізацію для виконання ними тих напрямів фундаментальних і прикладних досліджень, яких потребує бізнес у їхньому регіоні.

Вищим навчальним закладам слід надати можливість створювати спеціалізовані дослідницькі центри, які забезпечать робочими місцями випускників та з'єднують науку з виробництвом. Діяльність таких дослідно-консалтингових (дослідно-дорадницьких)

центрів має частково фінансуватися з державного бюджету і забезпечити процес трансферу технологій, в т.ч. створених для підприємств регіону. Для цього потрібно підтримувати дослідницькі ініціативи університетів на конкурсній основі через тендери, збільшувати щорічно (наприклад на 4 %) обсяги фінансування інноваційної діяльності.

Використані джерела

1. *Пічкур О.* Інноваційний розвиток світової економіки та місце України у ньому (продовження ч. I) / О. Пічкур // Інтелектуальна власність. — 2009. — № 5. — С. 28—33.
2. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010—2020 роки в умовах глобалізаційних викликів: парламентські слухання [Електронний ресурс]. — Режим доступу — <http://www.rada.gov.ua>
3. *Мунтян В.* Захист інтелектуального потенціалу — стратегія розвитку України / В. Мунтян // Інтелектуальна власність. — 2007. — № 4. — С. 11—14.
4. *Паладій М.* Трансформація інтелектуального капіталу в матеріальні та духовні блага — основа інноваційного розвитку національної економіки / М. Паладій // Інтелектуальна власність. — 2010. — № 11. — С. 11—15.
5. *Пічкур О.* Інноваційний розвиток світової економіки та місце України у ньому (ч. II) / О. Пічкур // Інтелектуальна власність. — 2009. — № 7. — С. 43—50.
6. *Березанська В.* Винахідник нашого часу, хто він? / В. Березанська // Інтелектуальна власність. — 2010. — № 8. — С. 4—6.
7. *Давимука С.* Інтелектуальна власність в інноваційному розвитку економіки України: стан та прогнозні оцінки / С. Давимука // Інтелектуальна власність. — 2010. — № 12. — С. 31—38.
8. *Рязанова Н.* Можливі напрями використання зарубіжного досвіду трансферу технологій об'єктів інтелектуальної власності / Н. Рязанова // Інтелектуальна власність. — 2011. — № 2. — С. 26—30.
9. Америка: сталий розвиток. Новий консенсус заради майбутнього / Президентська рада США з питань сталого розвитку; пер. з англ. — [2-е вид.]. — К.: Інтелсфера, 2007. — 186 с.
10. *Шовкалюк В.* Стимулювання інноваційної активності в науці та промисловості / В. Шовкалюк // Інтелектуальна власність. — 2009. — № 5. — С. 4—7.
11. *Росоха В.В.* Технологічний розвиток агропромислового виробництва / Росоха В. В. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 114 с.
12. *Мазур А.А.* Технологические парки Украины / А. А. Мазур // Россия: тенденции и перспективы развития: ежегод.; редкол. Ю.С. Пивоваров (отв. ред.) и др. — М.: ИНИОН РАН, 2010. — Вып. 5. — Ч. II. — С. 314—316.
13. *Урбан М.С.* Порівняльний аналіз досвіду функціонування технологічних парків у Російській Федерації та Україні / М. С. Урбан // Проблеми науки. — 2011— № 1. — С. 24—30.
14. *Івченко В.* В Україні немає інноваційного буму, бо наука й бізнес «говорять різними мовами» (за інф. Prostobiz.ua) / В. Івченко // Інтелектуальна власність. — 2009. — № 9. — С. 42—43.
15. Звіт про конкурентоспроможність України. Назустріч економічному зростанню та процвітання // Фонд «Ефективне управління» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.teq.org.ua>

М.М. Кулаєць,
канд. екон. наук, доцент,

В.М. Просянік,
канд. екон. наук,

М.Ф. Бабієнко,
канд. екон. наук, професор,

О.Д. Витвицька,
канд. екон. наук, доцент,

В.А. Скрипниченко,
канд. екон. наук, доцент,

М.М. Лучник,
аспірант,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України

ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ЙОГО ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Поглиблено теоретико-методологічні та практичні засади формування й розвитку інформаційно-наукового забезпечення агропідприємницьких структур та функціонування ринку науково-технічної продукції.

Агропідприємницькі структури як важлива ланка АПК конче потребують належного інформаційно-наукового забезпечення. Під терміном «агрокомерційна структура» ми розуміємо комплекс, що включає первинні ланки вирощування рослинницької або тваринницької продукції, переробну галузь, інформаційно-наукове обслуговування та мережу реалізації.

Наука є рушійною складовою структурних перетворень, динаміки економічного зростання і виведення господарства України на шлях сталого розвитку. Для вирішення нагальних практичних завдань у цій сфері здійснено відповідні методологічні напрацювання. *Мета статті* полягає в поглибленні теоретичних основ інформаційно-наукового забезпечення підприємств агропромислового комплексу.

Нині надзвичайно актуальним є науковий доробок всіх аспектів інноваційної діяльності і, зокрема, надання інформаційних послуг агропідприємницьким структурам та формування ринку науково-технічної продукції. В аграрній сфері це один з найважливіших шляхів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та конкурентних позицій на аграрному ринку. Подальший розвиток агропромислового комплексу потребує також невідкладного наукового обґрунтування економічних від-

носин між суб'єктами підприємництва різних форм власності та практичних дій щодо виходу з кризової ситуації.

Вийти з економічної кризи в агропромисловому виробництві можливо лише за умови реалізації державної політики, спрямованої на розвиток складових інноваційної моделі економічного зростання. Особливо гостро зазначена проблема постала в сільському господарстві — галузі, що знаходиться в надзвичайно складному стані.

Теоретичне узагальнення шляхів подолання кризових явищ перехідного періоду та вибір правильних орієнтирів економічного розвитку АПВ показує, що найоптимальнішим з можливих напрямів в сільськогосподарській сфері є інноваційний, зокрема щодо інформаційного забезпечення агропідприємницьких структур та формування ринку науково-технічної продукції. Лише таким шляхом можна швидко й ефективно трансформувати сільськогосподарське виробництво, стимулювати мале і середнє підприємництво та водночас вихід аграрної продукції на світовий ринок, що надзвичайно важливо для нашої держави з її величезним потенціалом аграрної країни, що включає майже 8 % світових чорноземів, дієвий людський фактор, потужний науковий і освітнянський потенціал. Для цього слід розробити такі моделі розвитку АПВ, які б, з одного боку, забезпечили виважену систему реформування, можливість становлення малих і середніх підприємств, а з іншого — максимально зберегли існуючий потенціал, який створювався впродовж багатьох поколінь.

Характер виробничих відносин, що склалися між науково-дослідною сферою АПК та сільськогосподарським виробництвом, до недавнього часу не стимулював інноваційну діяльність аграрної науки. Внаслідок цього спостерігається незацікавленість розробників інноваційних проектів у співпраці з виробниками сільськогосподарської продукції.

Недооцінювання ролі інновацій та наукових досягнень негативно впливає на діяльність всього агропромислового комплексу. В розв'язанні цієї проблеми важливу роль має відігравати інформаційне забезпечення підприємництва, що стало невід'ємною складовою подальшого розвитку галузі.

Інноваційний тип економіки, зокрема, агропромислового виробництва, практично неможливий без добре розвинутої інформаційної інфраструктури, що й викликає необхідність поглиблення теоретичних основ інформаційно-наукового забезпечення підприємств агропромислового комплексу. З огляду на його важливе значення для динамічного розвитку агрокомерційних структур, слід зазначити, що друковані матеріали мають суттєвий недолік – надмірну, як для нинішнього часу «інертність». Проте в Україні систематично поступають в ефір спеціальні радіо- і телепередачі для сільськогосподарських товаровиробників, комерційних структур, фермерів та підприємців. Ці передачі, як правило, мають фіксовані частоти (канали) та час виходу в ефір, тому всі бажаючі можуть одержати необхідну інформацію.

Багато програм мають прямі лінії зовнішнього зв'язку. Тому слухач, якого зацікавила певна інформація, може оперативнo зв'язатися з редакцією і отримати ґрунтовну консультацію.

Найбільшим досягненням є електронна мережа поширення інформації з використанням комп'ютерів. Проте необхідність мати відповідну оргтехніку та системи підключення до мережі передач – прийому інформації, стримує широке її використання (зокрема в сільській місцевості). Нині у великих центрах і при Головних управліннях агропромис-

лового розвитку облдержадміністрацій опрацьовуються дані щодо світових тенденцій АПВ зі світової комп'ютерної мережі Інтернет й активно використовується в практиці та управлінні виробництвом. Роль електронних засобів поширення та одержання інформації в Україні вагома, а в майбутньому вона ще більше зростатиме. Тому агрокомерційні структури повинні мати доступ до мережі електронного інформаційного забезпечення з досвідченим оператором і відповідною оргтехнікою.

Підсумовуючи викладене з проблем інформаційно-наукового забезпечення комерційних структур України, можна стверджувати, що для їх успішного вирішення слід скористатися міжнародним досвідом, враховувати особливості розвитку вітчизняної економіки та можливості фінансування цього процесу, але в будь-якому випадку для тривалого сталого зростання АПК взагалі та комерційних структур, зокрема питанням інформатики необхідно приділити належну увагу [1–4].

Ринок науково-технічної продукції є основною формою практичної реалізації результатів завершених науково-технічних розробок, важливою ланкою організації запровадження у виробництво науково-технічних досліджень. Інтелектуальний продукт, як результат інноваційної діяльності, характеризується різноманітними ознаками.

Особливості науково-технічної продукції як товару класифікують за ознаками, наведеними в табл. 1.

У більшості розвинених країн сформувалася нова сфера діяльності та послуг, пов'язаних з інноваціями й управлінням нововведеннями. Інноваційний процес охоплює ланцюг від ідеї до сфери споживання. Особливістю інноваційного процесу як об'єкта управління є включення до нього не лише сфери науки та виробництва, а й маркетингу, що пов'язано з необхідністю врахування фактора впливу ринку в управлінні нововведеннями. В сільському господарстві дії науково-технічного прогресу зумовлюються також історичними та природними умовами функ-

Таблиця 1

Визначальні фактори ринкової орієнтації інтелектуальної продукції

Фактор	Групи інтелектуальної продукції			
	I	II	III	IV
Характер (сфера) кінцевого використання	освіта, фундаментальні дослідження	технології майбутнього	конкурентні матеріальні продукти і технології	конкурентні продукти і технології
Можливості передбачення кінцевого результату	низькі	середні	високі	високі
Характер заміщення затрат	дотаційний	дотаційний, частково госпрозра-хунковий	в основному госпрозрахунковий	госп-розрахунковий
Право інтелектуальної власності	суспільство	визначається умовами контракту	визначається умовами контракту	визначається умовами контракту
Форми передач у виробництво	через систему освіти	в основному некомерційна передача	в основному шляхом купівлі-продажу	шляхом купівлі-продажу
Суб'єкт оцінки науково-технічного рівня	наукові колективи, суспільство	наукова спільнота, частковий споживач	в основному споживач, частково наукова спільнота	споживач

ціонування галузі. Хоча за рівнем розвитку продуктивних сил сільське господарство відстає від промисловості, в Україні воно залишається «донором» інших галузей економіки.

У процесі реформування відносин власності значною мірою збережене велике сільськогосподарське виробництво, що дає змогу нині і в майбутньому створювати і впроваджувати в землеробстві та тваринництві нові системи машин, необхідну кількість добрив, засобів захисту рослин і тварин, меліорацію земель.

Розвиток реформованих сільгосп підприємств на основі приватної власності в поєднанні з індивідуальними, сімейними та колективними формами організації праці підвищить попит на нововведення, що прискорить науково-технічний прогрес.

Система наукового забезпечення розвитку АПК є досить прибутковою сферою прикладання капіталу. В США, наприклад, кожний долар, вкладений у науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки, щорічно дає 30–50 центів прибутку. За рахунок впровадження нововведень забезпечується 80 % загального приросту продукції [1]. Тому в умовах України важливого значення набувають питання економічного стимулювання науково-технічного прогресу.

Незважаючи на складний фінансовий стан і нестачу інвестиційних ресурсів, підприємства агропромислового комплексу намагаються впроваджувати досягнення науково-технічного прогресу в практичну діяльність. Переважна частина інвестицій більшості галузей АПК використовується на технічне переозброєння й реконструкцію діючих підприємств. Стабілізації інвестиційного процесу в галузях агропромислового комплексу значною мірою сприяли іноземні інвестиції.

Інноваційну політику держави доцільно спрямувати на забезпечення, вдосконалення й ефективне використання інноваційного потенціалу вітчизняної науково-дослідної та конструкторсько-експериментальної бази.

Після розпаду Радянського Союзу Україна одержала у спадок вагомий науково-технічний потенціал АПК, найважливішу частину якого становлять кадри. На початок 2000 року в наукових установах аграрної сфери працювало майже 33 тис. співробітників, з них 37 % — наукові працівники, серед яких 6444 осіб доктори і кандидати наук, які становлять ядро кадрового потенціалу.

Варто наголосити, що в Україні здійснюється великий обсяг робіт з підготовки наукових кадрів для агропромислового комплексу. Проте в сучасних умовах загальна кількість науковців скорочується.

Наукові працівники зосереджені головним чином у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації (45 %) і в науково-дослідних установах НААН України (41 %). Саме тут потрібні новітні технології

із залученням нетрадиційних видів ресурсів, до того ж екологічно безпечні.

Економічна криза в сільському господарстві негативно позначилась передусім на темпах впровадження здобутків науково-технічного прогресу. Особливістю його депресивного типу в аграрній сфері України стало різке зниження обсягів національного виробництва технічних засобів і скорочення рівня технічної забезпеченості сільськогосподарських товаровиробників.

За розрахунками науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки», до технологічної потреби в сільському господарстві України не вистачає понад 200 тис. тракторів (35 %), 40 тис. зернозбиральних (35 %) і понад 10 тис. кормозбиральних комбайнів (25 %). Для підвищення технічної оснащеності сільгоспвиробництва та відтворення машинно-тракторного парку до повної технологічної потреби щорічно на закупівлю технічних засобів потрібно понад 15 млрд грн. Крім того, на придбання запасних частин з метою своєчасного та якісного проведення ремонтів і технічного обслуговування машинно-тракторного парку щорічно потреба становить близько 2,5 млрд грн.

Прискорення темпів науково-технічного прогресу в сільському господарстві потребує державної підтримки за рахунок створення пільгових умов для інноваційної діяльності, поглиблення зв'язків наукових, навчальних, інформаційно-консультаційних організацій з виробництвом.

Ринок науково-технічної продукції являє собою сукупність економічних, фінансових і правових відносин між організаціями науково-дослідного профілю, які створили цю продукцію, та господарськими структурами — споживачами її в процесі виробничої діяльності. Порівняно з ринками інших видів продукції він має певні особливості. Порівняльну характеристику продуктів матеріального виробництва і сфери науки представлено в табл. 2.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Впровадження нововведень у виробництво, як правило, потребує залучення інвестицій, а в разі успішної їх реалізації передбачає одержання певного ефекту. Тому методика визначення оптимальної тривалості реалізації нововведення повинна ґрунтуватися на концептуальному положенні співвідношення витрат і доходів. Для розв'язання цієї проблеми доцільно застосовувати різні показники економічної ефективності інновацій. Так, визначення оптимальної тривалості реалізації нововведень базується на застосуванні показника «модифікованої внутрішньої норма рентабельності» (*MIRR*), що передбачає можливості його зміни при зміні періоду використання нововведення. Показник *MIRR* характеризує рівень прибутковості інноваційного проекту протягом встановленого періоду його реалізації за умов реінвестування вивільнених коштів під відсотки.

Особливості продукції матеріального і наукового виробництва

Сфера матеріального виробництва	Наукова сфера
Продукт матеріального виробництва — кінцева споживча вартість	Продукт науково-технічної діяльності є частиною вперше створеної кінцевої споживчої вартості
Систематичне задоволення масових потреб у матеріальних благах і послугах	Задоволення потреб виробників у зростанні ефективності виробництва та його оновленні
У процесі споживання продукт часто змінює матеріально-речову форму	Матеріально-речова форма не змінюється
Вартість визначається суспільно необхідними витратами	Вартість визначається, як правило, індивідуальними затратами
Величина вартості залежить від масштабів виробництва продукту	Величина вартості залежить від масштабів тиражування продукту
Використовується широким загалом споживачів	Передбачає монополію власника
Незначний проміжок часу між передачею продукту споживачеві та споживанням	Між передачею продукту і його споживанням є проміжок часу, зумовлений подальшим процесом матеріалізації інтелектуального виробництва
Продажу підлягає завершений продукт	Можуть продаватися продукти на різній стадії завершення
Продається одноразово	Є можливість багатократного продажу

З огляду на те, що збільшення періоду реалізації доцільніше, якщо воно забезпечує підвищення рівня ціни для підприємства, сприятливою є ситуація, коли величина показника *MIRR* прямує до максимуму або, принаймні, не нижча за мінімально припустиму (нормативну) величину прибутковості на задіяний капітал в інвестуванні нововведення.

Коли ж етап зрілості змінює етап спаду, доходи від реалізації проекту починають поступово зменшуватися, простежується зниження загальної ефективності використання капіталу. При встановленні оптимального періоду реалізації нововведення найбільш вирішальною умовою є момент, коли величина показника *MIRR*, досягнувши свого максимуму, починає знижуватись. Для підприємницьких структур саме ця обставина має стати індикатором недоцільності збільшення терміну реалізації інноваційного проекту, оскільки призводитиме до зниження ефективності використання задіяного капіталу.

Підставою для встановлення оптимального економічно-доцільного періоду реалізації нововведення може бути або момент зниження ефективності капіталу, або момент, коли рівень ефективності знизиться до нормативного.

Необхідного зростання майбутніх надходжень від проекту можна досягти за рахунок зростання продажу, підвищення ціни або зниження собівартості продукції. Так, впровадження модифікаційних інновацій в основному сприяє підвищенню рівня якості товарів і в такий спосіб спроможне забезпечити або можливість збільшення ціни на них, або зростання загального обсягу продажу при тій самій ціні, що в кінцевому підсумку призведе до зростання надходжень коштів. Однак згодом подальше удосконалення техніки та технологій стає економічно недоцільним, тому що кінцевий результат не виправдовує витрачених на його одержання зусиль.

Таким чином, на певному етапі господарювання виникає невідкладна потреба у впровадженні базових інновацій, які дадуть змогу на принципово новому рівні забезпечити задоволення поточних або постійно виникаючих потреб. З огляду на те, що для створення й освоєння нововведень, а також доведення рівня ефективності до нормативного потрібно певний час, необхідне постійне здійснення інноваційної діяльності, забезпечення безперервності інноваційного процесу. При цьому знання характерних особливостей перспективних інноваційних проектів (економічно доцільний період окупності, можливість забезпечення заданого рівня ефективності інвестованих у нього коштів тощо) дасть змогу господарським структурам уникнути зайвих витрат, зумовлених реалізацією малоперспективних інноваційних проектів, та вчасно здійснювати підготовчу роботу для забезпечення технологічного рівня відповідно до розробленої інноваційної стратегії.

Використані джерела

1. Саблук П.Т. Основні методологічні положення аграрної реформи в Україні / П. Т. Саблук // Економіка України. — 1994. — С. 18—20.
2. Інноваційне підприємство в АПК України / [за ред. П.М. Музики]. — Львів — Оброшино. — 2001. — С. 83—85.
3. Россоха В.В. Розвиток відносин власності в сільсько-господарських підприємствах: моногр. / В. В. Россоха, Л. М. Пронько. — К. : ННЦ ІАЕ, 2010. — 254 с.
4. Володін С.А. Теоретико-методологічні та організаційні засади інноваційного провайдингу на наукоємному аграрному ринку / Володін С. А. — К. : ННЦ ІАЕ, 2007. — С. 13—85.
5. Державна цільова програма розвитку Українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
6. Малік М.Й. Методичні підходи до організації маркетингу інновацій наукоємного ринку агропромислового виробництва / М. Й. Малік // Економіка АПК. — 2005. — № 8. — С. 22—26.
7. Інноваційна діяльність в агропромисловому виробництві України / [М. М. Кулаєць, М. Ф. Бабієнко, П. А. Лайко та ін.]. — Економіка АПК. — 2010. — № 6. — С. 113—119.

КРАПЛИННЕ ЗРОШЕННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Проаналізовано сучасний стан зрошувального землеробства; визначено перспективність впровадження краплинного зрошення.

Основним чинником конкурентоспроможності виступає впровадження інноваційної політики держави, перехід на вищий рівень функціонування всіх галузей національної економіки. Визначальна роль у забезпеченні сталого ведення землеробства належить передовим технологіям зрошення та осушення земель, які сприяють зниженню залежності агровиробництва від природних умов, дають можливість отримувати сталі врожаї. Проте меліоративне землеробство перебуває нині у стані занепаду. За таких умов актуальності та перспективності набуває пошук інновацій для цієї сфери, впровадження сучасних екологічнобезпечних, ресурсозберігаючих та високопродуктивних технологій.

Метою статті є обґрунтування еколого-економічної ефективності широкого впровадження систем краплинного зрошення в Україні.

Науково-практичні аспекти інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, раціонального земле- та водокористування, впровадження екологічнобезпечних та ресурсозберігаючих заходів агровиробництва висвітлено в наукових працях О. Балацького, Д. Добряка, С. Дорогунцова, Ю. Івашкевича, Л. Новаковського, П. Саблука, В. Трегобчука, А. Третяка, М. Хвесика, А. Яцика. Особливості та перспективи впровадження краплинного зрошення висвітлено у працях вчених М. Ромащенко, А. Шатковського, С. Рябкова, В. Щоткіна та ін. Водночас деякі аспекти ефективного та екологічнобезпечного розвитку зрошувального землеробства потребують подальшого вивчення.

Зрошення сільськогосподарських культур є одним з основних засобів інтенсифікації агровиробництва. Досвід і практика використання поливних земель свідчать про високу ефективність зрошення як меліоративного заходу. Урожайність на зрошуваних полях вдвічі-втричі вища, ніж на суходолі. На близько 7 % орних площ зрошуваних земель виробляють п'яту частину загального обсягу сільськогосподарської продукції України.

Аналіз ситуації у зрошувальному землеробстві свідчить про незадовільний технічний стан і низький рівень експлуатації меліоративних мереж водогосподарського комплексу України, що зумовлює пошук нових механізмів підвищення ефективності водокористування. Серед основних перешкод розвитку зрошення земель слід виділити недостатню поінформованість державних управлінських структур стосовно меліоративної й екологічної ситуації в зонах зрошення, технічного стану зрошувальних систем тощо.

Застосування меліоративних заходів, особливо у посушливі роки, мінімізує залежність землеробства від природних умов, дає змогу врятувати врожай господарства. У Росії, наприклад, розширення площ зрошуваних земель розглядають як один з напрямів забезпечення продовольчої незалежності країни. Тому до 2020 р. заплановано збільшити частку площ меліорованих земель у загальній площі ріллі до 15 %. За умов використання на зрошуваних землях апробованих високоефективних агротехнологій прогнозується значне збільшення урожайності [7].

Аграрний сектор є одним із найбільших споживачів водних ресурсів серед інших галузей економіки. Водночас Україна найменш забезпечена власними водними ресурсами серед європейських країн. Зокрема запаси місцевих водних ресурсів у Великобританії становлять 5,0, у Франції – 3,5, у Швеції та Німеччині – 2,5, в Україні – лише 1 тис.м³ на людину. У південних регіонах країни дефіцит вологи становить 340–450 мм/га. Кліматологи прогнозують збільшення числа посушливих років, адже зараз швидкість зростання явищ «парникового ефекту» в 3–6 разів вища, ніж у попередні 100 років. Такі природні «примхи» відчутні протягом останніх років.

Нині в Україні переважно більшість поливних площ зрошують дощуванням. Серед основних переваг дощування слід виділити можливість застосування в умовах складного рельєфу поля та мобільність таких систем. Проте вони мають ряд недоліків: висока вартість побудови стаціонарних систем (вартість однієї широкозахватної дощувальної машини оцінюється у 600–700 тис. грн); значні витрати енергії для

створення тиску в зрошувальній мережі; утворення крапель-ліній, що сприяє розвитку хвороб рослин; неекономне використання водних ресурсів.

У 1990 р. на зрошення відводилося 23 % водних ресурсів від загальної кількості спожитої галузями економіки свіжої води (включаючи морську) або 14,7 % у 2009 р. Протягом останніх десятиліть площі зрошуваних земель, згідно з офіційною статистикою, несуттєво скоротились і в 2009 р. становили 2179 тис. га, що на 19,4 %, менше, ніж у 1990 р., проте значного скорочення зазнав обсяг забору води для зрошення, який зменшився у 5 разів, і у 2009 р. становив 1400 млн м³. Через незадовільний технічний стан внутрішньогосподарських меліоративних систем фактично поливається лише третина наявної площі зрошуваних земель і на половині осушених земель проводиться регулювання водно-повітряного режиму. Все це негативно відображається на урожайності сільськогосподарських культур, зокрема, у зернових вона знизилась на 20 %, а на осушених — на 32 %.

В Україні актуальною залишається проблема раціоналізації водокористування при зрошенні. За умов традиційної меліорації непродуктивні втрати води досягають 40 %. Зменшення втрат води хоча б на 1 % за рік уможливить додатковий полив на 40 тис. га сільськогосподарських земель. Тому важливо притримуватись одного з таких основних принципів раціоналізації водоспоживання, як інтенсифікація використання водних ресурсів у зрошуваному землеробстві, тобто збільшення кількості продукції в розрахунку на одиницю витрачених водних ресурсів.

У 30-ті роки минулого століття ізраїльським винахідником С. Блассом було створено зрошувальний прилад, де використовувався водний тиск для

рівномірного пропускання крапель води. Винахід характеризувався наявністю постійної розподільчої мережі під тиском, яка дала можливість здійснювати безперервні поливи. Такий інноваційний спосіб дозованого зрошення дає змогу обробляти ділянку ґрунту розташування активної коренева система рослини за мінімальних витрат води на випаровування і фільтрацію. Близько тридцяти років цей винахід залишався у статусі дослідів через високу вартість пластикових труб і лише у 60-ті роки в Ізраїлі було запатентовано першу систему краплинного зрошення.

У світовій практиці краплинне зрошення досить швидко набуло поширення. В Україні перші досліді з такими системами розпочалися у 1970-і роки, а в 80-і роки ХХ ст. під краплинним зрошенням було задіяно 450 га сільськогосподарських земель. За визнаної доцільності його використання подальший розвиток стримував брак технічних засобів для впровадження. Цю проблему було вирішено на початку 90-х років шляхом розробки крапельниць інтегрованого типу з турбулентним режимом течії. Системи такого типу почали з'являтися в Україні у 90-х роках минулого століття (5 тис. га під дослідними системами КЗ), а в 1997 р. в Херсонській області компанією ЗАТ «Чумак» (ЗАТ СП «Саус Фуд, Інк.») було започатковано промислове застосування краплинного зрошення для вирощування овочевих культур у відкритому ґрунті. Широкомасштабно визнання в Україні краплинне зрошення набуло з 2004 р., коли площі під цією системою зросли до 25,0 тис. га. Відтоді відмічається позитивна динаміка збільшення таких земель і вже у 2010 р. їх площа становила майже 48 тис. га, що відбувається на

Таблиця 1

Площі зрошуваних земель та площі під системами краплинного зрошення (КЗ) у розрізі регіонів України, 2009 р.*

№ з/п	Регіон	Всього зрошуваних земель, тис. га	від загальної площі, %	Загальна площа КЗ**, тис. га	від загальної площі, %
1	АР Крим	397,3	18,2	2,6	5,5
2	Вінницька	23,8	1,1	1,5	3,1
3	Дніпропетровська	198,7	9,1	3,8	8,0
4	Донецька	122,1	5,6	1,9	4,0
5	Закарпатська	0,9	0,0	1,0	2,1
6	Запорізька	240,4	11,0	4,0	8,4
7	Миколаївська	190,3	8,7	5,7	12,0
8	Одеська	226,9	10,4	12,3	25,8
9	Херсонська	426,4	19,6	13,3	28,0
10	Черкаська	63,2	2,9	0,5	1,0
11	Інші	284,7	13,1	1,0	2,1
Всього		2178,9	100,0	47,6	100,0

* Джерело: складено за даними Держкомстату України; Концепція розвитку мікрозрошення в Україні до 2020 року / [за ред. М.І. Ромашенка]. — К.: 2011. — 20 с.

** Дані за 2010 р.

фоні перманентного скорочення зрошуваних земель України, кількість яких у 2009 р. становила 2,2 млн га (табл. 1).

Аналіз даних табл. 1 показує, що в Україні найбільше зрошується земель у Херсонській (19,6 %), Одеській (10,4 %) областях та в АР Крим (18,2 %). Водночас найбільші площі під крапельним зрошенням знаходяться у посушливих Одеській та Херсонській областях – майже 54 %. Поширення краплинне зрошення набуло в Миколаївській, Запорізькій, Донецькій, Дніпропетровській областях та в АР Крим. Протягом 2006–2010 рр. спостерігалася тенденція збільшення площ, що зрошуються крапельними системами, у центральному, західному і північному регіонах України, зокрема, у Вінницькій, Закарпатській, Черкаській, Київській, Дніпропетровській та інших областях.

У світі нараховується близько 3–3,5 млн га земель, що зрошуються за допомогою локальних способів поливу. Краплинне зрошення розповсюджене у США, Австралії, Італії, Іспанії, Франції, Австрії, Німеччині, Великобританії, Єгипті, Мексиці, Бразилії, Новій Зеландії та інших країнах. Проте на позиціях лідера у використанні краплинного зрошення знаходиться Ізраїль, що дає можливість країні значно скоротити водні витрати, здешевити витрати на будівництво та експлуатацію зрошувальних систем, збільшити врожайність сільськогосподарських культур. Понад половину території країни займають пустелі або напівпустелі, тому мікрозрошення для цього регіону є надзвичайно актуальним. Під краплинним

зрошенням знаходиться 130 тис. га або 69 % зрошуваних земель, ще 58 тис. га – під мікродошуванням і дощуванням. Усі овочеві (49 тис. га) вирощуються лише за умов зрошення. Пріоритетними вважаються поливи за метеорологічними даними. Характерною відмінністю зрошення в Ізраїлі є майже щоденні поливи [4]. Завдяки використанню зрошувальних систем та високопродуктивних сортів урожайність овочевих культур в Ізраїлі значно вища за відповідні показники в Україні, до того значно кращої якості продукції (табл. 2).

За дослідженнями науковців Інституту гідротехніки і меліорації, урожайність сільськогосподарських культур в Україні на краплинному зрошенні суттєво перевищує традиційну, зокрема, рівень урожайності огірків за умов дозованого зрошення зростає до 110 т/га; помідорів та цибулі ріпчастої – до 100–120 т/га; перцю солодкого, баклажанів – до 50–70 т/га; моркви, столових буряків, кабачка, білоголової капусти – до 80–100 т/га. Тому доцільність застосування краплинного зрошення, як енергоощадного та ресурсозберігаючого способу зрошення земель, не викликає сумніву.

Варто зазначити, що протягом останніх років в Україні відмічається позитивна тенденція зростання обсягів виробництва овочевих культур. Так, у 2009 р. валовий збір овочевих становив 8,3 млн т, що на 25 % більше ніж у 1990 р. і на 43 % – ніж у 2000 р. До того ж, у 2009 р. урожайність овочевих культур була 182,8 ц/га, що на 23 % більше ніж у 1990 р., та на 63 % – ніж у 2000 р. У цій позитив-

Таблиця 2

Урожайність овочевих в Ізраїлі та в Україні у 2009р.*

Урожайність овочевих культур в Ізраїлі		Урожайність овочевих культур в Україні	
Сільськогосподарська культура	ц/га	Сільськогосподарська культура	ц/га
<i>У відкритому ґрунті</i>			
Помідори	700–850	Помідори	226
Огірок	450–550	Огірок	140
Морква	750–850	Морква	165
Столовий буряк	800–900	Столовий буряк	192
Капуста всяка	850–900	Капуста	216
Капуста цвітна	350–400	Капуста цвітна	85
Цибуля	600–800	Цибуля	150
Кавун	500–600	Кавун	84
Диня	400–500	Диня	56
Картопля	600–700	Картопля	139
<i>У закритому ґрунті</i>			
Помідори	4000–4500	Овочі	1291
Огірок	2000–2500		
Перець солодкий	1500–1700		

* Джерело: дані Держкомстату України; Орошение овощных культур в Израиле [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://irrigation.org.ua/?p=348>.

ній динаміці відчувається заслуга і краплинного зрошення, хоча частка таких земель поки що надто мала і становить лише 2,2 % від зрошуваних земель та 0,1 % від орних.

Системи краплинного зрошення бувають стаціонарні, сезонно-стаціонарні та сезонні. Перші мають мережу трубопроводів, прокладених під землею, водночас поливні трубопроводи розміщені над/під землею. Використовуються вони для зрошення виноградників та плодових насаджень. Системи сезонно-стаціонарного типу являють собою стаціонарно змонтовану підземну мережу магістральних і розподільних трубопроводів для багаторічного використання, а ділянкові та поливні трубопроводи — для сезонного використання. Тимчасові системи сезонного типу перебувають на полі весь період вегетації, а потім демонтуються. Останні — найдешевші серед всіх систем краплинного зрошення [5].

На фоні суттєвого скорочення меліоративного фонду країни спостерігається збільшення площ земель, на яких проводилось краплинне зрошення. Протягом 1990—2010 рр. вони зросли майже у 10 разів і в 2010 р. становили 47,6 тис. га проти 5 тис. га у 1990 р.

Слід зазначити, що порівняно з традиційними способами меліорації краплинне зрошення має ряд переваг, серед яких виокремимо такі: підвищення урожайності сільськогосподарських культур на 30—50 % і якісних показників продукції; зниження витрат водних ресурсів на 20—80 %; зменшення капітальних та експлуатаційних витрат на 50—70 %; зменшення енергозатрат на створення напору води; забезпечення дозованої подачі засобів захисту рослин з поливною водою; запобігання ерозії ґрунтів; обережне (без травмування) поливання рослин.

Через ряд факторів, що враховуються при розрахунках вартості крапельних систем, розмір витрат на їх встановлення важко визначити. Приблизні витрати на впровадження систем краплинного зрошення в овочівництві становлять 1220—1630 дол. США/га, в садівництві та виноградарстві — 1900—2710 дол. США/га, залежно від типу крапельної трубки, джерела водопостачання, геометрії та планування поля, комплектації і сорту вирощуваних культур [3]. За іншими даними середня вартість систем краплинного зрошення становить 18—22 тис. дол. США/га [6].

Крім наведених показників, вартість визначається ще й залежно від тривалості перебування крапельниць на ділянці, від умов організації водопостачання, а також від розміру площі. Встановлено, що

термін експлуатації крапельних трубок у 3—5 разів менший ніж у вузла водопідготовки та арматури. Врахування цього факту при комплектації та дотримання умов правильного використання систем краплинного зрошення забезпечує окупність витрат на їх впровадження в перший рік експлуатації.

Показовими щодо ефективності впровадження систем краплинного зрошення є показники продуктивності плодоовочевої продукції. Так, у 2006 р. урожайність томатів, вирощених в Каховському районі Херсонської області у державній агрофірмі ім. Солодухіна, становила 95 т/га, тобто перевищувала середньостатистичну більше ніж у чотири рази. У тому ж році у фермерському господарстві «Коник» Ужгородського району Закарпатської області завдяки застосуванню систем краплинного зрошення врожайність чотирирічного саду цінних сортів яблунь становила 60 т/га [5]. Водночас встановлено, що використання таких систем на зернових, зернобобових та традиційних олійних культурах економічно недоцільне.

Висновок. Основним поштовхом, що приводить до руху будь-який механізм та підтримує його в динаміці, є нові методи виробництва. Подолання негативної тенденції у зрошуваному землеробстві можливе через оновлення засобів меліорації та впровадження інноваційних способів поливу. Краплинне зрошення слід розглядати як один із способів інтенсифікації зрошуваного землеробства, що сприяє підвищенню продуктивності сільськогосподарських культур та дає змогу економічно витратити водні ресурси.

Використані джерела

1. *Барабаш О.Ю.* Управление ростом и развитием во время ухода за овощными культурами: управление водным режимом / Барабаш О. Ю., Сыч З. Д., Носко В. Л. // Уход за овощными культурами [Електронний ресурс]. — Режим доступу: < <http://www.agromage.com> >.
2. Концепція розвитку мікрозрошення в Україні до 2020 року / [за ред. М.І. Ромашенка]. — К., 2011. — 20 с.
3. Описание систем капельного полива [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://schetelig.com.ua>.
4. Орошение овощных культур в Израиле [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://irrigation.org.ua/?p=348>
5. *Ромашенко М.* Зрошувати? — Так! Але яким чином? / М. Романенко, Б. Конаков // Пропозиція [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com>
6. *Слепцов Ю.* Крапельне зрошення: історія і сьогодення / Ю. Слепцов // Пропозиція [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com>
7. *Ушачев И.* Роль аграрной науки в обеспечении продовольственной безопасности России / И. Ушачев // АПК: экономика, управление. — 2009. — № 8. — С. 15—16.

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ОВОЧІВНИЦТВА

На прикладі СК «Вітязь» Чугуївського району Харківської області розглянуто інноваційну модель розвитку овочівницького господарства, його конкурентоспроможність і економічну ефективність.

Фундаментом ефективного економічного зростання як овочевої галузі, так і сільського господарства загалом у нинішніх умовах є широкомасштабна інноваційна діяльність. Нині вкрай важливо забезпечити перехід від екстенсивної до прогресивної інноваційно-інвестиційної моделі економічного зростання. Тільки на основі інноваційного забезпечення розвитку усіх галузей сільського господарства, і овочівництва в тому числі, можна здійснити докорінну техніко-технологічну та організаційно-економічну модернізацію галузей агропромислового виробництва, радикально підвищити його ефективність [1;6].

Ресурсне забезпечення інноваційної діяльності в Україні має тенденцію до абсолютного кількісного скорочення та якісного погіршення основних складових. Негативно впливає на інноваційно-технологічні процеси розвитку економіки кризові явища, інфляція, брак фінансових ресурсів, високі відсоткові ставки за банківські кредити, неплатоспроможність замовників технологій, ризики [1]. Зарубіжний досвід свідчить, що кредитування аграрного сектору економіки розвинутих країн світу здійснюється в значних обсягах, а кредитною підтримкою охоплено всі види витрат сільськогосподарських товаровиробників [2;5].

В технічному переоснащенні аграрного виробництва значна роль належить державній підтримці, механізм якої включає як регіональні, так і загальнодержавні програми її забезпечення [2;3]. Подолання кризових явищ та усунення деструктивних процесів дасть змогу нарощувати обсяги виробництва конкурентоспроможної продукції та поширювати новітні технології на засадах ринкових економічних відносин [4]. Головним напрямом підвищення інноваційно-технологічного рівня забезпечення аграрної сфери має стати зміна галузевої структури інвестицій на користь пріоритетних галузей [7].

Метою статті є висвітлення переваг інноваційно-інвестиційної діяльності у підвищенні конкурентоспроможності та прибутковості на прикладі СК «Вітязь» Чугуївського району Харківської області.

Інвестиційна діяльність слугує матеріальною основою для інноваційного забезпечення розвитку

сільського господарства. Реалізація завдання переходу на інноваційну модель економічного зростання потребує здійснення комплексу заходів щодо державної підтримки галузі.

Процесом інвестування виробництво повинна управляти держава, бо саме стан інвестиційної сфери визначає рівень інтенсивності та нарощення масштабів виробництва. В сільське господарство приплив інвестицій стримується надмірною його інерційністю, низькою транспортабельністю окремих видів продукції, порівняно обмеженою структурою асортименту, що подовжує строки окупності вкладень. Негативні чинники формування інвестиційного клімату в Україні заважають реалізації обґрунтованих прогресивних заходів, що гальмуються слабкістю банківської сфери та фондового ринку, недосконалістю нормативно-правової бази, недостатньою інвестиційною привабливістю територій, нестачею інвестиційних ресурсів для виконання державою інвестиційної функції та ін.

Для зовнішніх інвесторів негативною ознакою інвестиційного клімату є малі обсяги внутрішніх капіталовкладень. Очевидно, що в країну з низьким рівнем державного інвестування не вкладатиме кошти й іноземний інвестор. Залучення іноземних інвестицій в аграрну сферу можливе лише шляхом розв'язання проблеми політичної та законодавчої стабілізації в країні.

У складі іноземних інвесторів в Україну переважають західноєвропейські. Найбільші їх обсяги в аграрний сектор країни надходять з Кіпру (35 %), Нідерландів (29 %), Великобританії (15 %). Частина іноземних інвестицій використовується для придбання нової техніки та обладнання, що дає змогу запроваджувати прогресивні технології, використовувати зарубіжний досвід.

На наш погляд, заслуговує глибокого і всебічного вивчення досвід інноваційного розвитку овочівництва з використанням власних і зарубіжних інвестицій у приміській зоні м. Харкова. На жаль, господарств які б успішно використовували інвестиції в овочівництві Харківської області дуже мало, проте вони є. У 2007 р. сільськогосподарський кооператив «Вітязь» Чугуївського району Харківської області, який спеціалізується на виробництві овочів, вибором гранд інвестиційної програми Нідерландів PSOM05/UA/1/91 «Створення маркетингової організації фермерів у Харківській області».

Робота, запланована проектом (програмою) передбачала: реконструкцію старого сховища овочевої

продукції; постачання обладнання післязбиральної доробки продукції; проведення тренінгів з вирощування овочів і картоплі; агрономічний супровід процесу вирощування і зберігання картоплі та овочів із залученням голландських спеціалістів; забезпечення господарства насіннєвим матеріалом картоплі голландської селекції; створення демонстраційних полів; навчальний тур українських фермерів у Голландію; сертифікація господарства за стандартом безпеки та якості продукції GlobalGAP.

За інвестиційним проектом голландськими інвесторами виділено на розвиток підприємства 305420 євро, основну частину яких (238877 євро) витрачено на закупівлю техніки. За 2007 р. виконана запланована робота з реконструкції двох сховищ, навчання персоналу щодо експлуатації обладнання для мийки, сортування та пакування овочів і картоплі. Отримано практичний досвід щодо освоєння передових технологій зберігання та післязбиральної доробки продукції, реконструкції та оснащення сховищ. У господарстві продукція зберігається за провідними технологіями у повністю оснащених сховищах, що відповідають європейським нормам якості. Виросла зацікавленість у сховищах й обладнанні такого типу серед інших виробників свіжої овочевої продукції, бо така продукція реалізується за найвищими цінами згідно попиту.

Інвестиційний план СК «Вітязь» на 2008 р. передбачав, окрім витрат на виробничу програму, будівництво теплиці зі стільникового полікарбонату, закупівлю контейнерів та вентиляційного обладнання, навантажувача і фургону із залученням інвестицій «Проекту». Загальна сума коштів, витрачена господарством, становила 10171425 євро, у тому числі 691430 євро — кошти господарства і 379995 євро — кошти інвестора. Назва проекту (програми) на 2008 р. — «Розвиток системи постачання овочів і фруктів у Харківській області».

Мета проекту (програми): розширення асортименту продукції відносно нових овочевих культур у Харківській області; розширення ринку збуту овочів; передача новітніх технологій в галузі овочівництва із залученням голландських спеціалістів; надання технічної допомоги для реорганізації та удосконалення виробничого циклу вирощування, доробки та зберігання продукції; збільшення площі вирощування інноваційних культур та створення демонстраційних полів — розширення площ під інноваційними культурами; створення демонстраційного поля з різними сортами брокколі, кольрабі, цвітної, брюссельської, савойської та пекінської капусти; поставка обладнання для збирання врожаю та післязбиральної доробки продукції (зважування й пакування) — поставка обладнання для вирощування і зберігання овочів, у т.ч. обладнання для камери швидкого охолодження, організація інструктажу з використання та експлуатації техніки.

Інвестиційні вкладення, здійснені в господарстві, позитивно вплинули не лише на свою, а й на овочеву галузь регіону. За 2007—2008 рр. сільськогосподарський кооператив «Вітязь»: набув репутації господарства, що вирощує якісну продукцію за новітніми технологіями. Відповідно зріс попит на овочі підприємства, підвищилась урожайність та якість овочевих культур за рахунок вдосконалення технології вирощування інноваційних культур, поліпшення процесів збирання, зберігання та доробки продукції. Було ініційовано поширення новітніх технологій вирощування культур та обладнання серед виробників свіжої овочевої продукції.

Урожайність овочевих культур залежить від великої кількості факторів, найважливішими з яких є насіннєвий матеріал, засоби захисту рослин і добрива, механізація і новітні технології. Без застосування інновацій отримати високу врожайність, а отже і додатковий вихід продукції з одиниці площі досить складно.

Одним із найефективніших напрямів інноваційної діяльності в овочівництві є впровадження у виробництво високоякісних сортів і гібридів овочевих культур, серед яких важливе значення мають сорти та гібриди зарубіжної селекції.

Проведені розрахунки свідчать, що насіння іноземної селекції досить дороге, але якщо підприємство отримає планову урожайність, то буде зі значним прибутком. Добре організоване насінництво дає змогу підвищити урожайність та збільшити валовий збір овочевих культур.

Важливим напрямом інноваційного розвитку овочівництва є краплинне зрошення вологолюбних овочевих культур, що за показниками економічної ефективності та екологічної безпеки в останні роки займає одне з провідних місць. Завдяки економічному обґрунтованому способу поливу овочів в умовах відкритого ґрунту, економічному використанню води краплинне зрошення дає можливість у найпосушливіші роки отримувати високі врожаї овочевих культур через підвищення вологості приземного шару повітря, зниження впливу суховіїв та запобігання перегріву рослин.

Практика показує, що економічно вигідніше застосовувати не іригацію (звичайне зрошення), а одночасно зі зрошенням подавати розчин добрив (фертигацію), забезпечуючи при цьому точне дозування і контроль надходження до рослин усіх поживних речовин. У СК «Вітязь» зрошення здійснюється саме на основі фертигації. Розчини добрив готуються з урахуванням фаз росту рослин та їх сезонних потреб, що дає змогу підвищити врожайність зі зниженням кількості використаних добрив (табл. 1).

Урожайність капусти на полі з краплинним зрошенням із застосуванням фертигації збільшується в 3,7 раза порівняно з базовою. Така ж ситуація і з іншими культурами. Використання сучасних техно-

Вплив краплинного зрошення і фертигації на ефективність виробництва овочевих культур у СК «Вітязь», 2009 р.

Показник	Овочеві культури					
	капуста	томати	столова морква	столові буряки	цибуля на ріпку	перець
Урожайність без зрошення, ц/га	180,5	85,3	173,8	97,0	100,1	95,5
Урожайність при зрошенні з застосуванням добрив, ц/га	662	808	587	483	552	306
Прибавка урожаю при зрошенні, ц/га	481,5	722,7	413,2	386,0	451,9	210,5
Вартість прибавки урожаю, тис. грн/га	72,2	108,4	62,0	42,5	67,8	54,7
Сумарні додаткові витрати на зрошення і добрива, тис. грн/га	16,7	19,3	19,9	6,9	23,0	20,1
Додатковий прибуток, тис. грн/га	55,5	89,1	42,1	35,6	44,8	34,6
Припадає додаткового прибутку на 1 грн додаткових витрат, грн	3,33	4,63	2,12	5,18	1,94	1,72

Таблиця 2

Ефективність інвестицій в овочівництві СК «Вітязь»

Показник	Без інноваційно-інвестиційних вкладень (2004—2006 рр.), тис. грн	З інноваційно-інвестиційними вкладеннями (2007—2009 рр.), тис. грн
Сума інвестицій, тис. грн	—	5140,6
Вартість валової продукції (у порівнянних цінах 2005 р), тис. грн	798,4	3668,7
Виручка від реалізації, тис. грн	314,2	5854,5
Загальна величина витрат, тис. грн	444,9	3681,5
Прибуток (+), збиток (-), тис. грн	-130,7	2173,0
Рівень рентабельності (+), збитковості (-), %	-29,4	59,0
Окупність інвестицій, років	—	2,4

логії виробництва овочів в умовах краплинного зрошення забезпечує високу економічну ефективність овочівництва.

Важливо відзначити, що при використанні краплинного зрошення досягається висока якість продукції, яка відповідає ринковим вимогам, а товарність продукції становить понад 90 %.

Загальна сума інвестицій, які отримало підприємство за 2007 і 2008 рр. становила 685415 євро (на той час євро дорівнювало 7,50 грн), отже підприємство отримало 5140,6 тис. грн (табл. 2). З отриманням інвестицій господарство почало працювати прибутково, на відміну від 2006 р., коли рівень збитковості становив 29,4 %.

Прибуток підприємства підвищився на 2303,7 тис. грн порівняно з базовими роками. За нашими розрахунками при такій прибутковості виробництва овочів інвестиційні вкладення можуть окупитися за 2,4 року.

Висновки. В овочівництві СК «Вітязь» особлива увага приділяється використанню ключових і найбільш дієвих напрямків інноваційно-інвестиційного розвитку галузі, що включає використання насіння світової селекції і генетики, краплинне зрошення з фертигацією, інтенсивні висококомуніковані техно-

логії, прогресивні методи збирання і зберігання овочевої продукції в сховищах європейського зразка.

Використані джерела

1. Андрійчук В.Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / Андрійчук В. Г., Зубець М. В., Юрчишин В. В. — К.: Аграр. наука, 2005. — 140 с.;
2. Павловські Л.Д. До шляхів подолання інвестиційної кризи в сільському господарстві України / Л. Д. Павловська, В. М. Хомаківський // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. — К.: КНЕУ, 2009. — С. 586—593.;
3. Ланченко Є.О. Державна підтримка інвестиційної діяльності аграрних підприємств / Є. О. Ланченко // Економіка АПК. — 2005. — № 5. — С. 74—76.
4. Чеботарьов В. Структура АПК та формування інноваційної політики її трансформації / В. Чеботарьов // Економіка АПК. — 2005. — № 4. — С. 55—60.
5. Кісіль М.І. Сучасний стан та перспективи залучення іноземних інвестицій в агропромислове виробництво України / М. І. Кісіль // Зб. наук. праць Таврійського держ. агротехнолог. ун-ту. / [за ред. Рульова]. — Мелітополь: Люкс, 2009. — № 6 — С. 49—55 (Серія «Економічні науки»).
6. Зубець М.В. Наукові основи розвитку агропромислового виробництва на інноваційних засадах / М. В. Зубець, С. О. Тивончук. — К.: Аграр. наука, 2006. — 480 с.
7. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектору економіки: моногр. / Зінчук Т. О. — Житомир: Держ. агроєколог. ун-т, 2008. — 384 с.

ІННОВАЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Висвітлено та узагальнено світовий досвід об'єднання фермерських господарств для нарощування виробництва товарної продукції, зокрема, у Франції, Польщі і Росії та обґрунтовано пропозиції щодо адаптації його до сучасних умов.

За нинішніх умов інновації охоплюють усі сфери життєдіяльності людини. Нові види засобів виробництва, технологій, організації праці важливі з точки зору підвищення продуктивності та ефективності економічної діяльності. Розвинені країни світу намагаються активно впроваджувати елементи новизни в усі сфери господарської діяльності. Інноваційні перетворення, що відбуваються в аграрному секторі, не залишають осторонь і сектор домогосподарств. Вони сприяють функціонуванню цього сектору загалом і особистих селянських господарств, зокрема, як переважаючої його складової, з урахуванням інновацій.

Питання економічної суті інновацій, їх використання та впровадження ґрунтовно досліджено в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Теоретичні засади інноваційних процесів в економіці розроблено у наукових працях таких видатних зарубіжних вчених як Й. Шумпетер, М. Кондратьєв, П. Друкер, Дж. Бернал, Б. Твіс, Б. Санто, М. Портер, В. Гусарова та ін. Провідними вітчизняними дослідниками зазначеної проблеми є В. Геєць, О. Даций, А. Кузнецова, В. Чернобаєв, Л. Федулова та ін. Дослідження цих вчених присвячені розробці національної інноваційної моделі розвитку, оцінюванню та мобілізації інноваційного потенціалу країни, підвищенню інноваційної активності вітчизняних підприємств, формуванню корпоративних структур в інноваційній сфері та удосконаленню управління нею. Однак питанням інноваційних перетворень особистих селянських господарств приділено незначну увагу в наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених.

Метою статті є аналіз особливостей впровадження інновацій в особистих селянських госпо-

дарствах, висвітлення зарубіжного досвіду щодо запровадження інноваційних розробок, а також пропозицій щодо їх адаптації до сучасних умов.

До інновацій відносяться зміни, що виникають в процесі використання нової чи удосконаленої техніки, технологій, в організації виробництва, в забезпеченні ресурсами та в збуті продукції. Загалом, наведене визначення характеризує процес впровадження нових джерел сировини, товарів, напівфабрикатів, методів виробництва продукції, організаційних структур та освоєння нових ринків.

Інноваційні перетворення слід розуміти як цілеспрямований вплив на всю систему або її окремі елементи, кінцева мета якого підвищення ефективності й конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства. Цей процес передбачає освоєння нових технологій, видів товарної продукції або послуг, а також прийняття організаційних рішень виробничого, адміністративного, комерційного чи іншого характеру, що сприяють просуванню товарної продукції і послуг на ринок.

Аналіз інноваційних перетворень в особистих селянських господарствах почнемо з розмежування понять «особисте селянське господарство», «господарство населення» та «домогосподарство»: визначимо чи тотожні вони за своїм змістом, чи мають певні відмінності. Насамперед звернімося до історії.

Вперше поняття «селянське господарство» було започатковано у царській Росії ще у 1906 р. При проведенні земельної реформи селянин одержував право вільного виходу з общини і створення селянського господарства. У дореволюційний період і після 1917 р. селянське господарство було основною правовою формою одноосібного сільськогосподарського виробництва. Виникнення й існування сучасних селянських господарств пов'язано з періодом колективізації, особливостями переходу селянства до великого суспільного

виробництва, необхідністю самозабезпечення продуктами харчування. Однак трактування самого поняття «селянське господарство» неоднозначне. О. Чаянов вказував, що під одним і тим самим терміном «селянське господарство» у різних країнах розуміють різні за своєю природою господарські утворення [6].

Особисте селянське господарство (ОСГ) є однією із складових господарства населення. ОСГ — особлива форма невідприємницької діяльності по виробництву, переробці та споживанню сільськогосподарської продукції. Селянське господарство ведеться з метою задоволення власних потреб сім'ї продовольством, товарний характер має лише деяка частина продукції, але отримані доходи при цьому спрямовуються не на комерційні цілі, а на особисте використання.

Згідно Закону України «Про особисті селянські господарства», особисте селянське господарство — це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних або родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства [3].

У свою чергу, господарства населення є складовою сектора домогосподарств як суб'єкта макроекономіки з притаманною роллю забезпечення процесу відтворення трудового потенціалу, і аграрного сектора національного господарства, що має на меті виробництво аграрної продукції. Також до господарств населення, крім особистих селянських господарств, відносять виробників сільськогосподарської продукції на присадибних ділянках, на ділянках колективного й індивідуального садівництва і городництва та на дачних ділянках.

Для ширшого розуміння відмінностей між термінами «особисте селянське господарство», «господарства населення» та «домогосподарства» визначимось з поняттям «домогосподарство».

Кейнсіанська теорія розглядає домогосподарство з точки зору постачальника ресурсів і споживача товарів та послуг, досліджує його споживчу поведінку. Марксистський підхід аналізує формування вартості робочої сили як основного ресурсу домогосподарства. У вітчизняній практиці наукових досліджень за часів планової економіки домогосподарство як економічна категорія практично

не розглядалося, а за одиницю аналізу виступала родина. Але поняття «домогосподарство» та «родина» не можна ототожнювати, оскільки до складу домогосподарства можуть входити особи, що не є членами родини.

Нині у економічній теорії існує декілька варіантів тлумачення терміну «домогосподарство»: обліково-статистичний, функціональний та інституційний. Обліково-статистичний підхід розглядає домогосподарство як самостійну одиницю, що складається з одного або кількох осіб, які мають спільне місце проживання та бюджет. Згідно з функціональним підходом домогосподарство є основним постачальником економічних ресурсів і споживачем суспільних благ. Інституційний підхід розглядає домогосподарство як організаційну структуру, що заснована на специфічних відносинах влади та прагне до максимізації власного статку [2].

Отже, схематично вищенаведене можна відобразити таким чином:

У світі використовуються різні критерії для віднесення виробників сільськогосподарської продукції до домогосподарств населення. Наприклад, у США не вважають фермерами і відносять до домогосподарств виробників сільськогосподарської продукції, які мають річний дохід від її реалізації менший за 1000 дол. У країнах ЄС господарствами населення вважаються виробники сільськогосподарської продукції, чиє землекористування не перевищує 1 га сільськогосподарських угідь. Аналогічним критерієм користуються Польща, Чехія, Словаччина, Болгарія, Угорщина. У Німеччині до господарств населення відносять домогосподарства, які мають менше 1 га сільськогосподарських угідь, або 3 корів, або 8 голів молодняка великої рогатої худоби на відгодівлі, або 8 свиней, або 50 овець, або 200 курей-несучок, або 0,3 га садів і виноградників, або 0,1 га теплиць, а при поєднанні різних видів діяльності — менше від середньої вартості товарної продукції з 1 га сільськогосподарських угідь.

У найближчій перспективі функціонування особистих селянських господарств, як переважачої складової сектору домогосподарств, в Україні буде відбуватись переважно шляхом перетворення їх в нові організаційно-правові структури: об'єднуватись із новоствореними фермерськими господарствами в асоціації, кооперативи (виробничі та обслуговуючі); інтегруватись із сільсько-

господарськими підприємствами, фермерськими господарствами з метою виробництва, переробки і збуту своєї продукції, одержання послуг від них і надання їм послуг робочою силою для виконання сезонних робіт тощо.

Уявлення про концентрацію виробництва у ОСГ дають наступні дані: у користуванні селянських господарств у 2009 р. було 6,6 млн га землі (у розрахунку на 1 господарство 1,42 га). При цьому господарства, які використовували до 0,5 га становили 51,6 % загальної кількості сільських домогосподарств, а більше 1 га — 20,7 %. Цікавим є той факт, що 71 % землі сільських домогосподарств сконцентровано у тих, хто використовує понад 1 га (у т.ч. 30,2 % — з площею землі більше 10 га, а 29 % — від 1 до 5 га) і лише 12 % у користувачів земельної площі до 0,5 га. Тобто, ОСГ, які мають у користуванні більше 2 га практично функціонують як не зареєстровані фермерські господарства.

Заслугує на увагу й той факт, що у 2009 р. частка господарств населення у структурі валового виробництва аграрної продукції становила 55 %, у т.ч. продукція рослинництва — 53,7 %, а тваринництва — 54,7 %. Аналіз виробництва сільськогосподарських культур за категоріями господарств показує, що аграрні підприємства займаються вирощуванням в основному зернових та зернобобових культур, цукрових буряків і соняшнику, а господарства населення вирощують, зазвичай, трудомісткі культури, які потребують значних затрат ручної праці (картопля, овочі).

Розрахунки продуктивності свідчать, що на 1 га сільськогосподарських угідь в секторі господарств населення, порівняно з аграрними підприємствами, валової продукції в 2009 р. вироблялося в 1,7 раза більше (3613 грн), в тому числі в рослинництві — майже в 1,6 (2120 грн), у тваринництві — 1,9 раза більше (1493 грн).

На нашу думку, вищу продуктивність сільськогосподарських угідь в господарствах населення можна пояснити більш високим рівнем вкладання праці, дотриманням вчасних строків виконання робіт, використанням органічних добрив, а тваринництва — значно переважаючим ступенем забезпечення худобою і птицею в розрахунку на 1 га.

Досвід минулих років показав, що необхідно сприяти розвитку як великих, так і дрібних форм сільськогосподарського виробництва, не порушувати їх цілісності і не протиставляти одне одному. Вони повинні не тільки взаємодоповнювати форми функціонування, але й реалізувати специфічні

умови і чинники інноваційного розвитку в перспективі, налагоджуючи при цьому сумісне просування виробленої ними сільськогосподарської продукції по продуктовому ланцюгу за мінімальної участі посередників.

У Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року передбачені нові підходи, а також деякі заходи щодо вирішення проблеми укрупнення сільськогосподарського виробництва, що проводиться на базі особистих селянських господарств. Зокрема, один із напрямів розвитку рослинництва здійснюватиметься шляхом «підтримки великотоварного виробництва рослинницької продукції через стимулювання створення партнерських об'єднань власників земельних часток (паїв)». Що стосується тваринництва, то для вирішення поставлених завдань в Програмі передбачено здійснити наступні заходи, зокрема: створити умови для кращого забезпечення ... особистих селянських господарств племінним молодняком; сприяти концентрації виробництва продукції тваринництва в особистих селянських господарствах шляхом формування кооперативних об'єднань з метою одержання в них високоякісної сировини та безпечної для здоров'я людини тваринницької продукції, розширення заготівельної інфраструктури, підвищення товарності продукції тваринництва в 1,5 раза.

Найвигоднішим для господарств населення є обслуговування кооперативами, створеними самими селянами. Основний принцип організації кооперативних формувань полягатиме в тому, що господарства населення об'єднуються на основі земельних паїв, засобів виробництва та худоби для виробництва і реалізації продукції. Водночас, кооперативи повинні допомагати господарствам населення та надавати їм необхідні послуги.

Постановою Кабінету Міністрів України № 557 від 03.06.2009 р. затверджена «Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року», метою якої є сприяння кооперуванню сільських жителів для спільного вирішення проблем, пов'язаних із підвищенням товарності особистих селянських господарств та ефективності виробництва, зростанням доходів від сільськогосподарської діяльності та підвищенням рівня і якості життя.

У цілому від реалізації Державної цільової програми очікується: створення не менш як 10 тис. кооперативів (у середньому один на 2–3 населені

пункти); організація понад 100 тис. робочих місць у сільській місцевості; реалізація на внутрішньому аграрному ринку через кооперативи не менше 20 % від загального його товарообігу; формування сприятливого конкурентного середовища.

Проаналізуємо досвід європейських країн, які зіткнулись з проблемами об'єднання дрібних господарств для спільного виробництва, зберігання, транспортування та реалізації аграрної продукції.

Проблема об'єднання дрібних агровиробників з метою збільшення виробництва товарної продукції була притаманна тим країнам Європи, де в результаті трансформацій в аграрному секторі основним продуцентом стали сімейні ферми. Вони характеризувалися невеликими розмірами земельних угідь, низьким рівнем забезпеченості сільськогосподарською технікою, малими обсягами виробництва продукції та участю в цьому переважно членів родини власника ферми. Однак, привабливість цієї форми, а, відповідно, і її велика поширеність в європейських країнах була зумовлена тим, що в особі керівника сімейної ферми поєднувалися функції власника землі і виробника аграрної продукції. Поряд з чисто підприємницькими проблемами йому доводилося вирішувати й проблеми, які стосуються умов життя сільського населення, підтримання в екологічнобезпечному стані навколишнього природного середовища та соціального облаштування сільських територій. У цьому відношенні доцільно проаналізувати досвід Франції та Польщі.

У секторі аграрного виробництва Франція пройшла складний шлях від переважно сімейних фермерських господарств до створення організаційно-правової системи, де об'єднання фермерських господарств зараз охоплюють близько 90 % агровиробників [4]. Згідно з чинними законодавчо-нормативними актами Франції держава стимулює об'єднання фермерських господарств по спільному веденню виробництва (ГАЕС) шляхом надання різних преференцій: податкових пільг (до 50 % від загальноприйнятих нормативів податків), звільнення від сплати гербових зборів (повністю або частково), збільшення обсягів лімітів позик та зниження відсоткових ставок за користування ними, надання субсидій в розмірі до 50 % інвестицій в основний капітал та ін. Ці стимули спонукають фермерів до добровільного об'єднання для ведення спільної виробничої діяльності. До переваг функціонування даних форм відносять значне зростання обсягів

товарної продукції за рахунок застосування системи сівозмін, використання сучасної високопродуктивної сільськогосподарської техніки, що забезпечило високу конкурентоспроможність виробленої продукції.

У Польщі для заохочення дрібних товаровиробників до виробництва товарної продукції у 2000 р. було прийнято закон «Про групи (спілки) агровиробників та їх об'єднання», яким передбачається об'єднання агровиробників у групи (спілки) виробників аграрних продуктів одного виду (або групи продуктів) та їх діяльності. Законом передбачається, що об'єднання вирішують проблеми організації і координації забезпечення засобами виробництва; організації і координації реалізації продукції; зберігання, підготовки до реалізації або ж подальшої переробки продуктів; представництва перед органами місцевого самоврядування і органами державної влади; підтримки методів виробництва якісної продукції, яка відповідає вимогам ринку, шляхом інформування та дорадництва спілок і їх членів; підтримки безпечних для довкілля агротехнологій; моніторингу ринку, навчання виробників; проведення правового і бухгалтерського обслуговування тощо.

Необхідно відзначити, що станом на початок другого півріччя 2007 р. у Польщі офіційно було зареєстровано 202 сільськогосподарські виробничі групи, а для підтримки спільної діяльності на період 2007–2013 рр. передбачено виділити 140 млн євро, з них за рахунок ЄС – 105 млн євро (75 %).

Основним завданням виробничих груп є організація об'єднаного продажу продукції, виробленої фермерами індивідуально. Бажаючи створити сільськогосподарську виробничу групу реєструються в реєстрі воєводства і їм надаються такі преференції [1]: фінансова допомога на створення групи і її управлінську діяльність; зменшення ставки податку на нерухомість впродовж перших п'яти років від внесення групи до реєстра; пільгові кредити на інвестиції, пов'язані зі складуванням, зберіганням і переробкою продукції для продажу.

Сільськогосподарська виробнича група також може один раз у період своєї діяльності, отримати фінансову підтримку у розмірі близько 1 млн євро. Отже, у Польщі є стимули для об'єднання господарств населення та збільшення ними виробництва товарної продукції.

Звернімося також до досвіду Росії [5], де у Білгородській області створено новий сектор по ви-

робництву молока — так звані сімейні ферми або екоферми. Екоферма — це ферма сімейного типу на 100 корів. На перспективу протягом 3 років планується створення 54 молочних ферми з високим рівнем механізації.

У згаданому регіоні успішно реалізується проєкт «Сімейні ферми Білогорії», який об'єднує і кооперує особисті господарства, що виробляють товарну продукцію. У 2010 р. у цю програму включено 16 тис. дворів. На майбутнє планується збільшувати їх чисельність і в 2013 р. довести до 17,5 тис. Для реалізації основного напрямку програми — «Парне молоко» — створюються кооперативи по заготівлі молока з невеликими приймальними пунктами, холодильником на 3 т та засобами транспортування молока. Такі кооперативи створено майже в кожному районі області, їх кількість досягла 20 од.

Другий напрям — «Домашня птиця» — запрограмований на виробництво качинового м'яса. У найближчому майбутньому планується виробляти 3–4 тис. т м'яса у невеликих приміщеннях, які обслуговує одна сім'я.

Вдало реалізуються програми по овочівництву, плідівництву і ягідництву, вирощуванню грибів, насіння овочевих культур, бджільництву, кроликівництву, виробництву баранини тощо. Існує власна дилерська мережа для сімейних ферм з розвиненою торгівельною інфраструктурою. Торговельні точки на території одного району об'єднані під назвою «Фермер», в області їх нараховується близько двадцяти і продукція, якою вони торгують, користується значним попитом серед споживачів. Це пояснюється тим, що вони завжди реалізують свіжу продукцію, яка поступає із господарств населення.

У перспективі господарства населення зможуть збільшити виробництво високоякісної сільськогосподарської продукції. Однак, багато залежить від впровадження сучасних технологій, використання інновацій, відповідного кадрового забезпечення, розвитку маркетингових зв'язків, що не під

силу господарствам населення в індивідуальному порядку.

Висновки. Практичний досвід європейських країн засвідчує можливість створення на базі дрібних агровиробників організаційно-правових форм неприбуткового характеру: Зокрема, у Франції — це сільськогосподарські кооперативи, товариства колективних інтересів в аграрному секторі, об'єднання по спільному веденню господарства; у Польщі — сільськогосподарські виробничі групи; у Росії — сімейні ферми або екоферми. Адаптація даного досвіду до умов України дасть змогу господарствам населення збільшити виробництво конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції, перейти від ручної праці до використання механізованого інвентарю.

У майбутньому не варто очікувати збільшення кількості господарств населення, але необхідно сприяти поліпшенню показників їхньої діяльності завдяки якісним зрушенням в умовах розвитку. Це стане можливим при перетворенні господарств населення у нові організаційно-правові форми — фермерські господарства, кооперативи тощо, а також забезпечення їх кооперації та інтеграції з великими агровиробниками.

Використані джерела

1. Аграрна виробнича група — що то є? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.regioset.pl/>.
2. Жулавський А.Ю. Домогосподарство в системі еколого-економічних відносин / А. Ю. Жулавський, О. О. Каленська // Вісник СумДУ. — 2009. — № 2. — С. 60. — (Серія «Економіка»).
3. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 № 742-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=742-15>
4. Молдаван Л.В. Социальная направленность механизма хозяйствования в аграрном секторе / Молдаван Л. В. — К.: Урожай, 1991. — С. 83–85; Молдаван Л.В. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах глобалізації / Л. В. Молдаван // Економіка АПК. — 2010. — № 1. — С. 13–18.
5. Савченко Е.С. Стратегия развития аграрного сектора и сельских территорий Белгородской области / Е. С. Савченко // Економіка АПК. — 2010. — № 4. — С. 163–170.
6. Чаянов А.В. Организация крестьянского хозяйства / Чаянов А. В. — М.: Коопиздат, 1975. — 387 с.

УДК 330.16

О.М. Супрун,

канд. екон. наук, доцент,

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

О.Г. Шпикуляк,

доктор екон. наук, ст. наук. сп.,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ У РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Висвітлено проблеми формування соціального капіталу в умовах трансформацій аграрної сфери економіки. Встановлено роль соціального капіталу у складі продуктивних сил галузі. Обґрунтовано особливості приватно-індивідуального та колективно-суспільного соціального капіталу та їх значення для розвитку аграрної економічної системи.

Аграрний сектор економіки є базисною складовою вітчизняного господарського комплексу, який великою мірою визначає розвиток суспільства з позиції гарантій продовольчої безпеки. Тому, як вважають науковці, проблема соціального капіталу на селі постає досить гостро у світлі продовження ринкових трансформацій та утвердження інституту приватної власності.

Виробничо-соціальним осередком вітчизняної аграрної економіки є село, як один із базових інститутів забезпечення сталого розвитку суспільства.

Вважаємо, що проблема становлення соціального капіталу на селі актуальна і майже не досліджена, оскільки соціальній складовій сільського розвитку не приділяється достатньої уваги серед науковців. Фундаторами теорії соціального капіталу вважається П. Бурдьє, Дж. Коулмен, Р. Патнем. Серед вітчизняних науковців, які досліджують аспекти формування соціального капіталу на селі й розвитку села як цілісної соціально-територіальної системи, слід виділити П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина, М.Й. Маліка, І.В. Прокору, В.В. Зіновчука, О.М. Бородіну, О.Г. Булавка, В.Л. Валентинова та ін. Проте в їх працях соціальний капітал як сукупний потенціал розвитку аграрної сфери відображається недостатньо системно.

Концепція соціального капіталу сформувалася недавно, тому її аспекти є ще не цілком сталими

й однозначними у розумінні, особливо для вітчизняної аграрної економічної науки. Категорія «соціальний капітал» увійшла у науковий обіг завдяки працям П'єра Бурдьє та Джеймса Коулмена у 80-х — на початку 90-х років XIX ст., набула подальшого розвитку завдяки науковим працям Роберта Патнема (1933 р.). У центрі уваги — цивільна громада як осередок соціального життя з культурно визначеними рисами поведінки його членів. Поняття соціального капіталу характеризує єдність культури і структури, що складається у межах цивільних громад. Воно включає норми взаємності (довіра і толерантність) та межі громадського залучення (участь людей у спілках, громадах тощо) [1].

Розвиток аграрного сектору економіки України передбачає глибинну трансформацію сільського соціуму. Зміни торкаються також особистості та її поведінки. На селі утверджується нова структура відносин, а значить відбувається становлення новітнього соціального капіталу, що впливає із змісту реформ.

Село завжди досить болісно сприймає зміни, особливо коли йдеться про базисні економічні перетворення. Вітчизняний сільський сектор, зокрема його агровиробнича складова, зіткнулися з відчутними соціально-економічними трансформаціями, до яких ми відносимо зміни відносин власності та форм господарювання, аграрної політики, засад функціонування робочої сили (праці), управління сільським розвитком. Вони полягають у мінливості функціональної ролі інституту праці, влади, власності, управління, кожен з яких відповідно опосередковує становлення соціального капіталу.

Окремі автори вважають, що соціальний капітал села — визначальна складова продуктивних сил, адже «продуктивні сили» — це система функціонуючих і потенційних особистих, природних і технічних органічно взаємопов'язаних ресурсів (сил), кількісні параметри яких залежать від рівня їх розвитку і суспільної форми виробництва: продуктивні сили відображають суспільні відносини з приводу їх формування, розміщення (розподілу, перерозподілу), власності, використання та розвитку в інтересах окремого індивідуума й суспільства в цілому [2, с. 12].

На нашу думку, соціальний капітал на селі перебуває у постійному русі, адже втілює поведінковий аспект людської природи, статичним його можна вважати лише формально, але формалізація умовна. Він є втіленням соціальних інтересів індивідів та їхніх груп, тому що будь-яка економічна потреба мірою задоволення забезпечує соціальний результат розвитку особистості, а також створює передумови для трудової взаємодії зацікавлених осіб, тобто поєднання їх індивідуального соціального капіталу в колективно-трудовай.

Соціальний капітал формується навколо території, яка уособлює земельно-просторове утворення, що є також середовищем існування людей-носіїв соціального капіталу. Таким чином, соціальний капітал формується на базі сільсько-територіальних утворень, їх людського і виробничо-господарського потенціалу. Територія як середовище життєдіяльності людини становить цілісну сукупність умов життя людей: природних, соціально-економічних, матеріально-технічних. Вона об'єднує й консолідує всю життєдіяльність, соціально-економічний комплекс та економічні умови людського буття. Звідси можна вважати правильним припущення, що кожна територія відрізняється відмінним ресурсним і продуктивним потенціалом, а отже соціальним капіталом.

Людина використання соціального капіталу забезпечує у відповідних цілях. Чим вищий рівень довіри і взаємодопомоги, тим ефективніше застосування усіх інших наявних ресурсів. Продуктивна здатність реалізується через індивідуальні результати праці окремої людини (індивідуальна продуктивність) і колективні результати господарських структур (сільськогосподарські підприємства). Продуктивність зумовлює наявність і результативність виробничої складової соціального капіталу.

Практично втілюючи ідею обґрунтування рівня і показників продуктивності соціального капі-

талу, основну увагу слід зосередити на організації внутрішньогосподарських відносин, особливо соціально-трудовай, що безпосередньо характеризують результативність використання соціального капіталу.

Дослідженнями економіки [3–7] встановлено, що продуктивність аграрного соціального капіталу виявляється на рівні сільськогосподарських підприємств, у яких функціонує індивідуально-колективний соціальний капітал. Проте головним аспектом у забезпеченні становлення конкурентоспроможного, а отже високопродуктивного соціального капіталу на селі є подолання деструктивних явищ і процесів у сільському секторі.

Разом з глибокими ринковими перетвореннями, в аграрній сфері почав формуватися соціальний капітал ринкового типу. Структурні перетворення зумовили урізноманітнення виробничої і невиробничої складових соціального капіталу. Виробнича складова трансформувалася із державно-колективною у приватну в результаті персоніфікації власності на землю і майно сільськогосподарських підприємств. На селі утворилися типи соціального капіталу, які слід ідентифікувати як колективний соціальний капітал, сформований через взаємодію індивідів (поєднання індивідуального капіталу), а також індивідуальний або приватно-особистісний капітал — зв'язки, взаємодії неформального та формального змісту [8]. Головні зміни та структуризація соціального капіталу зумовлені динамікою формування сучасного укладу життя, який формують виробничі традиції, традиції ставлення до власності та результатів праці. Сільське життя, як процес, багатогранне, воно невіддільне від виробництва, адже господарювання — це власне спосіб життя. Тому соціальний капітал впливає на загальноекономічний розвиток галузі, виходячи із функціональності інституційних утворень виробничого призначення, а також персоніфікованих індивідуальних господарств населення (інституційними утвореннями є державні й недержавні підприємства, а індивідуальними — господарства населення).

Соціальний капітал значною мірою перейшов з колективного використання до суто індивідуального (на теренах господарств населення). Така позиція селян-носіїв соціального капіталу зумовлена мотиваційними і соціально-політичними аспектами розвитку села. Селяни не бажають продуктивно реалізовувати трудовий потенціал інтегруючи його в колективну працю за відсутності можливості отримати відповідний індивідуальному запити рівень доходу [4].

Сприятливі умови для розвитку адаптованого до ринку соціального капіталу забезпечать конкурентоспроможність соціо-економічної системи і поступальний характер сільського розвитку. Водночас, соціальний капітал на селі передбачає економічну зайнятість суб'єктів господарювання і конкретних індивідів, а елементами економіки соціального капіталу є виробнича система, відносини власності, органи державної влади на місцях, людський та інтелектуальний капітал підприємницьких структур.

Розкриття питання економіки становлення соціального капіталу на селі базується на переконанні, що вітчизняний сільський розвиток характеризується приватно-індивідуальним і колективно-суспільним соціальним капіталом. Проте їх економічна база дещо різниться, адже мають місце досить значні економіко-соціальні трансформації сільського укладу життя.

Соціальний капітал за своєю як економічною, так і соціально-філософською суттю покликаний нагромаджувати взаємовідносини між людьми в контексті всебічного задоволення їхніх потреб. Тобто, соціальний капітал слугує потребам сільської громади, тому його економіка залежить від пріоритетів щодо побудови економіко-соціального середовища. Активізація коаліційного характеру відносин між людьми через побудову організацій, які базувалися на взаємній довірі, спричинили становлення високоефективного капіталу в суспільстві. Соціальний капітал слугує своєрідним «клеєм», що тримає спільноту і дає змогу запобігти негативним зовнішнім впливам. Формування соціального капіталу сприяє розвитку спільних об'єднань на низовому рівні. Наявність соціального капіталу сприяє налагодженню діалогу, який забезпечує позитивні зміни [9].

На суспільному рівні змістовність соціального капіталу і прояви його дієвості залежать від бажання людей об'єднуватися у громадські організації для спільного вирішення соціо-економічних проблем. Ця позиція не в останню чергу стосується сільського сектору вітчизняної економіки як найпроблемнішого з точки зору ефективності соціальної взаємодії. Такий стан речей реально існує через надзвичайно низький рівень індивідуально-колективної довіри, ментальність селянина, відсутність консолідуючих факторів високомотивованого змісту.

В сільському господарстві й на селі люди тепер не прагнуть об'єднуватися для спільного існування, що зумовлено об'єктивними причинами. Гро-

мадська і виробничо-трудова активність низькі, адже немає відчутних стимулів об'єднавчого характеру і матеріально-речового змісту. Одним із підтверджень відсутності ефективних передумов для консолідації селян і формування високодієвого соціального капіталу є низькі доходи, що створюють обмеження у задоволенні потреб селянина порівняно із жителями міст.

Одним із локалізуючих факторів формування соціального капіталу є наявність у індивідів спільних інтересів і мети, яких вони можуть досягти спільними зусиллями. Реально це проявляється на рівні організації й колективних угруповань, які створюються як під тиском зовнішніх мотивів, так і за дії випадковостей. На селі такі передумови реально існують. Наприклад, вихід багатьох селян зі своїми земельними і майновими паями із колективної системи господарювання зумовлений факторами мотивації і матеріально-грошового змісту, а також невідповідністю цілей організацій та індивідуальних.

У формуванні соціального капіталу значну роль відіграє уклад життя людей на певній території, ставлення до тієї чи іншої форми господарювання, а також способів і засад організації виробничо-трудої діяльності.

Соціальний капітал — явище особливе, йому притаманна мінливість, тобто він досить часто переходить з індивідуальної площини в колективну. Селяни залежно від потреби надають перевагу індивідуальному або колективному (груповому) соціальному капіталу.

Груповий соціальний капітал виразніший, адже сільський уклад досить тривалий період історії будувався на колективній основі. Передусім це пов'язано із функціонуванням колективних господарських структур і обмеженням права приватної власності та господарської діяльності.

Індивідуальний соціальний капітал менш виражений, адже його елементи почали формуватись в історії українського села тільки нещодавно, зокрема з лібералізацією права власності.

Кожна система еволюціонує, тобто розвивається, змінюючи власні кількісні та якісні характеристики. З цієї точки зору село, сільська територія змінюються, впливаючи на соціальний капітал, який зазнає змін і доповнень. Тобто село змінюється (в негативному або позитивному напрямі), а це стосується безпосередньо і соціального капіталу села, сільської території. На соціальний капітал впливають зовнішні та внутрішні фактори.

Функціональною складовою соціального капіталу на селі є населення і трудові ресурси, аграрні підприємства, державні та приватні інституції, які, взаємодіючи між собою, визначають характер, стан і рівень розвитку сільського соціуму.

З функціональної точки зору сільській соціум можна ототожнювати із соціальним капіталом села, адже основою сільського соціуму є сільська територія, яка формує складові соціального капіталу на селі. Соціальний капітал утворюється в результаті інтеграції усіх складових сільської території в єдину систему. Всі види капіталу, які функціонують на селі, так чи інакше взаємодіють між собою, формуючи соціальний капітал з усіма його функціональними, вартісними, техніко-технологічними, кількісними та ієрархічними ознаками.

Інтеграція забезпечує взаємодію елементів сільської території як системи і розвиток сільського соціуму. Сучасному українському суспільству більшою мірою притаманна колективна взаємодія ніж індивідуалізм у вирішенні проблеми або досягненні цілей. Колективна взаємодія виявляється у формалізованому і неформалізованому вигляді через групування індивідів для спільної діяльності. Така взаємодія є елементом становлення соціального капіталу.

В основі трудової взаємодії й ефективної організаційної поведінки індивіда лежить раціональний підхід як прагнення особистості задовольнити власний інтерес. Визначений інтерес спонукає особистість до об'єднання з іншими, якщо власних потенційних можливостей недостатньо для досягнення індивідуальної цілі. У даному випадку мотиваційним чинником є егоїстично-раціональний фактор сприяння задоволення потреб, опосередкований необхідністю групової взаємодії індивідів.

У вітчизняних умовах реалізація цілей індивідів на селі здійснюється в контексті колективних досягнень, що зумовлено передусім традиціями і розвитком сільської поселенської мережі, яка сама по собі передбачає колективний підхід до розв'язання проблем села.

Висновок. Зважаючи на справедливі вимоги щодо існування індивідуальної й колективної

форм соціального капіталу організаційний аспект відносин між індивідами є засобом досягнення цілей економічних агентів. Економічні агенти використовують соціальний капітал індивідів і груп для організації функціонування господарських утворень з метою задоволення потреб суспільства й одержання прибутку. В результаті функціонування підприємницьких організацій, а також об'єднань громадян на неприбутковій основі виявляється ефективність соціального капіталу: у підприємницьких організацій через прибуток і обсяги виробленої продукції, а у невідприємницьких (неприбуткових) — через досягнення певних цілей (наприклад, захист прав виробників і (або) споживачів). Підприємницькими утвореннями є організації, головна мета яких полягає в одержанні прибутку, а невідприємницькими — формальні й неформальні об'єднання (міжпрофесійні, міжгалузеві), які виконують пропагандистсько-захисну роль в економіці.

Використані джерела

1. *Замятіна Н.В.* Соціальний капітал як каталізатор сільського розвитку / Н. В. Замятіна // Вісник Сумського національного аграр. ун-ту. — 2005. — № 2. — С. 345—353.
2. *Купалова Г.І.* Розвиток та розміщення продуктивних сил регіону: соціально-економічні аспекти: моногр. / Г. І. Купалова, А. Б. Климовський. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. — 324 с.
3. *Малік М.Й.* Підприємництво у розвитку аграрного ринку / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. — 2007. — № 11. — С. 138—149.
4. *Шпикуляк О.Г.* Формування соціального капіталу на селі в умовах господарської реформи / О. Г. Шпикуляк // Агро-ІнКом. — 2007. — № 3—4. — С. 78—82.
5. *Шпикуляк О.Г.* Динаміка становлення соціального капіталу на селі / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. — 2006. — № 6. — С. 140—148.
6. *Шпикуляк О.Г.* Категорія соціального капіталу в економічній теорії / О. Г. Шпикуляк // Вісник Сумського національного аграр. ун-ту. — 2006. — Вип. 3—4 (20—21). — С. 321—323.
7. *Шпикуляк О.Г.* Мотивація формування людського та соціального капіталу в аграрній сфері / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. — 2006. — № 10. — С. 135—141.
8. *Шпикуляк О.Г.* Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: моногр. / Шпикуляк О. Г. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 396 с.
9. *Форрестер К.* Наша мета — творення соціального капіталу / Крістін Форрестер // Наша громада. — 2005. — № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dobrobut.org.ua>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Наведено аналіз структури сукупних ресурсів та витрат сільських домогосподарств. Всебічно охарактеризовано рівень споживання ними основних продуктів харчування. Оцінено якість харчування населення Житомирської області. Надано пропозиції щодо пошуку шляхів підвищення життєвого рівня мешканців сільських територій.

Останнім часом відбулося різке зниження показників рівня життя сільського населення. Основним його проявом стало погіршення харчування та забезпечення жителів сіл непродовольчими товарами і послугами внаслідок зменшення їхніх доходів. Бідність в сільській місцевості стала поширеним явищем. Її причини криються в нерациональній організації політичного, соціального, економічного, морального життя країни, в нерівноправному становищі сільських громад.

Дослідження рівня життя сільського населення зустрічаються в роботах Е. Агабаб'яна, Л. Антоненка, М. Бесєдіна, В. Горкавого, В. Жаміна, О. Кочерги, О. Мазаракі, Л. Нікіфорова, М. Орлатого, В. Плаксієнка, І. Прокопи, Ж. Тоценка. Водночас недостатньо відображені умови формування і підтримання рівня життя сільського населення з урахуванням особливостей окремих регіонів.

Об'єктом дослідження є сукупні ресурси і витрати сільського населення Житомирської області та рівень споживання ним основних продуктів харчування. У ході дослідження використовувалися абстрактно-логічний та економіко-статистичний методи.

Сільські території є місцем проживання сільських сімей (домогосподарств). Для самовідтворення ці домогосподарства повинні отримувати доходи, їх величина — одна з найважливіших характеристик рівня життя. Доходи є досить точною характеристикою того, який обсяг матеріальних та інших благ поступає в розпорядження домогосподарства в результаті розподілу та перерозподілу валового національного продукту. Водночас рівень доходів та відповідний рівень і структура

споживання є показником соціального статусу людини, її реального місця в суспільстві [1, с. 91].

За матеріалами вибіркового обстеження домогосподарств, проведеного Головним управлінням статистики у Житомирській області в 2009 р. здійснено дослідження рівня життя різних соціальних груп населення. Обстеженням охоплено 497,2 тис. домогосподарств¹ області, з них у сільській місцевості — 220,3 тис. або 44,3 %.

Серед сільських домогосподарств третину становили одинаки, 22,3 % — домогосподарства із двох осіб, 22,5 % — з трьох, кожне восьме — з чотирьох, а кожне десяте — з п'яти і більше осіб. Третина сімей сільської місцевості виховують дітей у віці до 18 років. У кожному другому домогосподарстві є працююча особа.

Сукупні ресурси домогосподарств сільської місцевості. У 2009 р. середньомісячні сукупні ресурси одного домогосподарства у сільській місцевості становили 2493,77 грн, що на 12,0 % більше, ніж у 2008 р., але менше на 18,4 % ресурсів міських домогосподарств. На одного члена домогосподарства припадало у середньому 997,51 гривень.

Аналіз структури сукупних ресурсів сільських домогосподарств показав, що частка грошових доходів збільшилась з 76,9 % у 2008 р. до 84,9 % у 2009 р.

Доходи від зайнятості становили 39,0 % сукупних ресурсів домогосподарств села. При цьому частка оплати праці (31,0 %) залишилася на рівні 2008 р., питома вага доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості становила 8,0 % (у 2008 р. цих доходів не було).

Частка пенсій, стипендій та соціальних допомог (включаючи готівкові та безготівкові пільги та субсидії) збільшилась на 4,6 в.п. і становила 35,6 %.

Незважаючи на скорочення (на 4,7 в.п.) залишаються вагомими доходи від особистого підсобного господарства та від самозаготівель, частка

¹ Дані вибіркового обстеження були обґрунтовано поширені із застосуванням математичних методів на всі домогосподарства області.

яких становила 17,5 %. Майже дві третини цих доходів — це вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства.

За даними обстеження у 2009 р. частка спожитих продуктів харчування, вироблених в особистому підсобному господарстві селян, становила від 13,1 до 58,4 %, а по картоплі — 97,7 %. Проти 2008 р. спостерігалося зменшення на 6,4—13,0 в.п. питомої ваги спожитих продуктів з особистих підсобних господарств по всіх продуктах, крім картоплі та фруктів. Частка матеріальної допомоги родичів та інших осіб (грошова допомога та грошова оцінка допомоги продовольчими товарами) становила 4,7 % (у 2008 р. — 5,3 %).

Якщо порівняти структуру сукупних ресурсів сільських та міських домогосподарств, то спостерігається суттєве перевищення частки доходів від зайнятості у останніх — на 12,9 в.п. Питома вага пенсій, стипендій та соціальних виплат, а також доходів від особистого підсобного господарства переважає у сільських домогосподарствах відповідно на 10,3 та 14,8 в.п.

Розподіл сільського населення за рівнем середньодушових місячних загальних доходів свідчить про зменшення порівняно з 2008 р. частки населення у групі із загальними доходами до 840 грн і збільшення — у групі понад 840 грн. Основним чинником такого перерозподілу є підвищення рівня заробітної плати та пенсій. Серед сільських жителів мінімальний рівень загальних доходів серед 10 % найбільш забезпеченого населення перевищував у 3,3 раза максимальний рівень серед 10 % найменш забезпеченого (децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів). У 2008 р. це співвідношення становило 5,0 разів. Таким чином, диференціація сільського населення за рівнем добробуту скоротилась.

Незважаючи на реалізацію певних заходів щодо підвищення доходів окремих груп населення, зменшення нерівності розподілу витрат населення не відбулося. Індекс Джині² по загальних доходах сільських домогосподарств збільшився з 0,218 у 2008 р. до 0,231 у 2009 р.

Сукупні витрати домогосподарств сільської місцевості. У 2009 р. середньомісячні сукупні витрати одного домогосподарства сільської місцевості становили 2250,99 грн, що на 12,7 % більше, ніж у

2008 р. Сільське домогосподарство у середньому за місяць витратило на 20,9 % менше коштів, ніж міське, у тому числі в 1,6 раза — на непродовольчі товари і послуги та у 2,9 раза — на неспоживчі сукупні витрати. За рахунок включення вартості продуктів, отриманих від ведення особистого підсобного господарства, витрати на харчування (включаючи харчування поза домом) у сільських домогосподарствах були на 14,53 грн більші, ніж у міських.

Серед усіх сукупних витрат сільських домогосподарств 93,1 % становили споживчі витрати. Допомога родичам та іншим особам, купівля акцій, сертифікатів, вклади до банків, витрати на будівництво та капітальний ремонт житла та інші напрями використання сукупних ресурсів, або неспоживчі витрати, становили 6,9 % усіх витрат.

Витрати на харчування (включаючи харчування поза домом) продовжують залишатися найбільш вагомою статтею сукупних витрат усіх домогосподарств, при цьому у сільських ця стаття займала 64,0 %, у міських — половину витрат. У порівнянні з 2008 р. частка цих витрат зросла у сільських домогосподарствах — на 8,4 в.п., у міських — на 5,6 в.п. У середньому на одну особу вартість харчування у домогосподарствах сільської місцевості становила 18,92 грн на добу, що на 30,3 % перевищує рівень 2008 р., у міських поселеннях цей показник становив 18,07 грн (на 12,1 % більше). На купівлю непродовольчих товарів та оплату послуг (без витрат на харчування поза домом) сільські домогосподарства щомісячно спрямовували 24,9 % сукупних витрат або 557,61 грн. Витрати на алкогольні напої становили 2,4 % сукупних витрат домогосподарств сільської місцевості, на тютюнові вироби — 1,8 % (у 2008р. — 0,9 та 0,4 % відповідно).

На оновлення гардеробу сільська сім'я витрачала 6,6 % сукупних витрат, на охорону здоров'я, придбання предметів домашнього вжитку, побутову техніку та поточне утримання житла — майже по 3 %, на інші напрями споживання (освіту, відпочинок і культуру, зв'язок, транспорт) — від 0,6 до 1,6 % сукупних витрат.

Витрати, пов'язані з оплатою житла, комунальних продуктів та послуг (з урахуванням суми без-

¹ Коефіцієнт нерівності розподілу доходів серед населення або концентрації доходів, індекс Джині — відображає ступінь відхилення фактичного розподілу доходів за чисельно рівними групами населення від лінії їх рівномірного розподілу. Він приймає значення від 0 (рівномірний розподіл доходів серед населення) до 1 (уесь доход належить одній особі).

готівкових пільг та субсидій) у структурі сукупних витрат сільських домогосподарств становили 3,6 % або 80,44 грн на місяць (у 2008 р. — 3,2 % або 63,76 грн). Розмір отриманих пільг та субсидій (готівкових та безготівкових) на оплату житла, комунальних продуктів та послуг у середньому за місяць у 2009 р. становив 10,92 грн проти 9,31 грн у 2008 р.

Рівень споживання основних продуктів харчування. За три останні роки в області зафіксоване зростання споживання основних продуктів харчування. Більше з розрахунку на одну особу спожито м'яса та м'ясопродуктів на 14,5 %, яєць — на 8,0 %, риби — на 9,9 %, плодів та ягід — на 17,0 %, олії — на 11,5 %. Водночас знизилось в порівнянні з 2005 р. споживання овочів на 6,4 %, молока — на 6,1, картоплі — на 4,1, хлібних продуктів — на 3,6 %.

Аналіз показників споживання життєво важливих харчових продуктів за більший проміжок часу свідчить, що протягом останніх 17-ти років відбулося його різке зниження. Так, споживання 1 особою м'яса і м'ясопродуктів скоротилося від 65,8 кг у 1990 р. до 43,8 кг у 2009 р., молока — з 434,4 кг по 243,9 кг відповідно. Водночас у харчовому наборі населення Житомирщини торік кількість молока та молочних продуктів значно перевищувала середні показники по Україні (на 14,8 %), тоді як споживання м'яса та м'ясопродуктів відставало на 11,9 %.

Рівень споживання хлібних продуктів, картоплі, овочів і баштанних культур на кожного жителя області протягом 1990—2009 рр. мав тенденцію до зростання, найбільше — овочів та баштанних (на 28,5 %), картоплі (на 15,7 %), тоді як плодів і ягід та хлібних продуктів — на 6,5 та 8,5 % відповідно.

Слід зазначити, що область традиційно знаходиться в числі регіонів з найвищим рівнем споживання картоплі, поступаючись лише Івано-Франківській, Рівненській та Волинській областям. Проте по споживанню хлібних продуктів область займала торік 9 місце в країні, овочів, плодів, ягід та винограду — 19. Середні показники по Україні перевищені по картоплі більш, як на третину. Проте плодів, ягід та винограду спожито менше на 19,7 %, овочів та баштанних культур — на 10,9 %. Для досягнення середнього рівня по країні кожному жителю області за рік необхідно додати до харчового раціону 1,3 кг хлібних продуктів, 10,6 кг — овочів та баштанних культур, 11,1 кг — плодів, ягід та виногра-

ду. В останні роки зростає споживання риби та рибних продуктів. 2009 р. воно становило 14,7 кг на 1 особу, що на 4,3 % більше рівня 2006 р. та в 1,7 раза проти 2000 р. Проте цей показник нижче середнього по державі на 2,6 %.

Калорійність спожитих населенням області продуктів харчування в розрахунку на одного жителя за добу склала торік 3077 ккал, що на 1,6 % більше порівняно з попереднім роком та на 17,6 % більше 2000 року.

Якість харчування населення. Харчування суттєво впливає на стан здоров'я, працездатність та тривалість життя людини. Повноцінне харчування — один з головних факторів, які визначають здоров'я нації, забезпечують нормальний розвиток дітей та профілактику захворювань.

У 2009 р. середньорічна чисельність постійного сільського населення області становила 546,6 тис. осіб. У його віковій структурі переважає населення працездатного віку (53,2 %), майже третина — перебуває у віці, старшому за працездатний, решта — у молодшому за працездатний. Починаючи з 1990 року, для Житомирщини характерне природне скорочення сільського населення, коефіцієнт якого у 2009 році становив 10,6 особи на 1000 наявного населення. У структурі домогосподарств за кількістю дітей у минулому році домінували такі, що мали одну дитину — 62,0 %, дві — лише 30,7 %, три дитини та більше — 7,3 %.

Слід зазначити, що за даними обстеження домогосподарств у багатодітних родинах споживання деяких продуктів (м'яса, яєць, риби та рибопродуктів, овочів, фруктів та ягід) значно нижче за середній рівень. Ще більші розбіжності зафіксовані у харчуванні в залежності від рівня матеріального забезпечення домогосподарств. Так, частина населення, сукупні витрати якої нижчі прожиткового мінімуму (у 2006 р. — 50,5 % домогосподарств), у порівнянні з групою населення з найвищими витратами (22,6 % відповідно) споживає меншу кількість всіх основних продуктів. При цьому, якщо на картоплю та хлібні продукти вони нижчі в 1,1 та 1,2 раза, молоко, яйця, олію та цукор — в 1,5—1,6 раза, то на овочі, рибу, м'ясо та фрукти — в 2,0—3,9 раза.

В сучасних умовах у переважній більшості населення області харчування незбалансоване за кількістю білків, жирів та вуглеводів, що є наслідком надмірного споживання рослинних білків, які містяться в хлібних продуктах, жирів — в олії, вуглеводів — у картоплі, цукрі, та різкого скорочення в раціонах продуктів тваринного походжен-

ня. Така модель харчування є основною причиною ослаблення імунної системи у населення та підвищення захворюваності.

Недостатній рівень споживання основних груп продуктів у порівнянні з фізіологічними нормами призводить до збільшення дефіциту білків, вітамінів, мікроелементів. Порушення харчування (гіперхолестеринемія, надлишкова маса тіла, зловживання алкоголем, недостатнє споживання фруктів і овочів) у значній мірі спричиняє розвиток хвороб системи кровообігу, на які торік припало 67,1 % усіх смертей в області.

Неповноцінне харчування є вагомим фактором ризику розвитку хвороб органів травлення. Збільшується значимість цих хвороб як причини смертності населення, торік в області зафіксовано 882 випадки, або 3,6 % від загальної кількості померлих. Найвищі рівні смертності від хвороб органів травлення зареєстровані в минулому році в таких екологічно несприятливих районах як Народицький (288,7 випадки на 100 тис. населення), Лугинський (123,0 випадки відповідно)

Одноманітний набір продуктів харчування, недостатня кількість у раціоні свіжих овочів та фруктів призводить до дефіциту вітамінів і заліза та спричиняє розвиток у населення залізодефіцитних станів (анемій). У 2009 році лише серед дитячого населення (0–14 років) вперше зареєстровано 4044 випадки вищезгаданого захворювання, у цілому в області зафіксовано 6438 випадків. Рівень захворюваності цією патологією в регіоні становить 490,7 випадки на 100 тис. населення. На початок 2009 року на диспансерному обліку в області перебувало 13,2 тис. осіб з діагнозом залізодефіцитна анемія, з них понад 52 % – діти до 14 років. Тому першочерговим для профілактики цього захворювання має бути збагачення залізом і вітамінами дитячого харчування (дошкільного та шкільного віку), надання адресної допомоги дітям, які знаходяться на штучному вигодовуванні, використання препаратів, що містять залізо, вагітним і жінкам, що годують грудних дітей.

Висновки. За роки соціально-економічних перетворень і здійснюваної ринкової трансформації виробництво сільськогосподарської продукції зазнало суттєвого падіння, що призвело до скоро-

чення продовольчих ресурсів та їх запасів, а відтак і постійного подорожчання продуктів харчування. Ці чинники спричинили погіршення якості харчування населення. Адже, домогосподарства змушені витратити понад половину своїх доходів на придбання продовольства. Як наслідок, рівень споживання більшості видів продукції зменшується і не відповідає науково обґрунтованим нормам (за винятком хліба та хлібопродуктів, картоплі), а калорійність раціону значно відстає від фізіологічних потреб людини.

Підвищення життєвого рівня населення та вирішення проблеми продовольчого забезпечення наразі є першочерговим. Продовольча безпека повинна стати основною складовою політичного курсу держави, механізму формування та реалізації аграрної політики на сучасному етапі побудови соціально орієнтованої ринкової економіки.

Подальші дослідження щодо перспектив підвищення рівня життя сільського населення будуть спрямовані на вивчення ресурсної бази сільських територій.

Використані джерела

1. *Біттер О.А.* Рівень життя сільського населення / Біттер О.А. — Львів: Українські технології, 1996. — 172 с.
2. *Бородіна О.* Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. — 2009. — № 5 (570). — С. 59–67.
3. *Гончаренко І.В.* Ретроспектива формування сільських територій регіонів України / І. В. Гончаренко // Регіональна економіка. — 2008. — № 3. — С. 204–209.
4. *Павлов О.І.* Сільський розвиток та розвиток сільських територій: процесуальний та об'єктний прояви / О. І. Павлов // Економіка, фінанси, право. — 2009. — № 7. — С. 17–20.
5. *Павлов О.І.* Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління / Павлов О. І. — Одеса: Астропринт, 2008. — 208 с.
6. *Прокопа І.В.* Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І. В. Прокопа // Економіка АПК. — 2005. — № 11 (133). — С. 48–51.
7. *Розвиток сільських територій України* / [за ред. О.Г. Осауленка]. — К.: ІВЦ Держкомстату України, 2006. — 751 с.
8. *Славов В.П.* Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В. П. Славов, О. В. Коваленко // Вісн. аграр. науки. — 2007. — № 9. — С. 68–71.
9. *Трегобчук В.М.* Актуальні проблеми сталого розвитку сільських територій / В. М. Трегобчук // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників (Київ, 9–10 листоп. 2005 р.); редкол.: П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — С. 69–76.
10. *Матеріали Головного управління статистики у Житомирській області.*

УДК 339.13.637

Т.А. Говорушко,
доктор екон. наук, професор,

Г.І. Лановська,
аспірант,
Національний університет харчових технологій

АНАЛІЗ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВ СПИРТОВОЇ ГАЛУЗІ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Розкрито динаміку і структуру фінансових результатів підприємств харчової промисловості України, в тому числі спиртової. Сформульовано пропозиції, реалізація яких забезпечить зростання фінансових результатів підприємств спиртової промисловості.

Харчова промисловість входить в першу п'ятірку галузей по наповненню державного бюджету, посідає друге місце (після металургії та оброблення металу) за обсягами виробництва продукції у структурі промислового виробництва України. Одним із основних видів економічної діяльності в харчовій промисловості, що формує бюджет України та має високий експортний потенціал, є виробництво етилового спирту із зброджуваних продуктів. Проте нині гостро постає питання підвищення рівня прибутковості підприємств будь-якого виду економічної діяльності. Не є винятком підприємства з виробництва етилового спирту і зброджуваних продуктів, діяльність яких жорстко контролюється державою.

Стан і перспективи розвитку спиртової промисловості розглядали у своїх працях А. Куц, А. Українець, В. Домарецький, Г. Шматкова, Є. Нагорний, Л. Хомічак, П. Шиян, В. Сосницький та С. Олійничук. Але їх наукові інтереси поширюються переважно на розвиток нових технологій. Поза увагою залишаються фінансові результати підприємств галузі, від яких залежать можливості економічних суб'єктів запроваджувати нововведення, в т.ч. технологічні.

Метою статті є пошук та висвітлення шляхів зростання фінансових результатів підприємств спиртової промисловості в сучасних умовах господарювання, що супроводжуються кризовими явищами локального та глобального характеру, встановлення динаміки фінансових результатів економічних

суб'єктів харчової та спиртової промисловості, рівня операційних витрат як найвпливовішого чинника зростання прибутку, пропозицій щодо підвищення фінансових результатів організаційних структур спиртової галузі з урахуванням виявлених факторів.

Продукцію спиртової промисловості застосовують у лікерно-горілчаному виробництві, для зміцнення вин, у парфумерно-косметичній і кондитерській промисловості, для виготовлення оцту, а також у вітамінному виробництві, у медицині й техніці. На спиртових заводах одержують хлібопекарські й кормові дріжджі, рідку вуглекислоту, кормові вітаміни тощо. Хоча частка реалізованої продукції спиртової промисловості у складі харчової за 2005–2009 рр. тримається на одному рівні, в межах від 1 до 1,3 %, в цілому вона прибуткова і має значний вплив на фінансові результати харчової промисловості (табл. 1). Водночас за 2005–2009 рр. кількість підприємств у харчовій і спиртовій промисловості щорічно зменшується, що значною мірою впливає на фінансові результати галузі.

Фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування у харчовій промисловості за досліджуваний період, за винятком 2008 р., були позитивними. Однією з причин виявленого відхилення слід вважати світову фінансову кризу. На кінець досліджуваного періоду ситуація вирівнюється і прибуткові підприємства перевищують збиткові на 22,8 %.

Інша динаміка спостерігається у підприємствах спиртової галузі. Протягом аналізованого періоду частка підприємств, що отримали прибуток становила понад 50 %, а збиткових — більше 40 %. Зменшення у 2006 р. кількості підприємств спиртової галузі не вплинуло на її прибутковість. У 2008 р. харчова промисловість була збиткова, а спиртова — отримала на 75,3 % прибутку більше, ніж 2007 р.

Фінансові результати харчової та спиртової промисловості *

Основний вид діяльності	Рік	Кількість підприємств, од.	Фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування: прибуток, млн грн	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
				% до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн грн	% до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн грн
Харчова промисловість	2005	2360	1908,9	66,9	2221,8	33,1	1099,8
Виробництво етилового спирту з зброджуваних матеріалів	2005	75	25,9	54,7	34,57	45,3	28,5
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2006	2296	3601,8	71,7	4250,6	28,3	1681,5
Виробництво етилового спирту із зброджуваних продуктів	2006	66	15,2	50,6	24,3	49,4	23,8
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2007	2031	2739,4	62,8	3611,6	37,2	2138,7
Виробництво етилового спирту із зброджуваних продуктів	2007	67	27,1	54,8	41,4	45,2	34,2
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2008	1756	-5630,7	25,1	3231,6	74,9	9656,0
Виробництво етилового спирту із зброджуваних продуктів	2008	66	47,5	56,7	75,1	43,3	57,2
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2009	1580	4281,7	61,4	6724,9	38,6	4229,3
Виробництво етилового спирту зі зброджуваних продуктів	2009	66	31,8	54,2	51,7	45,8	43,7

* Тут і далі розраховано за даними Держкомстату України, Концерну «Укрспирт» та фінансовою звітністю підприємств спиртової галузі [2;3;5]

Важливим фактором впливу на показники діяльності підприємства є операційні витрати (табл. 2).

Дані табл. 2 показують, що загальний обсяг операційних витрат як у харчовій промисловості в цілому, так і в спиртовій галузі постійно збільшується. Основну частину становлять матеріальні витрати, темпи росту яких порівняно з 2005 р. подвоїлись.

Зростання витрат може бути спричинене об'єктивними чинниками або неефективною системою управління на кожному підприємстві окремо, що відчутно впливає на прибуток будь-якого суб'єкта господарювання.

Структуру фінансових результатів спиртової галузі у структурі харчової промисловості наведено в табл. 3.

Аналіз показав, що фінансові результати після оподаткування спиртової галузі мали нерівномірну структуру у харчовій промисловості. Так, прибуток після оподаткування мав тенденцію до зростання, за виключенням 2006 р. У 2008 р. підприємства спир-

тової галузі отримали найвищий обсяг прибутку після оподаткування порівняно з іншими досліджуваними роками, що свідчить про підвищення рівня споживання алкогольної продукції у період кризових явищ. Цей результат вплинув і на збільшення частки прибутку спиртової галузі у складі харчової. Щодо збитковості виробництва етилового спирту із зброджуваних продуктів, то за період 2005–2009 рр. простежувалась досить нерівномірна тенденція. Це підтверджується дослідженням динаміки чистого прибутку спиртової промисловості у складі харчової (табл. 4).

Протягом досліджуваного періоду чистий прибуток харчової промисловості характеризується значними коливаннями. 2008 р. збитки галузі становили 6417,6 млн грн і перевищили чистий прибуток у порівнянні з 2005 р. у 6 разів, а щодо попереднього року – у 5 разів.

Динаміка чистого прибутку харчової промисловості відносно базового року теж має ознаки нерів-

Таблиця 2

Динаміка та структура операційних витрат спиртової галузі у харчовій промисловості, млн грн

Промисловість	Рік	Матеріальні витрати	Витрати на оплату праці	Відрахування на соціальні заходи	Амортизація	Інші операційні витрати
Харчова промисловість	2005	44860,5	4265,9	1557,7	2056,0	8517,1
Виробництво етилового спирту з зброджуваних матеріалів		573,1	108,9	41,1	34,2	128,7
частка, %		1,3	2,6	2,6	1,7	1,5
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2006	53,0	5942,8	1973,2	2708,9	13,0
Виробництво етилового спирту із зброджуваних продуктів		728,9	120,5	44,9	39,4	147,1
частка, %		1,4	2,0	2,3	1,5	1,1
% до попереднього року		27,2	10,7	9,1	15,3	14,3
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2007	67178,2	6801,0	2374,0	3208,2	14819,4
Виробництво етилового спирту із зброджуваних продуктів		928,4	140,0	52,1	38,0	153,4
частка, %		1,4	2,1	2,2	1,2	1,0
% до попереднього року		27,4	16,1	16,1	-3,5	4,3
% до 2005 р.		62,0	28,6	26,7	11,3	19,1
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2008	82631,5	8508,1	2970,9	4047,4	25789,2
Виробництво етилового спирту із зброджуваних продуктів		1046,7	175,4	64,6	37,0	192,6
частка, %		1,3	2,1	2,2	0,9	0,7
% до попереднього року		12,7	25,3	23,9	-2,7	25,6
у % до 2005 р.		82,6	61,1	57,0	8,2	49,6
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2009	86721,6	8329,6	2878,6	4651,4	25667,0
Виробництво етилового спирту із зброджуваних продуктів		1122,5	186,7	68,8	41,0	173,9
частка, %		1,3	2,2	2,4	0,9	0,7
% до попереднього року		7,2	6,5	6,6	11,0	-9,7
% до 2005 р.		95,9	71,5	67,4	20,0	35,1

Таблиця 3

Структура фінансових результатів спиртової галузі у складі харчової промисловості

Основний вид діяльності	Рік	Фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування — прибуток, млн грн	Частка, %	Фінансові результати після оподаткування			
				прибуток, млн грн	частка, %	збиток, млн грн	частка, %
Харчова промисловість	2005	1908,9	100,0	2221,8	100,0	1099,8	100,0
Виробництво етилового спирту зі зброджуваних матеріалів		25,9	1,4	34,5	1,6	28,5	2,6
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2006	3601,8	100,0	4250,6	100,0	1681,5	100,0
Виробництво етилового спирту зі зброджуваних продуктів		15,2	0,4	24,3	0,6	23,8	1,4
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2007	2739,4	100,0	3611,6	100,0	2138,7	100,0
Виробництво етилового спирту зі зброджуваних продуктів		27,1	1,0	41,4	1,1	34,2	1,6
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2008	-5630,7	100,0	3231,6	100,0	9656,0	100,0
Виробництво етилового спирту зі зброджуваних продуктів		47,5		75,1	2,3	57,2	0,6
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2009	4281,7	100,0	6724,9	100,0	4229,3	100,0
Виробництво етилового спирту зі зброджуваних продуктів		31,8	0,7	51,7	0,8	43,7	1,0

номірності, але в цілому спостерігається тенденція його зростання. Так, на кінець аналізованого періоду приріст чистого прибутку збільшився у два рази. Кількість підприємств спиртової галузі, що отримали чистий прибуток, щорічно перевищує кількість збиткових суб'єктів господарювання. Чистий прибуток підприємств з виробництва етилового спирту зі зброджуваних продуктів у порівнянні з базовим роком почав зростати з 2007 р., але різними темпами. 2006 р. він зменшився на 91,0 %, а на кінець досліджуваного періоду збільшився в 1,3 раза.

Динаміка чистого прибутку підприємств спиртової галузі у порівнянні з попереднім періодом досить хаотична. Так, у 2007 р. порівняно з 2006 р. спостерігається значне збільшення прибутку (у 12,3 раза). У 2008 р. порівняно з 2007 р. чистий прибуток збільшився у 2,5 раза, а в 2009 р. на 45,2 %.

Слід відмітити, що сукупний чистий прибуток спиртової галузі перевищує непокріті збитки. Аналіз динаміки формування чистого прибутку показав,

що у 2008 р. підприємства харчової промисловості перейшли у стан збитковості. Водночас підприємства спиртової галузі сформували значний обсяг прибутку, що позитивно вплинуло на загальні показники харчової промисловості в цілому.

Як відомо, операційна діяльність — це основна діяльність будь-якого промислового підприємства, ефективність якої характеризується рентабельністю.

Рентабельність операційної діяльності підприємств спиртової галузі у складі харчової відображена в табл. 5.

Операційна діяльність виробництва харчових продуктів та напоїв за досліджуваний період виявилася в цілому ефективною, але показники рентабельності були незначними і коливалися за роками. В цілому рентабельність харчової промисловості на кінець досліджуваного періоду порівняно з базовим зросла на 59,4 %.

Ефективність операційної діяльності виробництва етилового спирту зі зброджуваних продуктів

Таблиця 4

Динаміка чистого прибутку спиртової галузі у харчовій промисловості

Основний вид діяльності	Рік	Чистий прибуток, млн грн	Частка, %
Харчова промисловість	2005	1118,5	100,0
Виробництво етилового спирту з зброджуваних матеріалів		6,0	0,53
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2006	2550,2	100,0
% до попереднього року	2006/2005	128,0	—
Виробництво етилового спирту із зброджуваних продуктів	2006	0,5	0,02
% до попереднього року	2006/2005	-91,0	—
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2007	1450,4	100,0
% до 2005 р.	2007/2005	29,7	—
% до попереднього року	2007/2006	-43,1	—
Виробництво етилового спирту із зброджуваних продуктів	2007	7,2	0,5
% до 2005 р.	2007/2005	20,17	—
% до попереднього року	2007/2006	1229,00	—
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2008	-6417,6	100,0
% до 2005 р.	2008/2005	-6,7 раза	—
% до попереднього року	2008/2007	-5,4 раза	—
Виробництво етилового спирту із зброджуваних продуктів	2008	17,9	-0,3
% до 2005 р.	2008/2005	3 рази	—
% до попереднього року	2008/2007	2,5 раза	—
Виробництво харчових продуктів, напоїв	2009	2495,7	100,0
% до 2005 р.	2009/2005	2,2 раза	—
% до попереднього року	2009/2008	-138,9	—
Виробництво етилового спирту із зброджуваних продуктів	2009	8,1	0,3
% до 2005 р.	2009/2005	135,1	—
% до попереднього року	2009/2008	45,2	—

Динаміка рентабельності операційної діяльності спиртової галузі у складі харчової промисловості

Рік	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів			Виробництво етилового спирту зі зброджуваних продуктів		
	результат від операційної діяльності, млн грн	витрати операційної діяльності, млн грн	рівень рентабельності, %	результат від операційної діяльності, млн грн	витрати операційної діяльності, млн грн	рівень рентабельності, %
2005	2458,6	2639098,9	3,2	38,7	1,2	3,9
2006	4597,5	3278403,3	4,8	23,5	1,1	1,9
у % до попереднього року	87,0	24,2	50,0	-39,3	-9,6	-51,3
2007	5066,9	4168,8	4,2	39,2	0,357	2,6
у % до попереднього року	10,2	27,2	-12,5	66,7	-68,1	36,8
% до 2005 р.	106,1	58,0	31,3	1,3	-71,2	-33,3
2008	2977,4	6452,4	1,8	64,3	0,362	3,9
у % до попереднього року	-41,2	54,8	-57,1	64,0	1,4	50,0
% до 2005 р.	21,1	144,5	-43,8	66,1	-70,8	0,0
2009	8967,2	7673,8	5,1	40,2	0,191	2,2
у % до попереднього року	201,2	18,9	183,3	-37,4	-47,3	-43,6
% до 2005 р.	264,7	190,8	59,4	4,0	-84,6	-43,6

характеризується нерівномірною динамікою. Хоча показники рентабельності знаходяться в тих же межах, що і в цілому по харчовій промисловості, динаміка їх дещо інша. Так найвищий рівень рентабельності операційної діяльності 3,9 % у спиртовій галузі спостерігається у 2005 та 2008 рр. 2006 р. рівень рентабельності знизився до 1,9 %. На кінець досліджуваного періоду цей показник становив 2,2 %, що на 1,7 в.п. менше порівняно з базовим. Щодо темпу приросту, то на кінець аналізованого періоду рентабельність зменшилась як порівняно з попереднім, так і з базовим періодом на 43,6 %.

Аналіз фінансових результатів діяльності підприємств з виробництва спирту зі зброджуваних продуктів показав, що протягом досліджуваного періоду частка прибуткових підприємств перевищувала частку збиткових. У харчовій промисловості була аналогічна ситуація за винятком 2008 р., коли збиткові підприємства становили майже 75 %. Проте рівень рентабельності для розвитку підприємств як харчової, так і спиртової промисловості на інноваційній основі поки що недостатній.

Висновки. Для збільшення прибутковості суб'єктів господарювання в поточному періоді та в перспективі, підвищення рівня рентабельності підприємств харчової промисловості та спиртової галузі необхідно приділити увагу таким чинникам впливу на величину прибутку, як прямі матеріальні витрати; прямі витрати на оплату праці; витрати

на управління виробництвом; витрати на утримання, експлуатацію, ремонт, страхування, операційну оренду основних засобів; витрати на вдосконалення технології та організації виробництва. Важливим напрямом поліпшення фінансових результатів у харчовій і спиртовій промисловості, що відповідає вимогам часу, є стимулювання інноваційного шляху розвитку.

Використані джерела

1. Нагорний Є.В. Інноваційні напрями розвитку підприємств цукрової та спиртової галузей харчової промисловості / Є. В. Нагорний // Проблеми науки. — 2009. — № 1. — С. 37—40.
2. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. <http://ukrexport.gov.ua>
4. <http://www.harchovyk.com/>
5. <http://www.ukrsprit.com>
6. Говорущко Т.А. Пути повышения финансовых результатов предприятий спиртовой промышленности / Т. А. Говорущко, Г.И. Лановская // АгроИнКом. — 2011. — № 7—9. — С.
7. Раскрыто динамику и структуру финансовых результатов предприятий пищевой промышленности, в т.ч. спиртовой. Сформулированы предложения, реализация которых обеспечит повышение финансовых результатов предприятий спиртовой промышленности.
8. Govorushko T.A. Ways to improve the financial results of the alcohol industry companies / T.A. Govorushko, G.I. Lanovskaya // AgroInKom. — 2011. — № 7—9. — P.
9. Revealed the dynamics and structure of the financial results of the food industry, including alcohol. Formulated proposals that will improve the financial performance of companies alcohol industry.

ФІНАНСИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто теоретичні основи сутності фінансових ресурсів. На основі аналізу поглядів і думок вітчизняних вчених зроблено висновки відносно суті фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Для України аграрний сектор має особливо велике значення, оскільки являє собою одну із провідних галузей економіки. В Україні у сільському господарстві зайнята 1/3 працездатного населення та 12 % основних засобів. Ефективне сільськогосподарське виробництво — вирішальна умова забезпечення відтворювального розвитку аграрної сфери і сільських територій, виробництва конкурентоспроможної продукції, виходу на зовнішні ринки і гарантування продовольчої безпеки країни.

Аналіз показників діяльності аграрних підприємств засвідчує, що, не зважаючи на трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки, поки що не вдалося досягти стійкого зростання сільськогосподарського виробництва.

Однією з причин збитковості та низьких результатів господарювання у сільському господарстві є недостатність обігових коштів для купівлі високоякісного насіння, мінеральних добрив, засобів захисту рослин і тварин, пального, придбання нової техніки, оскільки існуюча фізично та морально застаріла. Рівень забезпечення сільського господарства тракторами, комбайнами становить 45–50 відсотків потреби. Понад 90 відсотків технічних засобів потребують негайної заміни внаслідок їх зношеності [2, с. 15]

Для успішної роботи підприємства необхідний один з найважливіших видів ресурсів — фінанси. Проте недостатнє фінансове забезпечення, нестача власних оборотних коштів, нерівномірність грошових надходжень від реалізації продукції, недостатній внутрішній платоспроможний попит, високий рівень боргових зобов'язань, обмеженість зовнішніх джерел фінансування гальмують розвиток агроформувань.

Проблема фінансів сільськогосподарських підприємств розглядається багатьма вітчизняними вченими (Лишанський М.Л., Радіонова В.М., Терещенко О.О.) [8;11;14]. Так, Лишанський В.М. розуміє під фінансами діючі грошові економічні відносини, пов'язані з розподілом та перерозподілом сукупного суспільного продукту. В.М. Радіонова характеризує фінансові ресурси підприємства, як «грошові доходи й надходжен-

ня, що перебувають у розпорядженні суб'єкта господарювання й призначені для виконання фінансових зобов'язань. Ідентичні погляди у Терещенка О.О., який під фінансовими ресурсами розуміє кошти, наявні в розпорядженні підприємства. Ця точка зору, відрізняється від попередніх тим, що автори намагаються фінансові ресурси охарактеризувати як актив підприємства. В результаті був визначений основний елемент складу цього поняття, за допомогою якого можливо оплатити витрати, пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції, робіт і послуг.

По-іншому сформулювали поняття «фінансові ресурси підприємства» М.М. Ревенко [10], Г.Г. Кірейцев [6], М.Я. Дем'яненко [5]. Вони відзначають, що «будь-яке підприємство для роботи повинне мати у своєму розпорядженні певні засоби, що мають вартість, або інакше, фінансові ресурси. Ці засоби вони назвали активами». Із цим визначенням погоджується також В.М. Алексійчук [1]. Слід відзначити, що автори відносять до фінансових ресурсів весь актив, у тому числі майно підприємства, що є матеріальним ресурсом виробничого процесу.

Окрім визначення фінансових ресурсів та джерел їх формування розглядаються в роботах А.М. Поддєрьогіна [16], М.К. Коробова [7]. Фінансові ресурси підприємств — це частина коштів у формі доходів та зовнішніх надходжень, призначених для виконання фінансових зобов'язань і здійснення витрат щодо забезпечення розширеного відтворення. Це визначення більшою мірою визначає суть фінансів сільськогосподарських підприємств.

На думку О.Д. Василика і М.Я. Коробова, фінансові ресурси підприємства — це грошові фонди цільового призначення, які формуються в процесі розподілу та перерозподілу національного багатства, сукупного суспільного продукту, національного доходу і використовуються в цілях підприємства [3;7]. Фінансові ресурси підприємства також характеризуються як грошові нагромадження і доходи, що утворюються в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту і концентруються у відповідних фондах для забезпечення розширеного відтворення і задоволення інших суспільних потреб [1].

За визначенням І.В. Сало, фінансові ресурси підприємства — це грошові засоби, які знаходяться в його постійному або частковому розпорядженні для

забезпечення умов безперервної діяльності, а також достатніх доходів і накопичень [13].

В.М. Опаріна під фінансовими ресурсами пропонує розуміти грошові кошти, що є в розпорядженні підприємств. Таким чином, до фінансових ресурсів належать усі грошові фонди й та частина грошових коштів, яка використовується у позафондовій формі [9].

Є.Г. Рясних визначає фінансові ресурси як грошові засоби, які знаходяться в розпорядженні підприємства [15]. Вони можуть бути спрямовані на розвиток виробництва, утримання об'єктів невиробничої сфери, створення резервів. Та частина фінансових ресурсів, яка спрямовується на розвиток виробничого комерційного процесу, являє собою капітал в його грошовій формі

О.Є. Гудзь вважає, що фінансові ресурси представляють собою частину всієї сукупності засобів підприємства [4]. Саме формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств пов'язане з чотирма основними етапами їх функціонування.

По-перше, це процес початкового формування фінансових ресурсів (створення власних фінансових ресурсів). Сформовані на цьому етапі фінансові ресурси визначають потребу в так званому стартовому капіталі, рівні його ліквідності, швидкості обороту тощо.

По-друге, етап поповнення власного оборотного капіталу для підтримки безперервного процесу кругообороту. Цей етап формування фінансових ресурсів можна розглядати як постійний процес функціонування підприємства.

По-третє, це розміщення операційної діяльності та здійснення форм її диверсифікації шляхом формування нових структурних одиниць тощо, за умов високої і зростаючої ринкової вартості підприємства.

По-четверте, формування фінансових ресурсів для здійснення інвестиційної діяльності підприємства. Але на всіх етапах функціонування підприємства діє єдине правило — формуванню фінансових ресурсів має надаватися цілеспрямований характер з метою задоволення потреби в окремих видах та оптимізації їх складу, структури і джерел фінансування для забезпечення умов ефективної діяльності сільськогосподарського підприємства.

Фінансові ресурси постійно знаходяться у кругообороті, тобто формуються за рахунок вивільнених із кругообороту грошових засобів. Підприємство постійно закупляє необхідні для наступного циклу виробництва матеріальні ресурси. Звідси випливає, що теоретично для формування фінансових ресурсів достатньо одного джерела — надходження грошових засобів від реалізації виробленої продукції.

Висновки. Проведений нами аналіз літературних джерел свідчить, що у поглядах на дану проблему є багато суперечливих моментів, які впливають на формування складу та класифікацію фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств. Узагальнення різних трактувань дає змогу встановити наступне:

один з найважливіших видів ресурсів, необхідних для успішної роботи агроформувань є фінансові ресурси підприємства, що характеризуються такими елементами: власний капітал; резерв наступних витрат і платежів; довгострокові зобов'язання; поточні зобов'язання; доходи майбутніх періодів. Недостатнє фінансове забезпечення, нестача власних оборотних коштів, нерівномірність грошових надходжень від реалізації продукції, недостатній внутрішній платоспроможний попит, високий рівень боргових зобов'язань, обмеженість зовнішніх джерел фінансування гальмують розвиток сільськогосподарського виробництва;

аналіз структури джерел формування фінансових ресурсів, на сільськогосподарських підприємствах України підтвердив той факт, що основний наголос робиться на власні джерела, представлені виручкою. Частка її у складі джерел є суттєвою, що характеризує прагнення підприємств при формуванні фінансових ресурсів використовувати дешеві джерела. Проте внаслідок збитковості аграрного сектору обсяг сформованих власних засобів не задовольняє потреби у фінансових ресурсах, тому значну частку у складі джерел становить кредиторська заборгованість.

Використані джерела

1. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / [Алексійчук В. М., Борщ А. Г., Брязгун Н. П. та ін.]; за ред. М.Я. Дем'яненка. — К. : ІАЕ УААН., 2002. — 645 с.
2. Безклубна Н.Л. Напрями розвитку лізингу / Н. Л. Безклубна // Економіка та держава. — 2006. — № 12. — С. 44—45.
3. Василик О.Д. Державні фінанси України: навч. посіб. / О. Д. Василик. — К. : Вища школа, 1997. — 383 с.
4. Гудзь О.Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: моногр. / Гудзь О. Є. — К. : ННЦ ІАЕ, 2007. — 578 с.
5. Економіка і організація агропромислових формувань: навч. посіб. / [Дем'яненко С. І., Хорунжий М. Й., Боброва О. Г., Коваль П. В.]; за ред. С.І. Дем'яненка. — К. : КНЕУ, 2006. — 301 с.
6. Кірейцев Г.Г. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. — К. : ЦУЛ, 2002. — 496 с.
7. Коробов М.Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств: навч. посіб. — К. : Знання, КОО, 2000. — 378 с.
8. Лишанский М.Л. Краткосрочное кредитование сельскохозяйственных предприятий / М. Л. Лишанский, И. Б. Маслова. — М. : Юнити-Дана, 2000. — 287 с.
9. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 1999. — 164 с.
10. Ревенко М.М. Поглиблювати аграрну реформу в Україні / М. М. Ревенко // Економіка АПК. — 2001. — № 3. — С. 12—16.
11. Радионова В.М. Финансовая устойчивость предприятия в условиях инфляции / В. М. Радионова, М. А. Федотова. — М. : Перспектива, 1995. — 98 с.
12. Рясних Є.Г. Курс лекцій і практикум з курсу «Фінансового менеджменту» / Рясних Є. Г. — Хмельницький: ТУП, 1998. — 180 с.
13. Сало І.В. Фінансово-кредитна система України та перспективи її розвитку / Сало І. В. — К. : Наук. думка, 1995. — 216 с.
14. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посіб. / Терещенко О. О. — К. : КНЕУ, 2003. — 554 с.
15. Франчук Н.М. Переваги та недоліки лізингу / Н. М. Франчук, Н. І. Копняк [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Economics/24656.doc.htm
16. Фінанси підприємств: підруч. / [керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін]. — [3-тє вид., перероб. і доп.]. — К. : КНЕУ, 2000. — 460 с.

ПІДВИЩЕННЯ АНАЛІТИЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ЩОДО ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Обґрунтована необхідність удосконалення показників форм фінансової звітності щодо основних засобів. Запропоновано шляхи посилення її аналітичних можливостей з метою ефективного управління ними.

Створення якісної системи бухгалтерського обліку господарських операцій супроводжується інтерпретацією її показників у складі фінансової звітності. Це підвищує вимоги до їх формування — повноти, достовірності, своєчасності, зіставності, об'єктивності, корисності. «При цьому корисність інформації зростає, якщо вона є своєчасною і має прогнозований характер та зворотний зв'язок» [1, с. 8]. Такий підхід потребує надання об'єктивної бухгалтерської інформації, пов'язаної із стратегічними та прогнозованими напрямками управління економічними суб'єктами господарювання і, як наслідок, розроблення нових методологічних підходів до формування системи фінансової звітності.

Звітність, як завершальний етап бухгалтерського обліку, систематизує і узагальнює облікові дані про фінансово-господарську діяльність, майновий стан господарюючого суб'єкта за певний звітний період. На створення і функціонування системи фінансової звітності щодо розкриття аналітичної інформації в ній, з одного боку, впливають суттєві зміни економічного, соціального, політичного та правового середовища, а, з іншого, — облікові правила, ступінь впливу користувачів та політика підприємства. Крім того, при формуванні показників у фінансовій звітності має дотримуватись основна їх мета — забезпечення інформаційних потреб зовнішніх та внутрішніх користувачів фінансової звітності.

Звітність — як економічна категорія, трактується за двома напрямками. *По-перше*, вона є економічною інформацією про виробничу і фінансово-господарську діяльність підприємства, а, *по-друге*, становить собою елемент методу бухгалтерського обліку — це метод узагальнення і подання інформації про результати діяльності підприємства» [2, с. 283].

Відповідно до П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» фінансова звітність — бухгал-

терська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період [3]. Даним положенням визначено мету, склад та елементи, якісні характеристики та принципи фінансової звітності. Дотримання останніх, як концептуальної основи ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності, є одним із основних аспектів дослідження у контексті оптимізації інформаційної облікової системи господарюючого суб'єкта.

В Україні законодавчо визначено десять принципів фінансової звітності: автономність, безперервність, періодичність, історична (фактична) собівартість, нарахування та відповідність доходів і витрат, повне висвітлення, послідовність, обачність, перевагу змісту над формою, єдиний грошовий вимірник [3].

Досліджуючи принцип обачності у фінансовій звітності Т. Кучеренко відмічає, що невизначеність минулих і майбутніх подій суб'єкта господарювання передбачає обережний і нейтральний підходи до формування елементів фінансової звітності, прояв чого знаходимо у дотриманні принципу обачності. Він ґрунтується на застосуванні приблизних розрахунків, умовних суб'єктивних класифікацій, узагальнень і розподілів, які в контексті з іншими принципами фінансової звітності забезпечують надання корисної та прозорої інформації різним користувачам [1, с. 13].

Проблеми застосування принципів обліку та фінансової звітності є актуальними, оскільки раціональне їх розв'язання визначає достовірність облікової й звітної інформації та впливає на якість прийняття управлінських рішень.

Основами формування та удосконалення системи фінансової звітності займаються такі провідні вчені, як Ф.Ф. Бутинець, Г.Г. Кірейцев, Н.Л. Правдюк, С.Ф. Голов, В.М. Жук, Ю.С. Цал-Цалко, Л.К. Сук, Н.М. Ткаченко, Л.В. Гуцаленко та ін. Проте висвітлення методологічних та практичних аспектів побудови фінансової звітності з урахуванням особливостей аграрної галузі є недостатнім і по-

требує подальшого дослідження. Виникає потреба у формуванні оптимальних показників фінансової звітності стосовно основних засобів у сільськогосподарських підприємствах, що забезпечить якість та корисність інформації зовнішнім та внутрішнім користувачам.

Вчені згрупували проблеми звітності, серед яких виділено: проблеми узгодження фінансової та податкової звітності, проблеми фальсифікації звітності, проблеми структури Балансу та його статей [4, с. 115].

Так, удосконалюючи систему фінансової звітності, зокрема форму Баланс, Н.Л. Правдюк наголошує на необхідності принципової її перебудови відповідно до потреб галузевого обліку. З метою відображення формування облікової інформації про окремі моменти аграрного виробництва, на думку автора, систему балансового узагальнення показників необхідно групувати за такими важливими показниками: засоби виробництва (власні й залучені); фінансові результати загальні за видами діяльності; виробнича діяльність (результати за основними галузями) [5, с. 315].

Підтримуємо думку автора і вважаємо, що виробництво сільськогосподарської продукції, пов'язане із землею, визначається певними ризиками у діяльності сільськогосподарських підприємств та потребує належної організації обліково-аналітичного і контрольного забезпечення цих процесів. Опрацювання питань купівлі-продажу землі, визнання її товаром та врахування напрямів інвестування в цей засіб виробництва потребує уніфікації відповідної інформації в системі фінансової звітності. Тому у Балансі доцільно виділити окремий показник «земельні ділянки» у складі необоротних активів. Таке доповнення підвищить статус активів, зокрема «цінністю» землі. Тобто «наростить» інвестиційно-ресурсний потенціал підприємства та спрацює як захисний інструмент господарювання.

Слід відмітити, що основні засоби відображають в Балансі у статті «Основні засоби» [6]. При цьому виділяють окремо первісну (переоцінену) вартість, суму зносу та залишкову вартість (різниця між первісною вартістю та сумою зносу основних засобів). Проте внесеними змінами до П(С)БО 2 «Баланс» для висвітлення інформації про необоротні активи, утримувані для продажу, передбачено введення IV розділу активу Балансу «Необоротні активи та групи вибуття» (рядок 275).

Тобто, необоротні активи, утримувані для продажу, виведені зі складу необоротних активів. Таке формування показників фінансової звітності не відповідає потребам контролю за дотриманням при-

йнятого у фінансовому менеджменті «золотого правила ліквідності». Крім того, зобов'язання пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу відображають у пасиві Балансу (рядок 605 «Розрахунки, пов'язані з необоротними активами та групами вибуття»). П.38 МСБО 5 «Непоточні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність» [7] не допускається взаємна компенсація активів та зобов'язань (згорнуте сальдо).

Як розв'язання зазначеної проблеми С. Хома пропонує вартість непоточних активів, утримуваних для продажу, наводити між діючими розділами I «Необоротні активи» і II «Оборотні активи» активу Балансу. Такий порядок подання статей, вважає автор, збереже характер зміни ліквідності [8, с. 20]. На думку Я. Крупки «немає потреби розширювати Баланс, добавляти до нього четвертий розділ за активом. Сучасний Баланс побудований за ознакою зростання ліквідності активів. Відображення в окремому розділі IV необоротних активів та груп вибуття не вписується у загальну схему [9, с. 43].

Результати досліджень свідчать, що проблеми формування показників щодо основних засобів у Балансі є досить актуальними та дискусійними серед вчених. Крім того, інформація фінансової звітності не може бути достатньою для здійснення аналізу ефективності інвестиційної діяльності та прийняття управлінських рішень щодо використання основних засобів.

Так, інформацію про результати реалізації необоротних активів відображають у Звіті про фінансові результати. Методика його складання регулюється П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати» [10]. Вона передбачає відображення фінансових результатів в розрізі видів діяльності, зокрема звичайної (операційна, фінансова, інвестиційна) та надзвичайної.

За новими вимогами П(С)БО 3 інформацію про результати реалізації необоротних активів, утримуваних для продажу відображають у статті «Інші операційні доходи» (код рядка 060) та «Інші операційні витрати» (код рядка 090) Звіту про фінансові результати (форма № 2). Тобто, зазначені операції тепер відображаються у складі операційної діяльності, а не інвестиційної діяльності. Хоча придбання основних засобів є операціями інвестиційної діяльності.

Крім того, у Звіті про фінансові результати після статті «Фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування: прибуток, збитки» (рядки 170,175) вводяться додаткові рядки 176,177 «в т.ч. прибуток (збиток) від припинення діяльності після оподаткування та/або від переоцінки необоротних активів та груп вибуття». При цьому виникає

питання про користь інформації у рядках 176, 177», коли до них вносяться фінансові результати від загальної діяльності до оподаткування, а нарахування податку на прибуток здійснюється пізніше [9, с. 43]. Водночас зазнає суттєвих змін і структура грошових коштів. Адже зменшаться грошові надходження від реалізації необоротних активів у Звіті про рух грошових коштів (коди рядків 190, 250).

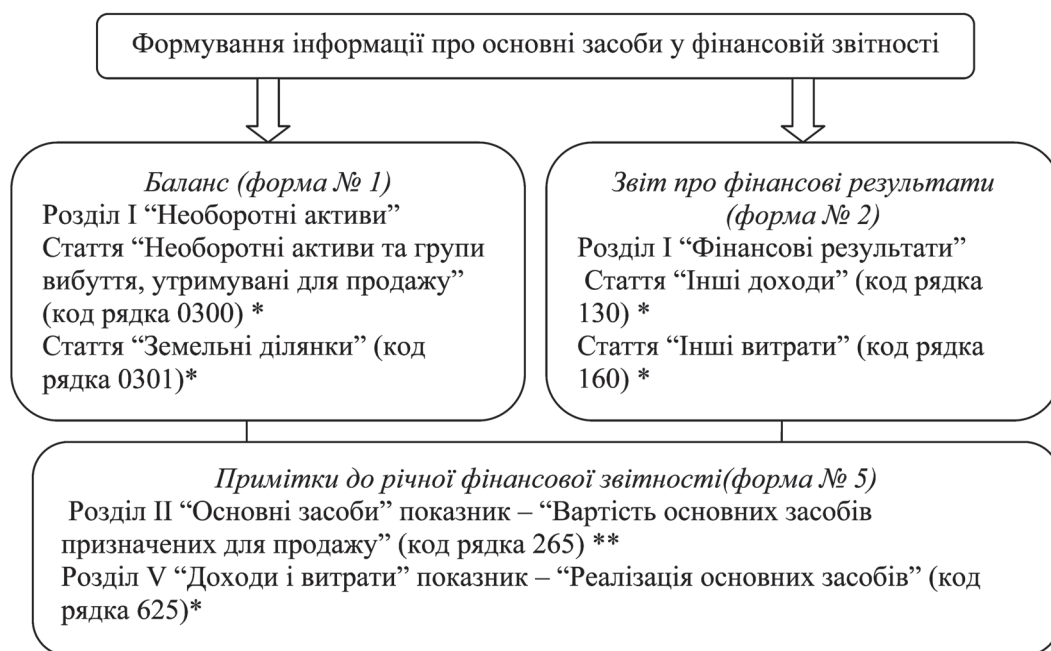
Слід відмітити, що положеннями П(С)БО 4 «Звіт про рух грошових коштів» визначено, що інвестиційна діяльність — це придбання та реалізація тих необоротних активів, а також тих фінансових інвестицій, які не є складовою еквівалентів грошових коштів [11]. Проте ці операції не можна прив'язати до інвестиційної діяльності. Як зазначалось, П(С)БО 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, і припинена діяльність» передбачено, що більшість необоротних активів (основних засобів, нематеріальних активів, незавершеного будівництва) перед їх продажем необхідно виводити зі складу необоротних активів [12]. Така невизначеність щодо сутності інвестиційної діяльності згідно чинного законодавства призводить до ряду непорозумінь на практиці.

Враховуючи аналіз здійснених досліджень та необхідність проведення перекласифікації основних засобів, утримуваних для продажу в складі необоротних активів, вважаємо за доцільне відображати необоротні активи та групи вибуття, утримувані для

продажу в складі основних засобів. Тому для отримання достовірної, об'єктивної інформації про основні засоби, утримувані для продажу в Балансі доцільно їх виділяти у складі основних засобів (розділ I «Необоротні активи») окремим рядком, зокрема «у тому числі: основні засоби та групи вибуття, утримувані для продажу» (код рядка 0300). У розділ II «Оборотні активи» слід показувати основні засоби придбані з метою їх подальшого перепродажу.

Враховуючи, що результати від реалізації основних засобів є операціями інвестиційної діяльності, то у Звіті про фінансові результати (форма № 2) зазначені операції слід відображати у статтях «Інші доходи» (код рядка 130) та «Інші витрати» (код рядка 160). Адже «інвестиційна діяльність як самостійно організована система повинна мати зв'язок із зовнішнім середовищем як на вході, так і на виході» [13, с. 27].

Крім того, у зазначених статтях відображають інформацію про зменшення та відновлення корисності основних засобів. Тому саме у розділі V «Доходи і витрати» (форма № 5) потребує додаткового виділення інформація про результат реалізації основних засобів, зокрема такого показника, як «реалізація основних засобів» (код рядка 625). Таке розгортання показників про основні засоби забезпечить достовірність інформації про ці засоби праці та результати їх реалізації (рис. 1).

*Пропозиції автора

**Пропозиції автора по удосконаленню показника

Рис. 1. Удосконалення показників фінансовій звітності щодо основних засобів

Потребує уточнення інформація про основні засоби у Примітках до річної фінансової звітності (форма № 5). Для її вдосконалення пропонується внести також наступні уточнення. Так, вартість основних засобів, призначених для продажу (код рядка 265) слід відображати в складі необоротних активів (графа 14), а не розглядати як процес вибуття (графа 8). Тому під табличною формою II «Основні засоби» Приміток буде виділений окремим рядком такий (уточнений) показник — із рядка 260 графа 14 «вартість основних засобів призначених для продажу» (код рядка 265). Додатково слід також відображати інформацію про основні засоби, придбані з метою їх подальшого перепродажу у розділі VIII «Запаси» Приміток.

Слід відмітити, що відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» П(С)БО не можуть суперечити міжнародним стандартам. Водночас Податковим кодексом визначено, що суб'єкти господарювання — платники податку на прибуток подають фінансову звітність з урахуванням податкових різниць, починаючи із звітних періодів 2012р. Тобто, платник податку на прибуток подає до податкового органу разом з відповідною податковою декларацією квартальну або річну фінансову звітність (крім малих підприємств) у порядку, передбаченому для подання податкової декларації [14]. Такі вимоги потребують кардинальних змін до системи фінансової звітності. Це доводить об'єктивну потребу в розширенні наукових досліджень щодо формування показників фінансової звітності за встановленими законодавчими параметрами та з урахуванням міжнародних стандартів.

Прикладом останніх є вагомою позиція В.Жука, який вважає, що «... науково обґрунтованим є лише підхід складання, подання й обробки фінансової звітності за категоріями підприємств на єдиній методологічній основі. Такою основою можуть бути або МСФЗ або національні П(С)БО. Зазвичай, що в інтересах національної економіки краще застосовувати П(С)БО, тим більше, як нами з'ясовано, суттєвих розбіжностей між ними немає» [15, с. 106].

Висновок. В сучасних умовах акцент ставиться на якість звітної інформації, що забезпечується за рахунок методологічних основ формування бухгалтерських даних та показників фінансової звітності. Брак об'єктивної інформації про основні засоби є одним із недоліків, що спричиняють викривлення показників фінансового стану підприємства та впливають

на результати аналізу. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність визнання інвестиційної діяльності відносно основних засобів та внесено пропозиції щодо удосконалення показників форм фінансової звітності цих засобів праці. Це забезпечить користувачів необхідною інформацією про об'єкти основних засобів для ефективного управління ними.

Використані джерела

1. Кучеренко Т. Принцип обачності у фінансовій звітності / Т. Кучеренко // Бухгалтерський облік і аудит. — 2009. — № 8. — С. 8—11.
2. Кужельний М.В. Теорія бухгалтерського обліку: підруч. / М. В. Кужельний, В. Г. Лінник. — К. : КНЕУ, 2001. — 334 с.
3. П(С)БО 1. «Загальні вимоги до фінансової звітності»: наказ Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Сльозко Т.М. Основні проблеми бухгалтерського обліку та звітності / Т. М. Сльозко // Фінанси України. — 2010. — № 3. — С. 110—117.
5. Правдюк Н.Л. Тенденції розвитку фінансового обліку в агропромисловому виробництві. / Правдюк Н. Л. — К. : ННЦ ІАЕ, 2005. — 420 с.
6. П(С)БО 2 «Баланс»: наказ Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
7. МСФЗ 5 «Непоточні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>; МСБО 1 «Подання фінансових звітів» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
8. Хома С.М. Особливості обліку необоротних активів, утримуваних для продажу / С. М. Хома // Бухгалтерський облік і аудит. — 2009. — № 4. — С. 20—24.
9. Крупка Я.Д. Сучасні тенденції обліково-інформаційного забезпечення інвестиційної діяльності підприємств / Я. Д. Крупка // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету; за ред. М. І. Бахмата. — Кам'янець-Подільський, 2009. — Вип. 17. — Т. II.
10. П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати»: наказ Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
11. П(С)БО 4 «Звіт про рух грошових коштів»: наказ Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
12. П(С)БО 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, і припинена діяльність» затверджено наказом Міністерства фінансів України від 07.11.2003 р. № 617 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
13. Крупка Я. Про нормативно-правове регулювання обліку інвестиційної діяльності / Я. Крупка // Бухгалтерський облік і аудит. — 2009. — № 3. — С. 22—29.
14. Податковий кодекс [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
15. Жук В.М. Інституціональний підхід до розв'язання проблем бухгалтерського обліку в Україні / В. М. Жук // Фінанси України. — 2009. — № 7. — С. 100—113.

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

Розглянуто історичні аспекти формування, розвитку та функціонування податкової системи України.

Розвиток аграрного виробництва, розв'язання завдань, що стоять перед галуззю, вимагає розробки такого податкового механізму, який би врахував позитивні аспекти оподаткування сільгоспвиробників за попередні роки і відповідав би стану її економіки. Цю проблему досліджували вітчизняні вчені В.П. Синчак, Л.В. Синявська, Є.А. Опря, Ф.О. Ярошенко та ін. Проте, на нашу думку, це питання було неповністю розкрито у роботах сучасників. Тому виникла об'єктивна необхідність додаткового детального розгляду зазначеної проблеми.

Мета статті викликана необхідністю дослідити історичні етапи виникнення, розвитку та формування податкової системи в аграрному секторі.

Формування і розвиток податкової системи в будь-якій країні залежить від багатьох факторів. Серед них найважливішим є рівень узгодженості податкових відносин платників податків з державою. Це особливо стосується аграрної сфери, де протягом декількох століть формувалася механізм податкової системи й на кожному етапі використовувалися різні методи і підходи. Огляд та оцінка історичних аспектів становлення податкової системи країни мають важливе значення при формуванні механізмів побудови податкової системи на сучасному етапі.

В дореволюційній Росії (у складі якої була Україна) основним податком був поземельний. Він справлявся методом розкладання податі на основі переліку земель господарств — «сошного письма» (від давньоруської «сохи», що і була одиницею площі землі) і «писцевих книг», в яких враховуються площі та якість земель, урожайність та кількість членів господарств. Водночас селянство оподатковувалось непрямыми податками, зокрема акцизами на алкоголь, тютюн, цукор та інші предмети споживання, що відповідали вимогам того часу.

Пізніше був здійснений перехід від використання «сохи» як одиниці оподаткування, до обкладання двору. Поземельний та інші податки розкладалися згідно з зовнішніми ознаками стану господарства, а також відповідно до кількості його членів та видів промислів.

Сплата податків здійснювалась як у натуральній, так і в грошовій формі. Значною мірою їх сплата покладається на селянство, яке становило більшу частку населення країни. Це попри те, що доходи селян становили близько 30 % від загального доходу.

1718 р. проводиться податкова реформа, перехід від подвірної системи оподаткування до подушної. Замість двору одиницею оподаткування стає душа, особа чоловічої статі з грошовою формою оплати. При цьому одним грошовим податком змінювалися десятки дрібних натуральних та грошових подвірних податей. Пільгове оподаткування від подушного податку мали дворяни, духовенство, державні службовці, а головний тягар щодо сплати цього та інших податей покладався на селянство.

З 1875 року поземельний податок був диференційований по губерніях залежно від якості землі, його платниками стають і поміщики. В північних губерніях він складав 0,01 копійки за десятину, а на території України досягав 73 копійки.

Відміна кріпосного права (1861 р.) ускладнило справляння подушного податку, що раніше становив 50 % доходів бюджету. Тому у 1882 р. подушний податок відміняється. З метою компенсації надходжень до казни запроваджуються податки на спадщину, на доходи, від капіталів, підвищується ряд податків, у тому числі поземельний податок, шляхом кращої його диференціації (1884 р.). В результаті мінімальна ставка зросла з 0,01 до 0,25 коп. а максимальна знизилася до 17 коп. Отже на території України цей податок знизився.

У подальшому, до Жовтневої революції (1917 р.) податкову політику царської Росії щодо сільського господарства навряд чи можна розглядати як позитивний досвід.

Взагалі, податкова система царської Росії характеризувалася наявністю великої кількості зборів; зростання ролі непрямих податків (акцизів), які в XIX ст. суттєво переважають в доходах бюджету; відсутністю прибуткового податку (він був запроваджений в прогресивній формі лише у 1916 р.) [6, с. 44].

У роки громадянської війни на території України, як і по всій Росії, продовжувалося справляння податків, запроваджених ще за імперських часів.

Податкова політика радянської влади щодо сільськогосподарства починається з декрету ВЦВК від 30.10.1918 р., яким на заміну загальнодержавному поземельному грошовому податку запроваджується обкладання натуральним податком шляхом відрахування частини сільськогосподарської продукції державі, а пізніше продрозверстка — примусове, без надання будь-якої компенсації, вилучення продуктів, які залишалися у селян понад задоволення їх життєвих потреб на прогодування сім'ї та посів [1, с. 22].

Така податкова політика, а саме обов'язкове примусове здавання селянами продукції державі призвело до знищення господарської ініціативи, скоротився інтерес до господарювання. В цілому продрозверстка для селян стала суттєвим гальмом в розвитку сільськогосподарського виробництва.

1921 р. Рада Народних Комісарів (РНК) проголошує нову економічну політику (НЕП) і з цього моменту здійснюються реформування системи оподаткування. 21.03.1921 р. приймається Декрет ВЦВК і РНК, яким продрозверстка була змінена на продовольчий податок.

Продовольчий податок справлявся у вигляді проценту або частки від вироблених у господарстві продуктів. Розмір податку та терміни здачі всіх видів сільськогосподарської продукції були чітко визначені, що давало можливість товаровиробникам виявляти свої можливості підраховувати доходи господарства. Головною особливістю податку є те, що селяни отримали можливість після сплати податку вільно реалізовувати залишки виробленої продукції. Тобто держава вводить елементи ринкової економіки.

У 1922 р. було введено додатково до інших місцевих податків, грошовий подвірний податок, що надав виконкомам право стягувати його у сільській місцевості. Оподаткування окремих господарств здійснювалося за такими показниками, як площа орної землі та сінокосів у розрахунку на одного члена господарства, кількість худоби, кількість їдоків, а також доходи від неоподатковуваних промисловим податком підсобних занять.

Першим кроком спрощення системи оподаткування сільськогосподарського виробництва і пристосування прямого оподаткування до нових господарських умов було запровадження єдиного продовольчого податку. В цей час уряд використовує, крім класової та фіскальної, ще й регулюючу функцію податків.

Наступним у здійсненні такої податкової політики стало запровадження єдиного сільськогосподарського податку Декретом ВЦВК та РНК від 10.05.1923 р. Відповідно до цього декрету усі загальнодержавні податки, що повинні були сплачуватись сільськогосподарськими товаровиробниками (продподаток, подвірний-грошовий податок, трудгужподаток, загальногромадський збір), та місцеві податки об'єднали в єдиний сільськогосподарський податок (ЕСП), з оплатою у грошовій формі. Обкладання виробників галузі іншими податками заборонялось.

Необхідно відзначити, що у період НЕПу держава використовувала сільськогосподарський податок не тільки як один із шляхів отримання хліба та інших сільськогосподарських продуктів. Він став важливим інструментом регулювання рівня доходів аграріїв, соціально-класової політики на селі.

За браком земельного кадастру, впровадження спеціального режиму прямого оподаткування відбувалось на основі вибору та оцінки зовнішніх ознак податкоспроможності. Загальна сума ЕСП залежна від таких чотирьох чинників: площі угідь, середньої врожайності культур для даного регіону, наявності худоби, кількості членів даного господарства. Водночас зверталась увага на забезпеченість будовами та наявність промислових занять, що враховувались при встановленні ставки податку. З 1925 року цей податок наближують до прибутково-майнового і справляють у залежності від доходів селян, які визначалися за середніми нормами при зростанні рівня прогресії. Така система ЕСП, як відзначав професор П. Гензель, була наближенням до загальноприбуткового податку «на скільки це взагалі можливо по відношенню до дрібного селянського господарства» [2, с. 20]. Основною формою організації сільського господарства було одноосібне господарство. Причому оподаткуванню ЕСП підлягало все населення, що займалось сільським господарством.

Система оподаткування у період нинішнього реформування сільськогосподарського виробництва має багато спільного з оподаткуванням сільгоспвиробників у період НЕПу. Нині, як і тоді,

наслідком процесів реформування стала поява великої кількості дрібних виробників (тепер це фермерські та особисті селянські господарства). Зараз, як і в ті часи, для сільськогосподарських товаровиробників введені спеціальні режими оподаткування (єдиний прямий сільськогосподарський податок), об'єктом оподаткування виступають сільськогосподарські угіддя.

Слід відзначити, що при побудові системи прямого оподаткування в період НЕПу враховувалась більша кількість чинників (площа угідь, наявність худоби та кількість працюючих у господарстві), ніж нині. В сучасних реформованих господарствах ФСП не враховує цих важливих показників і базується лише на грошовій оцінці угідь, без урахування всього комплексу фінансово-господарських умов.

У наступні роки уточнювалась база оподаткування ЕСП, удосконалювався сам механізм оподаткування. Так, з метою його наближення до прибуткового оподаткування та в зв'язку із зростанням товарності і доходів селянських господарств було проведено реформування сільськогосподарського податку, який стали справляти із сукупності доходів господарств, застосовуючи більший рівень прогресії.

1928 р. здійснюється перехід до оподаткування куркульних господарств не за середніми нормами доходності, а на основі фактично отриманих доходів. До періоду суцільної колективізації на однакових умовах з особистими селянськими господарствами оподатковувалися колгоспи і радгоспи, яким було надано суттєві пільги з метою стимулювання розвитку колгоспного виробництва, тоді як господарства так званих куркулів оподатковувалися за підвищеними нормами [6, с. 42].

Із завершенням колективізації галузі сільськогосподарський податок було суттєво диференційовано. Фактично він розпався на три окремі податки: з колгоспів і колгоспників; з одноосібних трудових селянських господарств; з куркульських господарств. Сільськогосподарський податок з колгоспників з незначними уточненнями проіснував до 1991 р.

В результаті зміни принципів оподаткування різних категорій сільськогосподарських виробників різко знизився відсоток з доходів колгоспів, який становив 3 % порівняно з 5,3 % вилучення доходів одноосібних господарств [4, с. 130].

Пізніше, у 1936 р. сільськогосподарський податок з колгоспів було замінено прибутковим податком. Об'єктом оподаткування прибутковим

податком з колгоспів, а точніше податком на валовий дохід, було встановлено загальний валовий дохід підприємства (як у грошовій, так і в натуральних формах) за попередній рік, визначений за його бухгалтерським звітом. До складу оподаткованого доходу включались всі грошові доходи, а також усі натуральні доходи, обраховані за державними заготівельними цінами. Ставка податку встановлювалась у розмірі: для артілей та комун – 3 %; для товариств спільного обробітку ґрунту – 4 %; від валового доходу – 30 % прибуткового податку сплачувались у 1 півріччі, а 70 % – у другому. Крім прибуткового податку, колгоспи не сплачували інших прямих податків та податкових платежів [4, с. 129].

Таким чином, у сільському господарстві з 1936 р. земельне оподаткування було повністю витіснене прибутковим, яке стало єдиним видом оподаткування. З цього часу земельне оподаткування сільськогосподарських підприємств фактично припинило своє існування, але воно використовувалось у формі сільськогосподарського податку для оподаткування особистих господарств колгоспників.

Система прибуткового оподаткування колгоспів розвивалася у напрямі уточнення об'єктів оподаткування. У перші роки об'єктом справляння прибуткового податку була валова продукція у грошовому виразі. Тому до оподаткованого доходу були включені всі виробничі витрати. Об'єкт оподаткування належав до додаткової вартості (фонд оплати праці + чистий дохід), а податок визначався на основі соціально обчислюваного оподаткованого доходу колгоспів. Ставки податку підвищувалися, але залежно від характеру доходів та напрямів їх використання вони диференціювалися.

Так, згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 11 липня 1948 р. «Про прибутковий податок з колгоспів», колгоспи повинні були сплачувати прибутковий податок з отриманого доходу. Ставки податку становили від 6 до 15 % оподаткованого доходу і встановлювалися залежно від виду діяльності, від якої отриманий дохід. Враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва державою було встановлено терміни сплати податку: до 1 червня – 30 % річної суми податку, до 1 жовтня – 30 % і до 1 грудня – 40 %. Цей досвід, на нашу думку, може використовуватися і в сучасних умовах.

Як паралельний канал вилучення коштів із аграрного виробництва використовувалися відрахування від прибутків радгоспів. Враховуючи

той факт, що держава є власником радгоспів, уряд вважав, що він може не оподатковувати прибуток радгоспів, а замінити його нормативними відрахуваннями від прибутку. В 1932 р. нормативи розподілу прибутку були відмінені. Держава забирала до бюджету всі прибутки, залишаючи підприємствам (радгоспам) лише частину надпланових фінансових результатів, хоча пізніше нормативи знову було відновлено. Така практика негативно впливала на підприємницьку ініціативу і погіршувала інтереси господарювання.

Пізніше, 10.04.1965 р. був прийнятий Указ Президії Верховної Ради СРСР, згідно якого, починаючи з 1966 р. були внесені суттєві зміни до системи прибуткового оподаткування колгоспів. Об'єктом оподаткування визначено чистий дохід, за винятком неоподаткованої його частини (залежно від рівня рентабельності), а також платежів до фонду соціального забезпечення колгоспників. Одночасно запроваджено оподаткування фонду оплати праці колгоспників за винятком неоподаткованої її частини.

Починаючи з 1970 р. платниками прибуткового податку були лише ті господарства, які мали рентабельність понад 25 %. Прибутковий податок розраховувався за прогресивними ставками з чистого доходу колгоспу за кожен відсоток рентабельності, що перевищував 25 %: господарства з рентабельністю понад 25 до 30 % – 0,1 відсотка; від 30 до 40 % – 0,2 відсотка; з 40 по 50 % – 0,4 відсотка; понад 50 % – 0,5 відсотка. При цьому максимальна сума податку не могла перевищувати 25 відсотків оподаткованого чистого доходу. З оподаткованої частини фонду оплати праці колгоспників податок залишився попередній, тобто справлявся за єдиною ставкою – 8 %.

Як зазначалося, радгоспи вносили до бюджету відрахування від прибутку. Проте такі відрахування здійснювали лише ті радгоспи, які були переведені на повний госпрозрахунок і рівень рентабельності яких перевищував 25 %. Водночас радгоспи вносили до бюджету плату за основні виробничі фонди сільськогосподарського призначення в розмірі 1 % їхньої середньорічної балансової вартості.

Аналізуючи систему прямого оподаткування у сільському господарстві СРСР необхідно відмітити, що починаючи з другої половини 30-х років ХХ ст. держава поступово перейшла від земельного до прибуткового оподаткування. Із системи оподаткування сільськогосподарських виробників суспільного сектору взагалі було вилучене оподаткування угідь, що відповідало тодішнім умовам безоплатності землекористування. Прибутковий

податок тривалий час був єдиним видом оподаткування сільськогосподарських виробників, основним каналом вилучення їх доходів у розпорядження держави.

Після проголошення Акту про незалежність України в 1991 р. виникла необхідність формування власної податкової системи. 25 червня 1991 р. був прийнятий Закон «Про систему оподаткування», яким фактично було закладено національну систему оподаткування та основні принципи регулювання податкових відносин сільськогосподарських підприємств, як і підприємств інших галузей з бюджетом. Цей Закон став фундаментальним актом, на основі якого приймаються всі інші правові рішення з питань обкладання податком та справляння їх до бюджетів. Так, у 1991–1992 рр. Кабінет Міністрів України приймає Декрети, що стали першими правовими документами з питань оподаткування в системі АПК. Однак вони не повною мірою вплинули на формування податкового законодавства через їх тимчасовість.

Проблеми становлення державності в країні, пошук прийнятних варіантів господарювання в ринкових умовах на першому етапі потребували прийняття нових законів, змін і корегування вже прийнятих законодавчих актів у тому числі в податковому законодавстві. Тому декрети виконували свою функцію, змінювались або звільняли місце новим законодавчим актам. Суттєвих змін зазнав і Закон «Про систему оподаткування», зокрема щодо основних видів податків: податку на прибуток, ПДВ, земельного податку.

Значні зміни сталися у визначенні принципів оподаткування, форм податків і зборів, обов'язків та відповідальності платників податків, напрямів діяльності податкової служби центральних органів і на місцях.

На думку академіка М.Я. Дем'яненка, основні прорахунки при формуванні урядом податкової політики і податкової системи щодо аграрного сектору АПК в цей період полягали в ігноруванні специфіки сільськогосподарського виробництва при запровадженні більшості податків. Зважаючи на податки як на об'єктивну фінансову категорію вважалось, що і механізм їх функціонування повинен бути максимально уніфікованим. Хоча податкові відносини, як складова фінансових відносин, і мають високий рівень уніфікації, але так неможливо врахувати специфіку сільськогосподарського виробництва. Це положення на практиці було проігнороване, що завдало великої фінансової шкоди сільськогосподарським товаровиробникам [3, с. 44].

Найбільшу фінансову шкоду сільськогосподарські підприємства мали від двох податків — податку на прибуток і податку на додану вартість.

Аналіз системи оподаткування сільськогосподарського виробництва свідчить про те, що після переходу до незалежності тривалий час земельне оподаткування підміняло прибуткове і поряд з податком на транспортні засоби було єдиним видом прямого оподаткування. Щодо механізму прибуткового оподаткування, держава постійно відмовляла від прямого (безпосереднього) оподаткування прибутку, отриманого від виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки. До введення в дію нової редакції Закону України «Про оподаткування підприємств» (друга половина 1997 р.) сільськогосподарські товаровиробники частіше звільнялися від оподаткування прибутку або оподатковувалися на пільгових умовах.

Оподаткування доходів сільськогосподарських виробників на пільговій основі було започатковано Законом УРСР «Про порядок дії на території УРСР у 1991 р. Закону СРСР «Про податки з підприємств, об'єднань, організацій» від 5.07.1991 р. Ним визначалось, що основні виробники сільськогосподарської продукції (колгоспи, радгоспи, селянські (фермерські) господарства) не вважаються платниками податку на прибуток. Інші виробники сільськогосподарської продукції (міжгоспи, кооперативи, їх об'єднання тощо) оподатковувалися податком на прибуток в межах граничного рівня рентабельності, але ставка оподаткування становила 1,5 %, тобто гранично мала символічну величину. Виробники галузі, починаючи з 1992 р., згідно із Законом України від 21.02.1992 р. «Про оподаткування доходів підприємств і організацій», сплачували податок лише з доходів, одержаних від реалізації несільськогосподарської продукції. Пільговий порядок оподаткування доходів сільськогосподарських виробників проголошувався і Законом УРСР «Про пріоритетність соціального розвитку села та АПК в народному господарстві України від 17.10.1990 р. у редакції Закону від 15.05.1992 р.

Таким чином, у роки зародження системи оподаткування (1990—1992 рр.) і в наступні роки з боку держави спостерігається тенденція звільнення від оподаткування доходів, отриманих від ведення сільськогосподарської діяльності. З цього приводу приймається Декрет КМУ «Про податок на прибуток підприємств і організацій» (Закон України «Про державний бюджет України на 1993 рік»). Законом від 1.07.1993 р. вносяться

зміни щодо оподаткування прибутку сільськогосподарських підприємств. В усіх цих законодавчих актах сільгоспвиробники звільнялись від оподаткування прибутку, отриманого від виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Водночас, сільськогосподарські підприємства залишалися платниками податку лише з доходів, одержаних від реалізації несільськогосподарської продукції. Всім цим підкреслювався особливий пільговий статус оподаткування сільськогосподарського виробництва.

В кінці 1994 р. (28.12.1994 р.) Верховною Радою приймається Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств», який набув чинності з 1995 р. З цього часу податок на доходи підприємств замінюють податком на прибуток, але цей Закон не вніс суттєвих змін у порядок оподаткування прибутку сільськогосподарських підприємств. Держава продовжує політику відмови від оподаткування прибутку сільськогосподарських підприємств, одержаного за рахунок виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, яка відповідно була виражена у статті 5 «Особливості оподаткування підприємств і організацій АПК».

Відповідно до цього Закону України сільськогосподарські підприємства повинні були сплачувати податок на прибуток щомісяця. Прорахунки при запровадженні цього податку полягали у встановленні терміну його сплати без урахування специфіки сільськогосподарського виробництва. І лише в наступній редакції Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» прийнятого 22 травня 1997 р. допущена необ'єктивність була усунена — підприємствам галузі змінено податковий період, податок на прибуток справлявся раз на рік після визначення фінансових результатів. Водночас передбачена можливість перенесення збитків при оподаткуванні на майбутні періоди у випадку збиткової діяльності, звільнено від авансових внесків, дозволено проводити індексацію валових доходів та валових витрат сільськогосподарського підприємства.

Проте більшість пільг, які мали сільськогосподарські товаровиробники цим законом ліквідовано: звільнення від оподаткування прибутку від сільськогосподарської діяльності; оподаткування прибутку від обслуговування сільськогосподарського виробництва за зниженою ставкою.

У 1996—1997 рр. починається новий етап розвитку податкової системи, завданням якого стало послаблення податкового тиску (хоча дані аналізу свідчать про те, що ставки як прямого так і непря-

мого оподаткування залишаються незмінними [6, с. 14]. Основою цього був Указ Президента України «Про заходи по реформуванню податкової політики» від 31 червня 1996 р. та Постанова Верховної Ради України «Про основні положення податкової політики в Україні» від 4 грудня 1996 р.

Згідно з цим положенням 22.05.1997 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств та організацій», який став першим законом, що залучав до оподаткування прибуток від ведення сільськогосподарського виробництва. Відповідного до нового Закону механізм оподаткування прибутку сільськогосподарських підприємств та прибутку підприємств інших галузей став максимально уніфікованим. Незважаючи на це, для сільськогосподарських підприємств було встановлено особливий порядок сплати податку на прибуток. Така особливість передбачена нормами статті 14 прийнятого Закону, якою надає підприємствам право на сплату даного податку за підсумками господарської діяльності за рік. Передбачався також особливий порядок взаємодії прибуткового і земельного оподаткування.

Законом, що діяв в Україні до 1.01.1997 р., плата за землю встановлювалась на одиницю площі в залежності від родючості ґрунту та місця знаходження ділянки. Диференціація ставок плати за землю сільськогосподарського призначення визначалась тільки по областях.

Слід зазначити, що за період 1991–1998 рр. мали місце неодноразові уточнення механізмів оподаткування. Проте «уточнення» податкових механізмів відбувалось безсистемно, хаотично, без забезпечення компромісу державних та підприємницьких інтересів та належного суспільного обговорення [6, с. 35].

За період 1999–2010 рр. було прийнято ряд нормативних актів щодо удосконалення системи оподаткування.

Обсяг статті не дає змоги детально розглядати наступний етап (1999 – 2010 рр.) становлення податкової системи в аграрному секторі (що буде темою подальшого дослідження), але необхідно підкреслити, що новий етап у розбудові і становленні податкової системи країни, у тому числі аграрного сектору, розпочався з прийняттям Податкового кодексу України (2010 р.) [5]. Хоча деякі моменти цього документу мають дискусійний характер, а окремі положення потребують подальшого удосконалення, в цілому він виступає стабілізуючою основою і спрямований на подальше зниження податкового тиску на платників, диференційованого

підходу до стягнення податків, що забезпечує дотримання загальноєвропейських принципів оподаткування, проголошених А. Смітом.

Висновки: Система оподаткування в сільському господарстві пройшла багато етапів становлення, від натуральної форми сплати і нерозвиненості грошової системи до більш досконалої, з визначенням платників податків, податкових ставок та пільг.

Формування механізмів становлення податкової системи характеризувалось особливістю державної політики та спрямованістю використання надходжень. Починаючи з початку ХХ ст., формування податкової системи та механізмів справляння податків здійснювалось з урахуванням особливостей аграрного виробництва.

Після 20-х років минулого століття, тобто за часів Радянського Союзу, до складу якого входила Україна, приймався пакет державних актів щодо формування податкової системи в сільському господарстві. Характерними їх особливостями було введення продрозверстки, яка згодом була замінена на продовольчий податок, що функціонував до початку колективізації, а починаючи з 30-х років, водночас з продовольчим податком поступово була введена грошова форма оплати. В період після вітчизняної війни був прийнятий ряд нормативних документів щодо удосконалення системи оподаткування в аграрному секторі, врахування економічних можливостей сільськогосподарських підприємств у сплаті податків, завдяки чому збиткові та низькорентабельні підприємства (рівень рентабельності в яких нижче 25 %) звільнялись від сплати податків.

Розвиток аграрного виробництва, розв'язання завдань, що стоять перед галуззю, потребує розробки такого податкового механізму, який би врахував позитивні аспекти оподаткування сільгоспвиробників за попередні роки і відповідав би стану її економіки. Цей висновок необхідно покласти в основу реформування підходів до оподаткування сільськогосподарських підприємств.

Використані джерела

1. Все починалося з десятини / [за заг. ред. В.Є. Лапіна]; пер. з нім. — М. : Прогрес, 1992. — 361 с.
2. *Выскребенцев И.* Плата за землю — источник финансирования плодородия почвы и обустройства селений / *И. Выскребенцев* // *Финансы*. — 1992. — № 5. — С. 12–20.
3. *Дем'яненко М.Я.* Основи податкових відносин в АПК / *Дем'яненко М. Я.* — К. : ІАЕ УААН, 1999. — 71 с.
4. *Налого: учеб. пос. / [под ред Д.Г. Черника].* — М., 1997. — 688 с.
5. Податковий кодекс України: Закон України від 2.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>
6. *Історія оподаткування: навч. посіб. / [Ярошенко Ф. О., Мельник П. В. та ін.].* — Ірпін: Національна академія ДПС України, 2004. — 242 с.

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Висвітлено мету і завдання обліку земельних ділянок. Запропоновано методологічні та методичні підходи до побудови обліково-аналітичного забезпечення земельних відносин. Обґрунтована необхідність організації аналітичного обліку земельних ділянок та доцільність запровадження галузевого стандарту з бухгалтерського обліку земель сільськогосподарського призначення.

Актуальність проблеми зумовлена рішучими намірами Уряду щодо створення нормативно-правових передумов залучення землі сільськогосподарського призначення до ринкового обороту з одночасною побудовою системи гарантування державою прав власності на землю українському селянству. Це забезпечує повноцінне функціонування ринку земель та з урахуванням досвіду розвинених країн світу має стати логічним завершенням земельної реформи, започаткованої в Україні у 1994 р.

Нині, зокрема, готові до прийняття законопроекти «Про Державний земельний кадастр», «Про ринок земель», підготовлено зміни до Земельного, Цивільного, Податкового кодексів України, Законів України «Про землеустрій», «Про оцінку земель», «Про іпотеку» та інших правових актів.

Рішуче завершення земельної реформи має чітко визначені напрями її реалізації. Актуалізуються проблеми удосконалення системи державного управління земельними ресурсами, правової бази земельних відносин, особливо в частині ринку земель. Не менш важливими визначено напрями удосконалення інформаційних баз даних, нормативно-грошової оцінки земель, механізму контролю за охороною земель і не тільки. Все це посилює значення обліково-аналітичного забезпечення земельної реформи та земельних відносин.

Метою статті є наукове обґрунтування напрямів обліково-аналітичного забезпечення земельних відносин в аграрному секторі економіки та обґрунтування доцільності запровадження галузевого стандарту з бухгалтерського обліку земельних ділянок. Задля цього розглядаються такі питання:

– проаналізувати вимоги та завдання економічної науки до облікового забезпечення земельних відносин;

– з'ясувати сутність земельного капіталу крізь призму об'єкту бухгалтерського обліку;

– визначити мету та завдання бухгалтерського обліку земельних ділянок;

– визначити методологічні та методичні підходи до побудови обліково-аналітичного забезпечення земельних відносин;

– критично оцінити стан фінансової та статистичної звітності землекористування;

– обґрунтувати доцільність запровадження галузевого стандарту з бухгалтерського обліку земель сільськогосподарського призначення.

Огляд попередніх досліджень засвідчує наявність певних напрацювань з обліково-аналітичного забезпечення земельних відносин. Так, питання методології та теоретичного узагальнення проблем обліку земельних ділянок стало об'єктом наукових дискусій з часів запровадження ринкових механізмів землекористування в Україні та розглядаються в публікаціях М.Г. Чумаченка, П.Т. Саблука, М.Я. Дем'яненка, Г.Г. Кірейцева, В.Г. Лінника, В.Я. Соколова, І.В. Замули та інших вчених-економістів. У посібнику «Бухгалтерське та податкове забезпечення майнових і земельних відносин у новостворених сільськогосподарських підприємствах» розроблено облікове забезпечення операцій з використання земельних ділянок (паїв) [1]. У практичному посібнику «Облік і оцінка балансової вартості земель в наукових установах і підприємствах УААН» висвітлено методичні засади аналітичного обліку земель та проведено ґрунтовний аналіз нормативно-правового забезпечення оцінки балансової вартості права постійного користування землею [2].

У попередніх дослідженнях зверталась увага на необхідність посилення організаційних засад обліку та оцінювання землі підприємствами АПК, розроблено концептуальні підходи до відображення земельного капіталу в бухгалтерському обліку з позиції теорії фізичної економії, узагальнено пропозиції щодо запровадження аналітичного та синтетичного обліку земельних ділянок сільськогосподарського призначення [3–5].

Розгляд поставлених питань. Земля сільськогосподарського призначення є головним «козирем» України в сучасній та особливо, майбутній геополітиці. Природо-земельний потенціал нашої держави становить 6 % території Європи з яких 42,8 млн га займають сільськогосподарські землі з найкращими в Європі властивостями.

Ефективне використання цього потенціалу неможливе без включення землі в економічний оборот, без цивілізованого ринку землі. Останнє передбачає як належне нормативно-правове забезпечення, так і дієвий облік та контроль.

Економісти здавна акцентували увагу на важливості саме цього активу. Так у статті «Зерно» Ф. Кене визначає і першочергові об'єкти обліку та контролю в землеробстві: «Першочерговими благами, якими розпоряджається (читати «опікується» — автор) держава, є люди, землі та худоба» [6, с. 151].

Досліджуючи праці ранніх фізіократів, не можна не звернути увагу, що ними вперше визначена потреба обліку і контролю, спрямування та використання частини доданої вартості на поліпшення землі: «... чим більше землеробство знаходиться в занепаді, тим більша частина витрат ... має бути присвячена йому з метою його відновлення». За фізіократами, обов'язкові витрати на поліпшення землі мають нести як фермери, так і землевласники [6, с. 357].

Отже, важливість облікового забезпечення державного управління земельними відносинами та ресурсами доведена часом та практикою господарювання у розвинених країнах.

Подібно — виважений підхід, але з особливостями планової економіки, був у Радянському Союзі. У СРСР облік земель, як один з передових видів народногосподарського обліку, слугував для організації планового і раціонального використання земель, а також для охорони виняткової

власності держави на землю і встановлених прав землекористування [7].

У сфері вітчизняного аграрного землекористування відбуваються радикальні перетворення інституційного характеру, що полягають у формуванні земельного ринку, введенні інституту приватної власності на землю, створенні умов для розвитку підприємництва. Все це потребує організації обліку земель сільськогосподарського призначення суб'єктами аграрного землекористування та формування системи звітності і контролю щодо їх раціонального та ефективного використання.

Однак, до цього часу не вирішено питання облікової методології цього питання. М.Д. Руденко, не будучи фахівцем з бухгалтерського обліку, переконував опонентів, що вони не бачать джерела багатства через відсутність в «бухгалтерських книгах» землі як капіталу [8].

Отже, без удосконалення бухгалтерського обліку земельних ділянок, без пошуку найбільш раціональних та ефективних методів обліку і контролю не можуть бути успішно вирішені і завдання земельної реформи.

Важливим є привабливе представлення вітчизняного аграрного капіталу на світовій мові бізнесу, якою є бухгалтерський облік. А з іншого боку, не менш важлива місія бухгалтерського обліку у нелегкій справі збереження для українського народу, його сільських громад безцінного вітчизняного земельного капіталу. Звідси справедливим є триєдине тлумачення земельного капіталу в бухгалтерському обліку як господарського активу, національного багатства та планетарного природного ресурсу (рис. 1). Не менш важливою є його роль, як просторової умови існування людей, сільських громад.

Розвиток методології бухгалтерського обліку земель сільськогосподарського призначення

Рис. 1. Триєдиність земельного активу як об'єкта бухгалтерського обліку

потребує троїстого відображення їх природи та першочергової уваги як до найбільш значимого в аграрній економіці активу. Останнє має бути в основі нової парадигми розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки.

При цьому, якщо перший рівень представлення земельного капіталу — як господарського активу, має винятково комерційний характер (в цьому зацікавлений власник), то функція обліку землі як природного ресурсу та національного багатства має глобальне значення. Розв'язання цих проблем базується, передусім, на адекватному науковому забезпеченні побудови нової методології бухгалтерського обліку земельного капіталу.

Задля цього потребують обґрунтування такі методологічні завдання:

- визначення унікальної сутності земельного капіталу як об'єкта бухгалтерського обліку та відображення його особливостей при розробці методологічних засад МСФЗ та галузевих стандартів бухгалтерського обліку;

- відображення впливу земельного капіталу у господарських процесах і явищах та формування на основі бухгалтерської звітності державної сільськогосподарської політики;

- організація аналітичного обліку всіх (в т.ч. і орендованих у фізичних осіб) земельних ділянок на підприємствах аграрного сектору економіки.

Вітчизняні наукові погляди на проблему постановки земель на облік розділились — від гострого заперечення потреби визнання сільськогосподарських земель у бухгалтерському обліку з одного боку, до обґрунтування необхідності в цьому — з іншого.

У зв'язку з цим, першочергового вирішення потребує питання визначення відповідальності за організацію такого обліку. Згідно з чинним законодавством таку відповідальність мав би нести власник. Однак селяни, як фізичні особи, такого обліку зорганізувати не можуть. Об'єднання співвласників земельних часток (з метою спільної передачі землі в оренду) також не мають юридичного статусу та й інших можливостей для запровадження бухгалтерського обліку земель сільськогосподарського призначення їх членів.

З іншого боку, для орендарів такий актив не є їх власністю, а, відтак, ніхто не зобов'язує їх вести навіть позабалансовий облік орендованих земель. Більше того, за методологією МСФЗ та і вітчизняних П(С)БО не існує методичних підходів до організації саме такого обліку.

Відтак, перед галузевою наукою з бухгалтерського обліку постає завдання обґрунтування та

розробки методологічних підходів постановки на баланс землекористувачів всіх (власних та орендованих) земель сільськогосподарського призначення. Ці завдання і є основою формуванню підходів до розробки галузевого стандарту з обліку земель сільськогосподарського призначення.

Головним в такому обліку вбачаємо потребу суспільного контролю за використанням та поліпшенням земель сільськогосподарського призначення. Виходячи з теорії фізичної економії, а також з розрахунків Ф. Кене, землі має бути віддана належна їй частина створеного і за її участю багатства. На нашу думку, ця частина має мати як мінімум дві складові: органічні добрива та природоохоронні поліпшення. Останні мають бути окремими об'єктами обліку в доповнення до системного обліку витрат на вирощування сільськогосподарських культур (мінеральні добрива, іригація, меліорація тощо).

Дослідженнями встановлено, що землі, як специфічному виду фізичного капіталу, притаманні важливі методологічні особливості, які слід обов'язково враховувати при організації її облікового забезпечення. Зокрема: об'єктом обліку є не земля взагалі, а окремі земельні ділянки; земельні ділянки для цілей бухгалтерського обліку класифікуються як один з об'єктів основних засобів; на вартість земельних ділянок не нараховується амортизація; такий об'єкт основних засобів не може бути ліквідований; збільшення первісної вартості земельної ділянки можливе лише у разі її дооцінки; капітальні витрати на поліпшення земель (меліоративні, осушувальні, іригаційні та інші роботи) не збільшують первісну вартість об'єкта, а визнаються як окремий об'єкт основних засобів.

З метою узагальнення принципів бухгалтерського обліку важливо сформулювати цілі і завдання обліку земельних ділянок.

Метою бухгалтерського обліку земельних ділянок є надання відомостей про землю, необхідних для зовнішніх користувачів, з метою задоволення запитів суспільства щодо стану цієї частки національного багатства, кредитної та інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств та запитів внутрішніх користувачів для управлінських рішень, спрямованих на забезпечення раціонального і ефективного використання земель.

Виходячи з мети, завдання бухгалтерського обліку земельних ділянок можуть бути такими:

- забезпечення документального оформлення і своєчасного відображення на рахунках бухгал-

терського обліку операцій з надходження, трансформації, продажу земельних угідь, а також інших операцій із землею;

— створення умов та інформаційної бази для систематичного контролю за збереженням і поліпшенням якісних властивостей ґрунту, ефективністю використання земельних ділянок підприємства;

— контроль своєчасності і повноти відображення в облікових реєстрах усіх господарських операцій, пов'язаних з наявністю і якістю земельних ділянок, а також щорічними вкладеннями в капітальне поліпшення земель;

— забезпечення об'єктивною інформацією для заповнення форм бухгалтерської звітності;

— контроль правильності сплати земельного податку і відображення цього в обліку.

Врахування цих особливостей та виконання поставлених вище завдань потребує постановки земельних ділянок на баланси підприємств АПК та наявності системи чіткого і достовірного інформаційно-облікового забезпечення. Існуюча нині інформаційна база формується переважно системою бухгалтерського обліку. Проте вона не містить спеціальних даних, потрібних для проведення оцінки земельних ділянок та подальшого відображення їх на рахунках бухгалтерського обліку.

Однією з передумов реалізації вищезазначених пропозицій є необхідність запровадження єдиних методологічних засад аналітичного обліку земельних ділянок.

Потреба у веденні такого обліку очевидна, оскільки дані аналітичного обліку є основою у складній системі використання землі підприємствами, яка зводиться до наявності взаємозв'язку окремих процедур наступного виду (рис. 2).

Необхідність організації аналітичного обліку земельних ділянок зумовлена насамперед потребою у наявності чіткої і розгорнутої інформації на другому етапі облікових процедур — при проведенні їх оцінки.

Орієнтація бухгалтерського обліку на отримання інформації у вартісному виразі привела до всеосяжного характеру процесів оцінювання і значного підвищення їх ролі в обліковій системі,

де найскладнішим об'єктом оцінки виступають земельні ділянки, що зумовлено специфікою даного об'єкта, недостатньою розробленістю нормативно-правової бази та нерозвиненістю земельного ринку в Україні.

Важливою відмінністю сучасних тенденцій розвитку МСФЗ є поступове витіснення історичної вартості оцінкою за справедливою вартістю. Проте в МСФЗ для земельних ділянок як справедлива вартість може виступати ринкова вартість, яка встановлюється незалежними оцінювачами на основі даних бухгалтерського обліку та незалежних інформаційних джерел.

Проте, більшість інформаційних джерел для оцінки потребують наявності спеціальних знань про певні якості та умови використання земельних ділянок. Саме з цієї причини постає необхідність у систематизації інформації про кількість та стан наявних земель, що може бути досягнуто шляхом організації аналітичного обліку земельних ділянок у системі бухгалтерського обліку підприємства.

Не менш важлива місія аналітичного обліку, що полягає в інформаційному забезпеченні прийняття управлінських рішень стосовно землекористування (рис. 3).

Зміст об'єктів аналітичного обліку земельних ділянок визначений статтею 203 Земельного кодексу України та зводиться до обліку кількості і якості земель (рис. 4).

Облік кількості земель відображає інформацію, яка характеризує кожну земельну ділянку за площею і складом угідь та їх підвидами відповідно до класифікації, затвердженої центральними органами виконавчої влади з питань статистики та земельних ресурсів.

Облік якості земель відображає інформацію, яка характеризує земельні угіддя за природними та набутими властивостями (в тому числі поліпшеннями), що впливають на їх продуктивність, економічну цінність, а також за ступенем забруднення.

Предмет та об'єкти аналітичного обліку земельного капіталу доцільно згрупувати у п'ять категорій: облік земель за термінами користування; облік кількості земель за видами угідь; облік якіс-

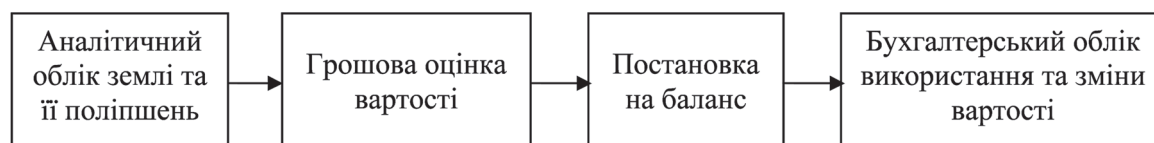

Рис. 2. Взаємозв'язок облікових процедур щодо використання земельних ділянок у господарському обороті підприємств АПК

ного стану земельних угідь; облік особливо цінних земель; показники для оцінки земель (рис. 5).

Методика аналітичного обліку сільськогосподарських угідь покладена в основу розробленої за участю автора Книги кількісного та якісного обліку земель, форма якої викладена в Порядку аналітичного обліку земель в наукових установах, підприємствах та організаціях УААН, затвердженому постановою Президії УААН від 26 серпня 2004 р. [2].

Викладені методологічні та методичні засади обліку земельних ділянок, їх оцінки й організації аналітичного обліку забезпечать збір та систематизацію особливих даних про кількість, якість та

стан використання земель різного функціонального призначення, що знаходяться у підприємства на правах власності або користування.

Важливе значення в методології обліку земель сільськогосподарського призначення відводиться фактору звітності.

Земельні ділянки вже зараз є об'єктом річної бухгалтерської звітності. Інформація про наявність земель у фізичних величинах (га) міститься у формі державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільгоспдприємств», зокрема у розділі 4 форми «Землекористування протягом звітного року». Цей

Рис. 3. Методологічні завдання аналітичного обліку земель сільськогосподарського призначення

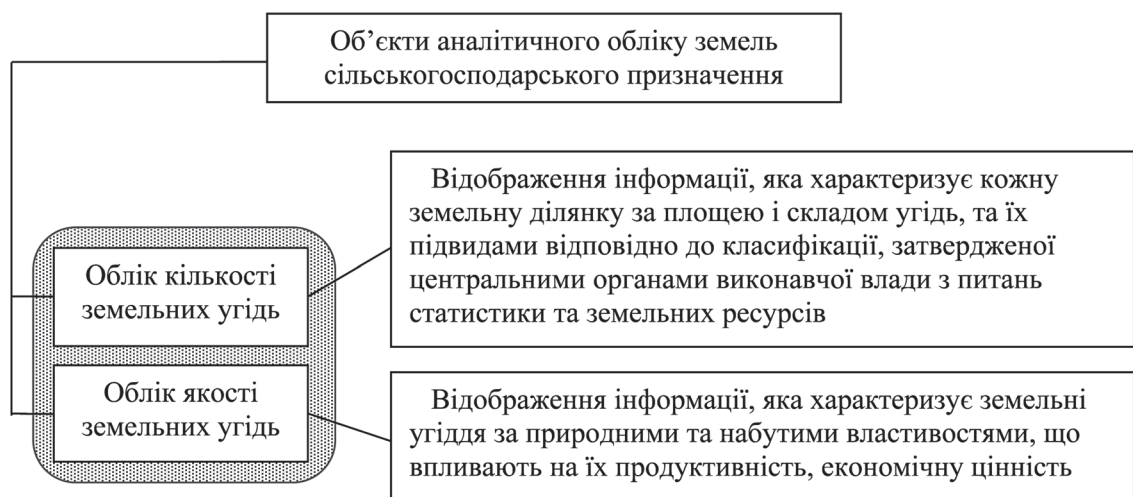

Рис. 4. Об'єкти аналітичного обліку земель сільськогосподарського призначення за Земельним кодексом України

Рис. 5. Предмет та об'єкти обліку земельних ділянок сільськогосподарського призначення

розділ заповнюють на основі Акта на право користування землею, записів у земельно-кадастровій книзі, договорів оренди земельних паїв та даних державного обліку земель.

Земельні ділянки у вартісному виразі містяться у Балансі та Примітках до фінансової звітності. Зокрема, в Балансі у розділі 1 «Необоротні активи» у рядку 031 разом із даними про інші основні засоби підприємства. У Примітках до фінансової звітності у розділі 2 «Основні засоби» — рядок 100 «Земельні ділянки» та рядок 110 «Капітальні витрати на поліпшення земель». За цими групами розгорнуто відображається залишок на початок року, надходження, переоцінка, вибуття та залишок на кінець року.

Останнє засвідчує важливість для держави обліку земельних ділянок та певні успіхи науки щодо побудови статистичної звітності із землекористування в аграрній сфері економіки. Проте це слід розглядати як перші кроки у справі формування методології бухгалтерського обліку земель сільськогосподарського призначення та підготовки відповідного стандарту.

Висновки. Викладене дає підстави для таких висновків:

— методологію обліку земель сільськогосподарського призначення слід формувати виходячи із доктрин сучасних економічних теорій, теорії фізичної економії, Концепції сталого розвитку, а також тенденцій змін МСФЗ за наслідками глобальних економічних криз;

— існуючі в МСФЗ та П(С)БО підходи до обліку земельних ділянок як об'єктів нерухомості не можуть бути взяті за основу побудови бухгалтерського обліку земель сільськогосподарського призначення, оскільки для останніх має застосовуватись методологія, характерна для «живого» типу економіки;

— предметом обліку земель сільськогосподарського призначення є господарські, соціальні та екологічні процеси, що формують відповідні об'єкти бухгалтерського обліку, виходячи із запитів, які

розглядають землю як господарський актив, національне багатство та природний ресурс планетарного значення;

— теоретико-методологічною основою запровадження бухгалтерського стандарту з обліку земель сільськогосподарського призначення має бути їх окреме балансове узагальнення та розширення показників звітності за господарським, національним та планетарним значенням використання цього активу;

— розроблені методичні підходи до організації обліку та оцінки земель сільськогосподарського призначення, поряд з теоретичним обґрунтуванням методології побудови такого обліку, є передумовою розробки галузевого стандарту з бухгалтерського обліку земель сільськогосподарського призначення.

Використані джерела

1. Бухгалтерське та податкове забезпечення майнових і земельних відносин у новостворених сільськогосподарських підприємствах: [посібник] / [за ред. П.І. Гайдуцького, П.Т. Саблука]. — К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН, 2002. — 408 с.
2. Облік і оцінка балансової вартості земель в наукових установах і підприємствах УААН: [практичний посібник] / [Третяк А. М., Ярмолицький В. К., Жук В. М. та ін.]. — К.: Аграр. наука, 2006. — 276 с.
3. Рекомендації з організації обліку та оцінки земель на підприємствах АПК / [Жук В. М., Третяк А. М., Рудченко Ю. С. та ін.]; за ред. А.М. Третяка, В.М. Жука // Облік і фінанси АПК. — 2005. — № 3. — С. 135—205.
4. Жук В.М. Бухгалтерський облік земель сільськогосподарського призначення: теорія і практика / В. М. Жук // 36. наук. пр. — Луцьк: ЛНТУ, 2008. — Вип. 5 (20). — Ч. 1. — 367 с [С. 179—185]. (Економічні науки — Серія «Облік і фінанси»).
5. Жук В.М. Теоретичні основи запровадження галузевих стандартів бухгалтерського обліку / В. М. Жук // Вісник ЖДТУ. — 2010. — № 2(52) — 408 с [С. 23—25]. — (Серія «Економічні науки»).
6. Кенз Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения / [Кенз Ф., Тюрго А. Р. Ж., Дюпон де Немур П. С.]; пер. с франц., англ., нем. — М. : Эксмо, 2008. — 1199 с.
7. Иконническая И.А. Комментарий к Основам земельного законодательства Союза ССР и союзных республик / Иконническая И. А. — М. : Земельное право, 1969. — 134 с.
8. Руденко М.Д. Енергія прогресу: Нариси з фізичної економії / Руденко М. Д. — К. : Молодь, 1998. — 527 с.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧИХ РЕСУРСІВ В УМОВАХ КОРПОРАТИЗАЦІЇ

Проаналізовано ефективність виробництва в залежності від розмірів підприємств. Встановлено вплив факторів на економічну ефективність господарської діяльності. Висвітлено пропозиції щодо критеріїв формування розмірів підприємств

Розвиток інтеграційних процесів у сільському господарстві визначається цілеспрямованим відтворенням галузі на новій технологічній, організаційній та економічній основі, удосконаленням і ефективним використанням виробничих ресурсів. Дослідження природи цих процесів являє собою важливий складник на шляху досягнення ефекту у виробництві.

Питанням використання ресурсного потенціалу присвячені дослідження І.І. Лукінова, П.Т. Саблука, В.Г. Андрійчука, С.І. Дем'яненка, В.Г. Більського, О.А. Бугуцького, В.Я. Месель-Веселяка, В.М. Нелепа, О.М. Онищенко, Б.Й. Пасхавера, Г.М. Підлісецького, А.М. Стельмащук, О.В. Олійника, В.В. Россохи, В.В. Тарасової, В.М. Трегобчука та ін. Водночас специфіка сільськогосподарського виробництва зумовлює необхідність комплексного підходу до проблем формування та ефективного використання ресурсного потенціалу, обґрунтування й аналітичного вивчення його складових частин та віддачі ресурсного потенціалу підприємств в умовах корпоратизації.

Метою статті є узагальнення та поглиблення теоретико-методологічних засад впливу землезабезпеченості та матеріальних витрат на ефективність діяльності, розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності виробництва.

Ресурси — елементи виробничого потенціалу, які має в розпорядженні система і які використовуються для досягнення конкретних цілей економічного розвитку [1, с. 206]. Розрізняють: природні, економічні, технічні, технологічні, кадрові, просторові, часові, структурно-організаційні, інформаційні, фінансові, нематеріальні ресурси. За походженням всі ресурси поділяються на дві великі групи — природні й економічні, стосовно виробництва — на функціонуючі і потенційні, за характером використання — на виробничі та невиробничі.

Виробничі ресурси — це комплекс взаємозалежних елементів продуктивних сил, що функціонують у процесі виробництва матеріальних благ у межах історично визначеної системи виробничих відносин.

Підвищення рівня забезпеченості виробничими ресурсами, поліпшення їх якісного складу і ступеня

використання сприяє зростанню результатів виробництва. Розрізняють: земельні, трудові, матеріальні (засоби праці та предмети праці) та фінансові ресурси. Кожен вид виробничих ресурсів має свої відмінності, характерні ознаки і властивості. Земельні ресурси — перша передумова, природна умова і матеріальна основа виробництва в сільському господарстві; трудові ресурси — головна рушійна і наймогутніша продуктивна сила; матеріальні ресурси — речові умови живої праці, матеріальна основа виробництва; фінансові ресурси — опосередковують рух матеріальних ресурсів і забезпечують кругообіг засобів виробництва; менеджмент — організаційні важелі впливу на дії людей, використання різноманітних ресурсів [2].

Між усіма виробничими ресурсами, що функціонують в процесі виробництва, існує взаємозв'язок, взаємодія і взаємозалежність. Найактивніший людський чинник. Водночас основний і оборотний капітал — пасивні чинники виробництва. У процесі виробництва усі вони функціонують спільно у взаємозв'язку і взаємозумовленості. Відсутність одного з них унеможливує процес виробництва, що являє собою не механічне поєднання виробничих ресурсів, а їх органічну єдність, вирішальним фактором якої є людина зі своєю трудовою діяльністю.

Сільське господарство України зазнало значних структурних змін. Процеси реорганізації колективних підприємств супроводжувались подібненням земельних масивів та майнових комплексів, що гальмувало використання механізмів дії економічних законів: переваг спеціалізації і концентрації виробництва; відповідності виробничих відносин рівню й характеру продуктивних сил; зростання продуктивності праці; усупільнення праці і виробництва та ін.

Протягом 2001–2009 рр. спостерігаються тенденції до збільшення розмірів сільськогосподарських підприємств. Якщо в 2001 р. частка підприємств з площею понад 8 тис. гектар становила лише 5,3 % земель, то в 2009 р. такі підприємства зосередили своє виробництво на площі 20,5 % сільськогосподарських угідь.

Укрупнення розмірів підприємств значною мірою зумовлено концентрацією капіталу у сільськогосподарському виробництві шляхом створення агрохолдингів, які на відміну від дрібних підприємств впроваджують новітні технології, залучають висококваліфіковані кадри, розвивають інфраструктуру, диверсифікують виробництво і ризики, контролюють

витрати на всіх етапах формування доданої вартості продукції — від первинної ланки виробництва до кінцевого споживача. Це відкриває широкі можливості для підвищення ефективності діяльності, подальшого збільшення нагромаджень як головного чинника розширеного відтворення.

У найближчій перспективі прогнозується збільшення кількості агрохолдингів і розширення площ за рахунок дрібних господарств, що займаються екстенсивним землеробством. За рахунок збільшення посівних площ і застосування інноваційних способів землеробства до 2015 року в Україні можна збирати не менш 60–70 млн тонн зерна на рік при урожайності 5–7 тонн на гектар [3].

Розміри підрозділів аграрних об'єднань як правило визначаються межами сільськогосподарських підприємств, де проводилось паювання з подальшим їх укрупненням за рахунок сусідніх підприємств. Визначальним при цьому є формування такого масиву, який дасть можливість найефективніше використовувати переваги широкозахватної техніки. Проте розмір сільськогосподарських підприємств формуються під впливом багатьох чинників, цілей і задач, які ставить перед собою суб'єкт господарювання; природних умов, наближеності до транспортних шляхів та ринків збуту, спеціалізації, технологічного оснащення, технології виробництва, способів формування стартового капіталу, методів здійснення виробничо-господарської діяльності, форм організації виробництва. Короткострокова оренда стримує довгостроковим інвестиції в сільське господарство, тому бажаним є термін укладення договорів оренди понад 10 років.

Збільшення розмірів землекористувань дає можливість використовувати переваги комбінованої та комп'ютеризованої широкозахватної техніки, зменшити вплив людського фактора на процес виробництва. Проблемою укрупнення підприємств стає налагодження раціональної системи управління виробництвом та вирішення соціально-економічних питань регіонів.

З метою вивчення впливу факторів на формування ефективності виробництва на виробничих даних 75,8 % сільськогосподарських підприємств України що звітуються за формою 50 с-г. за 2007–2009 рр. сформована вибірка із 8920 господарств, які ведуть виробництво на орендованих землях.

Аналіз показав тісну залежність між зростанням землезабезпеченості, виробничих витрат і показниками економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Відображені в таблиці розрахунки показують, що із збільшенням витрат на одиницю площі та землезабезпеченості на 1-го працюючого спостерігається тенденція до зростання виручки від реалізації, валової продукції та прибутку рослинництва в розрахунку на 1 га ріллі. Спостерігається прямопропорційна залежність між розміром підприємств та показниками економічної ефективності. Так, по групі підприємств з середнім розміром 20000 га рентабельність виробництва становить 20,2 % порівняно з 10,9 % по групі з середнім розміром 750 га.

Техніко-економічні переваги агрохолдингів перед дрібними підприємствами визначаються вищим

рівнем продуктивності праці, меншими витратами на одиницю продукції, економією капітальних та експлуатаційних витрат на одиницю площі, більшими можливостями раціональної організації виробництва, використання техніки, досягнень науково-технічного прогресу і передової практики; зберігання та реалізації продукції в кращі строки і вищої якості тощо.

За допомогою групувань встановлена залежність між розміром витрат, землезабезпеченістю та виходом валової продукції, виручки та прибутку з одиниці площі. Проте для детальнішого аналізу та дослідження міри впливу факторів нами проведено кореляційно-регресивний аналіз. Встановлено залежність виробництва валової продукції рослинництва (y_1), виручки від реалізації продукції рослинництва (y_2) та прибутку (y_3) на 1 га ріллі від впливу факторів, розміру виробничих витрат на 1 га ріллі, грн. (x_1) та кількості ріллі на 1 працюючого в рослинництві, га (x_2).

Для цього оцінювалися параметри рівняння виду:

$$Y = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2;$$

За результатами розрахунків залежність між результативними ознаками та виробничими витратами й землезабезпеченістю виражається лінійними рівняннями регресії:

$$\begin{aligned} Y_1 &= 247,25 + 0,3984x_1 + 7,6508x_2; \\ Y_2 &= -408 + 1,0095x_1 + 8,3062x_2; \\ Y_3 &= -287,4 + 0,1403x_1 + 7,4815x_2. \end{aligned}$$

Всі коефіцієнти рівняння регресії мають позитивний знак, що свідчить про прямий зв'язок між змінними.

Коефіцієнт множинної кореляції (R) становить $r_1 = 0,9353$, $r_2 = 0,9758$ та $r_3 = 0,7798$, що характеризує тісний зв'язок між значеннями функції і незалежних змінних. Коефіцієнт множинної (сукупної) детермінації (R^2) становить 0,8749, 0,9521 та 0,6081. Отже варіювання величини валової продукції, виручки від реалізації продукції та прибутку рослинництва на 87,5 %, 95,2 та 60,8 % у проведеному дослідженні зумовлено збільшенням розміру виробничих витрат та землезабезпеченості. За критерієм Фішера рівняння є статистично значимими. Розрахункове значення коефіцієнта Фішера $F_1 = 76,9$, $F_2 = 218,7$ та $F_3 = 17,1$ більше за табличне значення коефіцієнта з ймовірністю 0,95, оскільки $F_{gr} = 3,44$.

Коефіцієнти регресії схильні до коливань у великих за обсягом вибірках, тому слід перевіряти їх на істотність при лінійному зв'язку за допомогою t -критерію Ст'юдента. Табличне значення коефіцієнту Ст'юдента з ймовірністю $P = 0,95$ при $T_{gr} = 2,07$. Згідно проведеного дослідження значення t_{gr} статистика для: Y_1 за фактором $x_1 = 6,7737$, за фактором $x_2 = 2,7393$; для Y_2 відповідно $x_1 = 13,3117$, $x_2 = 2,3065$; для Y_3 — $x_1 = 2,1444$ та $x_2 = 2,4072$ і перевищує критичне значення t -критерію Ст'юдента, а це означає, що статистично значимими є коефіцієнти рівняння при змінних X .

Висновок. При збільшенні витрат на одиницю площі на 1 грн та землезабезпеченості на 1 га показники економічної ефективності сільськогосподарського виробництва будуть покращуватись, зокрема:

із збільшенням витрат на одиницю площі на 1 грн валова продукція рослинництва збільшиться на 0,39 грн/га, а збільшення землезабезпеченості

Ефективність сільськогосподарського виробництва залежно від виробничих витрат та землезабезпеченості, 2007–2009 рр.

Групи підприємств за площею, га	Кількість підприємств в групі	Витрати рослинництва на 1 га, грн	Припадає ріллі на 1 працюючого в галузі, га	Валова продукція рослинництва на 1 га, грн	Виручка рослинництва на 1 га, грн	Прибуток на 1 га, грн
		x_1	x_2	y_1	y_2	y_3
750	902	1548	34	1155	1432	170
1000	771	1611	38	1221	1506	225
1250	811	1691	42	1246	1662	315
1500	637	1709	46	1259	1669	311
1750	528	1747	47	1301	1720	322
2000	484	1764	45	1297	1735	300
2250	380	1736	46	1305	1716	306
2500	341	1817	49	1338	1793	308
2750	279	1740	47	1309	1818	348
3000	236	1856	46	1367	1860	351
3500	347	1893	48	1375	1880	340
4000	251	1827	50	1306	1886	308
4500	190	1857	54	1313	1829	305
5000	132	1944	49	1362	1993	310
5500	92	1984	51	1409	2089	444
6000	76	2034	54	1372	1977	260
6500	50	2099	54	1468	2122	338
7000	38	2116	59	1456	2140	346
8000	65	2433	48	1692	2630	531
9000	41	2406	45	1596	2329	342
10000	34	2170	64	1843	2611	757
11000	21	2583	67	1846	2613	528
12000	16	2533	52	1592	2635	501
15000	27	2648	57	1724	2665	438
20000	23	2863	61	1769	2980	580

на 1 га призведе до зростання валової продукції на 7,6 грн відносно середнього рівня;

із збільшенням витрат на одиницю площі на 1 грн виручка від реалізації продукції рослинництва збільшиться на 1,0 грн/га, а збільшення землезабезпеченості на 1 га призведе до зростання виручки від реалізації продукції рослинництва на 8,3 грн відносно середнього рівня;

із збільшенням витрат на одиницю площі на 1 грн прибуток від виробництва продукції рослинництва збільшиться на 0,14 грн; збільшення землезабезпеченості на 1 га призведе до зростання прибутку на 7,5 грн відносно середнього рівня.

Інструментами, що сприятимуть ефективному використанню ресурсного потенціалу, є запровадження системи планування та бюджетування виробничих процесів, встановлення раціональних пропорцій між землекористуванням, виробничими засобами та наявністю робочої сили; удосконалення менеджменту виробничих процесів.

Забезпечення сталого розвитку виробництва має досягатись завдяки гармонізації рівноваги між господарською діяльністю та спроможністю землі до відтворення. При формуванні земельних масивів компанія має керуватись принципом еко-

номічної раціональності, що дає змогу при мінімумі витрат отримати максимум прибутку.

Використані джерела

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку // Інформаційно-аналітичний збірник / [за ред. П.Т. Саблука та ін.]. — К. : ІАЕ УААН, 2003. — Вип. 6. — 764 с.
2. Тарасова В.В. Ресурсоемність і землеємність в аграрному секторі АПК України. Глобальні, регіональні і локальні аспекти: монографія / Тарасова В. В.. — К. : ННЦ ІАЕ, 2009. — 296 с.
3. Кравчук К. Неподнятая целина. / К. Кравчук, А. Турпак // Контракты. — 2008. — № 38. — С 25–29.
4. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. / Андрійчук В. Г. — [2-ге вид.]. — К. : КНЕУ, 2002. — 624 с.
5. Дем'яненко С.І. Менеджмент аграрних підприємств: навч. посіб. / Дем'яненко С. І.. — К. : КНЕУ, 2005. — 347 с.
6. Лукинов И. Влияние интеграционных и дезинтеграционных процессов на экономику Украины / И. Лукинов // Общество и экономика. — 2003. — № 1. — С. 144–162.
7. Месель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 11–16.
8. Трегобчук В.М. Економічні проблеми відтворення та раціонального використання ресурсного потенціалу АПК / В. М. Трегобчук // Формування і реструктуризація аграрного ресурсного потенціалу України: зб. наук. праць. — К., 1998. — С. 6–19.

ОПТИМАЛЬНІ СТРОКИ СЛУЖБИ ТЕХНІКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Викладено теоретико-методологічні положення і практичні рекомендації щодо обґрунтування оптимальних строків служби техніки сільськогосподарських підприємств.

Строки служби техніки — важлива економічна категорія, що визначає швидкість кругообігу та обороту основних засобів сільськогосподарських підприємств, їх часткового і повного відшкодування. Від тривалості використання техніки залежать норми амортизації, пропорції виробництва нових машин і запасних частин, розміри ремонтно-обслуговуючої бази АПК. Заміна техніки в необґрунтовано короткий термін призводить до безгосподарського використання ресурсів. Водночас необґрунтовано тривале використання машин викликає зниження темпів зростання продуктивності праці, гальмує науково-технічний прогрес, потребує розширення ремонтно-обслуговуючої бази АПК.

Аналіз літератури, в якій розглядаються питання встановлення строків служби техніки в сільському господарстві свідчить про те, що ця проблема привертала увагу вчених [1–9]. Але так досі і не вдалося розробити загальноприйнятну методику їх визначення, яка б повною мірою враховувала фізичний знос машин та зміни витрат на експлуатацію. На практиці використовувалися рекомендації, складені на основі звичайних матеріалів про вибуття техніки, або на основі дослідження надійності і довговічності окремих її елементів. Усе це зумовило необхідність нашого дослідження.

Метою статті є висвітлення теоретико-методологічних положень і практичних рекомендацій щодо обґрунтування оптимальних строків служби техніки сільськогосподарських підприємств.

Для досягнення поставленої мети використано діалектичний принцип пізнання, системний підхід, статистичні і економіко-математичні методи. Інформаційною базою про об'єкт дослідження послужили дані вибіркового статистичного спостереження у різних регіонах України.

Із суспільної точки зору застосування машин ефективно, якщо праця, якої варте їх виробництво, менша від тієї праці, що зберігається в результаті їхнього застосування. В цих межах необхідно встано-

вити такий строк служби машин, протягом якого забезпечується максимальний ефект їх використання.

Максимальний економічний ефект як критерій тривалості використання машин для практичних розрахунків конкретизується. На нашу думку, ця тривалість має бути обґрунтована з огляду на закономірності зміни споживної вартості і вартості машин: сільськогосподарська техніка може знаходитися у процесі виробничого споживання до тих пір, поки вона має споживну вартість, а вартість її переноситься на створюваний продукт у суспільно необхідних розмірах. Конкретніше ці умови можна виразити шляхом визначення строку служби машин залежно від зміни їх первісних техніко-економічних параметрів, витрат на експлуатацію і підтримання у робоздатному стані. Використання машин протягом оптимального строку служби повинно забезпечувати мінімально можливі витрати виробництва продукції або виконання робіт.

Вирізняють три періоди в «житті» машин — «хвороби дитинства», «період середнього віку» і «хвороби віку», після виходу за межі середньої тривалості. Цей третій період і характеризується великими затратами праці та витратами засобів на підтримання машин у робоздатному стані і частими зупинками, пов'язаними із виходом з ладу окремих деталей. Наростаючий у цей період обсяг ремонтно-обслуговуючих робіт, пов'язаних з ним витрати праці й засобів, моральний знос зумовлюють доцільність заміни машини новою.

Проведені дослідження показують, що строки служби сучасної сільськогосподарської техніки необхідно обґрунтовувати не тільки технічними, а й відповідними економічними показниками. На наш погляд, їх слід визначати з урахуванням всіх факторів, віддаючи перевагу економічним, ставлячи в залежність від вартості одиниці продукції, що виробляється за допомогою машини, або від вартості одиниці механізованої роботи. Вартість сільськогосподарської продукції буде тим меншою, чим нижчою є вартість механізованих робіт, виконаних для отримання цієї продукції.

У загальному вигляді вартість механізованих робіт, здійснюваних певною машиною, виражається такою формулою:

$$B_{mp} = A + PEB + E + ОП + IB,$$

де: A – амортизація на реновацію, грн; PEB – ремонтно-експлуатаційні витрати, грн; E – витрати на пально-мастильні матеріали, електроенергію, грн; $ОП$ – витрати на оплату праці механізаторів, грн; IB – інші експлуатаційні витрати, грн.

Задача щодо визначення оптимальних строків використання техніки розв'язується на основі аналізу зміни окремих складових, що входять у формулу. При цьому слід визначити такий період використання машини, при якому вартість виконаних нею робіт була б мінімальною. Отже, критерієм оптимальності цієї задачі є мінімум вартості механізованих робіт, виконаних машиною за період використання.

Проте для спрощення розрахунків строку служби техніки як критерій оптимальності можна використовувати тільки змінну середньорічну сумарну (S) або питому (H_s) за строк служби частину вартості механізованих робіт, залежну від строку служби (T) або наробітку (W) машини відповідно (використовується той чи інший критерій залежно від виду техніки):

$$S = A + PEB \rightarrow \min, \text{ або } H_s = H_A + H_{PEB} \rightarrow \min,$$

де: A , H_A , PEB , H_{PEB} – відповідно середньорічні сумарні і питомі (з розрахунку на одиницю наробітку) амортизація та ремонтно-експлуатаційні витрати за строк служби машини, грн.

Усі умовно-постійні експлуатаційні витрати (E , $ОП$, IB), які майже незалежні від строку служби, наробітку та зносу машини, впливають тільки на абсолютну величину вартості механізованих робіт. Тому виключення їх зі складу критерію оптимальності зменшує обчислювальні операції і не відбивається на точності розрахунків.

Змінні експлуатаційні витрати, що є елементами критерію оптимальності, можна розділити на спадаючі і зростаючі внаслідок зміни строку використання, наробітку та зносу машини. До спадаючих відносять амортизаційні відрахування на реновацію (A , H_A). Зростають зі збільшенням строку використання машини – ремонтно-експлуатаційні витрати (PEB , H_{PEB}).

Таким чином, для визначення строків корисного використання техніки достатньо встановити закономірності зміни спадаючих і зростаючих елементів критерію оптимальності: $A = F_1(T)$, $PEB = F_2(T)$, або $H_A = f_1(W)$, $H_{PEB} = f_2(W)$, та дослідити цей критерій на мінімум:

$$S = F_1(T) + F_2(T) \rightarrow \min, \text{ або } H_s = f_1(W) + f_2(W) \rightarrow \min.$$

Середньорічні сумарні і питомі амортизаційні відрахування за строк служби машини визначаються за такими формулами:

$$A = \frac{Ц}{T}, \text{ або } H_A = \frac{Ц}{W}$$

де: $Ц$ – вартість машини, що амортизується (первісна вартість за вирахуванням її ліквідаційної вартості), грн; T – строк служби, років; W – наробіток машини за строк служби, мото-год, ум. ет. га, фіз. га, тис. км, т, т-км тощо (залежно від виду техніки використовується та чи інша одиниця виміру).

Отже, зв'язок між середньорічними амортизаційними відрахуваннями та строком служби або наробітком машини – функціональний (повний), гіперболічний та зворотний: зі збільшенням тривалості використання і наробітку машини зменшується норма амортизації.

У ході досліджень встановлено, що зв'язок між середньорічними сумарними та питомими ремонтно-експлуатаційними витратами – кореляційний (неповний) і найбільш точно відображається параболічними статистико-математичними моделями:

$$P\tilde{E}B = a + \alpha \cdot T^n, \quad \tilde{H}_{PEB} = \epsilon + \beta \cdot W^m$$

Цей зв'язок – прямий: зі збільшенням тривалості використання і наробітку машини ремонтно-експлуатаційні витрати зростають, проте темп зростання з часом сповільнюється.

Виходячи з викладеного вище, критерій оптимальності можна представити у такому вигляді:

$$\tilde{S} = \frac{Ц}{T} + (a + \alpha \cdot T^n) \rightarrow \min, \text{ або}$$

$$\tilde{H}_s = \frac{Ц}{W} + (\epsilon + \beta \cdot W^m) \rightarrow \min.$$

Обчисливши похідну від критерію оптимальності та прирівнявши її до нуля, знаходимо оптимальний строк використання (T_{opt}), або наробіток (W_{opt}) машини:

$$T_{opt} = \sqrt[n+1]{\frac{Ц}{n \cdot \alpha}}, \quad W_{opt} = \sqrt[m+1]{\frac{Ц}{m \cdot \beta}}.$$

Таким чином, щоб визначити строк корисного використання або наробітку машини, необхідно знати вартість машини, що амортизується $Ц$ та числові значення параметрів α чи β і показників степеня n чи m параболічних статистико-математичних моделей ремонтно-експлуатаційних витрат, які означають відповідно швидкість і прискорення їх зростання.

Для практичного розв'язання задачі щодо визначення оптимальних строків корисного використання або наробітку сільськогосподарської техніки пропонується застосовувати базові приведені статистико-математичні однофакторні моделі ремонтно-експлуатаційних витрат (табл. 1–4), які побудовані на основі даних вибіркового статистичного спостереження.

Проте, через різноманітність умов експлуатації та ремонту техніки в різних регіонах України встановлені базові статистико-математичні моделі для конкретних сільськогосподарських підприємств

**Базові статистико-математичні моделі ремонтно-експлуатаційних витрат та оптимальні строки
служби тракторів сільськогосподарських підприємств**

Трактори	Моделі			T_{opt} років
	питомих РЕВ, грн / мото-год	сумарних РЕВ, грн / рік		
	$\tilde{H}_{РЕВ} = b + \beta W^m$	$P\tilde{ЕВ} = a + \alpha T^n$	при W_b , мото-год	
Тягового класу 5,0 тс	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,00884W^{0,60}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 0,62224T^{0,60}$	1200	10
Тягового класу 4,0 тс	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,00828W^{0,60}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 0,52243T^{0,60}$	1000	8
Тягового класу 3,0 тс	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,00493W^{0,65}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 0,49467T^{0,65}$	1200	8
Тягового класу 2,0 тс	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,00369W^{0,65}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 0,32887T^{0,65}$	1000	8
Тягового класу 1,4 тс	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,00293W^{0,70}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 0,49071T^{0,70}$	1500	10
Тягового класу 0,9 тс	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,00278W^{0,70}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 0,46485T^{0,70}$	1500	8
Тягового класу 0,6 тс	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,00095W^{0,80}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 0,27610T^{0,80}$	1200	7

Примітка T — строк використання тракторів, років; W — наробіток за строк використання, мото-год; a, b, α, β — параметри моделей; m, n — показники степеня факторних показників; W_b — базовий наробіток, при якому побудовані моделі витрат; T_{opt} — оптимальний строк служби при умові запобіжного обслуговування (відхилення по зонах, років: Степ — «+0,5», Лісостеп — «+0,1», Полісся — «-0,6»).

**Базові статистико-математичні моделі ремонтно-експлуатаційних витрат та оптимальні строки
служби автомобілів сільськогосподарських підприємств**

Автомобілі і причепи	Моделі			T_{opt} років
	питомих РЕВ, грн / тис. км	сумарних РЕВ, грн / рік		
	$\tilde{H}_{РЕВ} = b + \beta W^m$	$P\tilde{ЕВ} = a + \alpha T^n$	при W_b , тис. км	
<i>Бортові</i>				
Вантажопідйомністю 2,5 т	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,11531W^{0,7}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 1,09757T^{0,7}$	25	8
Вантажопідйомністю 4,0 т	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,08308W^{0,7}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 0,89845T^{0,7}$	30	9
Вантажопідйомністю 6,0 т	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,07544W^{0,7}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 0,90871T^{0,7}$	35	10
Вантажопідйомністю 8,0 т	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,22186W^{0,6}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 1,70743T^{0,6}$	30	10
Вантажопідйомністю 10,0 т	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,25317W^{0,6}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 1,94843T^{0,6}$	30	10
<i>Самоскиди</i>				
Вантажопідйомністю 2,4 т	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,09148W^{0,7}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 0,87076T^{0,7}$	25	8
Вантажопідйомністю 3,5 т	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,09843W^{0,7}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 0,93690T^{0,7}$	25	8
Вантажопідйомністю 5,5 т	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,12260W^{0,7}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 1,47691T^{0,7}$	35	8
Вантажопідйомністю 7,0 т	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,11331W^{0,7}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 1,22538T^{0,7}$	30	8
Вантажопідйомністю 10,5 т	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,34284W^{0,6}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 2,63851T^{0,6}$	30	8
<i>Причепи</i>				
Одновісні, двовісні та напівпричепи	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,03702W^{0,8}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 0,23356T^{0,8}$	10	8
Багатовісні	$\tilde{H}_{РЕВ} = 1 + 0,06179W^{0,8}$	$P\tilde{ЕВ} = 1 + 0,38986T^{0,8}$	10	8

Примітка T — строк використання автомобілів і причепів, років; W — наробіток за строк використання, тис. км; a, b, α, β — параметри моделей; m, n — показники степеня факторних показників; W_b — базовий наробіток, при якому побудовані моделі витрат; T_{opt} — оптимальний строк служби при умові запобіжного обслуговування (відхилення по зонах, років: Степ — «+0,5», Лісостеп — «+0,1», Полісся — «-0,6»).

потрібно корегувати за допомогою відповідних коефіцієнтів, що враховують особливості цих підприємств.

Порядок розрахунку строків корисного використання тракторів і автомобілів (табл. 1;2):

1. Визначення вартості трактора, автомобіля, причепа (надалі – машини), що амортизується C , грн:

$$C = C_{II} - L,$$

де: C_{II} – первісна вартість машини, грн; L – ліквідаційна вартість машини, грн.

2. Визначення коефіцієнта корегування базових питомих ремонтно-експлуатаційних витрат K_H :

$$K_H = \frac{H_{PEB(W)}^*}{\tilde{H}_{PEB(W)}},$$

де: $H_{PEB(W)}^*$, $\tilde{H}_{PEB(W)}$ – середньорічні питомі ремонтно-експлуатаційні витрати при W за перші 2–3 роки експлуатації машини, відповідно фактичні (в умовах конкретного підприємства або регіону) і теоретичні (розраховані за допомогою базової статистико-математичної моделі), грн / мото-год, грн / тис. км.

3. Побудова реальної (фактичної) статистико-математичної моделі середньорічних питомих ремонтно-експлуатаційних витрат $\tilde{H}_{PEB(W)}^*$, грн:

$$\tilde{H}_{PEB}^* = \tilde{H}_{PEB} \cdot K_H = (\alpha + \beta \cdot W^m) \cdot K_H.$$

4. Розрахунок оптимального наробітку W_{opt}^* , мото-год, тис. км, та строку корисного використання машини T_{opt}^* , років:

$$W_{opt}^* = \sqrt[m+1]{\frac{C}{m \cdot \beta \cdot K_H}}, \quad T_{opt}^* = \frac{W_{opt}^*}{W_{cp}},$$

де: W_{cp} – середньорічний наробіток машини в умовах конкретного підприємства, мото-год, тис. км.

Порядок розрахунку строків корисного використання робочих технологічних машин (табл. 3;4):

1. Визначення вартості машини або обладнання, що амортизується (аналогічно).

2. Визначення коефіцієнта коригування базових сумарних ремонтно-експлуатаційних витрат K_S :

$$K_S = \frac{PEB_{(T)}^*}{\tilde{PEB}_{(T)}},$$

де: $PEB_{(T)}^*$, $\tilde{PEB}_{(T)}$ – середньорічні сумарні ремонтно-експлуатаційні витрати за перші 2–3 роки експлуатації машини, відповідно фактичні і теоретичні, грн.

3. Побудова реальної статистико-математичної моделі середньорічних сумарних ремонтно-експлуатаційних витрат \tilde{PEB}^* , грн:

$$\tilde{PEB}^* = \tilde{PEB} \cdot K_S = (\alpha + \alpha \cdot T^n) \cdot K_S.$$

4. Розрахунок оптимального строку корисного використання машини або обладнання T_{opt}^* , років:

Таблиця 3

Базові статистико-математичні моделі ремонтно-експлуатаційних витрат та оптимальні строки служби робочих технологічних машин рослинницької галузі сільськогосподарських підприємств

Машини	Моделі сумарних РЕВ, грн / рік		T_{opt}^* , років
	$\tilde{PEB} = a + \alpha T^n$	при W_B , мото-год	
Грунтообробні машини	$\tilde{PEB} = 1 + 0,24890T^{0,60}$	x	7
Посівні і посадкові машини	$\tilde{PEB} = 1 + 0,27407T^{0,80}$	x	8
Машини для внесення добрив та захисту рослин	$\tilde{PEB} = 1 + 0,48661T^{0,70}$	x	6
Зернозбиральні комбайни	$\tilde{PEB} = 1 + 0,69845T^{0,65}$	250	9
Кукурудзозбиральні комбайни	$\tilde{PEB} = 1 + 0,26031T^{0,85}$	x	7
Картоплезбиральні комбайни	$\tilde{PEB} = 1 + 0,32548T^{0,75}$	x	7
Льонозбиральні комбайни	$\tilde{PEB} = 1 + 0,23308T^{0,85}$	x	7
Бурякозбиральні комбайни: гичкозбиральні машини	$\tilde{PEB} = 1 + 0,27122T^{0,80}$	x	7
коренезбиральні машини	$\tilde{PEB} = 1 + 0,44012T^{0,70}$	200	8
Кормозбиральні комбайни	$\tilde{PEB} = 1 + 0,67404T^{0,60}$	230	8
Косарки-плющилки	$\tilde{PEB} = 1 + 0,43712T^{0,70}$	230	8
Інші збиральні машини	$\tilde{PEB} = 1 + 0,38180T^{0,90}$	x	7
Машини для обробки сільськогосподарських культур	$\tilde{PEB} = 1 + 0,46100T^{0,70}$	x	8

Примітка. T – строк використання машин, років; a , α – параметри моделей; n – показник степеня факторного показника; W_B – базовий наробіток самохідних машин, при якому побудовані моделі витрат; T_{opt}^* – оптимальний строк служби при умові заповненого обслуговування (відхилення по зонах, років: Степ – «+0,4», Лісостеп – «+0,1», Полісся – «-0,5»).

Базові статистико-математичні моделі ремонтно-експлуатаційних витрат та оптимальні строки служби робочих технологічних машин тваринницької галузі сільськогосподарських підприємств

Машини	Моделі сумарних РЕВ, грн / рік	T_{opt} , років
	$P\tilde{E}B = a + \alpha T^n$	
Доїльні установки	$P\tilde{E}B = 1 + 0,58906T^{0,70}$	7
Обладнання для первинної обробки молока	$P\tilde{E}B = 1 + 0,37336T^{0,60}$	7
Обладнання для водопостачання і напування	$P\tilde{E}B = 1 + 0,38048T^{0,80}$	7
Машини і обладнання для приготування, транспортування і роздавання кормів	$P\tilde{E}B = 1 + 0,39915T^{0,90}$	7
Обладнання для створення мікроклімату	$P\tilde{E}B = 1 + 0,31624T^{0,80}$	7
Обладнання для видалення гною	$P\tilde{E}B = 1 + 0,48234T^{0,70}$	7

Примітка. T — строк використання машин, років; a, α — параметри моделей; n — показник степеня факторного показника; T_{opt} — оптимальний строк служби при умові запобіжного обслуговування (відхилення по зонах, років: Степ — «+0,3», Лісостеп — «+0,0», Полісся — «-0,3»).

$$T_{opt}^* = \sqrt[n+1]{\frac{C}{n \cdot \alpha \cdot K_s}}$$

Залежно від середньорічного наробітку машин і особливостей ремонтно-технічного обслуговування ці строки будуть різними для конкретних господарств, регіонів і навіть для одних і тих машин. При післявідмовному обслуговуванні зазначені строки скорочуються приблизно на 2 роки. Підвищуючи повноту виконання обслуговування і зменшуючи на цій основі швидкість і прискорення зростання ремонтно-експлуатаційних витрат протягом періоду використання машин, можна продовжити строки служби та зменшити видатки на відтворення.

Висновки. Встановлення оптимальних строків служби техніки в сільськогосподарських підприємствах України дає змогу при мінімальних витратах максимально корисно використовувати машинний парк, планувати і здійснювати інвестиції, своєчасну заміну машин та високоефективне ремонтно-технічного обслуговування відповідно до вимог науково-технічного прогресу і темпів розвитку АПК.

Використані джерела

1. Антошкевич В.С. Еще раз о сроках службы / В. С. Антошкевич // Механизация и электрификация сельского хозяйства. — 1985. — № 2. — С. 52—54.
2. Гальперин А.С. По поводу сроков службы машин сельского хозяйства / А. С. Гальперин // Механизация и электрификация сельского хозяйства. — 1985. — № 2. — С. 48—50.
3. Конкин Ю.А. Экономика ремонта сельскохозяйственной техники / Конкин Ю. А. — М.: Агропромиздат, 1990. — 366 с.
4. Некрасов С.С. О сроках службы сельскохозяйственной техники / С. С. Некрасов, И. Ф. Бойчук // Механизация и электрификация сельского хозяйства. — 1983. — № 3. — С. 4—8.
5. Проблеми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі / [Білоусько Я. К., Бурилко А. В., Галушко В. О. та ін.]; за ред. Я.К. Білоуська. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 216 с.
6. Решетняк Е.А. Обоснование сроков полезного использования оборудования / Е. А. Решетняк // Экономика: проблемы теории та практики: зб. наук. пр. Дніпропетр. нац. ун-ту. — 2003. — Вип. 176. — С. 256—262.
7. Риннок сільськогосподарської техніки: проблеми становлення / [Яковенко В. П., Білоусько Я. К., Підлісецький Г. М. та ін.]; за ред. Г.М. Підлісецького. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 220 с.
8. Стопалов С.Г. Обоснование нормативных сроков службы сельскохозяйственной техники / С. Г. Стопалов, М. И. Сирина, Х. Г. Барам // Механизация и электрификация сельского хозяйства. — 1985. — № 2. — С. 50—52.
9. Цибуля М. Оптимальний строк використання машин / М. Цибуля // Техніка АПК. — 1999. — № 6—7. — С. 7.

Шановні друзі!

Журнал «АгроІнКом» можна читати на сайті

www.iae.kiev.ua

Я.К. Білоусько,

канд. екон. наук, ст. наук. сп.,

В.Л. Товстомят,

канд. екон. наук, ст. наук. сп.,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПЕРЕОСНАЩЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Висвітлено проблеми техніко-технологічного забезпечення сільського господарства. Обґрунтовано реальні джерела фінансування технічного переоснащення та доцільність перерозподілу національного доходу на користь сільського господарства.

Соціально-економічні проблеми, які накопичилися у вітчизняному агропромисловому комплексі, значною мірою зумовлені невідповідністю розвитку продуктивних сил і виробничих відносин у зв'язку з переходом до ринкової економіки. Особливо це стосується найактивнішої частини основних засобів виробництва – сільськогосподарської техніки, устаткування та обладнання. В дореформений період їх кількість постійно зростала. Так, в 1990 р. порівняно з 1965 р. наявність тракторів у сільськогосподарських підприємствах збільшилась в 1,8 раза, зернозбиральних комбайнів в 1,9, плугів – в 1,2, сівалок – в 1,1, кормозбиральних комбайнів – в 1,4. Зросли поставки інших видів сільськогосподарської техніки. Її наявна кількість наближалася до технологічної потреби, а рівень механізації майже всіх видів робіт у рослинництві становив 94–96 %. Навіть при посадці і посіві овочевих культур, де все ще було багато ручної праці, він перевищував 86 % [1, с. 263]. Високий рівень механізації робіт був і в тваринництві, а особливо на комплексах з виробництва молока, яловичини і свинини.

З початком реформ забезпеченість агропідприємств технічними засобами стала стрімко знижуватись. Порівняно з 1990 р. наявність тракторів у 2009 р. скоротилась в 2,7 раза, зернозбиральних комбайнів – 5,2, кукурудозбиральних комбайнів – 5,0, бурякозбиральних машин – 3,7, сівалок – у 2,9 раза. Наявна кількість енергетичних засобів та основних сільськогосподарських машин становить нині 50–65 % технологічної потреби. Близько 85 % техніки в господарствах експлуатується за межами амортизаційних строків. Через фізичне зношення і технічні несправності щорічно не використовується 25–35 % тракторів, комбайнів та інших сільськогосподарських машин. Нині май-

же на третині земель, де вирощується продукція галузі, ручна праця на обробітку землі становить 94,2 відсотка, а тваринницькі комплекси перестали існувати взагалі [2, с. 184].

Наявна вітчизняна техніка за якістю відстає від світових аналогів і значно поступається за продуктивністю. Вона втратила конкурентоспроможність навіть на вітчизняному ринку у зв'язку конструктивною застарілістю і низькою надійністю. Це значною мірою зумовлено депресивним станом всіх підприємств вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, затяжною стагнацією цієї галузі промисловості. Модернізація ж машинно-тракторного парку сільського господарства відбувається вкрай повільно. Нині більше списується техніки, ніж закупляється. Виняток становлять лише окремі види техніки (табл. 1).

Викладені вище негаразди технічного забезпечення призводять до порушення технологій виробництва аграрної продукції, збільшують її втрати, зумовлюють технологічну відсталість. Низька якість вітчизняної техніки не дає можливості впроваджувати інноваційні технології і перейти до вищого рівня розвитку вітчизняного агропромислового комплексу. Загострилися соціально-економічні аспекти сільського життя, праці.

Протягом останніх років науковим дослідженням проблеми інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу приділялася значна увага. У тому числі і науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки». В процесі досліджень було обґрунтовано науково-концептуальні принципи формування системи інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу, державної технічної політики, становлення ринкової системи матеріально-технічного забезпечення АПК, концепцію та стратегічні напрями реформування і розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування. На їх основі були підготовлені проекти Законів України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу» (прийнято Верховною Радою України 7.02.2002 р. № 3023-III; «Про систему

**Купівля і списання сільськогосподарської техніки сільськогосподарськими підприємствами
протягом 2009 року, одиниць**

Показник	Наявність на початок року	Куплено протягом року		Списано протягом року	
		всього	кількість куплених до наявних, %	всього	кількість списаних до наявних, %
Трактори (без тракторів, на яких змонтовані машини)	160608	3846	2,39	3797	2,36
Сівалки всіх видів	81185	2268	2,79	2249	2,77
Комбайни:					
зернозбиральні	38870	1288	3,31	1107	2,85
кукурудзозбиральні	3141	43	1,37	157	5,00
кормозбиральні	9877	143	1,45	458	4,64
Бурякозбиральні машини	5750	38	0,66	307	5,34
Роздавачі кормів:					
для великої рогатої худоби	5553	120	2,16	274	4,93
для свиней	1002	105	10,48	29	2,89
Транспортери для прибирання гною	28630	594	2,07	1642	5,74

інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» (прийнято ВРУ 5.10.2006 р. № 229-V; тематичної доповіді «Формування державної технічної політики агропромислового комплексу» (включена до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України (2006 р.); «Державної цільової програми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі на період до 2011 року (затверджена постановою КМУ 30.05.2007 р. № 785; «Державної програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового розвитку на 2007–2010 рр. (затверджена постановою КМУ 26.09.2007 р. № 1181); «Програми діяльності Національної акціонерної компанії «Укragenrolіzing» на 2006–2010 роки» (затверджена СР НАК «Укragenrolіzing» 14.03.2006 р.); наукової доповіді «Формування ринкової системи матеріально-технічного забезпечення АПК України» (затверджена Президією УААН 2006 р.).

Актуальними нині проблемами інженерно-технологічного забезпечення агропромислового комплексу є: відтворення технічних засобів для сільського господарства, оскільки фактично оновлюється 1–2 %, а потрібно не менше 10–12 %; наповнення ринку вітчизняними технічними засобами для АПК, оскільки зарубіжної техніки аграрії закупили, наприклад, в 2009 році 99,1 % у натуральному виразі і 92,4 % у вартісному; удосконалення методики розрахунку технологічної потреби сільського господарства в технічних засобах; обґрунтування реального і в достатньому обсязі фінансування техніко-технологічного переоснащення сільськогосподарського виробництва; відсутність програм техніко-технологічного переоснащення сільського господарства та відродження і пріоритетного розвитку сільськогосподарського машинобудування.

Вченим економістам-аграрникам слід провести дослідження цих питань. З практичного боку, доцільно розробити Програму техніко-технологічного переоснащення сільського господарства до 2020 року та Національну програму відродження і пріоритетного розвитку сільськогосподарського машинобудування до 2020 року. Після їх всебічного обговорення прийняти на державному рівні. Виконання програм має бути в полі зору Президента України, Кабміну України та урядових структур.

При розробці цих програм слід звернути увагу на пошуках реальних джерел фінансування техніко-технологічного переоснащення сільського господарства. Проведені авторами розрахунки свідчать про складні перспективи (табл. 2).

Як видно з таблиці 2, нині «реальні» фінансові ресурси задовольняють щорічну розрахункову потребу в інвестиціях на техніко-технологічне оснащення у 2011 р. на 23,5 %, а в 2015 р. (з урахуванням інфляції) – на 41,7 %.

Висновки. Враховуючи сучасний фінансово-економічний стан сільськогосподарських товаровиробників та нагальні завдання модернізації аграрної галузі, можна сказати, що нині є такі основні напрями вирішення проблеми інженерно-технічного забезпечення на селі:

об'єктивне регулювання паритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію;

зміна амортизаційної політики в напрямі підвищення її значення для прискорення модернізації машинно-тракторного парку;

реформування вітчизняного сільськогосподарського машинобудування;

суттєва державна підтримка техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва та сільськогосподарської машинобудівної галузі промисловості.

Визначення джерел фінансування техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва до 2015 року, млрд грн

Джерела фінансування	В середньому за 2001—2005 рр. (факт.)	В середньому за 2006—2009 рр. (факт.)	2010 (очікув.)	2011 (очікув.)	2012 (очікув.)	2013 (очікув.)	2014 (очікув.)	2015 (очікув.)
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>								
Власні кошти, всього	2,6	9,1	10,8	12,8	17,2	19,5	22,2	25,1
з них на техніко-технологічне переоснащення (ТТП)	2,1	6,0	7,2	8,5	10,2	11,4	13,6	15,4
у тому числі:								
амортизація, всього	0,5	2,4	4,0	4,6	5,3	6,1	7,0	8,1
з них на ТТП	0,5	1,9	3,2	3,7	4,2	4,9	5,6	6,5
прибуток	1,6	6,1	6,0	7,5	11,2	12,6	14,3	16,1
з нього на ТТП	0,9	3,4	3,2	4,0	5,3	5,7	7,1	8,0
інші на ТТП	0,7	0,8	0,8	0,8	0,7	0,8	0,9	0,9
Кошти держбюджету	н/д	0,5	0,3	0,4	0,5	0,6	0,8	1,0
Залучені кошти разом:	н/д	4,7	3,3	3,4	4,1	5,1	6,2	7,5
у тому числі:								
довгострокові кредити в сільське господарство	2,1	4,2	2,4	2,8	3,2	3,8	4,4	5,1
інвестиції компаній	н/д	0,5	0,7	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6
іноземні інвестиції, всього	н/д	0,5	0,9	0,4	0,6	0,9	1,3	1,8
Разом коштів	н/д	14,7	15,1	16,6	21,8	25,2	29,2	31,2
з них на ТТП (без кредитів)	н/д	7,4	9,1	9,5	11,6	13,3	16,2	18,8
<i>Господарства населення</i>								
Власні кошти	н/д	0,03	0,15	0,2	0,3	0,5	0,7	0,9
<i>По сільськогосподарському виробництву</i>								
Всього коштів на ТТП	н/д	7,4	10,05	9,7	11,9	13,8	16,9	19,7

Особливу увагу слід звернути на останньому напрямі — державна підтримка. Ще Л. Толстой відмічав: «Поразительно, как эти «несчастные крестьяне», служащие дойной коровой для всех дармоедов, служат для них тоже и оправданием совершаемых над ними гадостей под видом служения им».

Протягом значного часу сільське господарство було фінансовим донором для інших сфер діяльності суспільства. Нині його фондооснащеність, особливо активної її частини, знаходиться в критичному стані. Як свідчать проведені нами розрахунки, самостійно сільське господарство з цього стану не вибереться. За статистичними даними, двадцять років тому динамічний розвиток аграрного виробництва забезпечувався щорічним оновленням основних засобів на рівні 7,0—7,9 відсотків, а частка вартості усіх основних засобів сільського господарства у їх вартості по країні у 1986—1990 рр. становила 16,2 % тоді, як за 2006—2009 рр. — 3,3, а у 2009 р. — лише 2,6 %. Саме це, на нашу думку, за роки незалежності спричинило падіння майже у 2 рази обсягів доданої вартості сільського господарства у загальному обсязі її по Україні. На часі нагальний перерозподіл національного доходу на користь сільського господарства. Фахівці, як науковці так і практики, зараз цю пропозицію уже не

обговорюють. Мова вже йде про те, в якій формі це зробити (З, с. 147—150). Причому, досліджуючи коливання показників обсягів виробництва продукції і рівнів цін, вони помітили одну важливу тенденцію. «В кризовий 2009 год по сравнению с предыдущим годом транспорт потерял 18 % объема своего производства, промышленность — 22, строительство — 48, а сельское хозяйство — лишь 2 % (З, с. 149). Отже, перерозподілені і вкладені кошти в техніко-технологічне переоснащення аграрного виробництва «працюватимуть» не тільки на прискореного його розвитку, а й позитивно впливатимуть в кризових ситуаціях на стабільність інших галузей національного комплексу та упереджуватимуть виникненню негативних ситуацій в соціально-економічній усталеності суспільства.

Використані джерела

1. Народне господарство Української РСР 1970: статистичний щорічник. — К. : Статистика, 1971. — 566 с.
2. Сільське господарство України 2009: статистичний збірник. — К. : Статистика, 2010. — 375 с.
3. Пасхавер Б.И. Аграрное ценообразование: требования и возможности / Б. И. Пасхавер // Экономика АПК. — 2011. — № 2. — С. 145—156.

ПЕРСПЕКТИВНІ РОЗМІРИ І СТРУКТУРИ КОНЦЕНТРАЦІЇ ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ПІВНІЧНИХ Й ПІВНІЧНО-ЗАХІДНИХ РАЙОНІВ СТЕПОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ

Викладено перспективні розміри і структури концентрації зерновиробництва суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки північних й північно-західних районів степової зони України.

Серед складників, що формують ефективність зерновиробництва важливе місце належить концентрації, правильному виборі її розмірів та структури. Досвід роботи підприємств з укрупненими зерновими галузями переконливо свідчить про значні їх переваги порівняно з малими господарствами, як у сфері виробництва, так і у сфері обігу. Але збільшення розмірів концентрації у сільському господарстві має економічні обмеження, які визначаються рівнем розвитку продуктивних сил і науково-технічного прогресу, що різняться в регіонах. Актуальною проблемою є визначення цих меж (розмірів) для зерновиробництва та його підгалузей і на основі цього обґрунтування раціональних структур концентрації.

У вирішенні цієї проблеми вагомий внесок здійснили такі вчені, як М.П. Александров, В.І. Бойко, І.І. Заметін, П.К. Канінський, Л.Ю. Мельник, К.П. Оболенський, С.М. Чмирь та інші вчені [1–4; 6–8]. Проте залишаються невідомими оптимальні розміри концентрації зерновиробництва та його підгалузей, а отже відсутня надійна основа для розроблення раціональних структур концентрації, що й зумовило необхідність проведення дослідження.

Метою статті є обґрунтування перспективних розмірів і структур концентрації зерновиробництва сільськогосподарських підприємств північних й північно-західних районів степової зони України.

Оскільки територіальна компонента концентрації є основою у формуванні сумарних розмірів ресурсної і результатної складових, а також порівняно з ними її розміри є незалежними від погодно-

кліматичних та інших випадкових чинників, поставлене завдання зводиться до більш вузького і детермінованого – обґрунтування перспективних розмірів і структури територіальної концентрації (надалі – концентрації) зерновиробництва [5].

Для вирішення поставленого завдання використано діалектичний принцип пізнання, системний підхід, балансний, розрахунково-конструктивний, абстрактно-логічний і статистико-математичні (моделювання, оптимізації та прогнозування) методи.

Інформаційною емпіричною базою про об'єкт дослідження послужили дані вибіркового статистичного спостереження 95 підприємств північних й північно-західних районів степової зони України за період з 2001 по 2010 роки.

При підготовці вихідної інформації використували спосіб «роко-підприємств», який дає змогу збільшити обсяг цієї вибірки у 10 разів. Для виключення впливу цінового та інших факторів (рівня ресурсної концентрації, агротехніки виробництва, кліматичних умов і залежного від них рівня результатної концентрації – урожайності), крім територіальної концентрації, здійснювали перерахунок показників ефективності і приводили їх до прийнятих базових цін та урожайностей.

Підготовлена інформація задовольняла вимоги статистико-математичного моделювання (достатність одиниць спостереження та варіації результативних і факторних ознак, погодженість розподілу одиниць спостереження з нормальним розподілом) та репрезентативності щодо генеральної сукупності (її фактична похибка при ймовірності 0,95 не перевищувала критичну). Отже вона може бути використана у моделюванні, оптимізації та прогнозуванні перспективних розмірів і структур концентрації зерновиробництва з поширенням та інтерпретацією отриманих результатів на всю су-

купність підприємств регіону (похибка репрезентативності до 5 %).

Побудову моделей ефективності концентрації зерновиробництва здійснювали на комп'ютері за спеціальною програмою, а достовірність їх оцінювали за допомогою критеріїв Ст'юдента і Фішера. Найбільш точними виявилися нелінійні моделі степенево-параболічної форми:

$$\tilde{C}_i = C_i - A_1 \cdot S_i + A_2 \cdot S_i^m - A_3 \cdot S + A_4 \cdot S^n + B; \quad \tilde{C} = C - A_1 \cdot S + A_2 \cdot S^n + B,$$

$$\tilde{P}_i = A_1 \cdot S_i - A_2 \cdot S_i^m + A_3 \cdot S - A_4 \cdot S^n - B; \quad \tilde{P} = A_1 \cdot S - A_2 \cdot S^n - B,$$

де: \tilde{C}_i , \tilde{C} , \tilde{P}_i , \tilde{P} – результативні показники моделей: повна собівартість і прибуток на 1 ц продукції i -ї підгалузі та всього зерновиробництва, грн; S_i , S – факторні показники моделей: концентрація i -ї підгалузі та всього зерновиробництва, га; C_i , C – константи моделей: середня ціна 1 ц продукції i -ї підгалузі та всього зерновиробництва, грн; A_1 , A_2 , A_3 , A_4 , B – параметри моделей; m , n – показники степеня.

Підставляючи у розроблені моделі конкретні значення показників-факторів прогнозуємо очікувані значення результативних показників, а дослідивши моделі на оптимум знаходимо (похибка не перевищує 4–5 %):

$$S_{i \text{ opt}} = \sqrt[m-1]{\frac{A_1}{A_2 \cdot m}}; \quad S_{\text{ opt}} = \sqrt[n-1]{\frac{A_1}{A_2 \cdot n}},$$

де: $S_{i \text{ opt}}$, $S_{\text{ opt}}$ – оптимальний розмір територіальної концентрації i -ї підгалузі та всього зерновиробництва, га.

З огляду на це, середня фактична і визначена оптимальна концентрація виробництва озимої пшениці, ярої пшениці, жита, проса, гречки, ярого ячменю, озимого ячменю, вівса, кукурудзи, гороху та всього зерновиробництва в підприємствах північних і північно-західних районів степової зони України мають відповідно такі значення – 575 і 1309, 93 і 194, 43 і 291, 77 і 263, 88 і 287, 268 і 654, 161 і 339, 59 і 263, 222 і 386, 138 і 318, 1384 і 2915 га.

Отже середня фактична концентрація всього зерновиробництва та його підгалузей менша від оптимальної відповідно у 2,1 і 2,8 разів, що призводить до перевитрат, які згідно з розробленими моделями і прогнозом у середньому становлять 16,36 грн на центнер зерна. Повна собівартість, прибуток і рентабельність 1 ц всього зерна в умовах фактичної концентрації відповідно становлять: 65,01 грн, 22,02 грн і 33,9 %; замість можливих значень в умовах оптимальної концентрації: 48,65 грн, 38,38 грн і 78,9 %.

З підвищенням рівня ресурсної концентрації, поліпшенням агротехніки виробництва (напри-

клад, відновлення поливу), а отже і збільшенням рівня результатної концентрації – урожайності зернових культур можна отримати додатковий ефект або певну компенсацію перевитрат. І навпаки, зі зниженням рівня ресурсної концентрації, погіршенням агротехнічних, кліматичних умов і як наслідок зменшенням рівня результатної концентрації величина перевитрат пропорційно зростає.

При переході підприємств від фактичної до оптимальної концентрації зазначені перевитрати трансформуються в економічний ефект, величина якого в масштабах регіону може становити 0,5 млрд грн. Отже, існує економічна доцільність збільшення розмірів концентрації зерновиробництва та його підгалузей і доведення їх до визначених оптимальних значень, а також на основі цього формування раціональних структур концентрації зернового господарства з урахуванням природних умов і біологічних особливостей зернових та інших польових культур.

У табл. 1 представлено оптимальні структури концентрації зерновиробництва, рекомендовані нами для підприємств північних та північно-західних районів степової зони України як типові. Проте фактична концентрація зерновиробництва переважної більшості підприємств цього регіону нині у середньому в 2,1 раза менша від оптимальної. Якщо ці підприємства не об'єднують свої виробництва, запровадити оптимальні структури неможливо. Можна запропонувати два шляхи виходу з цієї ситуації і використати структури, максимально наближені до них.

Перший шлях – запровадження структур тождних оптимальним з повним набором основних і додаткових підгалузей, але з меншими розмірами – прямо пропорційними відносно фактичної і оптимальної концентрації всього зерновиробництва. При цьому показники ефективності структур: повна собівартість, прибуток і рентабельність 1 ц зерна в умовах середньої фактичної концентрації зерновиробництва набудуть відповідно таких значень: I варіант – 64,39 грн, 23,81 грн і 37,0 %; II варіант – 63,84 грн, 23,93 грн і 37,5 %; III варіант – 66,60 грн, 24,10 грн і 36,2 %; IV варіант – 66,09 грн, 24,46 грн і 37,0 %; V варіант – 69,93 грн, 20,97 грн і 30,0 %. Відхилення від оптимуму (при відхиленні концентрації на 1531 га) за варіантами відповідно становитимуть: повної собівартості (прибутку) – 17,43, 17,62, 17,70, 17,91, 15,56 грн; рентабельності – 50,8, 52,4, 49,3, 50,9, 37,2 пунктів.

Оптимальні структури концентрації зерновиробництва для сільськогосподарських підприємств північних й північно-західних районів Степу України
(при $S = S_{opt} = 2915$ га)

Підгалузі зерновиробництва	Концентрація		Ефективність		
	розмір (S_i, S), га	структура, %	повна собівартість 1 ц зерна, грн	прибуток на 1 ц зерна, грн	рентабельність, %
1	2	3	4	5	6
I варіант на базі $S_i = 100\%$ від S_{opt} , 3 основних і 2 додаткових підгалузей $R = R_{opt} = 2956$ тис. грн $Q = Q_{opt} = 65060$ ц					
Озима пшениця	1309	44,9	42,23	44,84	106,2
Ярий ячмінь	654	22,4	48,44	37,76	78,0
Кукурудза	386	13,2	52,24	35,70	68,3
Горох	318	10,9	68,10	43,35	63,7
Яра пшениця	194	6,7	53,73	32,24	60,0
Інші	54	1,9	56,27	25,88	46,0
<i>Всього</i>	2915	100,0	46,96	41,24	87,8
II варіант на базі $S_i = 100\%$ від S_{opt} , 2 основних і 3 додаткових підгалузей $R = R_{opt} = 2603$ тис. грн $Q = Q_{opt} = 58235$ ц					
Озима пшениця	1309	44,9	42,23	44,84	106,2
Ярий ячмінь	654	22,4	48,44	37,76	78,0
Горох	318	10,9	68,10	43,35	63,7
Овес	263	9,0	51,66	31,93	61,8
Яра пшениця	194	6,7	53,73	32,24	60,0
Інші	177	6,1	51,43	30,72	59,7
<i>Всього</i>	2915	100,0	46,22	41,55	89,9
III варіант на базі $S_i = 100\%$ від S_{opt} , 2 основних і 4 додаткових підгалузей $R = R_{opt} = 2988$ тис. грн $Q = Q_{opt} = 63155$ ц					
Озима пшениця	1309	44,9	42,23	44,84	106,2
Кукурудза	386	13,2	52,24	35,70	68,3
Горох	318	10,9	68,10	43,35	63,7
Гречка	287	9,8	103,96	67,03	64,5
Овес	263	9,0	51,66	31,93	61,8
Яра пшениця	194	6,7	53,73	32,24	60,0
Інші	158	5,5	51,92	30,23	58,2
<i>Всього</i>	2915	100,0	48,90	41,80	85,5
IV варіант на базі $S_i = 100\%$ від S_{opt} , 1 основної і 5 додаткових підгалузей $R = R_{opt} = 2589$ тис. грн $Q = Q_{opt} = 55541$ ц					
Озима пшениця	1309	44,9	42,23	44,84	106,2
Горох	318	10,9	68,10	43,35	63,7
Гречка	287	9,8	103,96	67,03	64,5
Овес	263	9,0	51,66	31,93	61,8
Просо	263	9,0	50,49	31,47	62,3
Яра пшениця	194	6,7	53,73	32,24	60,0
Інші	281	9,7	50,03	32,12	64,2
<i>Всього</i>	2915	100,0	48,18	42,37	87,9
V варіант на базі $S_i = 100\%$ від S_{opt} , 2 основних і 6 додаткових підгалузей $R = R_{opt} = 2524$ тис. грн $Q = Q_{opt} = 48017$ ц					
Ярий ячмінь	654	22,4	48,44	37,76	78,0
Кукурудза	386	13,2	52,24	35,70	68,3
Озимий ячмінь	339	11,6	50,84	33,62	66,1
Горох	318	10,9	68,10	43,35	63,7
Жито	291	10,0	51,97	33,36	64,2
Гречка	287	9,8	103,96	67,03	64,5
Овес	263	9,0	51,66	31,93	61,8
Просо	263	9,0	50,49	31,47	62,3
Інші	114	4,0	53,40	28,75	53,8
<i>Всього</i>	2915	100,0	54,37	36,53	67,2

Примітка. По кожному варіанту наведена тільки одна з можливих комбінацій структури. Шляхом перебору додаткових підгалузей можна вибрати найбільш прийнятну комбінацію. Показники ефективності розраховані в цінах 2010 р. при таких урожайностях (ц/га): озима пшениця — 28, ярий ячмінь — 14, кукурудза — 32, озимий ячмінь — 23, горох — 10, жито — 18, гречка — 7, овес — 14, просо — 11, яра пшениця — 15.

S, R, Q — розміри територіальної, ресурсної і результатної концентрації всього зерновиробництва; S_i — розміри територіальної концентрації i -ї підгалузі; знаком «*opt*» позначено оптимальні значення показників.

Другий шлях — впровадження структур з обмеженим набором основних і додаткових підгалузей зерновиробництва. У порівнянні з попереднім шляхом тут вдається дещо збільшити концентрацію підгалузей і суттєво підвищити ефективність структур. Але при цьому виникають ризики порушення системи сівозмін, виснаження ґрунтів та зменшення продуктивності гектара сівозмінної площі. Показники ефективності структур (при зменшенні набору тільки додаткових підгалузей на дві одиниці, а за четвертим варіантом всього на одну): повна собівартість, прибуток і рентабельність 1 ц зерна в умовах середньої фактичної концентрації зерновиробництва приймуть відповідно такі значення: I варіант — 52,56 грн, 34,50 грн і 65,6 %; II варіант — 52,28 грн, 36,00 грн і 68,9 %; III варіант — 55,79 грн, 35,75 грн і 64,1 %; IV варіант — 52,58 грн, 35,34 грн і 67,2 %; V варіант — 68,44 грн, 23,68 грн і 34,6 %. Відхилення від оптимального за варіантами при цьому становитимуть: повної собівартості (прибутку) — 5,60, 6,06, 6,89, 4,40, 14,07 грн; рентабельності — 22,2, 21,0, 21,4, 20,7, 32,6 пунктів.

Підвищення ефективності варіантів структур концентрації зерновиробництва за рахунок обмеження додаткових підгалузей характеризується відповідно такими показниками: економія витрат — 11,83, 11,56, 10,81, 13,51, 1,49 грн на центнер зерна; підвищення рентабельності — 28,6, 31,4, 27,9, 30,2, 4,6 пунктів.

Висновки.

1. Фактична територіальна концентрація зерновиробництва та його підгалузей в підприємствах північних й північно-західних районів степової зони України відповідно у 2,1 і 2,8 раза менша від оптимальної, що призводить до перевитрат у середньому до 16,36 грн на центнер зерна.

2. З підвищенням рівня ресурсної концентрації, агротехніки виробництва, а отже і збільшенням рівня результатної концентрації можна отримати додатковий ефект або певну компенсацію перевитрат.

3. При переході від фактичної до оптимальної концентрації зазначені перевитрати трансформуються в економічний ефект, величина якого в масштабах регіону може становити приблизно 0,5 млрд грн.

4. Запропоновані на основі оптимізації раціональні структури концентрації рекомендується використовувати як типові при розробці конкретних структур на різних за розмірами підприємствах.

5. Для підвищення ефективності структур пропонується обмежувати кількість додаткових підгалузей, що дає змогу збільшити концентрацію основних та підвищити ефективність всього зерновиробництва.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є обґрунтування структур концентрації зерновиробництва для інших регіонів.

Використані джерела

1. *Александров М.П.* Специализация и концентрация производства в колхозах и совхозах / Александров М. П. — М. : Колос, 1966. — 208 с.
2. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва): моногр. / [Бойко В. І., Лебідь Є. М., Рибка В. С. та ін.]; за ред. В.І. Бойка. — К. : ННЦ ІАЕ, 2008. — 400 с.
3. *Заметин И.И.* К вопросу о специализации сельского хозяйства / И. И. Заметин, П. П. Перцев. — М. : Мысль, 1970. — 412 с.
4. *Канівський П.К.* Специалізація сільськогосподарських підприємств: моногр. / Канівський П. К. — К. : ІАЕ, 2005. — 348 с.
5. *Коваленко Є.Я.* Методологія і методика раціональної концентрації зерновиробництва сільськогосподарських підприємств / Є. Я. Коваленко // АгроІнКом. — 2010. — № 10—12. — С. 102—104.
6. *Мельник Л.Ю.* Концентрація виробництва в сільському господарстві: тенденції і перспективи / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко // Економіка АПК. — 2002. — № 2. — С. 11—16.
7. *Оболенський К.П.* Теория и практика специализации сельского хозяйства / Оболенский К. П. — М. : Колос, 1975. — 190 с.
8. *Чмирь С.М.* Формування та розвиток зернового господарства України: моногр. / Чмирь С. М. — К. : Аграрна наука, 2007. — 376 с.

Л.М. Татарчук,*зав. відділу, комплектування та наукової обробки документів,***Л.А. Зайцева,***наук. сп. наукової обробки літератури,***Г.П. Неліпа,***зав. сектором наукової бібліографії та біографістики
Державна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України*

ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ ЧАЯНОВ — СИН СВОГО ВІКУ

*Природа-мать, когда б таких людей
Ты иногда не посылала б миру,
Заглохла б нива жизни*

Н. Некрасов

У статті висвітлено наукову діяльність видатного вченого аграрної науки. Його практичні рекомендації — це план підйому селянського господарства після жовтневих подій 1917 р.

Не треба поспішати закривати двері в минуле. Нам, тим, що шукають і не знаходять відповідей, потрібно озирнутися назад. Там залишилось багато великих імен, світло яких могло б вивести країну на правильний шлях розвитку сільського господарства. Одне з таких імен — Олександр Васильович Чаянов. Його трагедія, його муки певним чином пов'язані з надією, якій не дано здійснитися [4].

Метою статті є аналіз чаянівського плану «кооперативної колективізації» через втілення в життя принципів ринкових відносин, проникнення банківського і великого промислового капіталу в аграрний сектор, який не порушив би індивідуальність селянського господарства, а також динаміки факторів, що визначають розмір господарства.

Олександр Васильович Чаянов народився в Москві 17 січня 1888 р. Закінчивши приватне реальне училище Воскресенського, у 1906 р. поступив в Петровську землеробську і лісну академію, нині Російський державний аграрний університет — Московська сільськогосподарська академія (МСГА) ім. К.А. Тімірязєва [1].

З навчальним закладом О.В. Чаянову пощастило. Це були роки розквіту Петровської академії. Серед викладацького складу виділялися професори М.М. Худяков, О.Ф. Фортунатов, Д.М. Прянішников. Поміж студентів він зійшовся зі своїм однокурсником М.І. Вавиловим [9].

О. В. Чаянов жив життям країни і шукав доступні форми і способи відродження народного господарства. Мабуть, головним в його роботі того періоду була підготовка першого плану відновлення сільського господарства [5].

У середині 20-х років ХХ ст. О.Чаянов публікує роботи з теорії селянського господарства. Рекомендації викладені в роботах — це план підйому селянського господарства після жовтневих подій 1917 р., надання йому агрономічної допомоги [9].

У 1924 р. вийшла третім виданням його книга «Основные идеи и методы работы общественной агрономии», у 1925 р. 4-м і 5-м виданнями побачив світ його «Краткий курс кооперации». Ці рекомендації вже давно не вкладалися у рамки індивідуального господарства; вони стосувалися проблем розвитку такого селянського господарства, яке в тій або іншій формі входило в систему суспільних відносин. Головною формою залучення селян в узагальнене виробництво була кооперация, де основою господарства залишалася сімейна ферма, тільки більш заможна й насичена капіталом [7]. Стійкості сімейного трудового селянського господарства сприяв комплекс різномірних причин, що відображали технологічні, економічні, соціальні особливості.

Перше місце посідали біологічні причини. Сільськогосподарське виробництво можна розглядати як використання людиною сонячної енергії, розлитой рівномірно по території. Її неможливо сконцентрувати на одній ділянці.

Другий чинник — відчуття господаря, необхідне для ретельного догляду за рослинами і тваринами, яке набагато слабкіше в найнятих робітників.

Третя група причин — різномірність витрат у сільгоспвиробництві, які змінюються у зв'язку з укрупненням господарства. Цей винятково важливий висновок складав основу «чаянівської» теорії диференціальних оптимумів.

О. Чаянов виділив три групи виробничих витрат. *Перша група* — ресурси, витрати яких на одиницю продукції зменшуються із зростанням розмірів господарства. Це машини, споруди, витрати зі збуту, закупівлі, отримання кредитів, організації переробки

продукції. Друга група — догляд за рослинами і тваринами, а також витрати на транспортування. Третя група — насіння та добрива.

Олександр Васильович вважав: коли досягнуто певного масштабу у виробництві, починає домінувати друга група, тобто відбувається зростання сумарних витрат. Собівартість виробництва має V-подібну форму з яскраво вираженим мінімумом. Масштаб виробництва, при якому крива собівартості (тобто сума трьох кривих витрат різних груп) досягає мінімуму, і є оптимальний розмір господарства [1].

Така теорія зовсім не означала, що дрібне господарство вигідніше великого. О. Чайнов стверджував, що існує оптимальний розмір господарства, який залежить від поєднання трьох кривих витрат. Цей показник, а також характеристики кожної з трьох кривих (швидкість, зміни, абсолютний рівень) у свою чергу залежали від виду продукції, клімату, технологій виробництва та інших чинників. Отже, і оптимальний масштаб господарства буде неоднаковим в різних галузях, регіонах, історичних періодах.

Завдання організаторів господарства — ретельно проаналізувати динаміку факторів, що визначають собівартість, і, спираючись на це, спланувати розміри господарства, його напрям. Зневага таким аналізом дорого коштує. Навіть заповзятливі американці потерпіли поразку, коли в 10–20-ті роки минулого століття спробували організувати в себе надвеликі зернові господарства [3].

Сучасна аграрна практика підтверджує висновки О. Чайнова. По-перше, це невдачі сільського господарства СРСР. На думку західних економістів-аграріїв (насамперед, лауреата Нобелівської премії американця Т. Шульца), одна з головних бід нашого сільського господарства — це панування в ньому двох неоптимальних типів: надвеликих колгоспів і радгоспів (вище за оптимум) і найдрібніших особистих підсобних господарств (нижче за оптимум) [3].

Розвиток світового аграрного сектору пішов (і це другий аргумент на користь О. Чайнова) середнім шляхом: сімейна ферма із середніми розмірами та високою насиченістю капіталом.

Інший практичний висновок О. Чайнова — це те, що вигоди від укрупнення слід використовувати за межами сімейного господарства. Відгалужуються певні процеси просування сільськогосподарської продукції від виробника до користувача, оскільки їх беруть на себе спеціальні кооперативи — зі збуту й переробки, а також машинні та кредитні товариства тощо.

Важливе джерело стійкості сімейного господарства — високий ризик господарювання на землі. Через неврожай господар може розоритися, оскільки він повинен платити фіксовану заробітну плату своїм працівникам, незалежно від успіхів і невдач всього господарства. Ось чому в сільському господарстві наймана праця часто не вигідна.

У 20-х роках ХХ ст. в Росії використання найманої праці на селі було рідкісним явищем. Згід-

но з даними Центрального статистичного управління, найману працю використовували від 0,6 % господарств в Україні, Центральних областях і Поволжя до 2,8 % — в Сибіру [7].

На відміну від господарств з найманою працею селянська сім'я у разі неврожаю знижує своє споживання (її «зарплата» в цій ситуації є гнучкою). У сучасних країнах це викликає скорочення витрат, а в дореволюційній Росії — призводило до фактичного голодування. Тому завдання суспільства — політичне та етичне — допомогти селянинові зберегти його як особливий соціальний статус.

Є ще одна важлива причина стійкості селянського господарства, яку О. Чайнов сформулював у вигляді теореми. Суть її в тому, що селянська сім'я охочіше бере на себе виробництво трудомістких продуктів, ніж господарство з найманою працею. Перша зацікавлена в максималізації валового доходу (прибуток плюс зарплата), а останнє — в чистому прибутку. В теорії оптимального планування це має назву «критерій оптимальності».

Практичний висновок з теореми О. Чайнова полягав у тому, що у виробництві трудомістких і високоцінних культур невеликі селянські господарства залишаються незамінними. Держава повинна їх всіляко підтримувати, формувати сприятливе середовище для їх розвитку, сприяти кооперації дрібних селянських господарств.

Успішні виконання завдань керівництва Наркомзему сприяли зростанню авторитету О.В. Чайнова як у науковому, так і кооперативному середовищі. Кооперація, на його думку, найбільш органічно поєднувалася з природою селянського господарства. В одній із своїх праць він наголошував: «... *это понимание народнохозяйственного значения сельскохозяйственной кооперации в сущности формулирует собой основную линию нашей земледельческой политики*» [7]. Він вважав, що кооперація здатна охопити передусім господарські процеси, пов'язані з ринком збуту сільськогосподарської продукції. Відносна легкість і простота такого кооперування, на думку О. Чайнова, полягала в тому, що воно не руйнувало основні виробничі процеси селянського господарства, а давало змогу виділяти й організувати у великі кооперативні виробництва саме ті галузі та процеси господарства, в яких укрупнення забезпечувало помітну позитивну ефективність. За допомогою різного роду кооперативів, які допомагали збувати сільськогосподарську продукцію, постачали на село техніку, мінеральні добрива тощо, зв'язок селянського господарства із зовнішнім світом був можливий без посередника [5].

Погляди О. Чайнова на кооперацію не залишалися незмінними. Реалії розвитку економіки Радянського Союзу тих часів наблизили терміни, можливості й необхідність соціалістичної перебудови села. Звідси виник чайнівський план «кооперативної колективізації». Суть його полягала в тому, щоб порівняно

повільний еволюційний процес поступової кооперації посилити активнішим створенням виробничих форм. «Єдинственно возможный в наших условиях путь введения в крестьянское хозяйство элементов большого хозяйства, индустриализации и государственного плана, — это путь кооперативной коллективизации, постепенного и последовательного отщепления отдельных отраслей от индивидуальных хозяйств и организации их в высшие формы больших общественных предприятий» [2].

Теорія кооперативної колективізації відбувалась і у внутрішньогосподарських процесах шляхом організації змішаних товариств. При організації кооперативів О. Чаєнов пропонував вивчення місцевих умов і пристосування до них нових форм. Він підкреслював, що кооперативна наука не повинна ставити за мету створення ідеальних узагальнюючих типів кооперативних організацій, але має навчити вмінню орієнтуватися в різних місцевих економічних умовах. З огляду на це, дослідник звертав особливу увагу на кожне окреме селянське господарство: як воно організовано, які продукти та в якій кількості виробляє, яким капіталом розпоряджається і наскільки прибуткові для нього різні галузі господарства [5]. Однак усі форми сільськогосподарської кооперації тісно пов'язані з ризиком, тому вивчення місцевих ринків і шляхів було найважливішою частиною кооперативної роботи.

Кооперативні об'єднання на селі створювались як по лінії споживчих, так і кредитних сільськогосподарських товариств. Селяни об'єднувались, брали позику, організовували машинне товариство, члени якого лише орендували техніку в товариства, що обходилися для них набагато дешевше [8].

Організацію переробки продукції бере на себе збутова кооперація. Її завдання — переробити і продати продукцію селянської праці. Від участі в збутовій кооперації селянин мав певні вигоди, а саме:

звільнявся від турбот про збут і переробку;

позбавлявся залежності від переробника, який прагнув знизити ціни на сільськогосподарську сировину і підвищити їх на готову продукцію; якщо ж переробка в руках селянського кооперативу, то політику й ціни визначали самі селяни простою більшістю голосів;

відпадало багато ланок перекупників між селянином і городянином-споживачем, внаслідок чого прибуток ділився тільки між двома суб'єктами;

селянській кооператив продавав готову продукцію; коштувала вона дорожче ніж сировина; прибуток, отриманий від такого продажу, ділився між селянами пропорційно зданій ними сировині.

Сфери застосування сільськогосподарської кооперації на той час були різноманітними: землеустрій, меліорація, лісове господарство, тваринництво, кредитування, ветеринарія, постачання інвентарю, насіння, зерна тощо [5].

Вчений підкреслював, що разом зі створенням первинних кооперативів треба паралельно створю-

вати центральні кооперативні організації, які допомогли б першим встати на ноги. Центральні організації повинні добитися для себе великої позики на пільгових умовах, щоб розвернути успішну роботу. Цю позику отримують у банків, або, найчастіше, в держави. Світовий досвід показав, що кредитна операція є хоч і найважливішим, але не єдиним фінансовим джерелом для сільського господарства. Потреби останнього в капіталі такі великі, що в розвинених країнах створено могутню систему кредитування аграрного сектору.

Кредитна кооперація — один з найважливіших напрямів кооперативної роботи. Необхідність її викликана потребою селянина в дешевому кредиті.

Позики можуть видаватися за однією з трьох умов: під особисту довіру; під поручительство іншого члена; під заставу майна.

У традиціях російських кредитних кооперативів була видача позик не тільки грошима, а й натурою, для чого створювалися солідні запаси потрібних селянинові товарів.

Завданням кредитної кооперації була також фінансова підтримка інших видів селянських кооперативів.

Конкретне знання організаційно-виробничої структури селянського господарства, здатність до виділення окремих виробничих та організаційних функцій давала можливість, як показав О. Чаєнов «... не разрушая тех сторон хозяйства, где мелкое производство было технически удобнее крупного, выделить и организовать в крупнейшие кооперативные предприятия те отрасли, в которых это укрупнение давало заметный положительный эффект» [2].

Щодо колгоспів, О. Чаєнов передбачав три серйозні перешкоди для їх успішної роботи:

неможливість використовувати найманих робітників у критичні періоди (оранка, прибирання), без чого важко вести господарство у великих масштабах;

складність в організації системи оплати праці, розподілі обов'язків, у виробленні високих стимулів до праці;

виборному керівництву, цілком залежному від колективу, важко організувати виробничу дисципліну.

На його думку, у колгоспів були шанси на успіх там, де технологія легко піддавалась механізації і де можна достатньою мірою матеріально забезпечити господарство, щоб подолати брак робочої сили. Інший вихід він бачив в продуманій системі чергування культур, сортів з різними термінами вегетації й дозрівання, щоб пом'якшити пікові навантаження в критичні періоди. І, звичайно, необхідна чітка система стимулів, а також довіра й демократично обране керівництво, повна господарська самостійність.

Для О. Чаєнова та його соратників фатальну роль відіграла дискусія 1927 р. про диференціацію селянства. Об'єктивно назріло питання про класове

розшарування. Куди воно йде? Чи інтенсивно відбувається розшарування? Чи відбувається вимивання середняка? Чи являє небезпеку куркуль? Усі ці питання мали важливе практичне значення для долі селянства, для країни в цілому.

Проте об'єктивна наукова полеміка була підмінена биттям «незгодних» з точки зору так званих аграріїв-марксистів, тобто тих, хто групувався навколо Л.Н. Кріцмана¹ та його оточення [6].

О. Чаянова та інших його однодумців звинувачували в прагненні увічнити індивідуальне господарство. Проте критики не помічали, наскільки селянство вже втягнуте кооперацією в систему соціалістичних відносин, що це вже було не те селянство, як на початку революції. Кооперація поєднувала в собі такий ступінь особистої зацікавленості населення і державного інтересу, яка давала можливість безболісно і без ломки, поволі, але вірно вводити селянина в соціалізм.

Не забарилися (за тодішнім висловом) «оргвисновки»: у 1928 р. О. Чаянов змушений був покинути пост директора заснованого ним інституту сільськогосподарської економіки, а сам інститут був перетворений в НДІ великого соціалістичного господарства. «Грішників» змусили до публічного визнання своїх помилок. Покотилася хвиля покаянь. Із самокритикою виступили М. Макаров, М. Кондратьєв, О. Челінцев і сам О. Чаянов. Авторитет О. Чаянова був ще високий і він продовжував викладацьку діяльність. Та щось непомітно мінялося. Нагніталася обстановка. Потягся ланцюжок політичних судових процесів. До старих фахівців почали ставитися з великим недовір'ям, не помічали нових ідей, які у них виникали.

Знайомство з практикою роботи радгоспів і особиста участь в розробці проектів організації радгоспів (Пахта—Арал та ін.), а також першого в країні Дігорського агроіндустріального комбінату в Осетії давали багатий матеріал для роздумів про перспективи великих соціалістичних підприємств. Своїми роздумами про принципи організації радгоспів О. Чаянов ділиться на сторінках журналів, готує до друку велику монографію «Організація великого господарства епохи соціалістичної реконструкції землеробства», яка, проте, так і не вийшла друком.

Різкий поворот до нової проблеми, прямо протилежної тому, чим займався О. Чаянов, можна зрозуміти. Він усвідомлював, що в умовах, які склалися, з селянським господарством було покинчено. Воно руйнувалося на очах. Колективізація, за допомогою якої створювався клас колгоспного селянства, не відповідала його уявленням про входження селян у соціалізм за допомогою природної кооперації. Він органічно не міг брати участь в цій роботі. Єдина сфера, де для нього залишалася можливість застосувати свої знання і практичний досвід, — це радгоспне

будівництво. Однак, не дивлячись на чудово відпрацьовану систему визначення оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств, країну поглинула хвиля гігантоманії.

30-ті роки стали справді роками «великого перелому». Зламали багато чого. Покаянні слова, які в ті часи увійшли вже в практику, висвітлюють нам напружено-суперечливу атмосферу.

У цих умовах учені стають зайвими, на них зручно звалити всю провину за втрати, невдачі, прорахунки і помилки, яких ставало все більше. Звинувачення, що посипалися на О. Чаянова, дали змогу його недругам взяти верх над інакдумцями. 21 липня 1930 р. він був заарештований. Його звинуватили у приналежності до міфічної «Трудової селянської партії». Затівався новий гучний судовий процес. В очікуванні його О. Чаянов, перебуваючи в Бутирській в'язниці (кінець 1930-го — початок 1931 р.), у вільний від допитів час продовжував працювати.

У 1937 р. О. Чаянову було висунуте нове безглузде звинувачення. внаслідок якого він був засуджений до розстрілу. Йому було 49 років. Вирок було приведено до виконання того ж дня.

Висновки. Постать Олександра Чаянова півстоліття залишалася у темряві, неначе життя цього не було зовсім [3].

Галас навколо імені О. Чаянова давно затих. Воно і зрозуміло. Пройшла мода на статті про жертви страшного тоталітаризму, і не потрібний став О. Чаянов, хоча сьогодні важко знайти актуальнішу постать в аграрній науці. Його роботи з кооперації, трудового сімейного селянського господарства (і багато іншого) — ось що було доречно б для того, щоб налагодити реформування нинішнього сільського господарства [3].

Використані джерела

1. *Балаязин В.Н.* Профессор Александр Чаянов, 1888—1937 / Балаязин В. Н. — Агропромиздат, 1990. — 303 с.
2. *Баутин В.М.* Современная аграрная цивилизация и устойчивое развитие / В. М. Баутин // Известия Тимирязевской сельскохозяйственной академии. — 2010. — Вып. 2. — С. 3—5.
3. *Бродский И.* Стихотворения и поэмы / Иосиф Бродский [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://libbox.info/boo/reading/93352.html>
4. *Вельдина О.* Два Чаянова / О. Вельдина // Завтра. — 1997. — 12 августа (№ 32).
5. *Вергунов В.А.* Кооперативный рух / В. А. Вергунов, А. П. Коцур, В. П. Коцур // Україна та столицініська аграрна реформа: передумови, завдання, здійснення. — К., 2008. — С. 68—76.
6. *Святець Ю.* Дискус чи рефлексія? Аграрні аспекти нової економічної політики у публіцистичних та наукових творах 1920-х років / Ю. Святець [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Idvu/2008
7. *Чаянов А.В.* Основные идеи и формы организации крестьянской кооперации / Чаянов А. В. — М., 1927. — 343 с.
8. *Чаянов А.В.* Что такое аграрный вопрос? / Чаянов А. В. — М.: Универсальная библиотека, 1917. — 64 с.
9. *А.В. Чаянов* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://chajnov.ru/a.v._chayanov?view=92099.

¹ Радянський економіст. Заступник керівничого ЦСУ СРСР.

ВІДТВОРЕННЯ І ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Сучасні процеси глобалізації світової економіки актуалізують розв'язання проблеми продовольчої безпеки з урахуванням існуючих макроекономічних тенденцій і природно-ресурсних можливостей України, а перспективи сталого розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки потребують розробки та забезпечення дієвості організаційно-економічного механізму відтворення ресурсного потенціалу, направлено на його вдосконалення в економічному та соціально-екологічному аспектах.

Підвищення біо-соціо-еколого-економічної ефективності використання, відтворення і збереження ресурсного потенціалу України зумовлене не тільки тенденцією поглиблення значних структурно-динамічних змін у суспільстві, а й галузевими особливостями національної економіки, де третина валового внутрішнього продукту формується в аграрній сфері.

Надзвичайно важливою залишається проблема розробки комплексного підходу до забезпечення біо-соціо-еколого-економічного використання ресурсного потенціалу як основи нарощення виробничої інфраструктури, забезпечення соціально-економічного розвитку села і сільських територій України з урахуванням геоекономічних змін і тенденцій розвитку світової економіки, наслідків глобалізаційних процесів, зміни екологічної ситуації і необхідності формування стійкої продовольчої незалежності країни на засадах збереження і відтворення ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки. Її вирішення потребує розробки системно-функціонального підходу.

Рецензована монографія¹ виділяється серед аналогічних праць, присвячених ресурсному потенціалу, насамперед запропонованими підходами до збалансування ресурсного потенціалу галузі з урахуванням екологічної ситуації у регіонах, впливу асиміляційного чинника на реалізацію можливостей у забезпеченні біо-соціо-еколого-економічної ефективності виробництва і стійкості розвитку регіонів на інноваційно-інвестиційній основі.

У монографії широко використано системно-комплексний, інтегровано-синергетичний підходи до оптимізації ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки через систему взаємозалежних складових забезпечення його сталого розвитку, села і сільських територій з урахуванням: впливу макроекономічних чинників; впливу глобалізаційних змін і тенденцій; особливостей природно-ресурсного потенціалу регіонів; асиміляційного чинника як основи ресурсозбереження і відновлення природних ресурсів, забезпечення ефективності його використання з економічної і екологічної точок зору і впливу на стійкий розвиток агросфери.

Результати проведених досліджень відображають теоретичні, методологічні і практичні засади щодо забезпечення оптимального ресурсозабезпечення аграрного сектору з урахуванням особливостей природно-ресурсного потенціалу, соціо-еколого-економічної ефективності його використання, спрямованого на забезпечення сталого розвитку галузі, підвищення конкурентних переваг, соціально-економічного розвитку села і сільських територій, продовольчу безпеку країни і окремих регіонів.

У першому та другому розділах монографії автором представлено теоретичні та методологічні аспекти оцінки, формування та ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного сектору, його конкурентоспроможності з урахуванням геоекономічних змін та тенденцій.

Третій розділ монографії присвячений висвітленню питання щодо формування системоутворюючих компонентів відтворення ресурсного потенціалу галузі з економічної, соціальної та екологічної точок зору.

У четвертому розділі монографії, на основі системного аналізу, автором розкрито сутність та напрями реалізації стратегії відтворення і збереження ресурсного потенціалу аграрного сектору, обґрунтовано причинно-наслідкові зв'язки та побудовано кластерні моделі, які враховують рівні використання природно-ресурсного потенціалу та регіональні особливості розвитку сільськогосподарських формувань.

Цікавими як для науковців, так і для практиків є пропозиції щодо комплексного підходу оптимізації використання ресурсного потенціалу аграрного сектору, що передбачає дотримання біо-соціо-еколого-економічних критеріїв у досягненні сталого розвитку галузі з урахуванням особливостей природно-ресурсного потенціалу; розробленої концепції відтворення і збереження ресурсного потенціалу з урахуванням впливу процесів глобалізації на перспективи соціально-економічного розвитку села і сільських територій, а також стратегії відтворення і збереження ресурсного потенціалу аграрного сектору з урахуванням впливу асиміляційних чинників і збалансованого ресурсовикористання у напрямі забезпечення його конкурентних переваг і продовольчої безпеки країни та окремих її регіонів.

Результати проведених досліджень можуть слугувати теоретичною, методологічною і практичною базою науковцям, докторантам, аспірантам, студентам вищих навчальних закладів, спеціалістам і керівникам підприємств, установ та організацій аграрного сектору економіки України щодо пошуку напрямів відтворення і ефективного використання його ресурсного потенціалу та подальшого розвитку галузі, села і сільських територій.

В.К. Савчук,

*доктор економічних наук,
професор*

¹ Вишнеvsька О.М. Ресурсний потенціал аграрного сектору економіки України: соціально-економічні та екологічні аспекти: монографія / Вишнеvsька О. М.. — Миколаїв: Дизайн і поліграфія, 2011. — 487 с.

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Актуальність нових досліджень державної аграрної політики України зумовлена системним характером перманентних довготривалих негарздів щодо економічної, соціальної, демографічної, екологічної й інших сторін життєдіяльності сільської громади, яка, закладаючи підвалини національної продовольчої безпеки, забезпечуючи макроекономічні передумови стабільного розвитку господарського комплексу, формуючи культурні та духовні устої ідентифікації українства, по суті визначає поточні й стратегічні перспективи участі нації в процесах економічної та соціально-культурної глобалізації. Стан і тенденції розвитку села та селянства виступають своєрідними індикаторами, на базі яких можна адекватно оцінювати результативність регуляторної політики стосовно функціонування аграрного сектору, ефективність якого виступає об'єктивною умовою прогресу вітчизняного суспільства. Виходячи з цього, наукові дослідження, що в єдності розкривають історичні, соціальні й економічні першопричини існуючих процесів державної підтримки розвитку сільських територій, є надзвичайно важливими та своєчасними.

Зробивши вибір на користь сільських територій і взявши за орієнтири базові принципи та інструменти підтримки сільського господарства та сільських територій, варто знати як становить вітчизняного аграрного сектору в системі соціально-економічних координат, так і траєкторію руху в них та фактори, що цю траєкторію визначають. Важливо бачити в сільському господарстві не тільки джерело виробництва сировини для промислової переробки та постачальника продовольчих товарів для населення та людей, які забезпечують це виробництво, з їх конкретними долями, що нерозривно пов'язані з сільським соціумом, залежним як від природно-кліматичних примх, так і від суспільно-політичних систем, що створюють адекватні селянським інтересам чи протилежні їм формами аграрних відносин. Саме цій проблемі присвячені шляхи удосконалення організаційно-економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій рецензованої монографії¹.

З огляду на актуальність завдань поліпшення рівня і якості життя сільських мешканців, які проживають на даній території, особливо з точки зору їх державної підтримки, поява книги цілком закономірна.

Незважаючи на наявність великої кількості оригінальних видань з цієї проблематики, вони не охоплюють достатньо мірою напрямів розв'язання надзвичайно важливих і водночас складних проблем підтримки розвитку сільських територій. Рецензована монографія презентує комплексний підхід до удосконалення такого механізму, що на практиці реалізується кризь призму невикористаних внутрішніх можливостей, резервів, важелів, інструментів та підходів до вирішення поставлених завдань.

Виразною особливістю монографічного дослідження є доступна форма викладу матеріалу, лаконічність, логічна послідовність, системність, вивіреність уживаних термінів, за якими вбачається серйозний пошук та наукова спостережливості.

Передмову книги автор присвячує соціально-економічній ситуації в суспільстві, що потребує реформування державної регіональної політики і передбачає передачу органам місцевого самоврядування значної частини повноважень і управлінських функцій.

Розгляд наукових засад, якому присвячено *перший розділ*, побудова механізму в сучасних умовах господарювання, є основою для розвитку дослідницької думки в подальшому. Автор розглядає сільські території як соціально-економічний і виробничий базис сталого розвитку держави, методологічні та методичні підходи до розвитку сільських територій в умовах глобалізації.

Заслуговує на увагу аналіз поглядів вчених на формування державної підтримки сільських територій. Видання можна вважати новаторським у визначенні сутності розвитку та концепції макроекономічної діяльності держави.

Другий розділ присвячено базовим принципам та інструментам підтримки сільського господарства та сільських територій з урахуванням вимог СОТ та САП. Розкрито сутність політики підтримки сільського господарства та сільських територій. Запропоновано нові інструменти та вимоги щодо підтримки сільського господарства в умовах СОТ. Визначено важливі напрями розвитку Спільної організаційної політики ЄС для аграрного сектору України. Висвітлено досвід структурної політики і розвитку сільських територій на базі інструментальної Системи розвитку САП в Угорщині. Подано організаційно-економічний механізм розвитку сільського господарства в Чеській республіці. Читач має змогу ознайомитись з структурою політичних впливів на сільсько-господарський розвиток та розвиток сільських територій.

В *третьому розділі* детально проаналізовано стан та тенденції державної підтримки розвитку сільських територій. Характерною ознакою цього розділу є те, що сільські території визначені з погляду відродження і сталого розвитку аграрної сфери. Виділені суттєві відмінності в побудові організаційно-економічних механізмів розвитку сільських територій та сільськогосподарського виробництва. Зроблено структурний аналіз галузей рослинництва і тваринництва на встановлено їх вплив на розвиток сільських територій.

Особливої уваги заслуговує *четвертий розділ*, де здійснено моніторинг стану розвитку сільських територій, визначено особливості розвитку сільських територій в природно-кліматичній зоні Полісся, внесено пропозиції до покращення стану територій в зоні Лісостепу, запропоновано методичні підходи до розвитку приміських сільських територій.

У *п'ятому розділі* автор концентрує увагу на шляхах підвищення ефективності підтримки стану сільських територій в рамках вимог СОТ та ЄС. Запропоновані методологічні підходи до розроблення механізму фінансової підтримки розвитку сільських територій.

Пропозиції автора щодо забезпечення розвитку сільських територій з урахуванням світового досвіду в умовах членства України у СОТ та досвіду САП спрямовані на створення умов поліпшення якості і рівня життя сільського населення.

Водночас наукове видання не позбавлене деяких недоліків і упущень. Доцільно було б визначити доходи і видатки місцевих бюджетів та можливості покращення їх структури в різних природно-кліматичних зонах. Проте зазначене зауваження не впливає на загальну високу оцінку рецензованого монографічного видання, яке буде корисним для науковців, державних службовців, викладачів, спеціалістів агропромислового комплексу, аспірантів та студентів.

В.К. Збарський,

доктор економічних наук,
професор

¹ Талавира М.П. Шляхи удосконалення організаційно-економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій: монографія / Микола Петрович Талавира. — Ніжин, ПП Лисенко, 2009. — 424 с.

Лобас Н.Г. Новейшие тенденции в развитии земледелия / Н. Г. Лобас // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 3–5

Раскрыта системная взаимообусловленность и взаимосвязь социальной и природной среды. Отражены проблемы современного развития отрасли земледелия. Доказана неотложная необходимость перехода к естественному земледелию. Обоснованно его преимущества и проблемы становления в Украине.

Третяк А.Н. Экономическое содержание, роль, механизмы и инструменты биржевого аграрного рынка / А. Н. Третяк // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 6–10

Отражена роль биржевых рынков при организации торговли сельскохозяйственной продукцией. Установлены преимущества, что получают участники украинского аграрного рынка при условии внедрения срочных контрактов и процедур биржевого клиринга. Определено место биржевого аграрного рынка в структуре национальной экономики.

Клокар О.О. Характеристика маркетингового потенциала сельскохозяйственных предприятий / О. О. Клокар // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 11–16

Рассмотрены основные составляющие формирования маркетингового потенциала сельскохозяйственных предприятий и комплексная характеристика каждого из них. Акцентировано внимание на мониторинге аграрного рынка, который способствует обеспечению эффективности производства и реализации продукции товаропроизводителей.

Ильич Н.С. Ценообразование на продукцию свиноводства в регионе / Н. С. Ильич // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 17–19

Отражена ценовая ситуация относительно продукции отрасли свиноводства на рынках Винницкой области. Установлены факторы влияния на формирование нестабильности цен мяса свиней.

Сало И.А. Мировой рынок плодов / И. А. Сало // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 20–24

Проанализировано конъюнктуру мирового рынка плодов, в частности, производство, потребление, импорт, экспорт и цены. Рассмотрено развитие рынка в отдельных странах мира.

Воскобойник Ю.П. Проблемы производства и формирования рынка биотоплива в Украине / Ю. П. Воскобойник // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 25–28

Рассмотрены возможности производства биотоплива из сельскохозяйственной продукции с учетом ценового фактора, использования промышленных отходов, мощностей перерабатывающих предприятий и спроса потребителей.

Lobas N.G. The newest tendencies are in development of agriculture / N. G. Lobas // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 3–5

A system interconditionality and intercommunication of social and natural environment is exposed. The problems of modern development of industry of agriculture are reflected. The urgent necessity of passing is well-proven to natural agriculture. Grounded his advantages and becoming problems in Ukraine.

Tretyak A.N. Economic maintenance, role, mechanisms and instruments of exchange agrarian market / A. N. Tretyak // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 6–10

The role of exchange markets is reflected during organization of trading in an agricultural produce. Advantages are set, that the participants of the Ukrainian agrarian market will get on condition of introduction of urgent contracts and procedures of the exchange clearing. The place of exchange agrarian market is found out in the structure of national economy.

Klokar O.O. Description marketing to potential of agricultural enterprises / O. O. Klokar // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 11–16

The basic components of forming of marketing potential of agricultural enterprises and complex description are considered each of them. Attention is accented on monitoring of agrarian market which is instrumental in providing of efficiency of production and realization of products of commodity producers.

Illich N.S. Pricing is on products the pig breedings are in region / N. S. Illich // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 17–19

A price situation is reflected in relation to the products of industry of the pig breeding on the markets of the Winnitca area. Found out the factors of influence on forming of instability of costs of meat of pigs.

Salo I.A. The world fruits market / I. A. Salo // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 20–24

The conjuncture of the world fruits market has been analysed, in particular, production, consummation, import, export and prices. The market development in certain countries has been considered.

Voskoboynik Y.P. Problems of production and forming of market biofuels in Ukraine / Y. P. Voskoboynik // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 25–28

The manufacturabilities of biopropellant are considered from an agricultural produce taking into account a price factor, utilization of industrial wastes, powers of processing enterprises and demand of users.

Гнатенко Е.А. Значение маркетинга в повышении конкурентоспособности страховых услуг страховых компаний Украины / Е. А. Гнатенко // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 29–32

Рассмотрена роль маркетинга в повышении конкурентоспособности услуг страховых компаний Украины. Определено место маркетинга в менеджменте организации их деятельности. Предложена схема видов маркетинга, который дает возможность усовершенствовать стратегию поведения компании на страховом рынке в зависимости от колебаний спроса, способствует решению проблемы снижения конкурентоспособности страховых услуг и увеличению объемов их реализации.

Захарчук А.В. Развитие коммерческих отношений в сфере образовательных услуг / А. В. Захарчук, Т. И. Пишенина // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 33–37

Отражены основные проблемы и задания относительно предоставления платных услуг в сфере образования. Предложена модель трансформации государственного финансового обеспечения развития интеграционных процессов в сфере высшего образования.

Диесперов В.С. Задача реформ — согласование интересов / В. С. Диесперов // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 38–41

Предложены концептуальные направления проведения реформ сельского развития в аграрном секторе и неотделимой от него сельской местности на принципах согласования интересов властных структур и местного самоуправления, производства и социального развития села, товаропроизводителей и жителей сельских территорий.

Малиенко А.М. Биполярная структура агрокомплекса Украины, возможности сосуществования его составляющих / А. М. Малиенко // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 42–47

Проанализированы исторические пути и современные тенденции развития сельского хозяйства. Отражен опыт организации функционирования аграрного комплекса Египта. Предложены направления решения проблемы сосуществования большого аграрного бизнеса и малых фермерских хозяйств.

Яворская Т.И. Фермерские хозяйства: недостатки и преимущества современного развития / Т. И. Яворская // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 48–51

Проанализированы основные экономические показатели развития фермерских хозяйств страны. Отражен практический опыт деятельности фермерского хозяйства. Определены его преимущества и недостатки в современных условиях ведения хозяйства. Предложены основные направления решения проблемы последующего прогрессивного развития фермерства в Украине.

Gnatenko E.A. Value of marketing in the increase of competitiveness of insurance services of insurance companies of Ukraine / E. A. Gnatenko // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 29–32

A marketing role is considered in the increase of competitiveness of insurance services of insurance companies of Ukraine. Certainly marketing place in the management of organization of insurance companies. The chart of types of marketing, which allows depending on the vibrations of demand to change strategy of conduct of insurance company at the insurance market and apply that or other type of marketing which will allow in one or another measure to manage with the problem of decline of competitiveness of insurance favour and increase the volumes of its realization is offered.

Zakharchuk A.V. Development of commercial relations in the field of educational services / A. V. Zakharchuk, T. I. Pishenina // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 33–37

Basic problems and tasks are reflected in relation to the grant of requiring payment services in the field of education. The model of transformation of the state financial providing of development of integration processes is offered in the field of higher education.

Diesperov V.S. Task of reforms is a concordance of interests / V. S. Diesperov // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 38–41

Conceptual directions of lead through of reforms of rural development are offered in an agrarian sector and inseparable from him rural locality on principles of concordance of interests of imperious structures and local self-government, production and social development sat down, commodity producers and habitants of rural territories.

Malienko A.M. the Bipolar structure of агрокомплекса of Ukraine, possibilities of coexistence of his constituents / A. M. Malienko // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 42–47

Historical ways and modern progress of agriculture trends are analysed. Experience of organization of functioning of agrarian complex of Egypt is reflected. Directions of decision of problem of coexistence of large agrarian business and small farmer economies are offered.

Yavorska T.I. The Farmer economies: failings and advantages of modern development / T. I. Yavorska // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 48–51

The basic economic indicators of development of farmer economies of country are analyzed. Practical experience of activity of farmer economy is reflected. His advantages and failings are certain in the modern terms of ménages. Basic directions of decision of problem of subsequent progressive development of farming are offered in Ukraine.

Карасев В.Г. Оценка земельного ресурса сельских домохозяйств как главного источника сельскохозяйственного производства / В. Г. Карасев // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 52–52

Отражены проблемы развития домохозяйств в сельской местности как собственников земельных участков. Предложено осуществление горизонтальной кооперации с целью повышения эффективности их функционирования.

Бугайчук О.В. Тенденции развития и значение хмелеводства для отраслей национальной экономики / О. В. Бугайчук // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 53–58

Отражено современное состояние и особенности развития хмелеводства в мире и в Украине. Рассмотрен уровень материально-технического обеспечения хмелеводческих хозяйств и производства хмеля. Определено значение отрасли для пищевой и перерабатывающей промышленности. Предложены пути повышения конкурентоспособности и экономической эффективности хмелеводства в стране.

Береговой В.К. Проблема обеспечения рыбопродукцией население Украины / В. К. Береговой // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 59–62

Исследовано состояние рыболовецкой подотрасли и ее возможности по вылову рыбы и обеспечению населения Украины рыбной продукцией.

Микитенко И.А. Удачный опыт социально-экономического развития белорусского села / И. А. Микитенко // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 63–66

В статье рассматриваются показатели развития, производства и потребления продуктов питания, на душу населения в год в Украине и Беларуси и их соотношение по годам. Освещается положительный опыт Беларуси в производстве продукции животноводства и организации агропромышленного производства.

Россоха В.В. Инновационно-технологическое обеспечение развития экономики: украинское измерение / В. В. Россоха // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 67–74

Отражены особенности экономического развития в современных условиях и проблемы становления экономики знаний в Украине. Обосновано концептуальные принципы государственной политики относительно активизации внедрения инновационной модели перестройки национального хозяйства. Предложены мероприятия стимулирования и повышения эффективности инновационно-технологической деятельности.

Кулаец М. М. Функционирование рынка научно-технической продукции и его информационное обеспечение / М. М. Кулаец, В. М. Просяник, М. Ф. Бабиенко [и др.] // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 75–78

Karasev V.G. Estimation of the landed resource of rural домохозяйств as a main source of agricultural production / V. G. Karasev // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 52–52

The problems of development of households are reflected in rural locality as owners of lot lands. Realization of horizontal co-operation is offered with the purpose of increase of efficiency of their functioning.

Bugaychuk O.V. Progress Trends and value of hopgrowing for industries of national economy / O. V. Bugaychuk // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 53–58

The modern state and features of development of hopgrowing is reflected in the world and in Ukraine. The level of logistical support of hop-grower economies and production is considered hop. The value of industry is certain for food retail and processing industry. The ways of increase of competitiveness and economic efficiency of hopgrowing are offered in a country.

Beregovoy V.K. Problem of providing fish products population of Ukraine / V. K. Beregovoy // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 59–62

The state fishing sub-sector of its ability to catch fish and the people of Ukraine working groups products.

Mikitenko I.A. Successful experience of socio-economic development of the Byelorussian village / I. A. Mikitenko // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 63–66

The indexes of development, production and consumption of food stuffs are examined in the article, per capita in a year in Ukraine and Byelorussia and their correlation on years. Lights up positive experience of Byelorussia in the production of goods of stock-raising and organization of agroindustrial production.

Rossokha V.V. The Innovative and technological providing of development of economy: Ukrainian measuring / V. V. Rossokha // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 67–74

The features of economic development in modern terms and problem of becoming of economy of knowledge are reflected in Ukraine. Grounded conceptual principles of public policy in relation to activation of introduction of innovative model of alteration of national economy. The measures of stimulation and increase of efficiency of innovative-technological activity are offered.

Kulaets M.M. Functioning of market of scientific and technical products and his informative providing / M. M. Kulaets, V. M. Prosyaniuk, M. F. Babienko [and other] // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 75–78

Углублены теоретико-методологические и практические принципы формирования и развития информационно-научного обеспечения аграрных предпринимательских структур и функционирования рынка научно-технической продукции.

Дидковская Л.И. Капельное орошение: современное состояние, проблемы и перспективы развития / Л. И. Дидковская // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 79–82

Проанализировано современное состояние орошаемого земледелия; определена перспективность внедрения капельного орошения.

Роганина В.Е. Инновационное развитие овощеводства / В. Е. Роганина // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 83–85

На примере СК «Витязь» Чугуевского района Харьковской области рассмотрена инновационная модель развития овощеводческого хозяйства, его конкурентоспособность и экономическая эффективность.

Удова Л.О. Инновационные превращения личных крестьянских хозяйств: зарубежный опыт и украинские реалии / Л. О. Удова // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 86–90

Отражен и обобщен мировой опыт объединения фермерских хозяйств для наращивания производства товарной продукции, в частности, во Франции, Польше и России, а также обоснованы предложения относительно адаптации его к современным условиям.

Супрун О.Н. Социальный капитал в развитии аграрной экономической системы / О. Н. Супрун, А. Г. Шпикуляк // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 91–94

Отражены проблемы формирования социального капитала в условиях трансформаций аграрной сферы экономики. Установлена роль социального капитала в составе производительных сил отрасли. Обоснованы особенности часто-индивидуального и коллективно-общественного социального капитала и их значение для развития аграрной экономической системы.

Жерибор Л.Л. Особенности формирования уровня жизни сельского населения на примере Житомирской области / Л. Л. Жерибор // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 95–98

Проведен анализ структуры совокупных ресурсов и расходов сельских семей. Всесторонне охарактеризован уровень потребления ими основных продуктов питания. Дана оценка качества питания населения Житомирской области. Даны предложения по поиску путей улучшения жизненного уровня жителей сельских территорий.

Говорущко Т.А. Пути повышения финансовых результатов предприятий спиртовой отрасли пищевой промышленности / Т. А. Говорущко, Г. И. Лановская // *АгроИнКом*. — 2011. — № 7–9. — С. 99–103

Theoretical, methodological and practical principles of forming and development informatively of the scientific providing of agrarian enterprise structures and functioning of market of scientific and technical production are deep. 14–15

Didkovska L.I. Tiny irrigation: modern state, problems and prospects of development / L. I. Didkovska // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 79–82

The modern state of the irrigated agriculture is analyzed; perspective of introduction of tiny irrigation is certain.

Roganina V.E. Innovative development of vegetable-growing / V. E. Roganina // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 83–85

On the example of agricultural cooperative store «Vityz» of the Chuguevskogo district of the Kharkov area the innovative model of development of vegetable-grower economy, his competitiveness and economic efficiency, is considered.

Udova L.O. Innovative transformations of the individual farm households: foreign experience and Ukrainian realities / L. O. Udova // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 86–90

Reflected and generalized world experience of association of farming enterprises of production of commodity goods, in particular, in France, to Poland and Russian and suggestions are reasonable in relation to adaptation of him to the modern terms.

Suprun O.N. The Social capital in development of the agrarian economic system / O. N. Suprun, A. G. Shpikulyak // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 91–94

The problems of forming of social capital are reflected in the conditions of transformations of agrarian sphere of economy. The role of social capital is set in composition productive forces of industry. The features of frequent individual and collective public social capital and their value are grounded for development of the agrarian economic system.

Zherybor L.L. Features of rural livelihoods the example of Zhutomur area / L. L. Zherybor // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 95–98

The analysis of the structure of aggregate resources and expenditure of rural families. Comprehensively characterized the level of consumption of staple foods. Assessment of nutritional quality of the region given the proposals in seeking ways to improve the living standards of rural residents.

Govorushko T.A. Ways to improve the financial results of the alcohol companies of food retail industry / T. A. Govorushko, G. I. Lanovska // *AgroInKom*. — 2011. — № 7–9. — P. 99–103

Раскрыта динамика и структура финансовых результатов предприятий пищевой промышленности Украины, в том числе спиртовой. Сформулированы предложения, реализация которых обеспечит рост финансовых результатов предприятий спиртной промышленности.

Зленко О.В. Финансы сельскохозяйственных предприятий: теоретический аспект / О. В. Зленко // АгроИнКом. — 2011. — № 7–9. — С. 104–105

Рассмотрены теоретические основы сущности финансовых ресурсов. На основе анализа взглядов и мнений отечественных ученых сделаны выводы относительно сути финансовых ресурсов сельскохозяйственных предприятий.

Мац Т.П. Повышение аналитических возможностей финансовой отчетности относительно основных средств сельскохозяйственных предприятий / Т. П. Мац // АгроИнКом. — 2011. — № 7–9. — С. 106–109

Обоснована необходимость усовершенствования показателей форм финансовой отчетности относительно основных средств. Предложены пути усиления ее аналитических возможностей с целью эффективного управления основными средствами.

Азизова К.Е. Этапы формирования и развития налоговой системы в сельском хозяйстве Украины / Л. Е. Азизова // АгроИнКом. — 2011. — № 7–9. — С. 110–115

Рассмотрены исторические аспекты формирования, развития и функционирования налоговой системы Украины.

Жук В.Н. Учетно-аналитическое обеспечение земельных отношений / В. Н. Жук // АгроИнКом. — 2011. — № 7–9. — С. 116–121

Освещены цели и задачи учета земельных участков. Предложены методологические и методические подходы к построению учетно-аналитического обеспечения земельных отношений. Обоснована необходимость организации аналитического учета земельных участков и целесообразность введения отраслевого стандарта по бухгалтерскому учету земель сельскохозяйственного назначения.

Данкевич А.Е. Эффективность использования производственных ресурсов в условиях корпоративизации / А. Е. Данкевич // АгроИнКом. — 2011. — № 7–9. — С. 122–124

В статье проанализирована эффективность производства в зависимости от размеров предприятий. С помощью корреляционного анализа определено влияние факторов на экономическую эффективность хозяйственной деятельности. Отражены предложения относительно критериев формирования размеров предприятий.

Мартинышин Я.Н. Оптимальные сроки службы техники сельскохозяйственных предприятий /

Revealed the dynamics and structure of the financial results of the food industry, including alcohol. Formulated proposals that will improve the financial performance of companies alcohol industry.

Zlenko O.V. Finances of agricultural enterprises: theoretical aspect / O. V. Zlenko // AgroInKom. — 2011. — № 7–9. — P. 104–105

Theoretical bases of essence of financial resources are considered. On the basis of analysis of looks and opinions of domestic scientists conclusions are done in relation to essence of financial resources of agricultural enterprises.

Mats T.P. An increase of analytical possibilities of the financial reporting is in relation to the fixed assets of agricultural enterprises / T. P. Mats // AgroInKom. — 2011. — № 7–9. — P. 106–109

A reasonable necessity of improvement of the financial reporting indexes forms is in relation to the fixed assets. The ways of strengthening of analytical possibilities of the financial reporting are offered in relation to the fixed assets with the aim of effective management by them.

Azizova K.E. The Stages of forming and development of the tax system in agriculture of Ukraine / K. E. Azizova // AgroInKom. — 2011. — № 7–9. — P. 110–115

Are Considered historical aspects of forming, development and functioning of the tax system of Ukraine

Zhuk V.N. The analytical accounting of land relations / V. N. Zhuk // AgroInKom. — 2011. — № 7–9. — P. 116–121

The explained purpose and objectives of accounting of land plot. Propounded methodological and methodical approaches to building of analytical accounting of land relations. Proved the necessity of organization of analytical accounting procedures of land plot and expediency of introducing of industry standard of accounting of agricultural land.

Dankevych A.E. Efficiency of the use of production resources is in the conditions of corporations / A.E. Dankevych // AgroInKom. — 2011. — № 7–9. — P. 122–124

Efficiency of production depending on the sizes of enterprises is analysed in the article. By a cross-correlation analysis influence of factors is certain on economic efficiency of economic activity. Indicated suggestion in relation to the criteria of forming of sizes of enterprises.

Martynyshyn Y.N. Optimal tenures of employment of technique of agricultural enterprises / Y. N. Mar-

Я. Н. Мартинышин // АгроИнКом. — 2011. — № 7–9. — С. 125–129

В статье изложено теоретико-методологические положения и практические рекомендации относительно обоснования оптимальных сроков службы техники сельскохозяйственных предприятий.

Белоусько Я.К. Тенденции и перспективы технико-технологического переоснащения сельского хозяйства / Я. К. Белоусько, В. Л. Толстопят // АгроИнКом. — 2011. — № 7–9. — С. 130–132

Отражены проблемы технико-технологического обеспечения сельского хозяйства. Обоснованы реальные источники финансирования технического переоснащения и целесообразность перераспределения национального дохода в интересах сельского хозяйства.

Коваленко Е.Я. Перспективные размеры и структуры концентрации зернопроизводства сельскохозяйственных предприятий северных и северо-западных районов степной зоны Украины / Е. Я. Коваленко // АгроИнКом. — 2011. — № 7–9. — С. 133–136

В статье изложено перспективные размеры и структуры концентрации зернопроизводства сельскохозяйственных предприятий северных и северо-западных районов степной зоны Украины.

Татарчук Л.М. Александр Васильевич Чайанов — сын своего времени / Л. М. Татарчук, Л. А. Зайцева, Г. П. Нелипа // АгроИнКом. — 2011. — № 7–9. — С. 137–140

В статье отражена научная деятельность выдающегося ученого аграрной науки. Его практические рекомендации — это план подъема крестьянского хозяйства после октябрьских событий в 1917 г.

tynyshyn // AgroInKom. — 2011. — № 7–9. — P. 125–129

In the article theoretical and methodological positions and practical recommendations are expounded in relation to the ground of optimal tenures of employment of technique of agricultural enterprises.

Bilousko Y.K. Tendencies and prospects of the technical and technological retooling of agriculture / Y. K. Bilousko, V. L. Tovstopyat // AgroInKom. — 2011. — № 7–9. — P. 130–132

The problems of the technical and technological providing of agriculture are reflected. The real sourcings technical retooling and expedience of redistribution of national income are grounded in behalf of agriculture.

Kovalenko E.Y. Perspective sizes and structures of concentration of grain-production of agricultural enterprises of north and north-western districts of steppe area of Ukraine / E. Y. Kovalenko // AgroInKom. — 2011. — № 7–9. — P. 133–136

Perspective sizes and structures of concentration of grain-production of agricultural enterprises of north and north-western districts of steppe area of Ukraine are expounded in the article.

Tatarchuk L.M. Alksandr Vasiliy Chayanov — is a son of svoego time / L. M. Tatarchuk, L. A. Zayceva, G. P. Nelipa // AgroInKom. — 2011. — № 7–9. — P. 137–140

Deals with scientific activities distinguished scholar in agricultural science. His practical advice — a plan for raising farm after the October Revolution in 1917, the provision of agronomic assistance.